Kuny Domokos Múzeum Közleményei 19.
2013

Kuny Domokos Múzeum Közleményei 19. 2013

TATA
2014

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 19. 2013

MITTEILUNGEN DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS 19. 2013

PUBLICATIONS OF THE KUNY DOMOKOS MUSEUM 19. 2013

Szerkesztette:

LÁSZLÓ JÁNOS

Tanulmányok lektorai:

BORHY LÁSZLÓ

SCHMIDTMAYER RICHÁRD

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma támogatta

ISSN 2064-6615

Kiadja a Kuny Domokos Múzeum
Felelős kiadó: Perger Gyula múzeumigazgató
Nyomda: Kettőspont Kft., Tata
Felelős vezető: Varga Judit Zsuzsa
Példányszám: 300

TARTALOM — INHALT — CONTENTS

FOLYAMATOSSÁG ÉS MEGÚJULÁS 7

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–SZÓRÁDI ZSÓFIA–VIDA ISTVÁN
JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2011-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL 9
BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2011 IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM/SZŐNY, VÁSÁRTÉR) GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN 65

LÁSZLÓ JÁNOS
EGY MÉLTATLANUL ELHANYAGOLT VÁR A VÉRTESBEN: VITÁNY 95
EINE UNGERECHT VERNACHLÄSSIGTE BURG IM GEBIRGE VÉRTES: VITÁNY 110

PERGER GYULA
TATAI HARANGLÁB (DOKUMENTUMOK A TÓVÁROSI HARANGLÁB TÖRTÉNETÉNEK KÉT FEJEZETÉHEZ) 117
DER GLOCKENTURM IN TATA (DOKUMENTE ZU ZWEI ABSCHNITTEN DER GESCHICHTE DES GLOCKENTURMES IN TATA-TÓVÁROS) 126

SCHMIDTMAYER CSABA
NÉMET NYELVŰ MÓRINGLEVELEK A KUNY DOMOKOS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN (1792–1843) 127
DEUTSCHSPRACHIGE HEIRATSVERTRÄGE IN DER SAMMLUNG DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS (1792–1843) 138

POLGÁR BALÁZS
BESZÁMOLÓ A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM 2013–2014. ÉVI DUNAI VÍZ ALATTI RÉGÉSZETI KUTATÁSAIRÓL 139
REPORT ABOUT THE UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF DANUBE OF THE MOD MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM IN 2013–2014 144

CZIBULA KATALIN
GUSTAV KLIMT ÉS A TATAI SZÍNHÁZ 145
KLIMT UND DAS TATAER THEATER 152

PERGER GYULA
RÉDEY MIKLÓS LEVELEI MOHL ADOLFHOZ 153
BRIEFE VON MIKLÓS RÉDEY AN ADOLF MOHL 161

KÖVESDI MÓNIKA
EGY *AVANTGARDE* MŰVÉSZ TATA-TÓVÁROSON: SCHADL JÁNOS (1892–1944) 163
UN ARTISTE D' AVANT-GARDE À TATA-TÓVÁROS: SCHADL JÁNOS (1892–1944) 172

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2012-BEN 173

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK – *ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS* 181

FOLYAMATOSSÁG ÉS MEGÚJULÁS

2013. január 1-től Tata Város Önkormányzata mint intézményfenntartó gondoskodik arról, hogy a Kuny Domokos Múzeumban az elmúlt majd száz esztendőben felhalmozott kulturális javak minél szélesebb körben jussanak el mindazokhoz, akik múltunk iránt érdeklődnek.

Már az intézmény jogelődjének, a piarista rend gyűjteményének múzeumőrei is fontosnak tartották, hogy kutatásaik eredményeit a nagyközönség elé tárják.

A tatai múzeum tudományos évkönyve 1967-ben indult útjára Komárom Megyei Múzeumok Közleményei címen, amelynek – formailag már megújított – 15. számát 2009-ban vehették kézbe az olvasók.

Jelen kiadvány gyakorlatilag e sorozat folytatása, hiszen a benne foglalt tanulmányok nemcsak a muzeológia különböző területein végzett munkáról adnak számot, hanem a hagyományokat követve és az intézmény feladatával összhangban a történeti Komárom és Esztergom megye területén folytatott, illetve azokra vonatkozó régészeti, történeti, művészettörténeti, néprajzi kutatások eredményei kapnak benne helyet.

A hagyományok folytatása mellett ugyanakkor megváltozik a kiadvány címe. Igazodva az intézmény jogi státusához – megyei hatókörű városi múzeum –, e szám a Kuny Domokos Múzeum Közleményeinek első darabja, de fenntartva a folyamatosságot, a sorozat 19. számaként jelenik meg.

A Kuny Domokos Múzeum Közleményei mint a megye közgyűjteményeiben dolgozó muzeológusok, levéltárosok és könyvtárosok, illetve a megye – és benne saját közösségeik – történetét feltáró szakemberek új tudományos eredményeit közzétevő periodika reményeink szerint igazi évkönyvként – évről-évre megjelenve – tölti be küldetését.

Tata, 2013 decembere

Michl József
Tata város polgármestere

JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2011-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL

BARTUS DÁVID – BORHY LÁSZLÓ – DELBÓ GABRIELLA – DÉVAI KATA – KIS ZITA – NAGY ANNA – SEY NIKOLETTA – SZÁMADÓ EMESE – SZÓRÁDI ZSÓFIA – VIDA ISTVÁN[1]

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS EREDMÉNYEI

A szőnyi Vásártéren 1992 óta zajló ásatás a 20. ásatási idényben, 2011. június 27. és július 22. között 20 munkanapon folyt az ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszéke és a komáromi Klapka György Múzeum együttműködésében.[2] A feltárás célja az 1992 óta folyamatosan kutatott városnegyed utcarendszerének, valamint közműhálózatának, ezen belül is csatornarendszerének, valamint az úgynevezett 1. *insula* épületei déli folytatásának, esetleges záródásának kutatása volt. Ennek érdekében 2011-ben összesen 224 m² felületen 14 szelvényt (J13, K13, L13 – az utcahálózat kutatásához; L14, L15, L16 – a csatornahálózat kutatásához; E18, E19, E20, E21, F18, F19, F20, F21) nyitottunk. (1. tábla) Az eredményeket ennek megfelelően két nagyobb részre bontva (utca- és csatornahálózat; 1. *insula* déli traktusa) lehet összefoglalni.

Utca-, udvar- és csatornahálózat (2–3. tábla)

Utca

J13 és K13 szelvényekben – ahogyan az várható volt – megtaláltuk a 098 *stratigraphiai* egységszámmal (továbbiakban SE) jelölt útfelületet. A 2010-ben tett megfigyeléseknek megfelelően az 2011-ben is megállapíthattuk, hogy az utat agyagpadka („*járda*": SE 099–agyagos felület) szegélyezte. Az utat *tegulákkal* és kavicsokkal keményre döngölték, a kőlapokkal burkolt, legkésőbbi fázist megelőző felületét átvágtuk, és alatta, az alapozásban elkülönítettünk egy apró *tegulás*/kavicsos réteget (SE 127), tőle keletre pedig egy nagy tegulás és nagy köves (SE 128) betöltést. Alatta és tőle keletre barna, agyagos földréteg (SE 129) jelentkezett. A bontásban ezen a szinten megálltunk, mélyebben nem bontottunk. A 2009-ben, 2010-ben és 2011-ben kibontott útfelülettel együtt most már 24,5 m hosszan vált ismertté az úgynevezett 1. számú *insulát* keleti oldalról határoló, többszörösen megújított, észak-déli vonalvezetésű út.

Udvar

2011 jelentős eredménye volt az említett úttól keletre húzódó következő, úgynevezett 2. számú *insula* nyugati épületének megtalálása, amelyhez – feltételezésünk szerint – az előző években (2009, 2010) megtalált csatorna is tartozott: A „*járdától*" (SE 099) és a barna agyagos felülettől (SE 129) keletre ugyanis egy észak-déli irányú fal (SE 100) és falkiszedés (SE 073–074) húzódik, amelybe egy kelet-nyugati irányú keresztfal (SE 039) köt be, s ez keleti irányban az L13 szelvényben (SE 103) folytatódik. Az észak-déli irányú falkiszedés (SE 073–074) és az SE 039 által határolt felületben szondát nyitottunk, ahol több agyagréteg elbontását követően apró, foltokban égett *tegula*omladékot bontottunk ki (SE 126). Ez a *tegula*omladék, amely az előző épületperiódus omladékának elplanírozásával jött létre, végighúzódik az L13–L16 szelvényekben. Jellemző, hogy ha-

[1] *„A régészeti feltárás eredményei" című fejezet Bartus Dávid, Borhy László, Számadó Emese munkája, a bélyeges téglákról szóló Borhy Lászlóé, az üvegleletekről szóló Dévai Katáé, a helyi kerámiáról szóló Delbó Gabriellá é, az import kerámiákról és mécsesekről szóló Kis Zitáé, az amhorákról szóló Nagy Annáé, a terra sigillata leletek feldolgozása Szórádi Zsófia munkája, a bronztárgyakról szóló Sey Nikolettáé, míg az éremleletek feldolgozása Vida Istváné.*

[2] *A feltárást Komárom Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap az anyagi támogatásával valósítottuk meg, amelyet ezúton is köszönünk. Az ásatás tudományos feldolgozását az OTKA K 108667 pályázatának keretei között végeztük. Az ásatás vezetői: Borhy László tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék, Budapest) és Számadó Emese múzeumigazgató (Klapka György Múzeum, Komárom), valamint Bartus Dávid egyetemi adjunktus, ásatásvezetőhelyettes (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék, Budapest) voltak. A feltáráson részt vett: Dévai Kata és Sey Nikoletta tudományos segédmunkatársak (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék, Budapest), továbbá Bózsa Anikó, Hoppál Krisztina, Juhász Lajos PhD-ösztöndíjas régészek (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék, Budapest), Delbó Gabriella és Harsányi Richárd régészek, valamint Benes Anita, Benyó Veronika, Borsos Adrienn, Burucs Julianna, Csikó Anna, Daruka Diána, Farkas Ágnes, Farkas Laura, Gregor István, Hajdu Barbara, Hodosán Gabriella, Huszta Henrietta, Joháczi Szilvia, Kis Zita, Mag Hella, Mohácsi Borbála, Mosoni Molki, Nagy Anna, Pabeschitz Virág, Paukovics Gergő, Péró Krisztina, Sárfi Jessica, Simon Bence, Süvegh Eszter, Szabadváry Tamás, Szabó Annamária, Szórádi Zsófia, Szűcs Ibolya, Telekesi Dóra, Vágvölgyi Bence, Vöő Gergely, Wéber Viktor régészhallgatók (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék, Budapest), illetve Dudás Katalin egyetemi hallgató (Szegedi Tudományegyetem), Ölveczky Balázs egyetemi hallgató (Pécsi Tudományegyetem) és Kántor Zsófia gimnazista.*

sonló típusú téglabélyegek (CFH) kerülnek elő belőle, jelezve a réteg és a periódus összetartozását (L13/SE 136; L14/SE 137; L15/123–L16/123). Ez a *tegulás* planírozásréteg déli irányban lejt, és az L13 szelvénytől elindulva az udvar járószintjének alapozási rétegét képezi. (Lásd később.)

A K13 szelvény délkeleti sarkában, az SE 039 faltól és az SE 100 faltól határolt területen, az SE 100 faltól keletre barna agyagos felületet (SE 109) bontottuk ki, amely a tőle keletre éppen megmaradt kemény kavicsos padlószint (SE 108) alapozása. Ez a szomszédos, L13 szelvényben induló, L14–L16 szelvényeken végig húzódó udvar járószintjének az indítása, amely a szomszédos szelvényekben, déli irányban haladva, a lejtés függvényében egyre rosszabb állapotban maradt meg.

A K13 szelvény falszakaszának (SE 039) keleti irányú folytatását az L13 szelvényben (SE 103) egy kváderkő zárja le, amely egy 245 cm széles bejárati nyílás (kapu) nyugati pillére/bélése alapozásának bizonyult. A kapunyílás keleti oldalán is megtalálható a párja, amelyre egy másik kváderkövet helyeztek. A K13/SE 039 és L13/SE 103 falszakasz hossza 3 m, a bejárati nyílásé 2,45 m, amelytől keletre – feltehetőleg – szintén 3 m hosszúságú, kelet-nyugati irányú falszakasz indulhat. Ezek összege (8,45 m) meghatározhatja az innen nyíló udvar északi zárófalának kelet-nyugati irányú szélességét. A 2009-ben, 2010-ben tett megfigyeléseink alapján az udvar észak-déli kiterjedése mintegy 24-25 m lehetett. Az udvar bejáratától északra egy körülbelül 3 m² felületen megmaradt az eredeti, kövekkel burkolt járószint (SE 017), amelyre vakolatomladék borult (SE 015). A köves felülettől északra és nyugatra a sárga agyagalapozás (SE 066) maradt csak meg. A köves járószintet (SE 107) és az agyagalapozást (SE 066) átvágtuk a bejárati nyílásban, amely alatt jelentkezett egy *tegulás* planírozásréteg (SE 136). A bejárati nyílás előtt, annak nyugati oldalánál köves omladék (SE 105) jelentkezett.

Az L13 szelvényben keleti és déli irányban folytatódik a K13 szelvényben SE 108 számmal jelölt kemény, köves járószint (SE 125), amely a talaj lejtésének függvényében dél felé haladva, az erózió következtében mind jobban eltűnik, és a déli traktusban már csak az alapozási réteg alja figyelhető meg. Az L14 szelvény délnyugati sarkában 2×2 méteres szondát nyitottunk, ahol *tegulás*, köves alapozási réteg (SE 137) jelentkezett, amely azonos az L15–L16 szelvények SE 123 rétegével.

Az udvar sóderes felületének (SE 086) elbontása során az L14 szelvény keleti metszetfala mentén egy kezdetben „*gödörnek*" tartott objektum körvonala mutatkozott, amelynek bontása során kiderült, hogy nem más, mint egy korábban, még az ókorban kibontott fal alapozási árka (SE 085–árok; SE 084–betöltés). Megállapítottuk, hogy a falat akkor bontották vissza, amikor kialakították az udvart és annak bejáratát, így a korábbi periódushoz tartozik. Metszetfalában korábbi járószintek, átégett omladékrétegek jelentkeznek, amelyek felületi bontása a 2012-es év fontos feladata lesz az épületek periodizációjának pontos megismerése céljából. A betöltés bontása során gazdag leletanyagot (rengeteg *terra sigillata*, feltűnően nagyszámú *mortarium*, számos csont hajtű, bronz- és kőtárgyak stb.) bontottunk ki.

Az L14 szelvényben megfigyelt *tegulás*, köves járószint alapozás (SE 134) déli irányban folytatódik, az L15–L16 szelvényekben SE 123 számon. Itt is ugyanazokat a jelenségeket lehetett megfigyelni, mint északabbra: az udvar járószintje köves, kemény, helyenként habarcsos felülettel rendelkezett. Fölötte helyenként megtalálhatóak azok a nagyméretű kövek, amelyek a kavicsos, habarcsos járószintperiódus utáni legutolsó periódus járószintjét jelentik (L13/SE 017 és alapozása). A kövezett felület kialakításakor bontották vissza azt a falat/falkiszedést (SE 096–097), amelynek szintje a *tegulás* köves járószint (SE 123) alapozáshoz tartozó felülete volt. Ez az alapozás a felület déli irányú lejtése következtében az L16 szelvény délnyugati sarka irányában erősen erodálódott, és csak az alapozás legalsó rétegei figyelhetők meg a sárga agyagba (SE 131) ágyazódó *tegula* és kődarabok formájában. Az SE 096–097 falkiszedést a keleti metszetfal irányában a barna agyagos felület (SE 124) határolja. Az SE 096–097 profiljaiban érdekesnek mutatkozó szintek/rétegek figyelhetők meg. A falkiszedés vonalában néhol masszív agyagomladékok láthatók.

Csatorna

Az L16 szelvény délnyugati sarkában, ahol a 2010-ben megtalált csatorna folytatását vártuk, 1×1 m méretű szondát nyitottunk a *tegulás*-köves omladékrétegben (SE 123). Ez alatt, a szonda keleti szélén, sóderes-kavicsos felületet (SE 132), a szonda nyugati szélén pedig sárga agyagréteget (SE 133) értünk el. Ez utóbbi réteg bontása során újabb *tegulás* rétegre bukkantunk, amelyről kiderült, hogy a csatorna omladékához tartozik. Az SE 138 elbontásával elő is bukkant a vízszintes, *tegulákból* kirakott aljú, észak-déli irányú, kétoldalt kövekkel burkolt csatorna, amely északi irányban folytatódott. A csatorna vonalának megismerése érdekében az 1×1 m méretű szondát északi irányban 2 m-rel kiszélesítettük, és az SE 123, SE 132, SE 133, valamint az SE 138 rétegek elbontásával összesen 3 m hosszan kibontottuk és dokumentáltuk. A 2009-ben és 2010-ben tett megfigyelések alapján jelenleg 12 m hosszan ismerjük azt a csatornát, amelyről a korábbi évek eredményeit is összegezve kijelenthetjük, hogy egy fő- és két mellékágból állt. Ez a csatorna az úgynevezett 2. *insula* első, általunk ismert épületének sóderes alapozású, utolsó periódusában kövezett udvara alatt helyezkedett el, és 10%-os lejtésének köszönhetően, a gravitációt kihasználva az udvar déli (záró?)fa-

lán át vezette el a szennyvizet az épületen kívüli, jelenlegi ismereteink szerint beépítetlen részre. 2011-ben megállapítottuk, hogy a csatorna párhuzamosan fut a falkiszedéssel (SE 096–097), használati ideje megfelel a fal és a hozzá tartozó épület használati idejének, továbbá a járószint (SE 123) alapozásához tartozó, a kőburkolatperiódust (SE 017) megelőző udvar csatornáját képezte. Amikor a falat – még az ókorban – visszabontották, s az udvart kőburkolattal látták el, a csatornát is használaton kívül helyezték.

Az úgynevezett 1. insula déli traktusa: az I. számú és a vele szomszédos épület udvarrendszere (4–5. tábla)

Az 1. *insula* déli traktusának jobb megismerése és pontosabb felmérése céljából újranyitottuk a 2008-ban már kutatott udvar felületét (E18, E19, F18, F19 szelvénysor), amelyről a 2011. évi szondázások alapján megállapítottuk, hogy sóderes felülete (SE 022) alatt a korábbi udvarszinteket többszörösen megújították, illetve feltöltötték (SE 083, SE 024). Ezeket a sóderes szinteket egy gödör (SE 048) vágta át, betöltését (SE 047 és SE 031) elbontottuk. Az E19 szelvény délnyugati sarkában a 2008. évi szondát mélyítettük egy fekete tömör agyagrétegig (SE 064), amelyből már nem kerültek elő leletek. Az E18 szelvény északnyugati sarkában téglákból kirakott, járdaszerű felületet figyeltünk meg.

A déli új szelvényekben (E20, F20, E21, F21) a 2008-ban kutatott udvar (E18, E19, F18, F19) déli folytatását, esetleges záródását kerestük, amelyről úgy gondoljuk, hogy egyben az úgynevezett 1. *insula* déli záródását is jelenti. Megállapítottuk, hogy az észak-déli irányú falkiszedés (E18, E19, F18, F19 szelvénysor; SE 109) ezekben a szelvényekben is folytatódik, egy rövid szakaszon fal (SE 055), nagyobbrészt pedig falkiszedés (SE 056–057) formájában. A déli metszetfal előtt nyugati irányból egy keresztfal csatlakozik hozzá: ennek egy részét elbontották (SE 058–059–falkiszedés), egy 120 cm hosszú szakasza azonban megmaradt (SE 117–fal). Az említett falszakaszok, illetve falkiszedések (SE 055, SE 056–57, SE 058–59, SE 117) által határolt felületen a kavicsos felszínű udvar szintje folytatódik (SE 088), amely azonos az E18–19 és F18–19 szelvénysor SE 022 szintjével. Az udvar kiterjedése jelenlegi ismereteink szerint hozzávetőleg 12×12 m lehetett. Az 1. *insula* I. épületének keleti zárófalától keletre a vele párhuzamosan elhelyezkedő, az északabbi, lakótraktustól kezdve egy sikátor által elválasztott lakóház déli udvara húzódik, amelynek egy részletét mind az F20 szelvényben (SE 135–barna, laza *tegulás* földréteg; tőle keletre SE 134–vályogomladék; SE 063–nagyméretű kövekből álló réteg), mind pedig az F21 szelvényben (SE 115–barna föld felület; SE 051–nagyméretű kövekből álló réteg, amely azonos az F20/SE 063 réteggel) feltártuk. Az utóbb említett udvarnak eddig nem figyeltük meg a keresztfalát, következésképpen nagyobb lehetett, mint nyugati szomszédja: jelenlegi ismereteink szerint észak-déli kiterjedése mintegy 15 m (de déli irányban tovább folytatódik), kelet-nyugati kiterjedése mintegy 10 m (lehatárolt).

Nemcsak az úgynevezett 1. *insula* és az I. számú – illetve a vele kelet felől határos – épület, de az udvarrendszer vonatkozásában is kijelenthetjük, hogy ez a komplexum déli irányban tovább folytatódik, hiszen az E18, E19, F18, F19 szelvényrendszerben az SE 019, tovább délre az E20–F20 szelvényekben az SE 055, SE 056–057, a legdélebbi E21–F21 szelvényekben pedig az SE 079–080 számokon definiált, ebben az évben mintegy 16 m hosszan feltárt, észak-déli irányú fal/falkiszedés belefut az F21 szelvény déli metszetfalába. Tehát az úgynevezett 1. *insula* és az I. számú – illetve a vele kelet felől határos – épület déli záródását még mindig nem értük el. Közel járhatunk azonban hozzá, ezt az jelzi, hogy az E20 szelvény kelet-nyugati irányú falkiszedésétől (SE 058–059), illetve falszakaszától (SE 117) délre, az F21 szelvény észak-déli irányú falkiszedésétől (SE 079–080) pedig nyugatra határolt, egykor falakkal körülvett, részben sárga agyagos felületet értünk el, amelyben épületre utaló nyomot nem találtunk, és járószintje sincs, ezért – feltételezésünk szerint – talán valamilyen nyitott udvar vagy kert lehetett (SE 081). Ezen a felületen is szondát nyitottunk (E21 szelvény nyugati fele), amelyben a fekete agyagos (al?)talajig (SE 107) mélyítettünk. Ez a réteg azonos az E19 szelvény SE 064 rétegével.

A feltárt leletanyag gazdagságára jellemző, hogy csaknem 1400 *terra sigillata* töredék, számos, részben nagyméretű *amphora*töredék mellett rengeteg bélyeges *tegula* és *imbrex* (például: SE 009–*[At] ilia[e firma]*; SE 067–2 darab, *tabula ansatás TMV* bélyeg; SE 061–8 bélyeges téglatöredék *C*[*oh*(*ors*)?] – – –, *tabula ansatás* (*tegula*), *LEG*[(*io*) *I Ad*(*iutrix P*(*ia*) *F*(*idelis*)] (*imbrex*), *LEG*(*io*) // *I AD*(*iutrix*) P(*ia*) *F*(*idelis*) (két darabra tört *tegula*), *LEG*[(*io*) I *AD*(*iutrix*) *P*(*ia*) *F*(*idelis*)] (*tegula*), *LE*[*G*(*io*) *I AD*(*iutrix*) *P*(*ia*) *F*(*idelis*)] (*tegula*), [*LEG*(*io*) *I AD*(*iutrix*)]*P*(*ia*) *F*(*idelis*) (*tabula ansatás imbrex*), *LEG*[(*io*) *I AD*(*iutrix*) *P*(*ia*) F(*idelis*)] (*tabula ansatás tegula*), [*LEG*(*io*) *I AD*(*iutrix*) *P*(*ia*)] *F*(*idelis*) (*tegula*); SE 005–*CFH* bélyeges *tegula*töredék; SE 098–*leg*(*io*) *I Ad*(*iutrix*) *P*(*ia*); SE 110–3 téglabélyeg: *CF*[*H*], [*C*] *FH*, *CF*[*H*]), bronztárgy (SE 016–bronz sisakdísz; SE 084–bronz *attache*; SE 110–bronz tintatartó fedő; SE 016–bronz tükörkeret; SE 031–bronz fogpiszkáló; SE 032–harang alakú bronz fogantyú; SE 084–ládika fogantyújának bronz tartólemeze), csontfaragvány (SE 025–XX bekarcolt díszítésű csonttű töredéke; SE 007–csont dobókocka; SE 036–számos, többnyire gömbfejű csont hajtű), ólom (SE 009–dupla koncentrikus körvonallal díszített, kb. 10 cm átmérőjű ólomkorong; SE 036–madár alakú ólomtárgy), érem (SE 036–*DIVA FAUSTINA* bronz érem; SE 070–*DIVA FAUSTINA* érem; SE 005–III.

Gordianus antoninianusa; SE 006–Philippus Arabs viminaciumi érme), kőfaragvány (SE 084–kőből faragott, lekerekített sarkú és élű kocka alakú, 92 gr súlyú kőfaragvány /kősúly?/; ugyanitt 15 cm hosszú cseppkő) került elő.

Mindent egybevetve a brigetiói feltárások 20. ásatási idényében az időnként viszontagságos időjárási körülmények dacára is sikerült a célul kitűzött eredményeket elérni, hiszen egyre tisztább a kép a római kori *municipium* utcarendszeréről, lakóházainak *insulán* belüli struktúrájáról, közműhálózatáról és négy, egyenként is hatalmas kiterjedésű udvar feltárásával a lakórészekhez kapcsolódó gazdasági traktusok felépítéséről is.

BÉLYEGES TÉGLÁK

A 2001. évi ásatási idényben a Szőny-Vásártér lelőhelyen összesen 27 bélyeges tégla került elő, amelyek közül 25 felirattal ellátott, 2 pedig annyira töredékes, hogy csak a bélyeg négyszögletes keretének részlete maradt meg, a feliratos rész pedig megsemmisült. A téglabélyegek az előző években megszokott képet és összetételt mutatják. A polgárváros területén 2011-ben előkerült katonai téglabélyegek között (összesen 22 darab=88%) feltűnően nagy számban képviselteti magát a Brigetióban leghosszabb ideig állomásozó *legio I Adiutrix Pia Fidelis* (15 darab=60%) (1–15), valamint a *brigetió*i flotta, a *Classis Flavia Histrica* mindig negatívan nyomott, általában gyatra minőségűnek mondható 6 bélyege (24%) (17–22), amelyek közül az egyik (18) Severus Alexander császár idején vert érem társaságában került elő. Jelen van továbbá a Brigetio helyőrségét Kr. u. 105–114 között adó *legio XXX Ulpia Victrix* bélyege is (1 darab=4%) (16). A magán téglaégetők bélyege összesen 3 darabon figyelhető meg (12%) (23–25): közülük 2 bélyeg a *TMV*-típust képviseli (8%) (23–24), 1 pedig a Vásártér területén ugyancsak jól ismert, szépen nyomott, karcsú betűkkel jellemezhető *Atiliae firma* bélyegének töredéke (1 darab=4%) (25).

KATALÓGUS

1. Tegula töredéke (6. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.098.90.
Méretek: *tegula*: 133×138×29 mm; bélyeg: 73×36 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) ° Ī ° Ad(iutrix) P̂(ia) F(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

2. Tegula két töredéke (6. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.30.
Méretek: *tegula*: 105×102×27 mm; bélyeg: 70×22 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Ḷeg(io) I // A(diutrix) Ṛ(ia) [F(idelis)].*
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

3. Tegula töredéke (6. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.14.
Méretek: *tegula*: 138×109×27 mm; bélyeg: 73×21 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io)] Ḷ Aḍ(iutrix) Ṛ(ia) Ḟ(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele. Keltezési támpontok: Ugyanebből a rétegből I. Philippus Arabs 244-ben, Viminaciumban vert *sestertiusa* került elő. Ugyanitt, a következő, Kr. u. 180–Kr. u. 3. század első harmada közötti időszakot reprezentáló, reliefdíszes *terra sigillata* töredékek láttak napvilágot: Jobbra ugró oroszlánt (W122)[3] ábrázoló Severus kori Drag. 37-es oldaltöredék[4] Westerndorfból (Helenius); fekvő oroszlánt (W124)[5] ábrázoló Severus kori Drag. 37-es oldaltöredék[6] Westerndorfból (Helenius) (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 151) (22. tábla 10); balra futó kutyát (W39 vagy W132)[7] ábrázoló, Kr. u. 180–233 közöttre keltezhető Drag. 37-es oldaltöredék[8] Westerndorfból (Comitialis/Helenius) (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 152) (22. tábla 11). Az ugyanebből a rétegből előkerült díszítetlen *terra sigillata* töredékek keltezése sem terjed túl a Kr. u. 3. század első harmadán: Drag. 37-es forma Kr. u. 150–Kr. u. 233 közöttre keltezhető peremtöredéke[9] Rheinzabern/Westerndorfból; azonosíthatatlan formájú *terra sigillata* edény Kr. u. 150–Kr. u. 3. század első harmada közöttre keltezhető perem-

[3] *GABLER–KELLNER 1993, 201. (A westerndorfi terra sigillata töredékek esetén a motívumok jelölései: KELLNER 1981, GABLER–KELLNER 1993 alapján.)*
[4] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.9.*
[5] *GABLER–KELLNER 1993, 201.*
[6] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.11.*
[7] *KELlNER 1981, 145; GABLER–KELLNER 1993, 205.*
[8] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.12–13.*
[9] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.3.*

töredéke[10] Rheinzabernből; Drag. 37-es forma Kr. u. 150–Kr. u. 233 közöttre keltezhető peremtöredéke[11] Rheinzabernből; azonosíthatatlan formájú *terra sigillata* edény Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető oldaltöredéke[12] Közép-Galliából; azonosíthatatlan formájú *terra sigillata* edény Kr. u. 150–Kr. u. 233 közöttre keltezhető oldaltöredéke[13] Rheinzabernből.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

4. Tegula töredéke (6. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.101.3.
Méretek: *tegula*: 103×86×28 mm; bélyeg: 54×31 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Ḷe[g(io)* – – –.
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század első harmada. Keltezési támpontok: ugyanebből a rétegből a következő *terra sigillata* töredékek kerültek elő: Drag. 33-as formájú edény Kr. u. 150–Kr. u. 233 közöttre keltezhető peremtöredéke[14] Rheinzabern/Westerndorfból; azonosíthatatlan formájú edény Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető aljtöredéke[15] Közép-Galliából.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

5. Tegula töredéke (6. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.33.
Méretek: *tegula*: 275×97×27 mm; bélyeg: 52×33 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) Ị [Ad(iutrix)?* – – – *]*.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

6. Tegula töredéke (6. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.32.
Méretek: *tegula*: 110×91×26 mm; bélyeg: 44×17 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)?* – – – *]*.
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

7. Tegula töredéke (7. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.35.
Méretek: *tegula*: 109×108×29 mm; bélyeg: 54×27 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)?* – – – *]*.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

8. Tegula töredéke (7. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.34.
Méretek: *tegula*: 108×54×28 mm; bélyeg: kb. 43×27 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)?* – – – *]*.
Megjegyzés: Nagyon elmosódott, alig kivehető bélyeg. A téglabélyeget talán *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

9. Imbrex töredéke (7. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.31.
Méretek: *imbrex*: 134×102×24 mm; bélyeg: 65×17 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)?* – – – *]*.
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

10. Tegula töredéke (7. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.101.2.
Méretek: *tegula*: 84×81×25 mm; bélyeg: 77×25 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Le]g(io)* ° *Ī* ° *[Ad(iutrix)* – – –*]*.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

11. Imbrex töredéke (7. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.28.
Méretek: *imbrex*: 155×92×22 mm; bélyeg: 38×28 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I Ad(iutrix)] Ṛ(ia) F(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

12. Tegula töredéke (7. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.205.
Méretek: *tegula*: 140×91×26 mm; bélyeg: 42×34 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I Ad(iutrix)? P(ia)] F(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Ugyanebből a rétegből Faustina senior érem került elő. (Lásd éremleletek katalógusa: 1.) (28. tábla 1) Az ugyanebből a rétegből előkerült közép-galliai (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 112–115) 21. tábla 1–4), rheinzaberni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 39–42) (17. tábla 22–24, 18. tábla 1), westerndorfi (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 147)

[10] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.5.*
[11] *Ltsz.:KGYM 2011.L13–L14.006.6.*
[12] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.7.*
[13] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.8.*
[14] *Ltsz.: KGYM 2011.K13.101.8.*
[15] *Ltsz.: KGYM 2011.K13.101.10.*

(22. tábla 6) *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma a Traianus/Antoninus-kor és a 3. század középső harmada között helyezkedik el.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

13. Tegula töredéke (8. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.36.
Méretek: *tegula*: 44×22×26 mm; bélyeg: 18×22 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I Ad(iutrix)? P(ia)] Ḟ(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

14. Tegula töredéke (8. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.587.
Méretek: *tegula*: 96×76×29 mm; bélyeg: 30×24 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I Ad(iutrix)? P(ia)] Ḟ(idelis).*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Ugyanebből a rétegből Geta érem (lásd éremleletek katalógusa: 9) (28. tábla 9), valamint egy meghatározhatatlan veret (lásd éremleletek katalógusa: 14) (28. tábla 14) került elő. Az ugyanebből a rétegből előkerült közép-galliai rheinzaberni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 33–38) (17. tábla 16–21), westerndorfi (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 137–146) (21. tábla 25–30; 22. tábla 1–5) és pfaffenhofeni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 214–217) (25. tábla 8–11) *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma a 2. század középső harmada és a 3. század középső harmada között helyezkedik el.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

15. Tegula töredéke (8. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.061.29.
Méretek: *tegula*: 115×58×33 mm; bélyeg: 35×25 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I A]d(iutrix)?*
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi. A betűtöredék alapján csak találgatni lehet, hogy egy *tabula ansatá*val keretezett bélyegnek a „*D*”-re végződő vagy egy ugyanilyennek a „*C*”-vel kezdődő – és ez esetben *C[oh(ors –––]*-ként feloldható – feliratával van-e dolgunk. Az ugyanebből a rétegből előkerült számos *Leg(io) I Ad(iutrix)* bélyeg alapján inkább az előbbiről lehet szó.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

16. Tegula töredéke (8. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.001.80.
Méretek: *tegula*: 166×98×47 mm; bélyeg: 51×26 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) XXX] U(lpia) V(ictrix).*
Megjegyzés: A mélyen nyomott téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: A *legio XXX Ulpia Victrix* Kr. u. 105–114 között állomásozott Brigetióban.
Irodalom: BARKÓCZI 1944–1951, 70; MÓCSY 1962, Ps. 615; BORHY 2012, 25. Lásd még: RIU 383.

17. Imbrex töredéke (8. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.089.6.
Méretek: *imbrex*: 149×133×18 mm; bélyeg: 75×32 mm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)*?
Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. (Lásd itt: 18)
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

18. Tegula töredéke (8. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.077.3.
Méretek: *tegula*: 43×74×18 mm; bélyeg: 40×34 mm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) Ḥ(istrica)?*
Keltezés: Kr. u. 3. század első harmada. Keltezési támpont: ugyanebben a rétegben Severus Alexander 228–231 között vert *denariusa* került elő.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

19. Imbrex töredéke (8. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.005.6.
Méretek: *imbrex*: 86×67×18 mm; bélyeg: 69×35 mm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)*?
Keltezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. (Lásd itt: 18)
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

20. Imbrex töredéke (9. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.123.1.
Méretek: *imbrex*: 74×94×18 mm; bélyeg: 30×28 mm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) [H(istrica)]?*
Keltezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. (Lásd itt: 18)
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

21. Tegula töredéke (9. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.8.
Méretek: *tegula*: 53×41×20 mm; bélyeg: 33×12 mm.
A téglabélyeg feloldása: *Ç(lassis) Ḟ(lavia) [H(istrica)]?*
Keltezés: Kr. u. 3. század első harmada. Keltezési támpontok: ugyanebből a rétegből a következő *terra sigillata* töredékek kerültek elő: közép-galliai, bélyeges Drag. 33-as formájú, Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető aljtöredék,[16] amelyet azonosítani nem lehetett; valószí-

nűleg Drag. 33-as formájú, Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető közép-galliai tál peremtöredékei.[17] (Lásd még itt: 18)
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

22. Tegula töredéke (9. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.18.
Méretek: *tegula*: 44×33×22 mm; betűk magassága: 20 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[C(lassis)] Ḟ(lavia) H(istrica)?*
Keltezés: Kr. u. 3. század első harmada. Keltezési támpontok: ugyanebből a rétegből a következő *terra sigillata* töredékek kerültek elő: közép-galliai, bélyeges Drag. 33-as formájú, Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető aljtöredék,[18] amelyet azonosítani nem lehetett; valószínűleg Drag. 33-as formájú, Traianus/Hadrianus–Antoninus-kor közöttre keltezhető, közép-galliai tál peremtöredékei.[19] (Lásd még itt: 18)
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

23. Tegula töredéke (9. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–16.067.254.
Méretek: *tegula*: 166×102×36 mm; téglabélyeg: 54×21 mm.
A téglabélyeg feloldása: *T(egularia) ° M(– – –) ° V(– – –).*
Megjegyzés: A téglabélyeget mélyen nyomott, szabályos *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: 1992-ben megfigyelt leletösszefüggések – nevezetesen 140–190 közé keltezhető, közép-galliai *terra sigillata* töredékek – alapján Antoninus-kori.[20] Az ugyanebből a rétegből előkerült közép-galliai (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 20–230) (17. tábla 3–26. tábla 6), rheinzaberni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 119) (21. tábla 8), westerndorfi (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 200–202, 243) (24. tábla 18–20; 26. tábla 19) *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma az Antoninus- és a Severus-kor között helyezkedik el.
Irodalom: BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–98, Kat. 1–19; BORHY 2005, 100–104, Kat. 1.1–1.19.

24. Tegula töredéke (9. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E15–16.013.113.
Méretek: *tegula*: 123×104×28 mm; téglabélyeg: 34×16 mm.
A téglabélyeg feloldása: T*(egularia) [° M(– – –) ° V(– – –)].*
Megjegyzés: A téglabélyeget mélyen nyomott, szabályos *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: 1992-ben megfigyelt leletösszefüggések – nevezetesen 140–190 közé keltezhető, közép-galliai *terra sigillata* töredékek – alapján Antoninus-kori.[21] Az ugyanebből a rétegből előkerült közép-galliai (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 229) (26. tábla 5), rheinzaberni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 100–101, 234) (20. tábla 19–20; 26. tábla 10), westerndorfi (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 179) (23. tábla 21) és pfaffenhofeni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 222) (25. tábla 16) *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma az Antoninus és a 3. század második negyede között helyezkedik el.
Irodalom: BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–98, Kat. 1–19; BORHY 2005, 100–104, Kat. 1.1–1.19.

25. Tegula töredéke (9. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.296.
Méretek: *tegula*: 145×135×33 mm; téglabélyeg: 42×21 mm.
A téglabélyeg feloldása: *[At]i̯i̯i̯a[e ° firma].*
Keltezés: A 2010-ben előkerült, hasonló bélyegeket kísérő *terra sigillata* leletek alapján 2–3. század fordulója. Az ugyanebből a rétegből előkerült közép-galliai (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 2–4) (16. tábla 2–4), rheinzaberni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 28–31, 231), westerndorfi (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 128–129) (21. tábla 17–18) és pfaffenhofeni (lásd *terra sigillaták* katalógusa: 209) (25. tábla 3) *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma az Antoninus-kor–késő Severus-kor között helyezkedik el.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 11–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

[16] *Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.2.*
[17] *Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.3–7.*
[18] *Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.2.*
[19] *Ltsz.:KGYM 2011.K13.110.3–7.*
[20] *BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–94, Kat. 1; BORHY 2005, 100, Kat. 1.1.*
[21] *BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–94, Kat. 1; BORHY 2005, 100, Kat. 1.1.*

ÜVEGLELETEK

A 2011-ben folytatott feltárás során a megelőző évekhez hasonló arányban kerültek elő üvegedénytöredékek, összesen 164 üvegtárgydarab látott napvilágot. A korábbi évek leletanyagához hasonlóan elsődleges cél volt az apró töredékekből legalább a funkció kategória szerinti meghatározása, abban az esetben is, amikor a pontos tipológia nem volt megismerhető, mivel ezek az adatok fontos információval szolgálnak az egykori üveghasználat mértékéről és milyenségéről. Ehhez – mint korábban is – S. M. E. van Lith és K. Randsborg tanulmányában közölt felosztást használtuk fel az edények vonatkozásában,[22] kiegészítve az ablaküvegekkel, valamint az egyéb üvegtárgyak csoportjával, amelyeket célszerűnek láttuk jelen összefoglalóba bevonni. A leletek közül 96 töredéket sikerült funkcionális kategóriába sorolni, az összes lelet 58%-át. Az asztali edények csoportjába 61 edénytöredéket határoztunk meg, ezen belül jelentős számú tálforma, összesen 23 került elő. Pohárformák ugyancsak jelentős számban láttak napvilágot, 35 töredék sorolható ebbe a csoportba. Az italfelszolgáló edények száma viszont szinte jelentéktelennek mondható, csupán egy korsó szalagfüle tartozik ide. A tároló és szállítóedények kategóriájába 11 üveg került, amelyek palackok töredékeire korlátozódnak. Az illatszeres üvegek közé 10 üveg töredéke sorolható. Ablaküvegtöredékek is ismertek, összesen 10 darab. Az ékszerek és viseleti tárgyak körébe csupán egyetlen, aranyfóliával díszített gyöngy tartozik. Összefoglalóan elmondható, hogy a leletek nagy része, 60%-a az asztali edények köréből kerül ki, (1. kép) ezeken belül elsősorban a pohárformák vannak túlsúlyban (36,45%). A tároló- és szállítóedények, az illatszeres üvegek, valamint az ablaküvegek nagyjából azonos mennyiségben kerültek elő 2011-ben (11,4%, 10,4%, 10,4 %). Noha a tárgyak többségét funkcionálisan el lehetett különíteni, a rendkívül töredékes anyagnak mindössze 25%-át sikerült típusba sorolni, valamint néhány érdekes töredék párhuzam nélküli.

Az üvegedénytöredékek kivétel nélkül áttetszőek, ezért ezt a katalógusban nem tüntettük fel külön. A tárgyak színének megoszlását vizsgálva láthatjuk, (2. kép) hogy túlnyomó többségük, mintegy 68%-uk színtelenített, továbbá 26%-uk üvegzöld árnyalatú. Emellett csak egy-egy esetben jelennek meg más tónusok, mint a sötétzöld (2,48%), a sárgászöld (1,25%), a fűzöld (1,25%) és a kékeszöld (0,62%). Feltűnő a kékeszöld árnyalatú üvegek hiánya, amely Pannoniában a Kr. u. 1. századra és a 2. század első felére jellemző árnyalat.

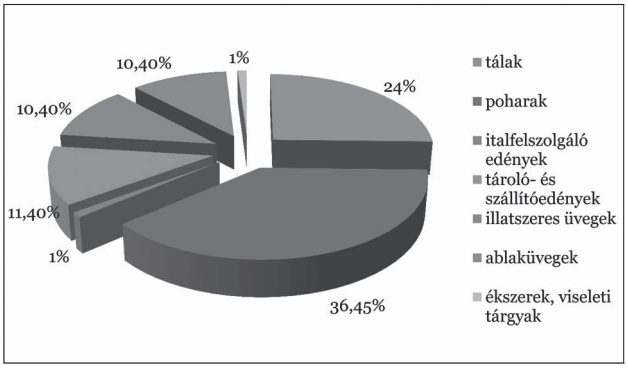

1. kép: Az üvegek funkció szerinti megoszlása
Abb. 1: Verteilung der Glasfunde nach Funktion

A tipológiai párhuzamokat tekintve minden meghatározható töredéknél igyekeztünk megadni a leginkább elterjedt, C. Isings által kidolgozott típust és az ezt kiegészítő, trieri anyagból származó meghatározásokat,[23] emellett sok töredék párhuzamát találtuk meg B. Rütti munkájában,[24] valamint ahol lehetett, természetesen megadtuk a Barkóczi L. katalógusában szereplő analógiákat is.[25]

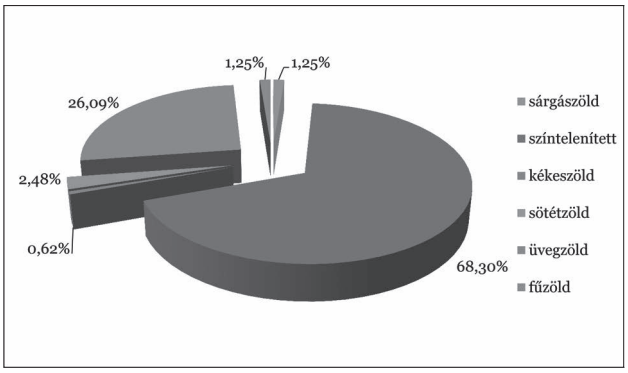

2. kép: Az üvegek szín szerinti megoszlása
Abb. 2: Verteilung der Glasfunde nach Farbe

A tálakat vizsgálva megállapítható, hogy közepes vagy jó minőségűek, többségük színtelenített alapanyagból készült. Mindössze két üvegzöld és egy sárgászöld töredék ismert. (10. tábla)

Az összes táltöredék szabadon fújt technikával készült csakúgy, mint a poharak. A tálak között megfigyelhetőek a melegen lekerekített, kifelé visszahaj-

[22] *VAN LITH–RANDSBORG 1985. A katalógusban csak azokat a töredékeket tüntettük fel, amelyek legalább funkciókategóriába sorolhatóak, így a meghatározhatatlan oldaltöredékeket nem szerepeltetjük.*

[23] *ISINGS 1957; GOETHERT-POLASCHEK 1977.*

[24] *RÜTTI 1991.*

[25] *BARKÓCZI 1988.*

tott, csőszerű peremmel rendelkező formák, amelyek között a talpgyűrűs, kónikus típus mellett a hengeres testű, ívelt falú változatok is megtalálhatóak (7, 10, 13–15).[26] (10. tábla 7, 10, 13–15) Datálásuk a Kr. u. 1. század második felétől a 4. századig lehetséges. A kónikus tálak között megtalálhatóak a melegen lekerekített, megvastagodó, vízszintesen kilaposodó peremmel készült tálformák is, amelyek a Kr. u. 2. század második felétől a 3. század közepéig datálhatóak (1, 2, 16).[27] (10. tábla 1, 2, 16) Bordázott díszítéssel ellátott tálak több töredéke is előkerült, ezeknél a díszítést az edény falából különböző fogók és csipeszek segítségével képezték ki (4, 6, 8). (10. tábla 4, 6, 8) A díszítés U alakot formáz, a tálak színtelenített, átlagos minőségű alapanyagból készültek. Ez a típus a Kr. u. 2. század második felétől a 3. század közepéig datálható.[28] Az egyszerű, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel ellátott tálformák ugyancsak színtelenített alapanyagból készültek, egy üvegzöld kivételtől eltekintve. Az egyik töredéken egy sávban vízszintesen futó, bekarcolt vonaldíszítés van. Több esetben a perem alatti részen becsiszolt szalag látható, amely valószínűleg a peremkialakítás részét képezi, és nem rendelkezik díszítő funkcióval. Ez a típus a Kr. u. 1. század közepétől a 3. század közepéig volt jelen (9, 17, 19, 20, 22).[29] (10. tábla 9, 17, 19, 20, 22) Említést érdemel egy szálrátétből képzett talpgyűrűvel ellátott tál aljtöredéke, amelyen facettált ovalisokból álló díszítés figyelhető meg, töredékessége miatt formája nem határozható meg (23). (10. tábla 23)

A poharak döntő többsége ugyancsak színtelenített árnyalatú, mindössze két üvegzöld és egy sötétzöld töredék látott napvilágot. (11. tábla) A legnépszerűbb forma a hengeres testű, függőleges falú, melegen lekerekített peremmel ellátott pohár, amelyhez összesen 15 töredék tartozik. A típus a Kr. u. 2. század második felére–a 3. század elejére datálható (24–25, 29, 34, 36, 40, 44–46, 49, 50–51, 54, 56).[30] (11. tábla 1–2, 5, 10, 19, 15, 16–18, 21, 22–23, 25, 27) Ez a típus megfeleltethető Barkóczi L. katalógusában a 60–62., Drag. 30-as *terra sigillatára* emlékeztető formával, amelyek üvegváltozatai Pannoniában a Kr. u. 2. század végére és a 3. századra datálhatóak.[31] Néhány töredéken a perem alatt plasztikusan kiemelkedő, csiszolt technikával készült szalag látható. Érdekes az a színtelenített üvegből készült félgömbös pohárforma, amelynél az edény oldalfalából kiképzett bütykök és bordák figyelhetőek meg (33, 35, 37). (11. tábla 9, 11–12) A típus töredékei a vásártéri ásatásokon rendszeresen előkerülnek.[32] A forma használata a Kr. u. 2. század közepétől a 3. század közepéig jellemző.[33] Érdekesnek mondható az a pohártöredék, amelyen U alakban elhelyezett plasztikus szálrátétdíszítés figyelhető meg. Valószínűleg karcsú, hengeres testű pohárformához tartozhatott.[34] A facettált ovalisokkal és kerékvésett szalagokkal díszített magas, hengeres pohárformának újabb példánya került elő 2011-ben (26). (11. tábla 3) A Kr. u. 1. század végére–2. század elejére tehető formának[35] több töredéke is előkerült a korábbi években, így gyakori leletnek tekinthetjük.[36] Általában a Brigetióban gyakori, vésett ovalisokkal és elválasztó pálcatagokkal díszített, félgömb alakú tálakkal megegyező kontextusból, sokszor ezekkel egy környezetből származnak.[37] Tehát az azonos díszítési elvű tál és pohárforma szoros rokonságban áll, így lehetséges, hogy a fent említett pohárforma gyártási idejét is kitolhatjuk a Kr. u. 3. századra, hiszen a félgömbös tálforma népszerűségének csúcspontja pontosan ez az időszak volt.[38]

Érdekes és eddig párhuzam nélküli az a pohár peremtöredék, amelynek ívelt, melegen lekerekített pereme alatt csőszerű kialakítás figyelhető meg (32). (11. tábla 8)

Említést érdemelnek azon talpgyűrűtöredékek, amelyek nem köthetőek pontosan meghatározott formához töredékességük okán, az azonban bizonyos, hogy talpgyűrűvel ellátott kelyhekhez tartoztak. Az egyik töredék külön bogból fújt, magas, karcsú talpgyűrűvel rendelkezett, amely a szárrésznél gombban találkozott az edény hengeres testével (53). (11. tábla 24) A másik, hengeres testű pohárforma alacsony, széles, külön bogból készített talpgyűrűje vágott éllel került kialakításra.

A tároló és szállítóedények csoportjába főként palackok töredékei sorolhatóak, amelyek azonban formailag nem határozhatóak meg. Nagyrészt bordázott szalagfültöredékek kerültek elő, amelyek egyaránt lehettek hengeres és hasábos testű palackok tartozékai (57, 61, 64, 67, 68). (12. tábla 1, 4, 7, 10–

[26] *RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a; RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.*

[27] *RÜTTI 1991, Form AR 20.2; ISINGS 1957, Form 80.*

[28] *RÜTTI 1991, Form AR 29.*

[29] *RÜTTI 1991, Form AR 88.1.*

[30] *RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; RÜTTI 1991, Form AR 98.2.*

[31] *BARKÓCZI 1988, Form 29. (Brigetióból és Intercisából származó edények.)*

[32] *DÉVAI 2011, 136.*

[33] *RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 1957, Form 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132. Barkóczi L. katalógusában hasonló díszítés egy intercisai, 3. század első felére datálható töredéken figyelhető meg.*

[34] *RÜTTI 1991, Form AR 52; ISINGS 1957, Form 33; MANDRUZZATO–MARCANTE 2005, Kat. Nr.17–21.*

[35] *ISINGS 1957, Form 21; BARKÓCZI 1988, Form 71, Kat. Nr. 162.*

[36] *DÉVAI 2011, 138, 3. tábla 3.*

[37] *HARTER 1999, 50.*

[38] *STERN 2001, 137.*

11) Ezen kívül néhány perem- és aljtöredéket kell megemlítenünk. Két kisebb fazékforma peremtöredéke ismert a 2011-es ásatási évből (70, 71). (12. tábla 12–13) Az egyik töredéken a pereme alatt vékony, plasztikus szálrátétdíszítés figyelhető meg. A másik töredék érdekes, az eddigi leletek között is ritkaságnak számító, melegen lekerekített, befelé visszahajtott kialakítású, amelynek alkalmazása a Kr. u. 1. és a 2. században jellemző.[39] A tároló- és szállítóedények alapanyaga egyetlen kivételtől eltekintve zöldes árnyalatú.

Az illatszeres üvegek főként színtelenített és kisebb részben üvegzöld tónusú alapanyagból készültek (72–81). (12. tábla 14–20) Sajnálatos módon csaknem kizárólag peremtöredékek tartoznak ide, amelyek formája nem, csupán funkciója határozható meg. Az egyik üvegcsén a perem alatt vékony, plasztikus szálrátétből kialakított, spirálszerű díszítés látható. A 10 töredék közül mindössze egyet sikerült formailag besorolni, de ez is az egyik legáltalánosabb, gömbtestű illatszeres edények típusába tartozik.

Az ablaküvegtöredékek (82–92) csaknem kizárólag üvegzöld árnyalatban készültek, de kékes tónusú is megjelenik közöttük. Átlagos vastagságuk 0,2 és 0,4 cm között váltakozik. Jó minőségű alapanyagból gyártották őket. A helyi igényeknek megfelelően egy homokkal felszórt keretbe öntötték az üvegmasszát, hogy azt a kihűlés után könnyen el tudják távolítani. Ennek következtében az ablaküvegek egyik fele érdes, apró buborékok figyelhetők meg rajtuk, míg a másik oldaluk teljesen sima felszínű. A töredékek legnagyobb része az L15–L16 szelvényből, néhány töredék az E20–F20, E21–F21, valamint a J13–K13 szelvényekből került elő.

A viseleti tárgyak között csupán egyetlen üveggyöngyöt említhetünk (93). A kisméretű, gömbtestű tárgyat aranyfóliával díszítették.[40] (3. kép) Az aranyfóliával díszített gyöngyök csakúgy, mint az edények, a hellénizmus időszakában jelentek meg. Általában színtelenített üvegből készültek ezek a gyöngyök, hiszen az aranyfólia szépsége így tudott igazán érvényesülni. A római korban méretük általában kicsi, 5–6 mm átmérőjűek, gömb vagy hosszúkás, henger alakúak. Az Antoninus–Severus-korból sok példányuk ismert Britanniából, de a Kr. u. 4. századtól gyakori leletek a Rajna, illetve a Felső-Duna vidékén is. Lehetséges, hogy egyik gyártóhelyük valahol a Rajna mentén lehetett.[41] A lelet érdekessége az, hogy nem az általánosan elterjedt úgynevezett szendvics-gyöngyök közétartozik, ahol két üvegréteg között található meg az aranyfólia, hanem csupán az üveggyöngy felszínére applikálták rá a díszítést jelentő aranylemezt.

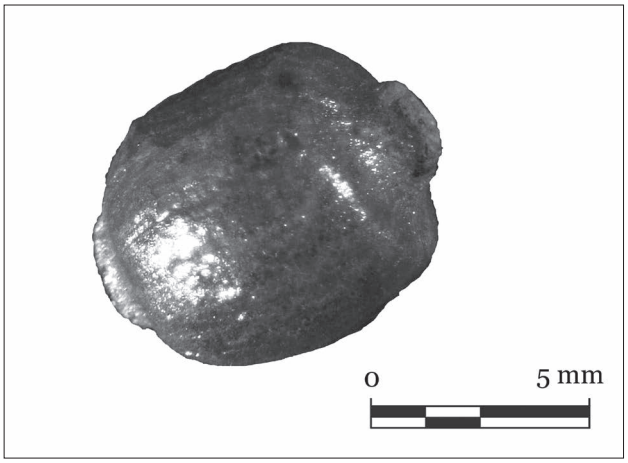

3. kép: Aranyfóliás üveggyöngy
Abb. 3: Glasperle mit Goldfolie

Összefoglalásként elmondható az, hogy az előző évek tendenciáival megegyező mértékben kerültek elő üvegtöredékek,[42] főként az asztali használatú edények, poharak és tálformák a meghatározóak az anyagban. Kisebb mértékben vannak jelen a tároló- és szállítóedények, illetve az illatszeres üvegek töredékei. Az ablaküvegtöredékek jelenléte bizonyítékot jelent arra, hogy az épületek nyílásainak egy része üvegezett volt. Meg kell azonban jegyeznünk: mivel a vizsgált időszakban általános volt a törött üveg gyűjtése és újrafelhasználása, a településeken főként a kisebb, nem meghatározható töredékek maradnak fent. Ennél fogva a települések leletei sem tükrözik vissza az adott időszak, illetve terület mindennapi élete során használt tárgyak teljességét.[43]

KATALÓGUS

1. Kónikus tál peremtöredéke (10. tábla 1)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 20.2; ISINGS 1957, Form 80.
Ltsz.: KGYM 2011.001.69.
Leírás: Tál kihajló, melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=14 cm, $v_{peremfal}$=0,44 cm, $v_{átlagos}$=0,17 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

[39] *COOL–PRICE 1995, Kat. Nr. 809–810.*
[40] *Zeiss Stereo Discovery.V8. géppel készült (KMOP-4.2.1/B-10-2011-0002).*
[41] *BOON 1977, 193–207.*
[42] *DÉVAI 2011, 133; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11–21.*
[43] *ANTONARAS 2010, 300.*

2. Kónikus tál talpgyűrűjének töredéke (10. tábla 2)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 20.2; ISINGS 1957, Form 80.
Ltsz.: KGYM 2011.001.70.
Leírás: Tál talpgyűrűjének töredéke. Az előzővel egy individuum. Vastag, rátett talpgyűrű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,17 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

3. Tál talpgyűrűtöredéke (10. tábla 3)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.001.75.
Leírás: Tál csőszerű, rátét talpgyűrűjének töredéke, az alj egyenes, megvastagodó, enyhén benyomott, tartórúd nyoma látható.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,08 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

4. Bordázott tál oldaltöredéke (10. tábla 4)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 29.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.002.3.
Leírás: Bordázott tál oldaltöredéke. Az edény alapanyagából kialakított, kicsípett U alakú bordadíszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,2 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század közepe.

5. Tál aljtöredéke (10. tábla 5)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.002.4.
Leírás: Tál megvastagodó aljtöredéke, egyenes, ívelt aljú, tartórúd nyomával. Az edény anyagából képzett szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,24 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

6. Bordázott tál oldaltöredéke (10. tábla 6)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 29.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.008.10.
Leírás: Tál oldaltöredéke. Az edény alapanyagából kialakított, kicsípett U alakú bordadíszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,06 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század közepe.

7. Tál peremtöredéke (10. tábla 7)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.55.
Leírás: Tál peremtöredéke, csőszerű, melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: á=13,4 cm, $v_{peremfal}$=0,5 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

8. Bordázott tál oldaltöredékei (10. tábla 8)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 29.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.088.4–5.
Leírás: Bordázott tál alj- és oldaltöredékei. Az alj megvastagodó, az edény alapanyagából kialakított, kicsípett U alakú bordadíszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század közepe.

9. Tál peremtöredéke (10. tábla 9)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 88.1.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.67.
Leírás: Tál melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=14,2 cm, $v_{peremfal}$=0,7 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

10. Tál peremtöredéke (10. tábla 10)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.115.1.
Leírás: Tál peremének töredéke, melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: á=14,4 cm, $v_{peremfal}$=0,466 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

11. Tál talpgyűrűtöredéke (10. tábla 11)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: 2011.J13-K13.011.111.
Leírás: Tál talpgyűrűjének töredéke. Az edény alapanyagából készült plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,120 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

12. Tál talpgyűrűjének töredéke (10. tábla 12)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.112.
Leírás: Tál talpgyűrűjének töredéke, vastag szálrátétből készült.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

13. Tál peremtöredéke (10. tábla 13)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.

Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.114.
Leírás: Tál peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,08 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

14. Kónikus tál peremtöredéke (10. tábla 14)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.115.
Leírás: Tál peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: á=12,6 cm, $v_{peremfal}$=0,5 cm, $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század.

15. Tál peremtöredéke (10. tábla 15)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.098.13.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: á= 13,6 cm, $v_{peremfal}$=0,57 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

16. Kónikus tál peremtöredéke (10. tábla 16)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 20.2; ISINGS 1957, Form 80.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.56.
Leírás: Kónikus tál peremtöredéke. A perem vízszintesen kilaposodó, melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,44 cm, $v_{átlagos}$=0,23 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

17. Tál peremtöredéke (10. tábla 17)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 88.1.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.111.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, alatta a tál külső oldalán becsiszolt szalag.
Méretek: á=14 cm, $v_{peremfal}$=0,62 cm, $v_{átlagos}$=0,23 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

18. Tál aljtöredéke (10. tábla 18)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.104.
Leírás: Tál aljtöredéke, az edény alapanyagából kialakított plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: sárgászöld.

19. Tál peremtöredéke (10. tábla 19)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 88.1.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.106–108.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, alatta a tál külső oldalán becsiszolt szalag.
Méretek: á=12,6 cm, $v_{peremfal}$=0,5 cm,$v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

20. Tál peremtöredéke (10. tábla 20)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 88.1.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.110.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: á=12,6 cm, $v_{peremfal}$=0,48 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

21. Tál peremtöredéke (10. tábla 21)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 109.1; ISINGS 1957, Form 44a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.100.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.
Méretek: á=10,6 cm, $v_{peremfal}$=0,82 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

22. Tál peremtöredéke (10. tábla 22)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 88.1.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.40.
Leírás: Tál peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, az edény testén egy vékony sávban bekarcolt vonaldísszel.
Méretek: á=14,8 cm, $v_{peremfal}$=0,5 cm, $v_{átlagos}$=0,08 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

23. Tál talpgyűrűje (10. tábla 23)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.34.
Leírás: Tál aljtöredéke, a saját anyagából készült vékony szálrátét talpgyűrűvel, oldalrészén facettált ovalisok virágszirom alakzatban.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

24. Pohár peremtöredéke (11. tábla 1)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.2.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.024.1.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó, az edény külső oldalán a perem alatt plasztikus becsiszolt szalaggal.

Méretek: á=6,4 cm, $v_{peremfal}$=0,35 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

25. Pohár peremtöredéke (11. tábla 2)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.2.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.54.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, alatta plasztikusan kiemelkedő, becsiszolt szalag.
Méretek: á=6,2 cm, $v_{peremfal}$=0,2 cm, $v_{átlagos}$=0,07 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

26. Pohár peremtöredéke (11. tábla 3)
Meghatározás: ISINGS 1957, Form 21; BARKÓCZI 1988, Form 71, Kat. Nr. 162.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.63.
Leírás: Pohár ívelt, vágott, csiszolt peremtöredéke. A peremen és alatta egy sávban vízszintes vékony, kerékvésett szalag, alatta függőlegesen álló facettált oválisok.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,12cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század vége–2. század eleje.

27. Pohár peremtöredéke (11. tábla 4)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.009.62.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel. Az edény külső oldalán a perem alatt plasztikus becsiszolt szalaggal.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,2cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

28. Pohár peremtöredékei
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.71–72.
Leírás: Pohár peremtöredéke melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,3 cm, $v_{átlagos}$=0,9 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

29. Pohár peremtöredéke (11. tábla 5)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.079.4.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=9 cm, $v_{peremfal}$=0,34 cm, $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

30. Talpgyűrűs kehely töredéke (11. tábla 6)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.079.5.
Leírás: Hengeres testű kehely töredéke. Az alj külön bogból készült, alacsony talpgyűrűből áll, ennek pereme vágott. Az edény teste fűzöld alapanyagból készült, míg a rátét talpgyűrű színtelen üvegből.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,32 cm.
Színmeghatározás: fűzöld.

31. Pohár peremtöredéke (11. tábla 7)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.F20.112.15.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: á=7,4 cm, $v_{peremfal}$=0,25cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

32. Pohár peremtöredéke (11. tábla 8)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.107.
Leírás: Tölcséres szájú pohár peremtöredéke. A perem melegen lekerkekített, megvastagodó, alatta az edény testéből kialakított vízszintesen futó, csőszerű díszítéssel.
Méretek: á=8,4 cm, $v_{peremfal}$=0,2 cm, $v_{átlagos}$=0,08 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

33. Pohár oldaltöredéke (11. tábla 9)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.117.
Leírás: Félgömbös testű pohár oldaltöredéke, az edény testéből kicsípett bordadíszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,08 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század közepe.

34. Pohár peremtöredéke (11. tábla 10)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.K13.036.43.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: á=10 cm, $v_{peremfal}$=0,4 cm, $v_{átlagos}$=0,18 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

35. Pohár oldaltöredéke (11. tábla 11)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132.
Ltsz.: KGYM 2011.K13.036.47.
Leírás: Félgömbös testű pohár oldaltöredéke, függőlegesen álló, az edény testéből kialakított bordadíszítéssel, amelyen bütyköket alakítottak ki.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század közepe.

36. Behúzott peremű pohár oldaltöredéke (11. tábla 19)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.57.
Leírás: Behúzott peremű pohár oldaltöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=9 cm, $v_{peremfal}$=0,47 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

37. Pohár oldaltöredéke (11. tábla 12)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132.
Ltsz.: 2011.L13-L14.016.454.
Leírás: Pohár oldaltöredéke. Plasztikus szálrátét díszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,070 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele- 3. század közepe.

38. Pohár peremtöredéke (11. tábla 13)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.470.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,3 cm, $v_{átlagos}$=0,114 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

39. Pohár peremtöredéke (11. tábla 14)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.478.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: á=6,2 cm, $v_{peremfal}$=0,32 cm, $v_{átlagos}$=0,115 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

40. Pohár peremtöredéke (11. tábla 15)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.478.
Leírás: Pohár peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=6,4 cm, $v_{peremfal}$=0,415 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

41. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.479.
Leírás: Pohár peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,2 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

42. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.480.
Leírás: Pohár peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,25 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

43. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.523.
Leírás: Pohár melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,3 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

44. Pohár peremtöredéke (11. tábla 16)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.100.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár melegen lekerekített,megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=10 cm, $v_{peremfal}$=0,325 cm, $v_{átlagos}$=0,06 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

45. Pohár peremtöredéke (11. tábla 17)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.

Ltsz.: 2011.L14.084.102.
Leírás: Pohár peremtöredéke, hengeres fallal, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, alatta a külső edényfalon becsiszolt szalaggal.
Méretek: á=6,8 cm, $v_{peremfal}$=0,37 cm, $v_{átlagos}$=0,09 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

46. Pohár peremtöredéke (11. tábla 18)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.284.101.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=9 cm, $v_{peremfal}$=0,36 cm, $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

47. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.025.37.
Leírás: Pohár peremtöredéke, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,23 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

48. Pohár oldaltöredéke (11. tábla 20)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 52; ISINGS 1957, Form 33; MANDRUZZATO–MARCANTE 2005, Kat. Nr.17–21.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.40.
Leírás: Pohár oldaltöredéke, U alakban elhelyezett, vékony, az edény alapanyagából készült szálrátétdíszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század vége–2. század eleje.

49. Pohár peremtöredéke (11. tábla 21)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.47.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár peremtöredéke. A perem enyhén behúzott, megvastagodó, melegen lekerekített.
Méretek: á=11 cm, $v_{peremfal}$=0,46cm, $v_{átlagos}$=0,2 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

50. Pohár peremtöredéke (11. tábla 22)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.070.5.
Leírás: Függőleges falú pohár melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=9,4 cm, $v_{peremfal}$=0,39cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

51. Pohár peremtöredéke (11. tábla 23)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.2.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.094.9.
Leírás: Pohár peremtöredéke, kihajló, melegen lekerekített, enyhén megvastagodó peremmel, alatta az edény testén plasztikus, becsiszolt szalaggal.
Méretek: á=7,8 cm, $v_{peremfal}$=0,21 cm, $v_{átlagos}$=0,07 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

52. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.36.
Leírás: Pohár oldaltöredéke, pereme melegen lekerekített, megvastagodó, fala függőleges.
Méretek: á=8,4 cm, $v_{peremfal}$=0,44 cm, $v_{átlagos}$=0,17 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

53. Kehely szárának töredéke (11. tábla 24)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.094.10.
Leírás: Kehely szárának töredéke. A talp külön bogból kialakított, töredékes, az aljon tartórúd nyoma látható.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

54. Pohár peremtöredéke (11. tábla 25)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L16.096.27.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=8,6 cm, $v_{peremfal}$=0,46 cm, $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

55. Pohár oldaltöredéke (11. tábla 26)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L16.096.29.
Leírás: Benyomott falú pohár oldaltöredéke.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

56. Pohár peremtöredéke (11. tábla 27)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.1; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARKÓCZI 1988, Form 29.
Ltsz.: KGYM 2011.L16.138.2.
Leírás: Pohár melegen lekerekített, megvastagodó peremtöredéke.
Méretek: á=10 cm, $v_{peremfal}$=0,31 cm, $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

57. Korsó szalagfülének töredéke (12. tábla 1)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.106.
Leírás: Korsó szalagfülének töredéke. Külső felülete enyhén bordázott.
Színmeghatározás: színtelen.

58. Talpgyűrű (12. tábla 2)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.001.73.
Leírás: Talpgyűrűvel ellátott alj. A talpgyűrű csőszerű, az alj megvastagodó, egyenes, rajta tartórúd nyoma látható.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

59. Talpgyűrű töredéke (12. tábla 3)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.46.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, csőszerű, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal.
Színmeghatározás: színtelen.

60. Palack vagy korsó aljtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.001.68.
Leírás: Palack vagy korsó aljának töredéke. Az alj megvastagodó, benyomott, tartórúd nyomával. Szálrátét talpgyűrű töredéke kivehető rajta.
Színmeghatározás: üvegzöld.

61. Palack fültöredéke (12. tábla 4)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.001.76.
Leírás: Palack bordázott szalagfülének töredéke. A fül alsó *attache*-a az edény vízszintes vállán ül.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,32 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

62. Palack vagy korsó fültöredéke (12. tábla 5)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F18.023.7.
Leírás: Palack vagy korsó vastag, sima felületű szalagfülének az edény vállára támaszkodó alsó *attache*-a. Az edény hengeres testű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: sárgászöld.

63. Palack fültöredéke (12. tábla 6)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.58.
Leírás: Palack sima szalagfülének töredéke.
Színmeghatározás: üvegzöld.

64. Palack szalagfültöredéke (12. tábla 7)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.64.
Leírás: Palack bordázott szalagfülének töredéke.
Színmeghatározás: üvegzöld.

65. Palack peremtöredéke (12. tábla 8)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.081.1.
Leírás: Palack melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: á=3,9 cm, $v_{peremfal}$=0,33 cm, $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

66. Palack peremtöredéke (12. tábla 9)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.005.5.
Leírás: Palack peremének töredéke. A perem vízszintesen kihajló, melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: á=5,2 cm, $v_{peremfal}$=0,72 cm, $v_{átlagos}$=0,22 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

67. Palack szalagfül töredéke (12. tábla 10)
Meghatározás: A forma nem határozható megpontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.122.
Leírás: Palack bordázott szalagfülének töredéke. A fül alsó *attache*-a az edény vízszintes vállán ül.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,323 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

68. Palack szalagfülének töredéke (12. tábla 11)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.18.
Leírás: Palack bordázott szalagfülének vállra támaszkodó alsó *attache*-a.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,320 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

69. Palack aljtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg potosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.76.
Leírás: Palack aljtöredéke.
Színmeghatározás: sötétzöld.

70. Fazék peremtöredéke (12. tábla 12)
Meghatározás: COOL–PRICE 1995, Kat. Nr. 809–810.
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.008.9.
Leírás: Fazék peremtöredéke, melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,52 cm, $v_{átlagos}$=0,06 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1–2. század.

71. Fazék peremtöredéke (12. tábla 13)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.84.102.
Leírás: Fazék peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó, alatta, az edény nyakán annak anyagából készült, vékony, plasztikus szálrátét díszítéssel.
Méretek: á=5,8cm, $v_{peremfal}$=0,33 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

72. Illatszeres üveg pereme (12. tábla 14)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.56.
Leírás: Illatszeres üveg melegen lekerekített, befelé visszahajtott peremtöredéke.
Méretek: á=3,3 cm, $v_{peremfal}$=0,7 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

73. Gömbtestű illatszeres üveg oldaltöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.57.
Leírás: Gömbtestű illatszeres üveg oldaltöredéke.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

74. Illatszeres üveg pereme (12. tábla 15)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.079.3.
Leírás: Illatszeres üveg peremének töredéke. Melegen lekerekített, megvastagodó perem.
Méretek: á=4,2 cm, $v_{peremfal}$=0,325 cm, $v_{átlagos}$=0,2 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

75. Illatszeres üveg pereme (12. tábla 16)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.K13.036.48.
Leírás: Illatszeres üveg peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: á=1,7 cm, $v_{peremfal}$=0,35 cm, $v_{átlagos}$= 0,14 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

76. Illatszeres üveg aljtöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.19.
Leírás: Illatszeres üveg aljtöredéke.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

77. Illatszeres üveg aljtöredéke (12. tábla 17)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.58.
Leírás: Illatszeres üveg aljtöredéke. Az alj egyenes, benyomott, tartórúd rögzítésének helyén egy kis üvegcsepp visszamaradt.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: sötétzöld.

78. Nyomott gömbös testű illatszeres edény töredékei (12. tábla 18)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 86.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.112–114.
Leírás: Nyomott gömbös testű illatszeres üveg oldal és nyaktöredékei.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,07 cm.
Színmeghatározás: színtelen.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–4. század.

79. Illatszeres üveg pereme (12. tábla 19)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.99.
Leírás: Illatszeres üveg melegen lekerekített, befelé visszahajtott pereme, nyakán az edény anyagából készült plasztikus szálrátét díszítéssel.
Méretek: á=2 cm, $v_{peremfal}$=0,33 cm, $v_{átlagos}$=0,28 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

80. Illatszeres üveg pereme (12. tábla 20)
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.78.

Leírás: Illatszeres üveg peremtöredéke. A perem vízszintesen kihajló, melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: á=3,6 cm, $v_{peremfal}$=0,34 cm, $v_{átlagos}$=0,17 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

81. Gömbtestű illatszeres üveg oldaltöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.102.
Leírás: Gömbtestű illatszeres üveg oldaltöredéke.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

82. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.471.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,2 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

83. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.088.6
Leírás: Ablaküveg töredéke, szélénél megvastagodó, lekerekített éllel. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű. U alakú, vékony sávos megmunkálásnyomok láthatóak a sima felszínen.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,4 cm.
Színmeghatározás: kékeszöld.

84. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.088.7.
Leírás: Ablaküveg töredéke.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,25 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

85. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.69.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,25 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

86. Ablaküveg oldaltöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.40.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,2 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

87. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható.
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L16.027.73.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,36 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

88. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.101.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke, egyik felülete érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,23 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

89. Ablaküveg oldaltöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.103.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke, az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,33 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

90. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.106.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke, egyik felülete érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,18 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

91. Ablaküveg oldaltöredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.41.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

92. Ablaküveg töredéke
Meghatározás: A forma nem határozható meg pontosan.
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.092.12.
Leírás: Ablaküveg oldaltöredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,23 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

93. Aranyfóliás üveggyöngy (3. kép)
Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható.
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.109.
Leírás: Aranyfóliás üveggyöngy, színtelen alapüveg külső felületére applikált vékony aranyfóliával.
Méretek: axis=0,69 cm, diameter=0,47 cm, basis=0,27 cm.
Színmeghatározás: színtelen.

HELYI KERÁMIÁK

A 2011. évi ásatás során előkerült kerámiaanyag többségét a helyi készítésű edények 6226 töredéke adja, amelyek típusukat tekintve a korábbi évekhez hasonló arányban jelentkeztek. (4. kép)

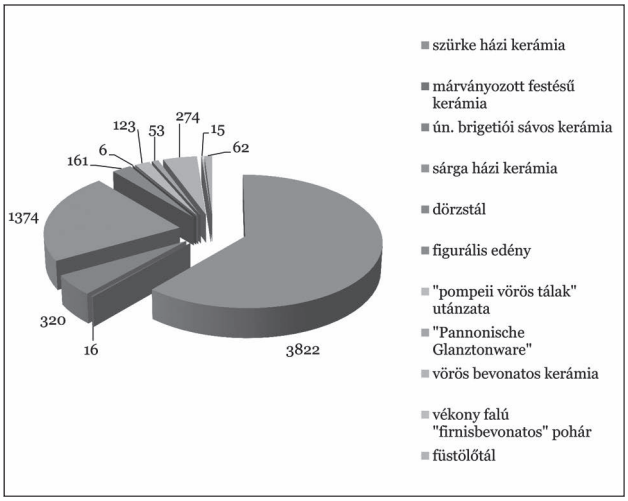

4. kép: A helyi készítésű kerámiatípusok százalékos megoszlása
Abb. 4: Verteilung der lokalen Keramik

3822 töredék (61,39%) szürke házi kerámiákhoz, 1376 (22,07%) nyers színű edényekhez tartozott. Előbbiek többnyire keményre égetetett, durva, kavicsos anyagúak, felületük érdes. A Pannonia-szerte általánosan jellemző formák jelentkeztek: tányérok, fedők, fazekak, *caccabus*ok, valamint korsók, kancsók, poharak, hombárok. Külön említést érdemel egy formailag meghatározhatatlan szűrőtöredék[44] és egy jó minőségű, csaknem teljes egészében megmaradt *„Faltenbecher”* (1). (13. tábla 1) A nyersszínű töredékek anyaga a sárga különböző árnyalataira égetett, apró fekete zárványokat, fehér mészszemcséket és csillámot tartalmazó agyag. Többségük füles kancsókhoz és korsókhoz, kisebb részük tálakhoz, csészékhez, fedőhöz tartozott. Egy pohár formájú, apró lyukakkal áttört töredéket szűrőként lehet meghatározni (2). (13. tábla 2) 2011-ben díszítés szempontjából két egyedi töredék került elő: egy vésett díszítésű oldal- (3) (13. tábla 3) és egy a belső oldalon párhuzamos sorokban vörös pöttyökkel díszített aljtöredék (4). (13. tábla 4) Három töredék[45] aquincumi párhuzamok alapján perselyhez tartozhatott (5). (13. tábla 5) A forma Brigetióban eddig ismeretlen volt.

320 töredék (5,14%) képviseli az úgynevezett brigetiói sávos kerámiák csoportját. A típus legkorábbi példái a Flavius-korban jelentek meg Poetovióban, innen terjedtek el Dél- és Nyugat-Pannoniába, valamint a Noricummal határos területekre.[46] Műhelyek azonosíthatóak Aquincumban és Brigetióban, utóbbi a Kr. u. 2. században és a 3. század első felében a sávos kerámiák fő gyártási központja volt.[47] A szőny-vásártéri töredékek nyers színűre, sárgára égetett anyagúak, homokot, apró fehér mészszemcséket tartalmaznak. Felületükön keskenyebb-szélesebb sávban vörös vagy barna festés látható díszítetlenül vagy az alapszínt szabadon hagyó fogas karcolással (*Rädchenverzierung*), vízszintesen körbefutó vonallal, ritkábban hullámvonallal tagolva. Formájukat tekintve kétosztatú szalagfüles, tölcséres peremű korsóhoz,[48] fül nélküli, kihajló peremű korsókhoz,[49] tojásdad testű, vízszintes, sima[50] vagy bordázott[51] peremű fazekakhoz tartoztak. Párhuzamaik Szőny-Gerhát fazekastelepen és a helyi temetők anyagában is szép számmal megtalálhatóak.[52] Egy vízszintes, bordázott felületű peremtöredék (6) (13. tábla 6) nyakát körbefutó, domború fogazott léc tagolja, hasonló díszítésű edény a brigetiói Tussla-gyűjteményből ismert.[53]

Az anyagban 274 (4,40%) vörös bevonatos kerámiatöredéket lehetett meghatározni, amelyek formailag azonosak a nyers színűekkel. Többségében korsók, tálak és poharak oldaltöredékei kerültek elő. Jel-

[44] *Ltsz.: KGYM 2011.F19.032.26.*
[45] *Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.197–198, 2011. L14.084.133. Párhuzamot lásd: KUZSINSZKY 1932, 333, 340. ábra.*
[46] *PÓCZY 1957, 41; BÓNIS 1970, 80.*
[47] *PÓCZY 1957, 41; BÓNIS 1970, 78.*
[48] *Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.312.*
[49] *Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.564, 2011.J13.034.11.*
[50] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.583–597, 2011.E20–F20.061.17.*
[51] *Ltsz.: KGYM 2011.F20.112.16–19, 2011.F20.112.25-26, 2011.E20–F20.009.113, 2011.L13–L14.041.23.*
[52] *BÓNIS 1970, 71–86.*
[53] *BÓNIS 1970, 5. ábra 2.=6. ábra 2.*
[54] *Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.52, 2011.L13–L14.084.72, 2011.J13–K13.011.565.*

lemzőek a befelé hajló, lekerekített peremű tálak,[54] illetve kis számban, de jelen vannak gyűrűs tálak peremtöredékei is.[55] Egy gömbös testű, kissé kihajló peremű csésze[56] párhuzama Carnuntumból ismert.[57] A vörös bevonatos kerámiák egy része Drag. 18/31, Drag. 33 és Drag. 37 *terra sigillata* formát utánoz,[58] ezek anyaga rossz minőségű, porózus, sárgásvörösre égetett, fehér mészszemcséket és homokot tartalmazó agyag, kopott, matt narancssárga bevonattal. Drag. 37 *terra sigillata* utánzat vörös bevonattal Szőny-Gerhát fazekastelepen is készült.[59]

2011-ben 161 (2,59%) dörzstáltöredék került elő. Többségük bevonat nélküli, nyers színű, de van közöttük 29 vörös bevonatos, közöttük 3 lángolt festéssel díszített peremű[60] és egy mázas is.[61] A római étkezési szokások elterjedését jelölő *mortarium*ok formáját funkciójuk határozta meg, így felépítésük kisebb jegyeket leszámítva nem változik az évszázadok során. Nyers színű és mázas dörzstálakat Szőny-Gerhát fazekastelepén is készítettek.[62] Póczy K. szerint vörös bevonatos *mortariumok* is nagy számban jelentkeztek a fazekastelep anyagában,[63] de Bónis É. későbbi publikációjában már csak egy lángolt festésű peremet közölt.[64]

123 töredék (1,98%) „*pompeii vörös tál*" utánzatokhoz tartozott, jórészt perem- és oldaltöredékek, valamint 6 profiltöredék.[65] A kerámiatípust behúzott peremű tálak jellemzik, íveltebb vagy meredekebb fallal, belső oldalukon és a külső peremszegélyen vörös festéssel. A szőny-vásártéri leletek anyaga főleg vörösessárgára égetett, porózus, rossz minőségű. A „*pompeii vörös tálak*" utánzatait Pannoniában a Kr. u. 1. század végén kezdték el gyártani, majd az Antoninus-kortól a vörös festésű változatokat a szürkére, ritkábban nyers színűre égetett utánzatok kezdték felváltani. A forma szórványosan a 4. századig továbbélt.[66]

Nagyon kevés *turribulum*, azaz füstölőtál (62; 1%), úgynevezett pannoniai szürke kerámia (53; 0,85%), márványozott festésű kerámia (16; 0,26%) és vékony falú „*firnisbevonatos*" pohártöredék (15; 0,24%) jelentkezett az anyagban.

A Kr. u. 2. században Pannoniában igen kedvelt füstölőtálak a Szőny-Vásártéren szürke és nyers színű változatban is megtalálhatóak, amelyeket a has külső részén két vagy több sorban plasztikus hullámsorral, rovátkolt sorral vagy szögletes fogasdísszel díszítettek, ritkábban a talp szélén vagy a belső oldalon. A Szőny-Gerhát lelőhely és a szőny-kurucdombi fazekastelep anyagában egyaránt jelen vannak ezek.[67] Az úgynevezett pannoniai szürke kerámiatöredékek között egy szürke anyagú, szürke bevonatos Drag. 37 formát lehetett azonosítani, amelyen a fogaskarcolás alatt bepecsételt díszítés maradványa látható (7). (13. tábla 7) Drag. 37 *terra sigillata* formát utánzó pannoniai szürke kerámiákat a Szőny-Gerhát fazekastelepen is gyártottak.[68] 2011-ben további két bepecsételt rozettával díszített töredék került elő (8–9). (13. tábla 8–9) Anyaguk sárgára égetett, bevonatuk vörös színű.

A márványozott festésű kerámiatöredék mindegyikének anyaga sárga, porózus, rossz minőségű, amelyre közvetlenül ecsettel vitték fel a vörös és barna különböző árnyalataiban a márványozást. Főleg nagy ecsetvonásokkal márványozott korsók oldaltöredékei vannak jelen, amelyeken kívül egy korsó fültöredéke,[69] egy *terra sigillata* formát utánzó edény talpgyűrűs aljtöredéke,[70] továbbá egy gyűrűs tál peremtöredéke került elő.[71] A márványozás technikája a Kr.u. 1. században tűnt fel Pannoniában és az Antoninus-korig általános volt.[72] Márványozott festésű korsók és gyűrűs tálak Szőny-Gerhát fazekastelepről is ismertek.[73]

A ritka leletek közé tartozik 6 arcos edénytöredék (0,10%), közülük két-két töredék anyaga és hasonló kivitelezése miatt egy-egy edény részét képezte. Az egyik arcos edénynek egy szemet és egy fület ábrázoló töredéke maradt meg (10), (13. tábla 10) a másiknak két peremtöredéke egy szemábrázolással (11). (13. tábla 11) Egy további, szórványból előkerült töre-

[55] *Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.562, 2011.J13–K13.098.48, 2011.E20–F20.009.79.*
[56] *Ltsz.: KGYM 2011.F20.111.48.*
[57] *GRÜNEWALD 1977, Taf. 5, 7.*
[58] *Drag. 18/31: ltsz.: KGYM 2011.F20.113.2.; Drag. 33: ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.68.; Drag. 37: ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.307, 2011.E20–F21.009.115, 2011.E20–F20.009.36, 2011.L15–L16.025.33.*
[59] *BÓNIS 1979, Abb. 9:2., Abb. 15:2, 9, Abb. 16:3.*
[60] *Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.008.17, 2011.E20–F20.009.130, 2011.L15–L16.054.263.*
[61] *Ltsz.: 2011.J13–K13.011.216.*
[62] *BÓNIS 1979, Abb. 16:12, 13.*
[63] *PÓCZY 1957, 39.*
[64] *BÓNIS 1979, 108, Abb. 6:17.*
[65] *Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.123, 2011.E20–F20.009.122, 2011.L.14.084.149, 2011.L.14.084.155, 2011.L.14.084.142–146, 2011.L.14.084.150, 2011.L.14.084.152, 2011.L15–16.097.78, 2011.L15–16.097.80–81, 2011.E20–F20.088.10–11.*
[66] *GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD 1979, 41, Taf. 25, 4–5.*
[67] *BÓNIS 1976, 78; BÓNIS 1979, Abb. 7:17, 18, Abb. 9:9–11, Abb. 15: 15–17.*
[68] *BÓNIS 1979, Abb. 8:9–10, 13.*
[69] *Ltsz.: KGYM 2011.J13.034.9.*
[70] *Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.154.*
[71] *Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.044.5.*
[72] *BÓNIS 1942, 22; PÓCZY 1956, 42; GABLER 1977, 161; GABLER 1989, 495.*
[73] *BÓNIS 1979, Abb. 6:14–15, Abb. 9:1, 5–6, 8, Abb. 14:6, 9, Abb. 15:13, 14, Abb. 17:7.*

dék szintén fület ábrázol (12), (13. tábla 12) a hatodik pedig hajfürtöket (13). (13. tábla 13) Figurális díszítésű edények a Szőny-Gerhát és a szőny-kurucdombi fazekastelepen is készültek.[74]

Összességében elmondható, hogy a 2011-es szőny-vásártéri kerámiaanyag a helyileg készített római kerámiák összes típusát felöleli. A töredékek a Kr. u. 2–3. században Pannoniában általánosan jellemző formákat képviselik, a szintén *legio*táborral rendelkező Carnuntum és Aquincum leletanyagával jelentős párhuzamot mutat. Az időszak lefedi a *canabae* területén fekvő szőny-kurucdombi és Szőny-Gerhát fazekastelep fennállását, feltételezhető, hogy a felsorolt edényfajták többsége is ezekben készült.

KATALÓGUS

1. Szürke „Faltenbecher" töredékei (13. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L.14.084.313–318.
Leírás: Szürkére égetett, apró kavicsot és fehér mészszemcséket tartalmazó, enyhén porózus anyagú, érdes felületű *„Faltenbecher"* 8 perem- és oldaltöredéke.
Méretek: m=16 cm, sz=11,5 cm, $á_{perem}$=8 cm, v=0,3 cm

2. Nyers színű szűrő peremtöredéke (13. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.111.37.
Leírás: Sárgára égetett, apró kavicsot tartalmazó, enyhén porózus anyagú, pohár formájú szűrő töredéke, kihajló, lekerekített peremmel.
Méretek: $á_{perem}$=12 cm, v=0,5 cm.

3. Nyers színű oldaltöredék (13. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.119.
Leírás: Sárgára égetett, enyhén porózus anyagú, külső oldalon átlós irányú, mély rovátkolásokkal tagolt, bordával díszített oldaltöredék.
Méretek: m=2,6 cm, sz=4,6 cm, v=0,6 cm.

4. Nyers színű tál aljtöredéke (13. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.120.
Leírás: Sárgára égetett, homokot tartalmazó, enyhén porózus anyagú oldaltöredék, a belső oldalon párhuzamos sorokban vörös, festett pöttyökkel díszített.
Méretek: m=2,1 cm, sz=6 cm, v=0,85 cm.

5. Nyers színű persely peremtöredéke (13. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L14. 084.133.
Leírás: Sárgára égetett persely peremtöredéke, anyaga homokot és apró kavicsot tartalmaz.
Méretek: sz=5,35 cm h=5,7 cm v_{fal}=0,3–0,7 cm.

6. Brigetiói sávos fazék peremtöredéke (13. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.45.
Leírás: Vörösessárgára égetett, homokot tartalmazó, enyhén porózus anyagú peremtöredék. Külső oldalon a perem alatt vörös festéssel, nyakon körbefutó, domború fogazott léccel díszített.
Méretek: $á_{perem}$=12 cm, v=0,5 cm.

7. Pannoniai szürke kerámia perem- és oldaltöredékei (13. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.099.12–15.
Leírás: Világosszürkére égetett, apró kavicsot és fehér mészszemcsét tartalmazó töredékek, szürke bevonattal. Külső oldalon lekerekített perem alatt 2,3 cm-es sávban karcolt fogazással díszített, alsó részen bepecsételt rozetta töredéke látható. Drag. 37 *terra sigillata* forma utánzata.
Méretek: $á_{perem}$=18 cm, v=0,7 cm

8. Pannoniai szürke kerámia peremtöredéke (13. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.099.3.
Leírás: Vörösessárgára égetett anyagú, külső és belső oldalon vörös bevonatos lekerekített peremtöredéke. Külső oldalán perem alatt bepecsételt rozettával díszített.
Méretek: v=0,6 cm.

9. Pannoniai szürke kerámia oldaltöredéke (13. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.098.42.
Leírás: Vörösessárgára égetett anyagú, külső és belső oldalán vörös bevonatos oldaltöredéke. Külső oldalán bepecsételt rozettákkal díszített.
Méretek: m=2,2 cm, sz=3,1 cm, v=0,6 cm.

10. Arcos edény töredékei (13. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.202–203.
Leírás: Vörösessárgára égett anyagú, homokot, apró fekete és vörös zárványokat tartalmazó, szemet és fület ábrázoló oldaltöredékek.
Méretek: v=0,4 cm.

11. Arcos edény töredéke (13. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.60.
Leírás: Arcos edény vörösessárgára égetett anyagú, homokot, apró fekete zárványokat tartalmazó, külső és belső oldalán matt, festett sárgásvörös bevonatos, profilált peremtöredéke, külső oldalon szemet ábrázoló díszítéssel, másodlagos égés nyomaival.
Méretek: $á_{perem}$=9 cm, v=0,4 cm.

[74] *BÓNIS 1979, Abb. 18:9, Abb. 23:3; BÓNIS 1977, Abb. 3:9.*

12. Arcos edény töredéke (13. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.001.67.
Leírás: Téglavörös színűre égetett anyagú, külső és belső oldalon festett, vörös bevonatos arcos edény fület ábrázoló oldaltöredéke.
Méretek: m=4 cm, sz=2,3 cm, v=0,2 cm.

13. Arcos edény töredéke (13. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13.066.
Leírás: Nyers színűre égetett, homokot, apró kavicsot, vörös zárványokat tartalmazó arcos edény hajfürtöket ábrázoló oldaltöredéke.
Méretek: m=3 cm, sz=4,9 cm, v=0,4–0,6 cm.

IMPORTKERÁMIA ÉS MÉCSESEK

A 2011. évi ásatás során az előző évekhez hasonló mennyiségű importkerámia került elő (összesen 52 töredék). Legnagyobb mennyiségben fekete bevonatos kerámiatöredékek (*Schwarzfirniskeramik*) vannak jelen (29 töredék), amelyeken belül 7, a trieri műhelyhez köthető, fehér *barbotin*nal díszített „*igés pohár*" (*Trierer Spruchbecherkeramik*) töredéke különíthető el. Ezen túl 22 úgynevezett „*raetiai*" pohár töredékét (*geometrisch verzierte Glanztonware*), illetve egy észak-italiai vékony falú csésze töredékét (*dünnwandige Keramik*) lehetett meghatározni. (5. kép)

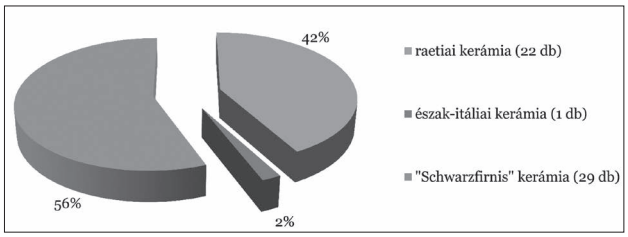

5. kép: Az importkerámiák százalékos megoszlása
Abb. 5: Verteilung der Importkeramik

Legnagyobb mennyiségben fekete bevonatos töredékek kerültek elő a feltáráson (összesen 29 töredék,[75] 56%). (14. tábla 1–5) Általános jellemzőjük a csengően keményre égetett vékony fal és a csillogó, fényes, fekete vagy kevésbé fényes, feketés-sötétbarnás bevonat. A formailag értékelhető töredékek a Niederbieber 33 a–b–c típusba sorolhatóak.[76] Nagyrészük rendkívül finom, zárványokat nem tartalmazó, vörösre égetett anyagú, de megfigyelhetők rétegesen vörös-fekete-vörösre, illetve vörös-szürke-vörösre, valamint sötétszürkére égetettek is. Egy individuumhoz tartozó, világosszürkére égetett, erősen kopott, sötétszürkés-feketés bevonatos, enyhén kihajló peremű, kihasasodó testű pohárhoz tartozó töredékek valószínűleg a típus helyi, pannoniai utánzatának tekinthetőek.[77]

Mind a „*Faltenbecher*"-formára jellemző hosszúkás horpasztással ellátott pohár oldaltöredékek,[78] mind pedig a kerek horpasztású, „*Dellenbecher*"-formájú pohártöredékek is megjelennek.[79]

A 29 töredékből 7 fehér *barbotin*nal díszített,[80] amelyek biztosan az úgynevezett „*Trierer Spruchbecherkeramik*" csoportjába sorolhatók, és a trieri műhely termékei lehetnek. Formájuk alapján Künzl 1 típusába, azon belül is az 1.3.1, 1.3.2 és 1.3.3 formába sorolhatóak.[81] Általános jellemzőjük az enyhén kónikus, cilindrikus nyak és kihasasodó test, amely kisméretű, összeszűkülő, rendszerint profilált, lekerekített talpban végződik.[82] Mind hosszúkás formájú (*Falten*),[83] mind pedig kör alakú horpasztással (*Dellen*) ellátott pohárforma is megtalálható közöttük. Ezeket a típusokat – 1.3.1–1.3.3. – S. Künzl a II. csoportba sorolta, amelyet a Kr. u. 260-tól 270-ig tartó időszakra keltezett.[84] Ezt a keltezést Harsányi E. a pannoniai és noricumi lelőhelyű trieri kerámiák feldolgozása során kapott eredményei alapján korrigálta, és ezeket kissé korábbra, a 240-től 260-265-ig tartó periódusra datálta.[85]

Mennyiségüket tekintve második helyen a „*raetiai kerámia*" töredékei (más néven „*geometrisch verzierte Glanztonware*") fordulnak elő (összesen 22 töredék, 42%).[86] Jellemzőjük a sárgára, sárgásbarnára vagy halvány vörösre égetett, jól iszapolt agyag. Bevonatukat tekintve három fő csoportot különíthetünk el: 12 töredéken sötétbarna, barnás-fekete bevonat, 9 esetben barnás-lilás színű, ezüstösen csillogó, egy töredéken pedig csillogó vöröses-barnás bevonat figyelhető meg.[87] Díszítésüket tekintve mindössze 2

[75] *23 oldaltöredék, 3 aljtöredék és 3 peremtöredék.*
[76] *Lásd: OELMANN 1914, 40–42.*
[77] *Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.094.88–92.*
[78] *Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.99, 2011.L15–L16.092.25.*
[79] *Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.207, 2011.L13–L14.016.655.*
[80] *Oldaltöredék: ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.134, 2011.E20–F20.009.132, 2011.E20–F20.009.133, 2011.E21–F21.010.165–166. (egy individuum); 2011.J13–K13.036.42, 2011.L13–L14.016.522. Peremtöredék: ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.326. Megjelenő díszítések: barbotin pettyek, hullámvonal díszítés, barbotin körökből álló dísz, vonalak és egy „R" betű töredéke.*
[81] *KÜNZL 1997, 21, Typ. 1.3.1–1.3.3. Typentaf. 2.*
[82] *KÜNZL 1997, 19.*
[83] *Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.132.*
[84] *KÜNZL 1997, 59.*
[85] *HARSÁNYI 2013, 54.*
[86] *15 oldaltöredék, 3 peremtöredék és 4 aljtöredék.*
[87] *Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.278.*

töredéken látható *barbotin* patkókból és keskeny rovátkolt szalagokból álló díszítés (6–7), (14. tábla 6–7) mindkét pohártöredék a Drexel 2b csoporthoz sorolható.[88] 9 esetben fogas karcolt díszítés vagy keskeny vájat figyelhető meg,[89] a maradék 11 töredék pedig díszítetlen. A Drexel 2 csoport a faimingeni leletanyag alapján a Kr. u. 2. század közepétől a 3. század elejéig keltezhető.[90]

Az észak-itáliai vékony falú árut mindössze egy töredék képviseli a 2011-es anyagban. Finom anyagú, keményre, szürke színűre égetett anyagú, fényes fekete bevonatú, függőleges falú, elkeskenyedő talpú csészeforma lekerekített peremtöredéke.[91] A pohár hasát valószínűleg a típusra jellemző barbotin dísz vagy fogaskarcolás díszíthette. Pannoniában a Pó-vidéki és az Adriai-tenger partvidéki gyártmányok a meghatározóak, amelyek készítése az Augustus korban indult meg.[92] Az 1. század folyamán Italián kívül is megindult gyártásuk, így azt sem zárhatjuk ki, hogy ezek egy része nem Észak-Italiából, hanem Brigetióhoz közelebb fekvő városokból, esetleg Carnuntumból vagy Emonából érkezhetett.

A 2011-es feltárást a mécsesek nagy száma jellemzi. Összesen 32 darab különböző individuumhoz sorolható töredék került elő,[93] ebből 29 töredék sorolható a firmamécsesek közé (Loeschcke X=Iványi XVII típus),[94] egy töredék egy több lángnyílású (valószínűleg 3 vagy többlángú) mécseses orrtöredéke (Loeschcke III=Iványi III, Iványi IV típus),[95] két töredék pedig a volutás mécsesekhez (Loeschcke I=Iványi I típus)[96] sorolható, az egyik egy barna, ezüstösen csillogó bevonattal ellátott oldaltöredék, a másik pedig anyagát, bevonatát tekintve az előzőhöz hasonló orrtöredék.[97] A firmamécses töredékek között három bélyeges található: két *FORTIS* és egy *CRESCE*(N)*S* bélyeges.[98] Az egyik *FO*[*RTIS*] bélyeg (8) egy halvány vörösre égetett anyagú, ezüstösen csillogó, barnás színű bevonatos, erősen töredékes mécsesen olvasható. (14. tábla 8) A másik *FORTIS* bélyeg épségben megmaradt egy halvány vörösre égetett, erősen kopott, barnás ezüstös bevonatos aljtöredéken, amely az előzőtől sokkal kopottabb, nehezen olvasható, a bélyegnek csak a körvonalai látszódnak.[99] A *CRESCE/S* bélyeges egy nyers színű, halvány vörösre égetett anyagú, 80%-ban ép mécses (9). (14. tábla 9) A 2002-ig feldolgozott, brigetiói lelőhelyű bélyeges mécsesek alapján elmondható, hogy legnagyobb számban a *FORTIS* és a *CRESCE*(*N*)*S* bélyegek fordulnak elő.[100] Brigetióból több *FORTIS* bélyeges mécsesnegatív is ismert, amelyek bizonyítják helyi gyártásukat is.[101]

Mindezek alapján elmondható, hogy a 2011. évi ásatás során előkerült importkerámia és mécsestípusok, illetve az azokon belüli formák jól beleillenek a Brigetióból eddig ismert típusok sorába.

KATALÓGUS

1. „Trierer Spruchbecherkeramik" oldaltöredéke (14. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.165.
Leírás: Rétegesen halványvöröses-szürkére, keményre égetett, fényes, sötétbarnás-feketés bevonattal ellátott, kerek horpasztással tagolt oldaltöredék. Horizontálisan 2 mm széles hornyolás díszíti, a hornyolás felső részén egy betű szárának, illetve talpának fehér barbotin díszítése, a hornyoláson egy fehér barbotin pötty, alatta pedig több keskenyebb vonalból álló barbotin díszítés részlete látható.
Mérete: m=2,5 cm, sz=4,9 cm, v=0,3 cm.

2. „Trierer Spruchbecherkeramik" oldaltöredéke (14. tábla 2)
Ltsz.: 2011.E20–F20.009.132.
Leírás: Rétegesen, halvány téglavörös-szürkére, keményre égetett, hosszanti horpasztással tagolt oldaltöredék. Külső és belső oldalán fémesen fényes fekete bevonatos. Felületén vízszintesen 2-3 mm széles hornyolás fut, amely alatt fehér barbotin pettyekből álló díszítés figyelhető meg.
Méretek: m=4,14 cm, sz=3,4 cm, v=2,3 cm.

---

[88] *Típusokat lásd: DREXEL 1929.*
[89] *Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.047.3, 2011.E20–F20.088.19, 2011.E21–F21.010.28, 2011.J13–K13.011.209–210, 2011.L13–L14.041.170, 2011.L13–L14.086.146, 2011.L15–16.067.216.*
[90] *DREXEL 1929, 81.*
[91] *Ltsz.: KGYM 2011.F20.111.49.*
[92] *GABLER 1976, 460.*
[93] *5 válltöredék, 4 alj- és oldaltöredék, 9 fedőlaptöredék, 4 aljtöredék, 4 oldaltöredék, 6 profiltöredék.*
[94] *IVÁNYI 1935, 16–19; LOESCHCKE 1919, 255–257.*
[95] *IVÁNYI 1935, 11–12; LOESCHCKE 1919, 222–224; ltsz.: KGYM 2011.L14.084.21. Anyaga alapján ehhez a töredékhez tartozik egy válltöredék (ltsz.: KGYM 2011. L14.084.19.) és egy oldaltöredék (ltsz.: KGYM 2011. L14.084.17.).*
[96] *IVÁNYI 1935, 10–11; LOESCHCKE 1919, 212–220.*
[97] *Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.10, 2011.J13.034.5.*
[98] *Ltsz.: KGYM 2011.L16.096.3, 2011.L15–L16.097.8, 2011.L15–L16.097.62. (egy individuum); 2011.L15–L16.027.413.*
[99] *Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.413.*
[100] *FÉNYES 2002, 61.*
[101] *FÉNYES 2002, 69. (Őrzési hely: MNM, ltsz.: 15.1934.3, 16.1934.5, 16.1934.6, 7.1940.34, 7.1940.64, 61.13.188.)*

3. „Trierer Spruchbecherkeramik" oldaltöredéke (14. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.133.
Leírás: Halvány téglavörös színűre, csengően keményre égetett anyagú, fémesen fényes fekete bevonatos, vékony falú oldaltöredék (has és nyak találkozása). A has és nyak találkozásánál fehér barbotinból álló hullámvonal dísz fut végig.[102]
Méretek: m=3,3 cm, sz=2,06 cm, v=0,22 cm.

4. „Trierer Spruchbecherkeramik" oldaltöredéke (14. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.42.
Leírás: Vörös-fekete rétegesre, csengően keményre égetett, fényes fekete bevonatos oldaltöredék, fehér barbotinból formált „*R*" betűvel, amelynek szára a törés miatt hiányos.
Méretek: m=3,1cm, sz=2,6 cm, v= 0,18 cm.

5. „Schwarzfirniskeramik" oldaltöredéke (14. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.62.
Leírás: Világosszürkére, keményre égetett, sötétszürkés feketés színű, kívül-belül fémesen fényes bevonatú oldaltöredék. Vízszintesen egy keskeny, fogaskarcolt szalag díszíti.
Méretek: m=3,2 cm, sz=4,5 cm, v=0,23 cm.

6. „Geometrisch verzierte Glanztonware" oldaltöredéke (14. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.535.
Leírás: Ezüstösen csillogó, fényes, barna bevonatos oldaltöredék. Sárgára égetett anyagú. Belső oldala bevonat nélküli. Két sor fogaskarcolt szalag között barbotin patkókkal díszített. Drexel 2b típusba sorolható.
Méretek: m=4 cm, sz=3,9 cm, v=0,3 cm.

7. „Geometrisch verzierte Glanztonware" oldaltöredéke (14. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.378.
Leírás: Sárga színűre égetett, barnás, ezüstösen csillogó bevonatú oldaltöredék, két sor fogaskarcolással és egy sor barbotinból készült patkódísszel. Drexel 2b típusba sorolható.
Mérete: m=4,76 cm, sz=4,36 cm, v=0,48 cm.

8. Firmamécses töredéke (14. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L16.096.3.
Leírás: Finom anyagú, halványvörös színűre, keményre égetett firmamécses aljtöredéke, vörösesbarnás, ezüstösen csillogó bevonattal, kettős koncentrikus körben *FO*[*RTIS*] bélyeggel.
Mérete: h=3,1cm, sz=1,9 cm, v=0,2 cm.

9. Firmamécses töredékei (14. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.042.1, 2011.L13–L14.016.9.
Leírás: Halványvörös színűre, keményre égetett, töredékes firmamécses. Csapott vállal, enyhén kiemelkedő gyűrűvel, nem túl mély *discussal*, a vállon két bütyökkel, az orrán másodlagos égés nyomaival, alján kettős koncentrikus körben *CRESCE/S* bélyeggel.
Mérete: h=7,8 cm, m=3 cm.

AMPHORÁK

A Komárom–Szőny, Vásártéren 2011-ben előkerült négy karakterisztikus *amphora*töredék bepillantást nyújt az ókori Brigetio kereskedelmi kapcsolataiba, polgárainak étkezési szokásaiba. (6. kép)

Dressel 20

Az olívaolaj használata nagyon elterjedt volt az ókori római világban: alkalmazták mécsesekben világításhoz, fürdőkben masszírozáshoz, testápoláshoz és ételek készítésénél.[103] A brigetiói lakosok fogyasztottak olívaolajat, ezt támasztja alá a 2011-ben előkerült Dressel 20 típusú perem-, nyak- és fültöredék (1). (15. tábla 1; 7. kép) Ezen típus töredékei gyakori leletnek számítanak nemcsak Pannoniában,[104] hanem az egész Római Birodalomban.

Előállítási helyük jól lokalizálható: ilyen amphorákat Hispania Baetica provinciában, a Guadalquivir völgyében (Sevilla és Córdoba között) készítettek.[105] Az itt bemutatott lelet is ebből a térségből származik. Anyagszerkezetét tekintve nagyon homogén, világos vörösesbarna színű mátrixa nagyon kevés fekete és barna összetevőt tartalmaz.

Gyártását legkésőbb a Tiberius korban megkezdték,[106] Pannoniába viszont csak Hadrianus uralkodásának végétől importálták.[107] Korábban a közelebb fekvő, Dressel 6B típusú *amphorákban* szállított, isztriai olajra tartottak igényt a provinciában. A Kr.

[102] *KÜNZL 1997, Dekor. 1–2, Typentaf. 9, 1–2.*
[103] *HÁRSHEGYI 2006, 7.*
[104] *A Pannoniában előkerült Dressel 20 amphoratöredékekhez összefoglalóan: BEZECZKY 2000, 1359–1369; újabban: BEZECZKY 2005, 51–52; HÁRSHEGYI 2004, 115–116; HÁRSHEGYI–VÁMOS 2007, 159.*
[105] *PEACOCK–WILLIAMS 1986, 136.*
[106] *PEACOCK–WILLIAMS 1986, 136.*
[107] *BEZECZKY 1987–1988, 179.*

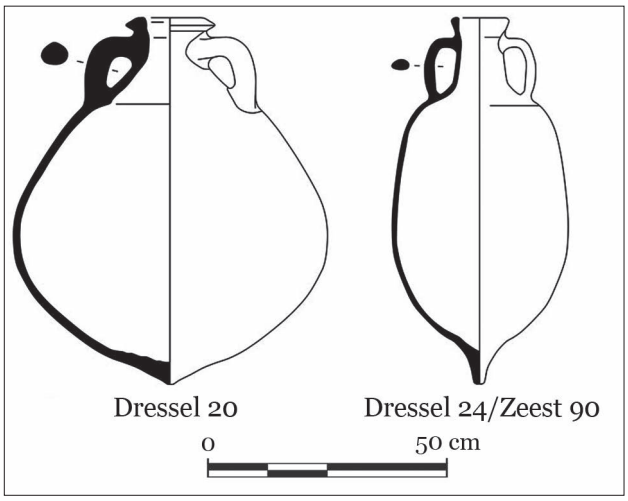

6. kép: A 2011-ben előkerült amphoratöredékek típusai (A Penny Copeland által készített rajzok forrása a Southampton University Amphora Project online elérhető adatbázisa: http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/)
Abb. 6: Typen der im Jahre 2011 hervorgekommenen Amphorenfragmente

7. kép: Dressel 20 típusú amphoratöredék az ásatáson (fotó: Burucs Julianna)
Abb. 7: Amphorenfragment in der Freilegung (Typ Dressel 20)

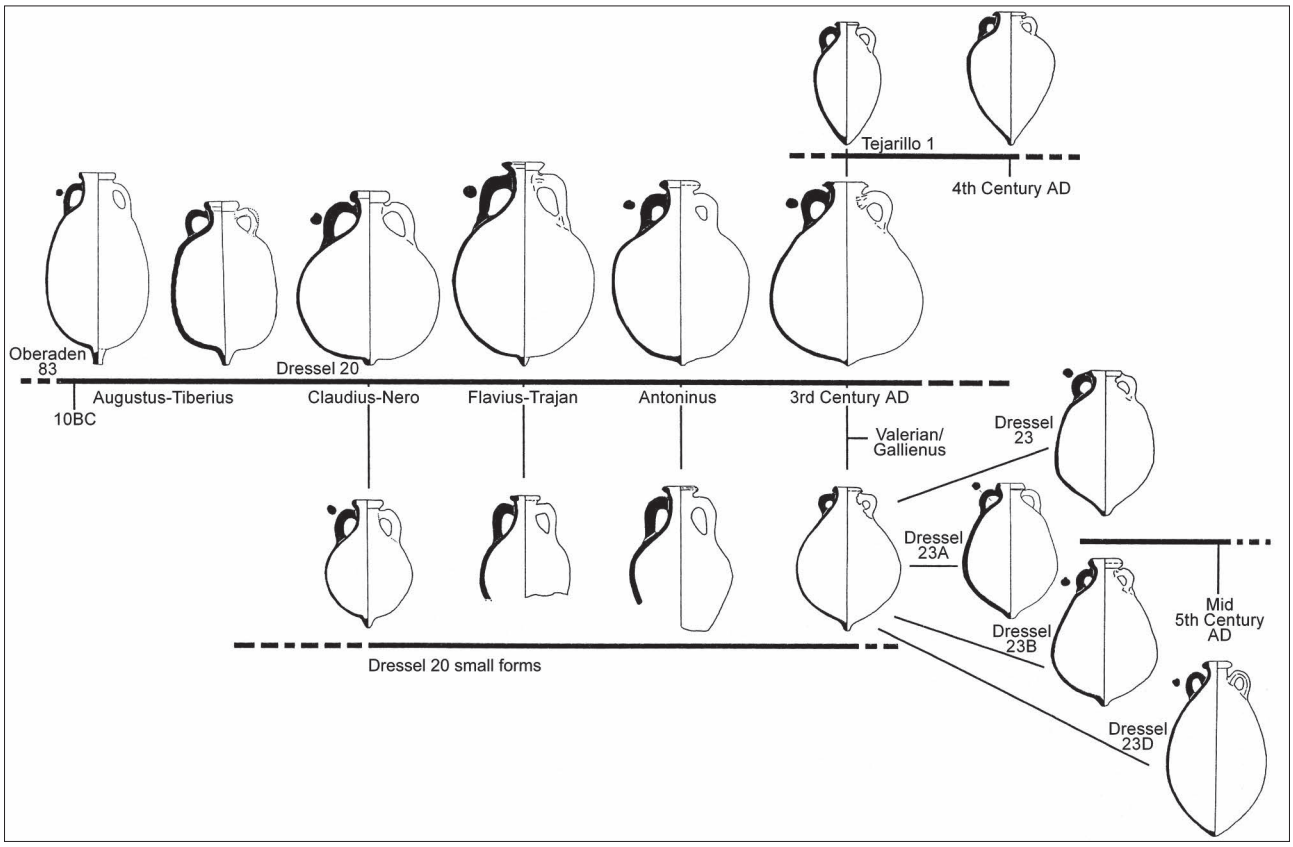

8. kép: A Dressel 20 típusú amphora formabeli változása (BERNI MILLET 1998 nyomán)
Abb. 8: Formenwandlung der Amphore Typ Dressel 20 (nach BERNI MILLET 1998)

u. 2. század 2. negyedétől az isztriai műhelyek vagy a baeticai olajjal már nem tudták felvenni a versenyt,[108] vagy elfagytak az olajfáik,[109] vagy mást kezdtek termelni.[110] Egészen a Kr. u. 3. század közepéig érkezett az olcsó baeticai olaj Pannoniába. Az egyes töredékek pontosabb keltezésében segít az *amphora*típus formájának változása. S. Martin-Kilcher, újabban pedig P. Berni Millet foglalkozott azzal, hogy a Dressel 20 típusú *amphorák* pereme, nyaka és fülei hogyan változtak az évszázadok során.[111] (8. kép) A típus ezen jegyei minden korszakban karakterisztikusak. A Flavius- és Antoninus-korban a perem metszete háromszög alakú, a fülek hosszúak. A Kr. u. 2. század végéig tartó periódusban a perem laposabbá, a nyak rövidebbé vált, amihez a fülek közelebb kerültek. A Kr. u. 3. századi Pannoniában fellelt darabokat pedig a közel kör alakú fülekről lehet felismerni.[112] A formai jellemzők alapján a katalógus első töredékét a Kr. u. 2. század közepe és a 3. század közti időszakra lehet keltezni.

Dressel 24/Zeest 90

A Brigetióban korábbi ásatások során előkerült Dressel 24/Zeest 90 típusú *amphora*leletek számát gyarapítja az a két töredék, amelyet 2011-ben találtak (2–3).[113] (15. tábla 2–3) Az *amphora*típus tartalmára vonatkozóan több elképzelés született: néhány felirat arról tanúskodik, hogy olaj és osztriga szállítására használták,[114] de alapvetően valószínűleg görög bort tároltak benne.[115]

A két új töredék anyagszerkezetében megegyezik, feltehetően ugyanannak a műhelynek termékei. Világosvörös színű mátrixukban nagyon kevés sárga részecske látható, finom szemcsézettség jellemző rájuk. A. Opaiţ a dobrudzsai leletek alapján a típus két variánsát különítette el,[116] a tanulmányunkban bemutatott töredékek – az eddig publikált brigetiói töredékekhez hasonlóan – az A csoportba sorolhatóak. Bár a gyártóközpontok kevéssé ismertek, valószínűleg az Égeikum térségéből és a kis-ázsiai partvidékről érkezett a Dressel 24/Zeest 90 típusú *amphorák*ban tárolt szállítmány a városba.

Pannoniában a dunai *limes* mentén (Brigetio,[117] Aquincum,[118] Intercisa[119]) Hadrianus korában jelent meg ez a típus,[120] nagyobb importjával a Kr. u. 2. század végétől lehet számolni. A *terra sigillata* leletek alapján a katalógus 2. peremtöredékét a Kr. u. 1. század vége–2. század vége közé lehet keltezni. A Római Birodalomban a Kr. u. 3. században is kereskedtek még a bennük tárolt anyaggal.[121]

Bár a 2011-ben talált leleteken nem olvasható festett felirat, az ókori Pannonia provincia területéről két olyan töredék látott napvilágot, amelyek a *tituli picti* használatát bizonyítják: az egyik egy hadsereghez köthető *graffitto* Aquincumból,[122] a másikat pedig Savariában találták.[123]

Nem azonosítható töredék

Formája alapján egy peremtöredéket nem sikerült tipológiai csoportba sorolni (4). (15. tábla 4.) Finom szemcsés, világosvörös színű mátrixában nagyobb barna összetevők láthatóak, elvétve néhány kvarcszemcse is felfedezhető. A peremtöredék anyagszerkezetének leírása jövőbeli kutatások alapját szolgáltathatja: később esetleg műhelyhez és az alapján pedig típushoz lehet kötni a most nem tipologizált leletet.

Az ebben a tanulmányban bemutatott Dressel 20, Dressel 24/Zeest 90 típusú *amphora*töredékek beleillenek abba az *amphora*forgalomról alkotott képbe, amelyet az eddig publikált brigetiói leletek meghatároztak. A 2011-ben előkerült leletek alapján elmondható, hogy a brigetiói lakosok jó minőségű görög bort (esetleg osztrigát vagy olajat) és baeticai olívaolajat fogyasztottak. Ezek a termékek számukra egzotikumnak számítottak, ilyen formában korábban nem tartoztak bele az étkezési szokásaikba. A messziről importált áruk a borostyánkőúton, majd a Savaria felől vezető úton és a Dunán érkeztek a városba: rámutatnak arra, hogy voltak olyan brigetiói polgárok, akiknek megérte behozni ezeket a drága termékeket. Bizonyítják a város romanizációját, hiszen az *amphorá*kban tárolt áruk fogyasztása a római életmódhoz alapvetően hozzátartozott.

[108] *TASSAUX 1982, 266.*
[109] *BEZECZKY 1998, 10.*
[110] *TASSAUX 1982, 266.*
[111] *MARTIN-KILCHER 1987, 55; BERNI MILLET 2008, 57–63.*
[112] *BEZECZKY 2005, 51.*
[113] *Az eddig Brigetióból publikált töredékekhez: HÁRSHEGYI 2004, 116–118; BARTUS–BORHY et al. 2012, 25–26.*
[114] *DYCZEK 2001, 192.*
[115] *NIKOLIĆ-ĐORĐEVIĆ 2000, 137.*
[116] *OPAIŢ 1980, 296.*
[117] *KELEMEN 1993, 46–47.*
[118] *HÁRSHEGYI 2004, 116–118; HÁRSHEGYI 2008, 174; HÁRSHEGYI 2009, 64; KELEMEN 1993, 46–47.*
[119] *KELEMEN 1993, 46–47.*
[120] *HÁRSHEGYI 2009, 64.*
[121] *PEACOCK–WILLIAMS 1986, 213.*
[122] *Felirat: COH I f C XVI C. Feloldása: Cohors I Flavia Canathenorum XVI congii(?). (HÁRSHEGYI 2009, 64.)*
[123] *Felirat: CCCX. (NAGY 2011, 31.)*

KATALÓGUS

1. Perem-, nyak- és fültöredék (15. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L16.095.1.
Méretek: m_{perem}=3,4 cm, $á_{perem}$=15 cm, v_{perem}=3,7 cm, fm=4,7 cmx4 cm (ovális).
2.5YR 7/3 (világos vörösesbarna), bevonat: 10YR 8/4 (nagyon halvány barna).
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század.

2. Peremtöredék (15. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L15.138.5.
Méretek: m=3,2 cm, $á_{perem}$=17 cm, v_{perem}=1,5 cm.
2.5YR 6/6 (világosvörös), bevonat: 10YR 7/3 (nagyon halvány barna).
Keltezés: Kr. u. 1. század vége–2. század vége.

3. Fül- és oldaltöredék (15. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–16.123.2.
Méretek: fm=4,4 cmx2,3 cm (ovális).
10R 6/8 (világosvörös), bevonat: 10YR 7/3 (nagyon halvány barna).
Keltezés: Kr. u. 2. század első negyede–3. század.

4. Peremtöredék (15. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.200.
Méretek: m=6 cm, $á_{perem}$=10 cm, v_{perem}=1,2 cm.
2.5YR 7/6 (világosvörös), bevonat: 10YR 8/3 (nagyon halvány barna).
Keltezés: bizonytalan.

TERRA SIGILLATA LELETEK

2011-ben az ásatás során összesen 1357 *terra sigillata* töredék került elő.[124] (9. kép) Ebből 305 darab *reliefes* és 1052 díszítetlen. 101 töredék az állapotuk miatt azonosíthatatlan. A legkorábbi leletek közé 7 italiai és 9 dél-galliai tartozik. 215 darabot sorolhatunk a közép-galliai csoportba, amelyek között lezoux-i áru biztosan felismerhető. A legtöbb töredék Rheinzabern műhelyéből származik, összesen 656, Westerndorfból pedig 180, amelyek között Comitialis, Helenius és Onniorix mester egyértelműen azonosítható. A Rheinzabern/Westerndorf csoportba 100, a Westerndorf/Pfaffenhofen csoportba 49 töredék tartozik. Pfaffenhofenből 32 darabot ismerünk. Összesen 21 bélyeg vagy bélyegrészlet került elő, amelyből 1 teljesen olvashatatlan.

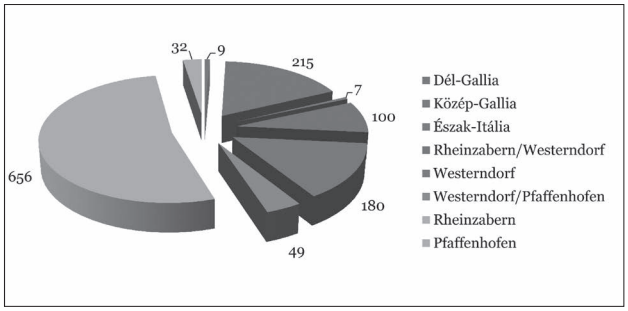

9. kép: A terra sigillaták műhely szerinti százalékos megoszlása
Abb. 9: Verteilung der Terra Sigillata nach Herstellungsort

A legkorábbiak Észak-Italiából és Dél-Gallia területéről származnak. Az előbbi műhelyhez tartozó 7 töredék közül csak egyetlen Conspectus 39-es[125] vagy 43-as[126] forma ismerhető fel, de ebben az esetben nem lehet pontosan azonosítani a méretből adódóan. A peremen barbotin technikával felvitt, stilizált liliom részlete látható. Mindkét típust a Flavius-kortól a Kr. u. 2. század első feléig gyártották,[127] ezért pontosabb meghatározásuk a keltezésen nem változtatna. A pannoniai *limes* mentén szembetűnő az italiai *terra sigillaták* hiánya a Traianus kori táborokban,[128] így Brigetio esetében sem feltételezhető Traianusnál későbbi forgalmuk.

A dél-galliai 9 töredék közül 7 reliefdíszítésű, 2 díszítetlen. La Graufesenque műhelyéhez 2, Banassac-éhoz pedig 3 kapcsolható. A darabok kis mérete folytán nem lehetett teljes biztonsággal eldönteni, hogy Drag. 29 vagy Drag. 37 formájú tálhoz tartoznak. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Drag. 29-es reliefdíszítésű forma legkésőbb Kr. u. 85/90-ben eltűnik.[129] Pontos mestert vagy mesterkört nem lehetett megállapítani. Pannoniában a legkorábbi la graufesenque-i termékek a Tiberius–Claudius időszakra keltezhetőek,[130] számuk azonban alacsony. Brigetióban e műhely termékeit Vespasianus–Domitianus korától használják, és Traianus uralkodásáig még biztosan fellelhetőek. A banassac-i műhely exportja a frankfurt–heddernheimi kőtábor I/b periódusa alapján Kr. u. 90/100-tól kezdődik.[131] Egy ideig párhuzamosan, majd a la graufesenque-it fel-

[124] *Ezúton szeretnék köszönetet mondani Gabler Dénesnek, aki a terra sigillaták azonosítása során a segítségemre volt.*
[125] *CONSPECTUS 2002, 121.*
[126] *CONSPECTUS 2002, 219.*
[127] *CONSPECTUS 2002, 120, 128; GABLER 2002b, 228–229.*
[128] *GABLER 2001, 117.*
[129] *GABLER 2002a, 72; MEES 1995, 55–56.*
[130] *MEES 1995, 55.*
[131] *GABLER 2002b, 229.*

váltva látta el áruval a *limes* menti területeket. A *terra sigillaták* legalább Hadrianus uralkodásának végéig,[132] legkésőbb még Kr. u. 150 táján is forgalomban lehettek.[133] Ilyen késői banassac-i áru került elő például Arrabonából, amely a Traianus–Hadrianus időszakra keltezhető.[134]

Közép-Gallia műhelyeihez összesen 215 töredék kapcsolható, amelyből 23 reliefdíszítésű. Lezoux műhelye egyértelműen azonosítható volt. A reliefdíszítésű *terra sigillaták* közül 7 Cinnamushoz (4, 6, 7, 10, 16) (16. tábla 4, 6, 7, 10, 16), 1 Doeccushoz (2) (16. tábla 2) és 2 Paternus II-höz köthető (3, 13) (16. tábla 3, 13). Termékeit már korábbról is ismerjük Brigetióból.[135] A Cinnamus-műhely árujának túlnyomó többsége egyáltalán nem meglepő. E mesterhez kapcsolható töredékek a dunai tartományok markomann háborúhoz köthető pusztulási rétegeinek vezérleletei.[136] Az előkerült töredékek közül 4 darab Kr. u. 150–170-re tehető a tojásfüzér alapján. A belső kronológiát B. R. Hartley írta le britanniai leletek alapján.[137] A közép-galliai műhelyek legkésőbbi időszakát képviseli Paternus II és Doeccus. Előbbi áruja szintén gyakori a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható rétegekben.[138] Paternus II-t J. A. Stanfield és G. Simpson Kr. u. 160–190[139] közé keltezte. Doeccus G. B. Rogers szerint Kr. u. 170–200,[140] A. Stanfield és G. Simpson szerint Kr. u. 160–190[141] között működött, olykor a 3. század elejére keltezhető leletegyüttesekből is ismerjük.[142] A biztonsággal megállapítható középgalliai töredékek főként az Antoninus-korra tehetők, a Traianus–Hadrianus időszakra még a dél-galliai, azon belül is a banassac-i áruk dominanciája figyelhető meg.

Névbélyeges töredékeken Paulus vagy Paullus (225) (26. tábla 1), Mallius (227) (26. tábla 3), Regulus(?) (228) (26. tábla 4), Borillus, Borio vagy Boriomarus (229) (26. tábla 5), Tittius vagy Titius (230) (26. tábla 6) nevét olvashatjuk. Ezek közül Regulus(?) kivételével már mindegyik előkerült Brigetióból.[143] Paulus vagy Paullus Kr. u. 140–170,[144] illetve Kr. u. 160–200 közé tehető, Gabler D., Márton A. és E. Gauthier véleménye szerint azonban Pannoniában Kr. u. 180 után már nem fordul elő.[145] Mallius Traianus–Antoninus időszakára keltezhető.[146] Borillus, Borio vagy Boriomarus töredékéről nem dönthető el, hogy pontosan melyik mesterhez kapcsolható. Előbbinek két dátuma is lehetséges, az egyik Kr. u. 140–160,[147] a másik Kr. u. 145–180.[148] Borio vagy Boriomarus az Antoninus-korra[149] keltezhető. Tittius vagy Titius Kr. u. 140–180[150] vagy Kr. u. 130–160 között működhetett.

A díszítetlen darabokat csak kevés esetben lehetett biztonsággal meghatározni, méretük és állapotuk miatt. Drag. 18/31-es tányérok, Drag. 27-es, 30-as és 33-as csészék töredékei is előkerültek. A Drag. 30-as forma reliefdíszítéses, de nem lehet egyértelműen mesterhez kötni, Hadrianus vagy Antoninus-kori. A Drag. 33-as töredékek között előfordul a konkáv falú, horizontális vájattal ellátott típus, amely Kr. u. 170 táján még forgalomban volt.[151] Ilyen típus ismert a gorsiumi depóleletből, amelynek a keltezése az Antoninus-korra tehető.[152] A Drag. 27-es csésze a dél-, kelet- és közép-galliai műhelyek terméke, a Kr. u. 2. század közepétől azonban fokozatosan felváltja ezt a Drag. 33-as formájú. A Kr. u. 180-ban vagy azután alapított táborokból, lelőhelyekről már hiányzik, vagy számuk igen alacsony,[153] ilyen például Niederbieber. Brigetióból azonosítható volt Drag. 38 formájú *mortarium* is, amely a Curle 11-es típusának késői továbbfejlődése.[154] Gyártása talán Traianus-korától kezdődött meg, Hadrianus idejében már biztosan megtalálható.[155] A forma a niederbieberi leletek között még világosan elkülöníthető.[156]

A *terra sigillaták* legnagyobb része, 52,56% Rheinzabern műhelyéből származik, ebből anyagunkban 115 töredék reliefdíszítéssel ellátott. Hasonló arány sok pannoniai lelőhelyen megfigyelhető. Rheinzabern a Kr. u. 2. század közepétől a lezoux-i és közép-galliai műhelyek riválisaként lép fel. Sikerességének oka Pannoniához való közelsége és az olcsó vízi úton történő szállítás lehetett.[157] Első nagy szállítási periódusa az alapítástól a markomann háborúkig tartott. A korai darabok közé tartozik Janu(arius) I vagy a hozzá közel álló áru („*der Art Janu I nahestehende Ware*") (64) (18. tábla 23), amelyet A. Mees „*Proto Reginus I*"-nek is nevez, és

[132] *GABLER 2001, 118.*
[133] *MEES 1995, 103.*
[134] *GABLER 1971, 22.*
[135] *JUHÁSZ 1935, 11–15.*
[136] *GABLER 2001, 118.*
[137] *HARTLEY 1972, 49.*
[138] *GABLER 2002b, 230; GABLER 2001, 118.*
[139] *CGP 1990, 239.*
[140] *ROGERS 1999, 190.*
[141] *CGP 1990, 296.*
[142] *GABLER 2006, 81.*
[143] *JUHÁSZ 1935, 13–14.*
[144] *CGP 1990, 317.*
[145] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 464.*
[146] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 347.*
[147] *CGP 1990, 311.*
[148] *ROGERS 1999, 72–74.*
[149] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 108.*
[150] *CGP 1990, 291.*
[151] *GABLER–PALÁGYI 1989, 111.*
[152] *GABLER–KOCZTUR 1976, 70–72.*
[153] *DÜERKOP 2007, 75.*
[154] *DÜERKOP 2007, 127.*
[155] *DÜERKOP 2007, 127.*
[156] *OELMANN 1914, 30, Tafel 1.*
[157] *HANTOS 2005, 116.*

a Jaccard Ia csoportba sorol.[158] H. Bernhardnál az Ia[159] csoportban szerepel. Reginus I (32, 77) (17. tábla 15; 19. tábla 11) tevékenysége Bernhard Ia csoportbeosztása szerint a markomann háborúkkal lezárul,[160] A. Mees azonban egészen Kr. u. 180-ig feltételezi a mester működését.[161] Cerialis I (72, 81) (19. tábla 6, 15) áruja szorosan összefügg a Janu(arius) I sorozattal. H. Bernhard az Ib csoportba sorolja ezeket a tárgyakat, amíg A. Mees szerint Kr. u. 180 körül már a piacokon lehetettek és Kr. u. 220-at adja meg gyártásuk lehetséges záró dátumaként.[162] A Cerialis-sorozathoz több töredék is tartozik, ezeknél az eseteknél azonban nem lehet pontosan eldönteni, melyik mesterről van szó: Cerialis I, II, „*Cerialis köre B áru*", illetve Cerialis I, V. Cerialis II a Jaccard Ia csoportba tartozik, és szoros kapcsolata tételezhető fel Cerialis III-mal.[163] Előbbi tevékenysége Kr. u. 180 után már nem követhető, utóbbi Kr. u. 200-ig dolgozott. Cerialis V Kr. u. 160–180-ig működött, a „*Cerialis köre B áru*" Kr. u. 160–185 között követhető.[164] A Cobnertus I-hez (51) (18. tábla 10) tartozó töredéket Kr. u. 160–180 közé keltezhetjük. Egy másik töredék (38) (17. tábla 21) pedig Cobnertus I–III csoporthoz kapcsolható. Keltezés szempontjából a pontosabb megállapítás nem változtatna: Cobnertus III esetében is a Kr. u. 160–180 közötti időpont adható meg, Cobnertus II esetén Kr. u. 190-ig feltételezhető a gyártás. Cobnertus I a Jaccard Ia csoporton belül szoros kapcsolatot mutat Janu(arius) I-gyel. Cobnertus Lezoux-ból érkezett Rheinzabernbe, és a magával hozott pecsétlőket használta.[165] Előkerültek továbbá Comitialis IV (93) (20. tábla 12) és Comitialis V (44, 47, 88, 97) (18. tábla 3, 6; 20. tábla 7, 16) mesterhez köthető töredékek. Mindkettő a Jaccard IV csoportba tartozik. Comitialis IV-nél olyan törött motívum követhető nyomon, amelyet Comitialis V még sértetlenül használt, így Comitialis V valamivel korábbinak tekinthető. Comitialis IV Kr. u. 175–220 közé keltezhető.[166] A Mammilianushoz tartozó töredék (101, 117) (20. tábla 20; 21. tábla 6) keltezése bizonytalan, korát A. Mees leginkább Kr. u. 170–200 közé teszi. Megjegyzi azonban, hogy áruja a piacon a Kr. u. 3. század közepén még megtalálható. Mammilianus összességében a rheinzaberni műhely középső szakaszában működhetett.[167] Brigetióban azonosítható volt egy Firmus II-höz tartozó töredék is (80). (19. tábla 14) Jaccard V csoportjába tartozik, keltezése bizonytalan, leginkább a rheinzaberni műhely középső szakaszára tehető.[168] Victorinus I-töredék jól keltezhető leletegyüttesből eddig sem Brigetióban, sem máshol nem ismert. A. Mees egy sérült pecsétlő alapján Reginus II-höz köti, akinél a motívum még teljes épségében látható.[169] B. F. Attoni áruja (46) (18. tábla 5) szintén megjelenik a leletanyagban. A rövidítés Atto mesternek dolgozó fazekast takar, akinek a neve B betűvel kezdődik,[170] a termékei a Jaccard III-as csoporton belül a későbbi időszakot képviselik. Noricumban és Pannoniában erős a jelenlétük, Raetiában azonban ritkábban kerülnek elő,[171] a rheinzaberni műhely működésének középső időszakára keltezhetőek.[172] Helenius (65) (18. tábla 24) Westerndorfba kerülése előtt Rheinzabernben dolgozott, ahonnan bélyegét is ismerjük. Mint kiformázó fazekas kezdte pályafutását, majd formatálkészítő lett.[173] Verecundus I (34) (17. tábla 17) meglehetősen egyedülállónak tekinthető, és több pecsétlőjét is közösen használta Peregrinussal, ezt A. Mees a rheinzaberni műhely középső időszakára teszi.[174] A leletanyagban felismerhető Attillus fazekas (78, 113) (19. tábla 12; 21. tábla 2), tevékenységének keltezése azonban bizonytalan. H. Bernhard a IIa csoportba sorolja, A. Mees szerint Attilus működését még Primitivus I előtt kezdte meg, és termékei leginkább a műhely középső időszakára datálhatóak.[175] Egy vásártéri töredéket Marcellus II-nek (87) (20. tábla 6) lehet tulajdonítani, aki szorosan kapcsolódik Marcellus I tevékenységéhez. Működése a Kr. u. 3. századra tehető.[176] A Primitivus-sorozaton belül H. Ricken négy csoportot állapított meg. A brigetiói darab (71) (19. tábla 5) Primitivus IV-hez kapcsolható. Primitivus II, III–IV a Jaccard IV csoporton belül a legfiatalabbak. A Primitivusok tevékenysége a rheinzaberni műhely középső időszakára keltezhető, árujuk leginkább a Kr. u. 3. században volt forgalomban.[177] Előkerült az úgynevezett „*A áru O382.383. díszítőelemmel*" töredéke (59, 70) (18. tábla 18; 19. tábla 4). A. Mees az A áru mellett a B fazekast további 1-es és 2-es alcsoportra osztotta.[178] A töredékek eddig csak 3. századi leletegyüttesekből kerültek elő, a legkésőbbi dátumuk Kr. u. 254.[179]

[158] *MEES 2002, 126, 324.*
[159] *BERNHARD 1981, Beilage 5. A Bernhard-féle csoportosítás ezen a mellékleten szerepel, így a továbbiakban külön nem jelölöm.*
[160] *BERNHARD 1981, 87.*
[161] *MEES 2002, 325.*
[162] *MEES 2002, 331.*
[163] *MEES 2002, 331.*
[164] *MEES 2002, 331–334.*
[165] *MEES 2002, 328–329.*
[166] *MEES 2002, 127, 335–336.*
[167] *MEES 2002, 338–339.*
[168] *MEES 2002, 339.*
[169] *MEES 2002, 345.*
[170] *GABLER 2012, 428.*
[171] *MEES 2002, 126–127, 330.*
[172] *GABLER 2012, 429.*
[173] *MEES 2012, 346–347.*
[174] *MEES 2002, 346.*
[175] *MEES 2002, 347–348.*
[176] *MEES 2002, 348.*
[177] *MEES 2002, 350.*
[178] *MEES 2002, 356.*
[179] *GABLER 2012, 431.*

Késői darabokhoz tartozik egy Marcellinus-töredék (50) (18. tábla 9) is, ez a mester feltehetően a 3. században működött a ladenburgi pincelelet alapján.[180] Janu(arius) II-höz több töredék is kapcsolható (26, 37, 41, 74, 109) (17. tábla 9, 20, 24; 19. tábla 8; 20. tábla 28), ezek – Julius II–Julianus I díszítésének egyik alcsoportjához szorosan kapcsolódva – Jaccard II csoportjába tartoznak. Keltezéséhez több támpontot is ismerünk, amelyek alapján A. Mees gyártásukhoz a Kr. u. 180 és 220 közötti időszakot jelölte meg,[181] Gabler D. további leletek alapján leginkább a Severus-kort tartja lehetségesnek ehhez.[182]

Rheinzabern műhelyéhez további 6 olyan bélyegtöredék tartozik, amelyeken Firmus (231) (26. tábla 7), Victorinus (234) (26. tábla 10), Severus (235) (26. tábla 11) és Comitialis (236) (26. tábla 12) neve azonosítható, utóbbi egy reliefdíszítéses darabon. Mindegyik bélyege már ismert Brigetioból.[183] Firmus Kr. u. 160–180/190-re,[184] Victorinus a Severus-korra,[185] Severus Kr. u. 160–235,[186] Comitialis pedig Kr. u. 180–220 közé tehető.

A díszítetlen formák között a legtöbb esetben nem lehetett pontosan elkülöníteni a Drag. 18/31 vagy Drag 31, illetve azok R változatát, továbbá a Niederbieber 1c és a Lud Sb típust ezek töredékessége miatt. Előkerültek Drag. 32 tányérokhoz tartozó töredékek is. Ez a forma leginkább a Kr. u. 2. század végén, 3. század első harmadában dominált. Gyártása még a Niederbieber-horizont előtt megkezdődött.[187]

Több töredék sorolható a Drag. 33 csészetípushoz. Ez a Kr. u. 2. század közepétől fokozatosan kiszorította a Drag. 27-est[188] és vezető formává vált: a Kr. u. 3. században még gyakran használták. Érdekesség egy Drag. 39-es (Lud Oa)[189] formához tartozó töredék, amely ritkaságnak számít. Pannoniából Gabler D. publikált ilyen darabokat a balácai villából.[190] Ehhez a típushoz tartozó példányoknál a széles hullámos vezetésű fogórész lehet barbotinnal ellátott vagy díszítetlen: a brigetiói példa ez utóbbi típusba tartozik. Rheinzabernben biztosan gyártották.[191] A vésett üvegdíszítést imitáló formák között azonosítani lehetett a Drag. 41-es, félgömb alakú tálacskát és a Drag. 54-es típusú gömbhasú palackot.

Előkerültek továbbá Drag. 43-as alakú *mortariumhoz* tartozó töredékek is. Barbotindíszítéssel ellátott dörzstálakat már a Kr. u. 2. század második felében gyártottak Rheinzabernban. A. Mees a biztosan keltezhető lelőhelyek alapján ennek a kezdetét Kr. u. 180-ra teszi.[192] A Kr. u. 3. században is gyakran előforduló forma ez. Felismerhetőek a jellegzetes Lud Tb[193] típus peremtöredékei a 2011-es szőny-vásártéri leletanyagban, illetve a kisméretű Niederbieber 24a forma is.

Westerndorf műhelyéhez 180 töredék kapcsolható, amelyből 92 reliefdíszítéssel ellátott. Comitialis, Helenius és Onniorix mester (125–204) (21. tábla 14–24. tábla 22) termékei is azonosíthatóak ezek között. A westerndorfi műhely főként a Duna menti provinciákba szállította áruit, Pannoniában 90%-ban a határzónából kerül elő,[194] így Vindobonából, Carnuntumból, Gerulatából, Ad Flexumból, Quadratából, Arrabonából, Ad Statuasból, Brigetióból, Celamantiából, Tokodról, Solvából, Aquincumból, Matricából, Vetus Salinából.[195] A Barbaricum területéről szintén számos westerndorfi töredéket ismerünk. A műhely legkorábbi darabjai Comitialishoz köthetőek, aki Rheinzabern elhagyása után Westerndorfban kezdte meg a működését. Egyes elképzelések szerint a műhely megalapítása a markomann háborúkkal hozható összefüggésbe,[196] Gabler D. azonban felveti, hogy emellett a Duna menti provinciák severusi konjunktúrája is fontos tényező lehetett.[197] Comitialis és Helenius töredékei nagyjából egyenlő számban kerültek elő Szőny-Vásártéren, míg Onniorixhoz csupán 10 darab köthető. A westerndorfi töredékek jól elkülönithetőek egymástól: Comitialis kétféle, Helenius ötféle, Onniorix szintén kétféle tojásfüzért használt, ezek mindegyike különbözik egymástól. A motívumkincsek szétválasztásával elsősorban H-J. Kellner és Gabler D. foglalkozott.[198] Comitialis műhelyén belül Erotus, Luppo, Nocturnus és Decminus alcsoportját lehetett elkülöníteni, utóbbi mesteré azonban kérdéses. Mindegyik Kr. u. 180 és 210 közötti intervallumra keltezhető. Helenius westerndorfi pályafutását Comitialis fazekasaként kezdte, majd önálló műhelyt vezetett.[199] A westerndorfi műhely legkésőbbi periódusát Onniorix képviseli, akinek működése Kr. u. 210–233 közé tehető,[200] feltételezhetően Pfaffenhofenben is dolgozott.

[180] *MEES 2012, 360.*
[181] *MEES 2002, 326–328.*
[182] *GABLER 2012, 433.*
[183] *JUHÁSZ 1935, Tábla XLV, XLVIII, XLIX.*
[184] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 243.*
[185] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 647.*
[186] *GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, 581.*
[187] *DÜERKOP, 2007, 113.*
[188] *DÜERKOP 2007, 88.*
[189] *LUDOWICI III, 278.*
[190] *GABLER–PALÁGYI 1989, 115; GABLER 2002a, 88.*
[191] *DÜERKOP 2007, 116.*
[192] *MEES 2002, 121.*
[193] *LUDOWICI III, 277.*
[194] *GABLER 1983, 349.*
[195] *GABLER 1966, 126.*
[196] *KELLNER 1973, 20–21.*
[197] *GABLER 1983, 354–355.*
[198] *KELLNER 1981; GABLER–KELLNER 1993.*
[199] *GABLER–KELLNER 1993, 266.*
[200] *GABLER–KELLNER 1993, 269–270.*

A szőny-vásártéri névbélyeges töredékeken Tertullus (238) (26. tábla 14), Maternianus (239) (26. tábla 15), Tarvacus (240) (26. tábla 16), Nocturnus (241) (26. tábla 17) és Luppo (243) (26. tábla 19) nevét is olvashatjuk. Egy bélyeg teljesen értelmezhetetlen, amelyet Helenius edényének peremére pecsételtek. Nocturnus és Luppo Comitialis által készített tálon látható. Előbbi szintén perembélyeg, utóbbi Drag. 30-as töredéken látható három példányban. Luppo, Tarvacus és Tertullus már korábbról ismert Brigetióból.[201]

A díszítetlen formák között megtalálható a Drag. 32-es, Drag. 33-as és a Drag.31-es típus is.

A westerndorfi manufaktúra záródátuma Kr. u. 233, amelyet az alemann betörésekhez kapcsolnak.[202]

Pfaffenhofen műhelyéből 32 töredéket ismerünk a szőny-vásártéri 2011-es anyagban, amelyek közül 23 reliefdíszítéssel ellátott. 11 töredéknél ismerhető fel westerndorfi, azaz Helenius (205, 210, 211, 216, 217, 220, 222, 224) (25. tábla 1, 4–5, 10–11, 14, 16, 18) által használt pecsétlők, 7 esetben pedig a Dicanus-kör (207–209, 213–214, 219, 221) (24. tábla 24; 25. tábla 2–3, 7–8, 13, 15) állapítható meg. Westerndorf Kr. u. 233-as elpusztulása után megindult a gyártás Pfaffenhofen műhelyében, amely legkésőbb a Kr. u. 259/60-es évekig működhetett.[203] E műhely termékeinek csaknem 90%-a a *limes* menti területekről kerül elő.[204]

KATALÓGUS

Reliefdíszítésű terra sigillaták:
Közép-Gallia:

1. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F18–E19–F19.047.1.
Leírás: Balra futó kutya részlete (OSWALD 1936–37, Plate LXXVIII, 1980).
Lezoux, Sacer (Kr. u. 120–140/45), Advocisus (Kr. u. 160–190), Secundus, Cinnamus (Kr. u. 135–170), Paternus (I: Kr. u. 150–170, II: Kr. u. 160–190).
Lezoux.
Keltezés: Hadrianus–Antoninus-kor.

2. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.6.
Leírás: Balra ugró oroszlán (OSWALD 1936–37, Plate LXII, 1455), alatta levélke (CGP 1990, Fig. 44, 26 vagy 31).
Lezoux, Doeccus.
Keltezés: Kr. u. 160–190.

3. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.11.
Leírás: Boltív koszorúból (ROGERS 1974, F15; CGP 1990, Plate 104, 4), mellette kis kör (CGP 1990, Fig. 30, 27).
Lezoux, Paternus I (Kr. u. 150–170) és II (Kr. u. 160–190).
Keltezés: Antoninus-kor.

4. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.32.
Leírás: Kettős medalionban csikóhal (OSWALD 1936–37, Plate III, 52), jobbra mellette *astragalos* (CGP 1990, Fig 47, 40).[205]
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 135–170.

5. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.091.2.
Leírás: Balra harcos lándzsával és karddal (OSWALD 1936–37, Plate IX, 143; CGP 1990, Plate 88, 5), alatta jobbra dőlő, vágott díszsor (ROGERS 1974, A39), jobbra függőleges elválasztó gyöngysor (ROGERS 1974, A2), amely apró körben végződik, mellette jobbra *astragalos* részlete és kettős medalionban azonosíthatatlan motívum.
Lezoux, Drusus (II: Kr. u. 120–140/145) Secundus, Priscinus (Kr. u. 125–150).
Keltezés: Hadrianus–kora Antoninus-kor

6. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.079.1.
Leírás: Balra felül férfialak kürttel (OSWALD 1936–37, Plate XXXIV, 711), alatta jobbra néző delfin (OSWALD 1936–37, Plate LXXXVIII, 2382), mellette jobbra kettős medalion(?) és inda(?) része.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 135–170.

7. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.F19.032.16.
Leírás: Tojásfüzér részlete (CGP 1990, Fig. 47, 3).
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 135–170, a tojásfüzér alapján Kr. u. 150–170.

[201] *JUHÁSZ 1935, Tábla XLVI, XLVIII.*
[202] *PONS AENI 1976, 79.*
[203] *PONS AENI 1976, 79.*
[204] *GABLER 1978, 140.*
[205] *Párhuzama: CGP 1990, Plate 157, 1.*

8. Drag. 37-es vagy Drag. 30-as oldaltöredék (16. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.089.3.
Leírás: Táncos kendővel (OSWALD 1936–37, Plate XVII, 344).
Lezoux, Eppillus (Kr. u. 140 után), Drusus (I: Kr. u. 100–120, II: Kr. u. 120–140/145), Mapillo.
Keltezés: Traianus–kora Antoninus-kor.

9. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.111.2.
Leírás: Tojásfüzér részlete, rontott darab, a formatálból való kivételkor elmozdulhatott, alatta valamilyen állat(?) részlete.
Közép-Gallia.
Keltezés: Traianus–Antoninus-kor.

10. Drag. 37-es oldal- és peremtöredék (16. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.111.3, 2011.F20.111.7–8.
Leírás: Tojásfüzér részlete (CGP 1990, Fig. 47, 3), alatta vízszintes gyöngysor, alatta balra ugró medve (OSWALD 1936–37, Plate LXVII, 1631), alatta jobbra levél(?). Jobb oldalon a tojásfüzér alatti motívum azonosíthatatlan.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 135–170, a tojásfüzér alapján Kr. u. 150–170.

11. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.112.8.
Leírás: Tojásfüzér részlete (ROGERS 1974, B17), alatta vízszintes gyöngysor.
Lezoux, Attianus (Kr. u. 120–140/145), Cinnamus (Kr. u. 135–170), Cintusmus (Kr. u. 140–170), Criciro (Kr. u. 140–165), Servus III (Kr. u. 140–160).
Keltezés: Hadrianus–Antoninus-kor.

12. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.7.
Leírás: Felül vízszintes gyöngysor, alatta jobbra ugró medve vagy oroszlán (OSWALD 1936–37, Plate LXIII, 1508. vagy 1509, Plate LXV, 1601, vagy Plate LXVIII, 1633).[206]
Közép-Gallia.
Keltezés: Traianus–Antoninus-kor.

13. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.8.
Leírás: Felül nagy hétrészes levél (CGP 1990, Fig. 30, 22), alatta kettős kis kör (CGP 1990, Fig. 30, 17).
Lezoux, Paternus II.
Keltezés: Kr. u. 160–190.

14. Drag. 37-es peremtöredék (16. tábla 14)
Ltsz.: 2011.J13–K13.036.36.
Leírás: Tojásfüzér részlete (ROGERS 1974, B231; CGP 1990, Fig. 47, 2), a töredéken a belső mag is látszódik.
Lezoux, Cinnamus (Kr. u. 135–170, tojásfüzér alapján Kr. u. 150–170), Pugnus (Kr. u. 140–170), X-7.
Keltezés: Antoninus-kor

15. Drag. 37-es peremtöredék (16. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.37.
Leírás: Tojásfüzér részlete. (ROGERS 1974, B135 vagy B145; vagy: CGP 1990, Fig. 47, 4). A megmaradt töredék azonosítása bizonytalan.
Lezoux, Iustus (Kr. u. 150–180), Paternus II (Kr. u. 160–190), Illixo, Carantinus II (Cinnamus és Paternus II alatt), Cinnamus (Kr. u. 135–170, tojásfüzér alapján Kr. u. 155–175).
Keltezés: Antoninus-kor.

16. Drag. 37-es oldaltöredék (16. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.178.
Leírás: Balra kandeláber (ROGERS 1974, Q42), mellette jobbra függőleges elválasztó gyöngysor (ROGERS 1974, A2), amely kis körben, esetleg rozettában végződik, jobbra pedig balra ugró oroszlán (OSWALD 1936–37, Plate LXII, 1460).
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 135–170.

17. Drag. 37-es peremtöredék (16. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.72.
Leírás: Tojásfüzér részlete (ROGERS 1974, B86).
Közép-Gallia, P–30(?).
Keltezés: Traianus–Antoninus-kor.

18. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.025.23.
Leírás: Tojásfüzér részlete, alatta balra vízszintes *astragalos*, mellette feltételezhetően valamilyen függőleges elválasztó díszítősor. A tojásfüzér rontott, elcsúszott, így azonosíthatatlan.
Közép-Gallia.
Keltezés: Traianus–Antoninus-kor.

19. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.41.
Leírás: Tojásfüzér részlete (ROGERS 1974, B105).
Lezoux, Paternus II (Kr. u. 160–190), Albucius (Kr. u. 140–170), Anunus (Kr. u. 135–170), Calendio, Censorinus (Kr. u. 150–180), Lastuca (Kr. u. 160–190), Laxtucissa (Kr. u. 150–170), Mammius (Kr. u. 150–180), Servus I (Kr. u. 140–170).
Keltezés: késő Hadrianus–Antoninus-kor.

[206] *A tárgy pontos másа azonosíthatatlan, a hivatkozott ábrák hasonlóak.*

20. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.18.
Leírás: Balra vízszintes *astragalos* (CGP 1990, Fig. 27, 3, Fig. 30, 28, Fig. 35, 3), jobbra két függőleges elválasztó gyöngysor (ROGERS 1974, A9; CGP 1990, Plate 97, 5, Plate 105, 15, Plate 120, 1) között díszített oszlop (ROGERS 1974, P3; CGP 1990, Fig. 27, 13, Fig. 30, 25, Fig. 35, 10).
Lezoux, Laxtucissa (Kr. u. 150–170), Paternus II (Kr. u. 160–190), Albucius (Kr. u. 140–170).
Keltezés: Antoninus-kor.

21. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.13.
Leírás: A megmaradt részlet azonosíthatatlan.
Közép-Gallia.
Keltezés: Traianus–Antoninus-kor.

Rheinzabern:

22. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.001.4, 2011.001.8.
Leírás: Egymásra torlódó tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E16), alatta mákfej motívum (RICKEN–FISCHER 1963, P116), alul kétoldalt nyolcszirmú rozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O48), alatta vágott dupla levélke (RICKEN–FISCHER 1963, P145).
Rheinzabern, Victorinus I.
Keltezés: Severus-kor.

23. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.001.13.[207]
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E44), alatta jobbra ugró oroszlán (RICKEN–FISCHER 1963, T35a).
Rheinzabern, „*A áru O382.383 díszítőtaggal*", „*B áru O382.383 díszítőtaggal*", Pupus.
Keltezés: Severus-kor.

24. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.001.21.[208]
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E44).
Rheinzabern, Cobnertus I, Cerilais II, III, Cerialis köre, Pupus–Juvenis II, Pupus, Pupushoz közel álló áru, Julius II–Julianus I és Victorinus II-höz kapcsolódó áru, „*A áru O382.383 díszítőtaggal*", „*B áru O382.383 díszítőtaggal*", Victor I-féle áru.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

25. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.001.59.
Leírás: Elhajló levél (RICKEN–FISCHER 1963, P47), mellette talán inda része és azonosíthatatlan motívum.
Rheinzabern, Januarius I, Janu(arius) I-hez közel álló áru, Cobnertus I, Cerialis I, II, III, IV, V, Arvernicus–Lutaevus, Comitialis I, II, Belsus I.
Keltezés: Antoninus–Severus-kor.

26. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–E19.021.2.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E70a), alatta három részből álló virág szárral (RICKEN–FISCHER 1963, P129), jobbra kettős ív részlete (RICKEN–FISCHER 1963, KB74?).
Rheinzabern, Januarius II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

27. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–E19–F18–F19.023.3.
Leírás: Vaddisznó részlete (RICKEN–FISCHER 1963, T164).
Rheinzabern, Cerialis VI, Comitialis V, Julius II–Julianus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

28. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.15.
Leírás: Mákfej motívum (RICKEN–FISCHER 1963, P120).
Rheinzabern, Cobnertus II, III, Firmus I (Kr. u. 180–230), B. F. Attoni, Cerialis I, II, E25.26-os tojásfüzér.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

29. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.28, 80.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E17), alatta horog alakú dísz (RICKEN–FISCHER 1963, O169). Másodlagosan égett.
Rheinzabern, Julius II–Julianus I, Victorinus II.
Keltezés: késő Severus-kor.

30. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.40.
Leírás: Jobbra forduló bokszoló (RICKEN–FISCHER 1963, M196), mellette balra a vágott ív alatt erősen kopott támasztótag (RICKEN–FISCHER 1963, O10). Jobb oldalon azonosíthatatlan motívum.[209]
Rheinzabern, Janu(arius) I, Cerialis I.
Keltezés: Antoninus–Severus-kor.

[207] *Összetartozhat a KGYM 2011.001.21.-gyel.*
[208] *Összetartozhat a KGYM 2011.001.13.-mal.*
[209] *Hasonló látható: RICKEN–FISCHER 1963, Taf. 50, 6bF.*

31. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.52.
Leírás: Bélyeg részlete [*FIR*]*MUS,*[210] mellette kettős medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K16 ?, K19 ?) részlete.
Rheinzabern, Firmus I, II.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

32. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.088.2.
Leírás: Felső frízként kicsi gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O149), alatta vágott medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K51).
Rheinzabern, Reginus I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius-kor.

33. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.31.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E46?), alatta fa három részes levéllel (RICKEN–FISCHER 1963, P3a).
Rheinzabern, Julius I, Lupus.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

34. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.37.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E15?).
Rheinzabern, Verecundus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

35. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.44.
Leírás: Bőségszaru részlete (RICKEN–FISCHER 1963, O160a), állapota rosszabb és elmosódottabb ehhez képest.
Rheinzabern, Julius I, Lupus, Julius I és Lupus-féle áru, Primitivus IV, Pervincus, Regulinus.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

36. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.45.
Leírás: Hercules buzogánnyal (RICKEN–FISCHER 1963, M87), vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K48). A megmaradt töredék nagyon kopott állapotú, így azonosítása bizonytalan.
Rheinzabern, Janu(arius) I, Cerialis I, V, Cerialis köre B áru, Comitialis I, II.
Keltezés: Antoninus–Severus-kor

37. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.46.
Leírás: Ív részlete (RICKEN–FISCHER 1963, KB74), alatta hétszirmú rozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O51).
Rheinzabern, Janu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

38. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 21)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.105.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E44a), alatta balra kardot kihúzó harcos (RICKEN–FISCHER 1963, M210), jobbra mellette elválasztásként vékony pálmaág (RICKEN–FISCHER 1963, P14), majd megkötözött fogoly (RICKEN–FISCHER 1963, M230), mellette jobbra újabb díszítőtag elválasztóként (RICKEN–FISCHER 1963, O242), illetve kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19) Pappus-maszk (RICKEN–FISCHER 1963, M22).
Rheinzabern, Cobnertus I–III.
Keltezés: Kr. u. 160–190.

39. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.9.
Leírás: Balra mákfej motívum (RICKEN–FISCHER 1963, P119), jobbra kettős ív vagy medalion, amely félrecsúszott.
Rheinzabern, Janu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

40. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.10.
Leírás: Szív alakú csúcsos levél, középső bordázat nélkül (RICKEN–FISCHER 1963, P37).
Rheinzabern, Mammilianus, Firmus II, Belsus III, Augustinus I, Julius I, Lupus, Julius I és Lupus-féle áru, Reginus II, Julius I és Lupushoz kapcsolódó áru, E8 tojásfüzér, Victorinus I.
Keltezés: Kr. u. 170–Severus-kor.

41. Drag. 37-es oldaltöredék (17. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.11.
Leírás: Támaszték részlete (RICKEN–FISCHER 1963, O184). A megmaradt töredék annyira kopott, hogy a bevágott díszek nem látszódnak.
Rheinzabern, Reginus I, Janu(arius) II, Victorinus II, E49 tojásfüzér.
Keltezés: Antoninus–Kr. u. 3. század első fele.

42. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.13.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E17).
Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Julius II–Julianus I, Victorinus II, III, Julius II–Julianus I és Victorinus II-höz kapcsolódó áru, Respectinus II, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század középső harmada.

[210] *LUDOWICI II, 116.*

43. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.071.11.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963 E17?), ezt a megmaradt töredékből nehéz pontosan megállapítani.
Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Julius II–Julianus I, Victorinus II, Julius II–Julianus I és Victorinus II-höz kapcsolódó áru, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század középső harmada.

44. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.071.12.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E17), alatta csúcsos levél, középső borda nélkül (RICKEN–FISCHER 1963, P38), jobbra alul medalion vagy ív részlete.
Rheinzabern, Comitialis V.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

45. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.071.13.
Leírás: *Astragalos* (RICKEN–FISCHER 1963, O206 vagy O207)?
Rheinzabern, B. F. Attoni, Comitialis IV, VI, Belsus II, III, Florentinus, Attillus, Castus, E25.26 tojásfüzér.
Keltezés: Kr. u. 175–Severus-kor.

46. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.073.8.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E3?), alatta medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K62?). Másodlagosan égett, azonosítása bizonytalan.
Rheinzabern, B. F. Attoni.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

47. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.34.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E23), alatta jobbra néző madár (RICKEN–FISCHER 1963, T245a), mellette jobbra kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19) íjász (RICKEN–FISCHER 1963, M147).
Rheinzabern, Comitialis V.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

48. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.37.
Leírás: Levél részlete, a megmaradt minta nagysága miatt nehezen eldönthető, hogy pontosan milyen levél. Lehet RICKEN–FISCHER 1963, P59b, P81, P81a.
Rheinzabern, Reginus I, Cerialis I, III, V, VI.
Keltezés: Antoninus–Severus-kor.

49. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.38.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E40).
Rheinzabern, Cerialis VI, Comitialis III, Attillus, Attillushoz közel álló áru, Marcellus II, Primitivus I, II, III.
Keltezés: Antoninus–Kr. u. 3. század első fele.

50. Drag. 37-es peremtöredék (18. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.20.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E14?).
Rheinzabern, Marcellinus.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

51. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.31.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E44), alatta jobbra forduló csikóhal (RICKEN–FISCHER 1963, T189).
Rheinzabern, Cobnertus I.
Keltezés: Kr. u. 160–180.

52. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.33.
Leírás: Kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963 K20) széles hétágú levél bordázattal és rövid szárral (RICKEN–FISCHER 1963, P61).
Rheinzabern, Belsus II, E25.26 tojásfüzér, Julius I, Attillus.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

53. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.39.
Leírás: Jobbra ugró oroszlán (RICKEN–FISCHER 1963, T32a).
Rheinzabern, Reginus II, Julius I és Lupushoz kapcsolódó áru, Attillus, Primitivus III, Julius II–Julianus I és Victorinus II-höz kapcsolódó áru, *„A áru O382.383 díszítőtaggal”*, *„B áru O382.383”*.
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század középső harmada.

54. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.43.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E17?), amely elcsúszott, alatta balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T139).
Rheinzabern, Firmus I, Comitialis V.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

55. Drag. 37-es peremtöredék (18. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.57.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E30 vagy E38). A megmaradt töredékből nem lehet biztosan azonosítani.

Rheinzabern, E34.30 tojásfüzér, Cerialis IV.
Keltezés: Marcus Aurelius–Kr. u. 3. század középső harmada.

56. Drag. 37-es peremtöredék (18. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.62.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E11?), azonosítása bizonytalan.
Rheinzabern, Cerialis VI, Attillus, Marcellus, Augustalis, Primitivus I, II, III, IV.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

57. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.80.
Leírás: Kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19?) harcos (RICKEN–FISCHER 1963, M212), mellette talán *astragalos*.
Rheinzabern, Cobnertus III, Firmus I, Comitialis V.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

58. Drag. 37-es peremtöredék (18. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.89.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963 E30? vagy E33?).
Rheinzabern, E34.30. tojásfüzér, Pervincus.
Keltezés: Kr. u. 3. század első és középső harmada.

59. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.102.[211]
Leírás: Kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963 K19a) fegyveres alak foglyot vezet (RICKEN–FISCHER 1963, M269), jobbra díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O217).
Rheinzabern, „*A áru O382.383 díszítőtaggal*".
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

60. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.103.
Leírás: Azonosíthatatlan motívum.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

61. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.115.
Leírás: Vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K48, K49 vagy K50) bokszoló (RICKEN–FISCHER 1963, M196).
Rheinzabern, medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K48): Janu(arius) I, Cerialis I, Cerialis köre, Comitialis I, II, Belsus I, Reginus II; medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K49, K50): Jan(uarius) I.
Keltezés: Antoninus–Severus-kor.

62. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 21)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.116.
Leírás: Botdísz részlete (RICKEN–FISCHER 1963, O212).
Rheinzabern, Janu(arius) I-hez közel álló áru, Cerialis II, Comitialis IV, Juvenis I, Attillus, Marcellus.
Keltezés: Antoninus–Kr. u. 3. század első fele.

63. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.166.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E23), alatta kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19? vagy K16?), esetleg kettős ív alatt (RICKEN–FISCHER 1963, KB 73?) íjász (RICKEN–FISCHER 1963, M174).
Rheinzabern, B. F. Attoni, Comitialis V, Julius II–Julianus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

64. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.167.
Leírás: Sas (RICKEN–FISCHER 1963, T205) vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K39).
Rheinzabern, Janu(arius) I-hez közel álló áru.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius-kor.

65. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.173.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E27).
Rheinzabern, Helenius.
Keltezés: Késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

66. Drag. 37-es oldaltöredék (18. tábla 25)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.183.
Leírás: Balra feltételezhetően valamilyen állat lába, mellette bélyeg részlete: _ _ _SNUL_ _ _.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

67. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.185.
Leírás: Balra kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19 vagy K20 vagy K20a) valamilyen levél részlete, középen csúcsos levél (RICKEN–FISCHER 1963, P75 vagy P75a), balra nagy, ötrészes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P62 vagy P62a). A megmaradt töredék azonosítása állapota miatt bizonytalan.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

68. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.613.
Leírás: Jobbra ugró nyúl (RICKEN–FISCHER 1963, T160a) mellett fa háromrészes levéllel (RICKEN–FI-

[211] *Összetartozhat a KGYM 2011.L13–L14.041.46.-tal.*

SCHER 1963, P3), a levélen a bevágások már nem látszódnak.
Rheinzabern, Cerialis I, V, Arvernicus–Lutaevus, Cerialis köre B áru, Comitialis I, Belsus I.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

69. Drag. 37-es peremtöredék (19. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.17.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E17).
Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Julius II–Julianus I, Victorinus II, III, Julius II–Julianus I és Victorinus II-höz kapcsolódó áru, Respectinus II, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század középső harmada.

70. Drag. 37-es peremtöredék (19. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.18.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E11), alatta díszítőelem (RICKEN–FISCHER 1963, O217).
Rheinzabern, „*A áru O382.383 díszítőelemmel*".
Keltezés: Kr. u. 3. század első és középső harmada.

71. Drag. 37-es peremtöredék (19. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.19.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E41?), a megmaradt töredék azonosítása bizonytalan.
Rheinzabern, Primitivus IV.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

72. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.33, 36.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E2?), alatta balra vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K48) daru (RICKEN–FISCHER 1963, T217), mellette jobbra fent és lent rozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O45), majd teljesen kopott díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O241), a bevágások alig kivehetőek, mellette jobbra vágott ívben (RICKEN–FISCHER 1963, KB115) páva (RICKEN–FISCHER 1963, T227).
Rheinzabern, Cerialis I.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

73. Drag. 37-es oldal- és peremtöredék (19. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.34. (2 darab), 2011. L13–L14.084.47, 2011.L13–L14.084.61.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E46), alatta vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K52?) térdelő harcos (RICKEN–FISCHER 1963, M211), mellette jobbra és balra kettős tagú díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O271), a tojásfüzér alatt sas (RICKEN–FISCHER 1963, T205).
Rheinzabern, pontosan nem lehet beazonosítani, Reginus II-höz kapcsolódó áru.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

74. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.37.
Leírás: Balra kettős medalion vagy ív részlete, jobbra mákfejmotívum (RICKEN–FISCHER 1963, P119).
Rheinzabern, Janu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

75. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.042, 2011.L13–L14.086.19, 2011.L15–L16.025.22.
Leírás: Rozettából (RICKEN–FISCHER 1963, O42) kiinduló vágott ív (RICKEN–FISCHER 1963, KB115), mellette fatörzs (RICKEN–FISCHER 1963, P6).
Rheinzabern, Janu(arius) I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius-kor.

76. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.46.[212]
Leírás: Díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O217).
Rheinzabern, Reginus II-höz, Julius I-hez és Lupushoz kapcsolódó áru, „*A áru O382.383. díszítőelemmel*", „*B áru O382.383 díszítőelemmel*".
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század második harmada.

77. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.48.
Leírás: Tojásfüzér részlete, alatta kettős medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K19a) jobbra néző delfin (RICKEN–FISCHER 1963, T194).
Rheinzabern, Reginus I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius-kor.

78. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.85, 2011.L15–L16.054.75, 2011.L15–L16.067.75.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E40?), nehéz megállapítani, rossz állapotban maradt meg. Alatta vágott ívben (RICKEN–FISCHER 1963, KB110?) bokszoló (RICKEN–FISCHER 1963, M196a), az ívek között díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O212).[213]
Rheinzabern, Attillus.
Keltezés: Severus-kor.

[212] *Összetartozhat a KGYM 2011.L13–L14.016.102.-vel.*

[213] *Párhuzama: RICKEN–FISCHER 1963, Taf. 180, 2.*

79. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.87.
Leírás: Tojásfüzér részlete, a megmaradt töredék azonosíthatatlan.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

80. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.89.
Leírás: Tojásfüzér részlete, alatta kettős vágott ív (RICKEN–FISCHER 1963, KB138), jobbra nagy ötrészes levél, jobbra hajló szárral (RICKEN–FISCHER 1963, P62a).
Rheinzabern, Firmus II.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

81. Drag. 37-es oldaltöredék (19. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.90.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E2?), alatta vágott medalionban (RICKEN–FISCHER 1963, K48) balra néző daru (RICKEN–FISCHER 1963, T210).
Rheinzabern, Cerialis I.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

82. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.92.
Leírás: Balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T139a), felette azonosíthatatlan állat.
Rheinzabern, Cerialis IV, Cerialis köre A áru, E31. tojásfüzér.
Keltezés: Marcus Aurelius–Kr. u. 3. század első fele.

83. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.103.
Leírás: Vágott medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K48 vagy K49 vagy K50vagy K51), esetleg vágott ív (RICKEN–FISCHER 1963, KB118 vagy KB119 vagy KB120). Ennél pontosabb azonosítása nem lehetséges.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

84. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.084.51.
Leírás: Visszanéző jobbra futó szarvas (RICKEN–FISCHER 1963, T111). Balra felette valamilyen állat lábai látszódnak.
Rheinzabern, Cerialis I, II, III, IV, V, Cerialis köre B áru, Comitialis V, Marcellus II, Primitivus IV, „*A áru O382.383 díszítőtaggal*".
Keltezés: Marcus Aurelius–Kr. u. 3. század középső harmada.

85. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.084.52.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E62), alatta kettős medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K19).
Rheinzabern, Mammilianus, Firmus II.
Keltezés: Kr. u. 170–Severus-kor.

86. Drag. 37-es peremtöredék (20. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.084.62.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E31?), alatta talán kicsi medve elnagyolt, kopott formája (RICKEN–FISCHER 1963, T54? vagy T54a?).
Rheinzabern, E31 tojásfüzér.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

87. Drag. 37-es peremtöredék (20. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.12.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E9?), a megmaradt töredék alapján azonosítása bizonytalan.
Rheinzabern, Marcellus II.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

88. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.32.
Leírás: Vaddisznó (RICKEN–FISCHER 1963, T64), alatta csúcsos, középső erezet nélküli levél (RICKEN–FISCHER 1963, P38).
Rheinzabern, Comitialis V.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

89. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.33.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E3?).
Rheinzabern, B. F. Attoni, Cerialis IV.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

90. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.34.
Leírás: Tojásfüzér részlete, a töredék állapota miatt azonosíthatatlan.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

91. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.37.
Leírás: Harcos lándzsával és pajzzsal (RICKEN–FISCHER 1963, M178).
Rheinzabern, Cobnertus III, Firmus I, B. F. Attoni, Cerialis I, Comitialis I, E25.26 tojásfüzér, Mammilianus.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

92. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.39.
Leírás: Széles, hétrészes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P61).

Rheinzabern, B. F. Attoni, Cerialis V, VI, Belsus I, II, Castus, Respectus, E25.26 tojásfüzér, Justinus, Pupus, Julius I, E8 tojásfüzér, Victorinus I, Attillus.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

93. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.40.
Leírás: Felül jobbra ugró medve (RICKEN–FISCHER 1963, T61a), alatta jobbra haladó párduc (RICKEN–FISCHER 1963, T45).
Rheinzabern, Comitialis IV.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

94. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.26.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E27).
Rheinzabern, Helenius.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

95. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.38.
Leírás: Tojásfüzér részlete, a felső része hiányzik, teljes magasságában nem látható.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

96. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.84.
Leírás: Balra díszítőtag (RICKEN–FISCHER 1963, O271), mellette vágott medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K53), jobbra a vágott medalion megismétlődik.
Rheinzabern, Reginus II.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

97. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.87.
Leírás: Alsó fríz háromrészes levelekből (RICKEN–FISCHER 1963, R41). Másodlagosan égett.
Rheinzabern, Comitialis V.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

98. Drag. 37-es peremtöredék (20. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.95.
Leírás: Tojásfüzér részlete, a megmaradt töredék azonosíthatatlan.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

99. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.97.
Leírás: Balra talán maszk töredéke (RICKEN–FISCHER 1963, M15), középen Venus (RICKEN–FISCHER 1963, M44), jobbra ötrészes levél szárral (Ri-Fi P79).
Rheinzabern, Helenius.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

100. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.7.
Leírás: Mókus részlete (RICKEN–FISCHER 1963 T129a).
Rheinzabern, Verecundus I, Peregrinus, E34.30 tojásfüzér.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

101. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.10.[214]
Leírás: Nagy, hétrészes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P57), mellette balra vágott ív (RICKEN–FISCHER 1963, KB104) indával.[215]
Rheinzabern, Mammilianus.
Keltezés: Kr. u. 170–200.

102. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 21)
Ltsz.: KGYM L15–L16.025.20.
Leírás: Lezáró csík alul, jobbra emberi vagy állati láb.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–Kr. u. 270.

103. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.025.21.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963 E16?).
Rheinzabern, Victorinus I.
Keltezés: Severus-kor.

104. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.025.24.
Leírás: Jobbra forduló páva (RICKEN–FISCHER 1963, T229).
Rheinzabern, B. F. Attoni, Mammilianus, Firmus II, Justinus, Pupushoz közel álló áru, Reginus II, Julius I, E8 tojásfüzér, Attillus.
Keltezés: Severus-kor–Kr. u. 3. század közepe.

105. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.39.
Leírás: Jobbra forduló párduc (RICKEN–FISCHER 1963, T35a).
Rheinzabern, Comitialis IV, VI, E25.26. tojásfüzér, Pupus, Atto, Lupus, Reginus II-höz, Julius I-hez és Lupus I-hez kapcsolódó áru, Attillus, „*A áru O382.383 díszítőtaggal*", „*B áru O382.383 díszítőtaggal*", Statutus I.
Keltezés: Kr. u. 175–Kr. u. 3. középső harmada.

[214] *Összetartozhat KGYM 2011.L15–L16.054.68.-cal.*

[215] *Párhuzama: RICKEN–FISCHER 1963 Taf. 121,11.; BÁNKI 1980, Taf. XXXV, 618.*

106. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 25)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.43.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E27).
Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Julius II–Julianus I, Victorinus II, III, Julius II–Julianus I és Victorinus II, Respectinus II, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–Kr. u. 3. század középső harmada.

107. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 26)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.96.
Leírás: Venus részlete (RICKEN–FISCHER 1963, M41). Másodlagosan égett.
Rheinzabern, Pupus–Juvenis II, Primitivus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

108. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 27)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.5.
Leírás: Amor fáklyával (RICKEN–FISCHER 1963, M123).
Rheinzabern, Janu(arius) I, Cerialis V, Cerialis köre, Belsus I, Reginus II, Reginus II–Virilis, Victorinus I.
Keltezés: Antoninus-kor–Severus-kor.

109. Drag. 37-es oldal- és peremtöredék (20. tábla 28)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.6, 2011.L15–L16.054.29, 2011.L15–L16.067.8, 2011.L15–L16.097.10.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E70a), alatta kicsi, nyolcrészes rozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O72), gyümölcskosár (RICKEN–FISCHER 1963, O27) és bokszoló (RICKEN–FISCHER 1963, M196a).
Rheinzabern, Janu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

110. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 29)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.7.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E18).
Rheinzabern, Mammilianus, Firmus II, Reginus II, Reginus II-höz, Julius I-hez és Lupus I-hez kapcsolódó áru.
Keltezés: Kr. u. 170–Severus-kor.

111. Drag. 37-es oldaltöredék (20. tábla 30)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.8.
Leírás: Balra ugró szarvas (RICKEN–FISCHER 1963, T93).
Rheinzabern, Cerialis II, III, Cerialis köre B áru.
Keltezés: Marcus Aurelius–Kr. u. 200.

112. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.9.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E40), alatta vágott medalion vagy ív részlete.
Rheinzabern, Cerialis IV, Comitialis III, Attillus, Marcellus, Primitivus I.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

113. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.11.
Leírás: Tojásfüzérrészletek (RICKEN–FISCHER 1963, E45), alatta kettős medalion (RICKEN–FISCHER 1963, K19 vagy K19a).
Rheinzabern, Attillus.
Keltezés: Severus-kor.

114. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.12.
Leírás: Balra nyolcrészes rozetta, középen lyukkal (RICKEN–FISCHER 1963, O48), mellette jobbra fa háromrészes levéllel (RICKEN–FISCHER 1963, P3).
Rheinzabern, Julius I, Lupus, Reginus II-höz, Julius I-hez és Lupus I-hez kapcsolódó áru, E8 tojásfüzér.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

115. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.53.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E26?).
Rheinzabern, B. F. Attoni, Comitialis VI, Belsus II, III, Castus, Respectus, Florentinus, E25.26. tojásfüzér, Firmus II, Pupus–Juvenis II, Pupus, Pupushoz közel álló áru, Atto, Attillus, „*B áru O382.383 díszítőtaggal*”, Regulinus.
Keltezés: késő Marcus Aurelius-kor–Severus-kor.

116. Drag. 37-es peremtöredék (21. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.67.
Leírás: Egymásra pecsételt tojásfüzér részlete.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 140–270.

117. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.68.[216]
Leírás: Balra nagy, hétrészes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P57), jobbra vágott boltív (RICKEN–FISCHER 1963, KB104) indával.[217]
Rheinzabern, Mammilianus.
Keltezés: Kr. u. 170–200.

118. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.69.
Leírás: Alsó fríz dupla levelekből (RICKEN–FISCHER 1963, R34).

[216] *Összetartozhat a KGYM 2011.L15–L16.013.10.-zel.*

[217] *Párhuzama: RICKEN–FISCHER 1963, Taf. 121,11; BÁNKI 1980, Taf. XXXV, 618.*

Rheinzabern, Cerialis I, Cerialis V, Comitialis I, Belsus I, Mammilianus.
Keltezés: Antoninus-kor–Severus-kor.

119. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.73.
Leírás: Tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E2?), alatta vágott kör (RICKEN–FISCHER 1963, K48?).
Rheinzabern, Cerialis I, V.
Keltezés: Marcus Aurelius–Severus-kor.

120. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.092.7.
Leírás: Hatrészes levélrozetta kis rozettával a közepén (RICKEN–FISCHER 1963, O34 vagy O34a), típusát kopottsága miatt nem lehet pontosan eldönteni.
Rheinzabern, Reginus I, II, Cerialis II, III, Arvernicus–Lutaevus, Cerialis köre B áru, Comitialis I, Belsus III, Justinus, Juvenis I, Atto, Helenius, Attillus, Attillushoz közel álló áru, Primitivus I, III, Victor I-féle áru, Victor I, Victor II–Januco, Victor III, Perpetuus.
Keltezés: Antoninus-kor–Kr. u. 3. század középső harmada.

121. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.092.9.
Leírás: Spirál (RICKEN–FISCHER 1963, O153), mellette balra vágott medalion vagy ív(?).
Rheinzabern, Janu(arius) I-hez közel álló áru, Cerialis III, Cerialis köre B áru, Atto, Primitivus I.
Keltezés: Antoninus-kor–Severus-kor.

122. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.12.
Leírás: Nyolc- vagy hatrészes levélrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O37 vagy O38), mellette bélyeg részlete: [*COMI*]*TIALI*[*SFC*].[218]
Rheinzabern, Comitialis I vagy Comitialis II.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

123. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.16.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E70a), alatta jobbra forduló vadkan (RICKEN–FISCHER 1963, T71), mellette jobbra szív alakú levél díszített szegéllyel (RICKEN–FISCHER 1963 P55). A tojásfüzér és a levél Janu(arius) II-höz kapcsolható, a vadkant azonban nem használta.
Rheinzabern, Janu(arius) II, Cerialis I, III, IV, V, Comitialis II, Belsus I, Reginus II, Reginus II–Viririlis, Lucanus.
Keltezés: Antoninus Pius–Severus-kor.

124. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.21.
Leírás: Tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E2?).
Rheinzabern, Cerialis I, Arvernicus–Lutaevus, Comitialis I, II, Belsus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

Westerndorf:

125. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.001.7.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1), alatta levélkehely szárral (W46), alatta négyszögletes dísztag (W47).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

126. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.001.11.
Leírás: Balra _ _ _ *INI* bélyeg részlete (Decminus?),[219] jobbra sisakos Mars lándzsával és karddal (W5).
Westerndorf, Comitialis/Decminus(?).
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

127. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.001.17.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9a), alatta vízszintesen futó záróvonal. Az alsó motívum felismerhetetlen.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

128. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.12.
Leírás: Rozetta, középen kereszttel, (W54) részlete (?).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

129. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.51.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1), alatta levélkehely szárral (W46).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

130. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.2.
Leírás: Gyöngysor elválasztó vonalként.[220] A gyöngysor nagyon kopott.[221]
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

---

[218] *LUDOWICI VI, Taf. 256, Comitialis a. Bélyeg párhuzama: PLANCK 1975, Abb. 35, 91.*
[219] *Hasonló: STREITBERG 1973, Abb. 2, 27–29.*
[220] *KISS 1946–48, Tábla VI, 84.*
[221] *Hasonló motívum látható: KISS 1946–48, Tábla XXV, 1–2.*

131. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.8, 15.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9b), alatta kikötött alak (W115), jobbra amphora.[222]
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

132. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 21)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.11.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1 vagy E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

133. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.55.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1 vagy E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

134. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.57.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1), alatta jobbra futó kutya (W37 vagy W38).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

135. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.190.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1), alatta négyszögletes díszítőtag (W47). Balra lent jobbra ugró oroszlán (W27), mellette jobbra futó szarvas (W34).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

136. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 25)
Ltsz.: KGYM 2011.F20.089.2.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E2), alatta kettős medalion vagy ív, jobbra *astragalos* (W50).
Westerndorf, Comitialis
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

137. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 26)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.32.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E14), alatta kopott díszítőtag, azonosítása kérdéses, balra lent kettős ív részlete.
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Caracalla–Severus Alexander.

138. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 27)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.34.
Leírás: Balra hatrészes rozetta (W150), mellette vízszintesen elfektetett négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W172?).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

139. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 28)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.35.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9), mellette jobbra forduló madár (W136), alul a motívum azonosíthatatlan.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

140. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 29)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.39.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9a).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

141. Drag. 37-es oldaltöredék (21. tábla 30)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.40.
Leírás: Medalionrészlet négyszögletes elemekből (W167?).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

142. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.78.
Leírás: Tojásfüzér (E15), a képmezőben három levél balra álló szárral (W184), közöttük két kannelúrázott oszlop (W186) és féloszlopra támaszkodó Venus (W175). Alul három rozetta (W185).
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Caracalla–Severus Alexander.

143. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.95.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E14), alatta vízszintesen elfektetett, kannelúrázott féloszlop (W 187), alatta ív részlete valamilyen felismerhetetlen motívummal.
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Caracalla–Severus Alexander.

144. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.97.
Leírás: Balra futó kutya (W39 vagy W132).
Westerndorf, Comitialis/Helenius.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

145. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.100.
Leírás: T formájú díszítőtag (W51).

[222] *KISS 1946–48, Tábla VI, 72.*

Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

146. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.103.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9b), alatta vízszintes zárónal, alatta kaput mintázó dísz (W152).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

147. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.036.6.
Leírás: Jobbra forduló ruhás alak (W18).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

148. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.040.6.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta vízszintes zárónal, alatta levélkehely szárral (W153).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

149. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.040.7.
Leírás: Kettős medalion részlete (W164).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

150. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.9.
Leírás: Jobbra ugró oroszlán (W122).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

151. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.11.
Leírás: Fekvő oroszlán (W124).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

152. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.12–13.
Leírás: Balra futó kutya (W39 vagy W132).
Westerndorf, Comitialis/Helenius.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

153. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.36.
Leírás: Spirál (W145) négyszögletes elemekből álló medalionban (W167), mellette sima medalion (W165).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

154. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.104.
Leírás: Jobbra néző szarvas (W34) kettős medalionban (W66).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210

155. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.105.
Leírás: Középen levél,[223] körülötte kettős medalionok,[224] egyikben felismerhetetlen motívum.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

156. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.126, 2011.L13–L14.016.168–169, 2011.L13–L14.016.171, 2011.L13–L14.016.179, 2011.L13–L14.016.182.
Leírás: Tojásfüzér (E14), alatta csavart kettős ívből (W190) és kannelúrázott féloszlopból (W187) álló árkád, alatta féloszlopra támaszkodó Venus (W175).
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Caracalla–Severus Alexander.

157. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.174.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

158. Drag. 37-es oldaltöredék (22. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.177.
Leírás: Kettős medalion vagy ív(?) részlete.
Westerndorf.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

159. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.180.
Leírás: Spirálok alsó frízként (W145).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

160. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.184.
Leírás: Díszítőtag négyszögletes elemekből (W173).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

161. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.35.
Leírás: Középen jobbra ugró oroszlán (W27), mellette balra négyszögletes díszítőtag (W47) és kettős medalion részlete.
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

[223] *KISS 1946–48, Tábla VI, 55.*

[224] *KISS 1946–48, Tábla VI, 92.*

162. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.38.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9a), az alatta lévő motívumok azonosíthatatlanok.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

163. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.40.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta vízszintes záróvonal, alatta kis Amor alak (W119), mellette vágott medalionban (W167) ugyanolyan Amor alak.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

164. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.41.
Leírás: Jobbra futó oroszlán (W122).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

165. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.43.
Leírás: A tojásfüzér részlete alatt két vízszintes, négyszögletes díszítőtag (W47), alatta balra függőleges, csavart díszítőtag (W69), mellette kettős ív részlete, belül sima, kívül vágott (W59).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

166. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.45.
Leírás: Balra díszítőtag nagy négyszögletes elemekből (W173), alatta nyolcszirmú rozetta (W146), felül Faun lábának részlete (W8), jobbra Victoria pálmával és koszorúval (W103).
Westerdorf, Comitialis/Helenius.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

167. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.47.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alul vízszintes záróvonallal.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

168. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.83, 2011.L13–L14.041.88.
Leírás: Balra harcos lándzsával és karddal (W12), jobbra Faun alakja (W8).[225]
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

169. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.84.
Leírás: Balra forduló bokszoló (W16).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

170. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.86.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9a).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

171. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.91.
Leírás: Kettős medalion(?) részlete. A megmaradt motívumot nem lehet biztosan azonosítani.
Westerndorf.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

172. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.109.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1). Másodlagosan égett.
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

173. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.042.12.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

174. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.084.63.
Leírás: Tojásfüzér (E9a).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

175. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.12.
Leírás: Tojásfüzérrészlet (E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

176. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.35–36.
Leírás: Balra ruhás alak (W18), jobbra mellette *astragalos* (50), alatta négyszögletes dísztőtag (W47).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

177. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.34.

[225] *Párhuzama formatáltöredéken: KELLNER 1981, Texttaf. 5, 5.*

Leírás: Tojásfüzér részlete (E2), alatta kettős medalion (W67).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

178. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.83.
Leírás: Két egymásba futó, vágott medalion részlete (W167).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

179. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 21)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.8.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

180. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.38.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta botvivő (W114).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

181. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.40.
Leírás: Balra ruhás alak részlete (W18), középen *astragalos* (W50), négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W70), mellette jobbra forduló bokszoló részlete (W16).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

182. Drag. 37-es oldaltöredék (23. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.45.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1).
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

183. Drag. 37-es peremtöredék (24. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.80.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

184. Drag. 37-es oldal- és peremtöredék (24. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.81–82, 2011.L15–L16.027.100, 2011.L15–L16.027.106.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E2), alatta balra bokszoló (W16), tőle jobbra ruhás alak (W18).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

185. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.91.
Leírás: Bal és a jobb szélen négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W70), a jobb oldalon *astragalos* (W50), középen pedig balra forduló bokszoló (W16).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

186. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.92.
Leírás: Kettős medalionban (W67) négyszögletes díszítőtag (W47). A megmaradt darab nagyon kopott és rossz állapotú, ezért azonosítása kérdéses.
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr.u. 180–200/210.

187. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.93.
Leírás: Csavart kettős ív, a külső ív csavart, a belső ív sima (W151).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

188. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.97.
Leírás: Rozetta belső kereszttel (W54).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

189. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.99.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

190. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.395.
Leírás: Tojásfüzérrészlet (E1) bélyeggel: *[N] OCTURN[F]*
Westerndorf, Comitialis/Nocturnus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

191. Drag. 30-as reliefdíszítésű töredék (24. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.10.
Leírás: Balra egymásba futó, vágott medalionok (W167), középen nagy, négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W173), jobbra ismét vágott medalion részlete, alul két spirál (W145).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

192. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.13.
Leírás: Vágott medalion részlete (W167?).
Westerndorf, Helenius(?).
Keltezés: Severus-kor.

193. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.56.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1 vagy E2).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

194. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.62, 2011.L15–L16.054.72.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta vízszintes záróvonal, majd vágott medalion vagy ív.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

195. Drag. 30-as reliefdíszítésű töredék (24. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.64.[226]
Leírás: Jobbra és balra négyszögletes elemekből álló díszítőtagok (W70) között sebesült amazon (W17).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

196. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.65.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta vízszintes záróvonal.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

197. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.66.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E10), alatta vízszintes záróvonal.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

198. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.70.[227]
Leírás: Tojásfüzér részlete (E1), alatta medalion vagy ív.
Westerndorf, Comitialis/Erotus.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

199. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.71.[228]
Leírás: Négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W70), felette bélyeg részlete: *[LUPP]OF.*[229]
Westerndorf, Comitialis/Luppo.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

200. Drag. 30-as reliefdísztésű töredék (24. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.35.[230]
Leírás: Felül középen ív (W61), alatta sebesült amazon (W17), balra négyszögletes elemekből álló díszítőtag (W70), jobbra és balra bélyeg részlete: *LVPPO[F] és [L]VPPOF.*[231]
Westerndorf, Comitialis/Luppo.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

201. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.72.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E9), alatta levélkehely (W153). A töredék nagyon kopott, de leginkább a heleniusi mintákra hasonlít.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

202. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.74.
Leírás: Egymásba futó, vágott medalionok (W167).
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

203. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 21)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.15.
Leírás: Tojásfüzér részlete (E14), alatta két vágott ív (W194), egyikben rozetta (W185).
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Caracalla–Severus Alexander.

204. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 22)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.18.
Leírás: Jobbra futó szarvas (W34) (???).
Westerndorf, Comitialis.
Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

Pfaffenhofen:

205. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.001.5–6, 2011.001.12, 2011.001.22.
Leírás: Tojásfüzér (Pf 27), alatta balra elfektetett díszítőtag (Pf 15), mellette jobbra ruhás nőalak (Pf 29), majd két díszítőtag (Pf 32), alattuk vágott medalion (Pf 11), mellette ismételten ruhás nőalak (Pf 29) és egy díszítőtag (Pf 32).
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

[226] *Összetartozhat a KGYM 2011.L15–L16.054.70.-nel, 2011.L15–L16.054.71.-gyel és 2011.L15–L16.067.35-tel.*
[227] *Összetartozhat a KGYM 2011.L15–L16.054.64.-gyel, 2011.L15–L15.054.71.-gyel és 2011.L15–L16.067.35.-tel.*
[228] *Összetartozhat a KGYM 2011.L15–L16.054.64.-gyel, 2011.L15–L16.054.70.-nel és 2011.L15–L16.067.35.-tel.*
[229] *STREITBERG 1973, Abb. 4, 6.*
[230] *Összetartozhat a KGYM 2011.L15–L16.054.64.-gyel, 2011.L15–L16.054.70.-nel és 2011.L15–L16.054.71.-gyel.*
[231] *STREITBERG 1973, Abb. 4, 6.*

206. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 23)
Ltsz.: KGYM 2011.001.9.
Leírás: Tojásfüzér részlete (D2?).
Pfaffenhofen.
Keltezés: Kr. u. 233–259/60.

207. Drag. 37-es oldaltöredék (24. tábla 24)
Ltsz.: KGYM 2011.001.14.
Leírás: Egymásba futó, díszített medalionok.[232]
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

208. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.001.16.
Leírás: Tojásfüzér részlete (D3b), alatta visszanéző jobbra futó szarvastehén,[233] balra talán jobbra futó kutya.[234]
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

209. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.009.16.
Leírás: Balra díszített medalion,[235] mellette jobbra azonosíthatatlan díszítőmotívum.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

210. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.16.
Leírás: Tojásfüzér részlete (Pf 27), alatta valamilyen díszítőtag vagy ív részlete.
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

211. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.54.
Leírás: Tojásfüzér részlete (Pf 27), alatta balra férfialak lándzsával és karddal (Pf 3), jobbra páva.[236]
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

212. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.56.
Leírás: Díszítőmotívum.[237]
Pfaffenhofen.
Keltezés: Kr. u. 233–259/260.

213. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.191.
Leírás: Tojásfüzér részlete (D1?), alatta balra díszített medalion,[238] jobbra rozetta.[239]
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

214. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.33.
Leírás: Tojásfüzér részlete (D3b), alatta két jobbra futó kutya.[240]
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

215. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.36.
Leírás: Felül hétszirmú rozetta (Pf 9 vagy Pf 21), alul vágott medalionok (Pf 11).
Pfaffenhofen.
Keltezés: Kr. u. 233–259/260.

216. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.101.[241]
Leírás: Tojásfüzér részlet (Pf 27), alatta levél.[242]
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

217. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.104.[243]
Leírás: Tojásfüzér részlete (Pf27), alatta csavart ív,[244] majd kereszt.[245]
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: 3. század második negyede.

218. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.071.16.
Leírás: Tojásfüzérrészlet, de annyira kopott és rossz állapotú, hogy nem lehet azonosítani.
Pfaffenhofen.
Keltezés: Kr. u. 233–259/260.

219. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.164.
Leírás: Tojásfüzér részlete (D3b), alatta jobbra forduló ruhás nőalak (Pf 29), kétoldalt csavart díszítőelem (Pf 12).
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

---

[232] *FÖLZER 1913, 830.*
[233] *GABLER 1978, Abb. 7, 4.*
[234] *GABLER 1978, Abb. 5, 10; KISS 1946–48, Tábla IV, 36.*
[235] *FÖLZER 1913, 830.*
[236] *GABLER 1978, Abb. 2, 1.*
[237] *PONS AENI 1976, Abb. 35, 1.*
[238] *FÖLZER 1913, 830.*
[239] *FÖLZER 1913, 848(?).*
[240] *GABLER 1978, Abb. 5, 10.*
[241] *Összetartozhat a KGYM 2011.J13–K13.011.104.-gyel.*
[242] *GABLER 1978, Abb. 1, 8.*
[243] *Összetartozhat a KGYM 2011.J13–K13.011.101.-gyel.*
[244] *KISS 1946–48, II, 47.*
[245] *KISS 1946–48, VI, 71.*

220. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.16.
Leírás: Tojásfüzér részlete (Pf 1), alatta balra kettős medalion (Pf 13), balra díszítőtag (Pf 15), mellette ív (Pf 14).
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

221. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.85.
Leírás: Szőlő levéllel.[246]
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

222. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.9.
Leírás: Tojásfüzérrészlet (Pf 1), alatta kettős medalion (Pf 24?).
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

223. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.025.26.
Leírás: Hétszirmú rozetta (Pf 9 vagy Pf 21).
Pfaffenhofen.
Keltezés: Kr. u. 233–259/260.

224. Drag. 37-es oldaltöredék (25. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.95.
Leírás: Tojásfüzér részlete (Pf 27), alatta *astragalos*(?) és ív(?).
Pfaffenhofen, Helenius-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század második negyede.

Bélyegek
Közép-Gallia:

225. Drag. 18/31 R aljtöredék (26. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.008.7.
Paullus vagy Paulus.
PAVLIM.
Lezoux, Kr. u. 140–200; Pannoniában Kr. u. 180 előtt.

226. Drag. 18/31-es aljtöredék (26. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–F19.023.9.
_ _ _ *EM*.
Közép-Gallia.

227. Drag. 33-as aljtöredék (26. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.E20–F20.091.6.
Mallius.
MALLIM.
Lezoux, Traianus–Antoninus-kor.

228. Drag. 33-as aljtöredék (26. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.2.
REGVLIM.
Közép-Gallia.

229. Drag. 33-as aljtöredék (26. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.2.
Borillus vagy Borio vagy Boriomarus, a megmaradt töredék alapján nehéz pontosan eldönteni.
*BOR*_ _ _.[247]
Lezoux, Borillus: Kr. u. 140–180; Borio vagy Boriomarus: Antoninus-kor.

230. Drag. 18/31-es aljtöredék (26. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.4.
Tittius vagy Titius.
TITTIUSFE.
Lezoux, Kr. u. 140–180 vagy Kr. u. 130–160.

Rheinzabern:

231. Drag. 37-es oldaltöredék (26. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011. E20–F20.009.52.
Firmus.
[FIR]MUS.[248]
Rheinzabern, Kr. u. 160–180/190.

232. Drag. 37-es oldaltöredék (26. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.183.
_ _ _ *SNUL* _ _ _ (?).
Rheinzabern, Kr. u. 140–270.

233. Drag. 18/31-es aljtöredék (26. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011. L13–L14.042.13.
Vaccuro(?).[249]
VAG _ _ _ (a V betű közepén függőleges behúzás van).
Rheinzabern, Kr. u. 140–270.

234. Bizonytalan típusú aljtöredék (26. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.013.6.
Victorinus.
VICTORI[NUS].[250]
Rheinzabern, Severus-kor.

235. Bizonytalan típusú aljtöredék (26. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.
Severus.

[246] *KELLNER 1973, Abb. 33.*
[247] *Hasonló: JUHÁSZ 1935, Tábla XLIV, 47.*
[248] *Párhuzama: PLANCK 1975, 135–137, Abb. 36; JUHÁSZ 1935, Tábla XLV, 11b; illetve: LUDOWICI II, 116.*
[249] *LUDOWICI III, 68.*
[250] *Párhuzama: JUHÁSZ 1935, Tábla XLIX, 341.*

[SEVER]VSFII.[251]
Rheinzabern, Kr. u. 160–235.

236. Drag. 37-es oldaltöredék (26. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.097.12.
Comitialis.
[COMI]TIALI[SFC].[252]
Rheinzabern, Kr. u. 175–Severus-kor.

Westerndorf:

237. Drag. 37-es oldaltöredék (26. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.001.11.
Decminus.
[DECM]INI(?).[253]
Westerndorf, Kr. u. 180–200/210

238. Drag. 33-as aljtöredék (26. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.086.48.
Tertullus.
TERTULF.
Westerndorf, Kr. u. 180–233.

239. Drag. 37-es peremtöredék (26. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.88.
Maternianus.
[MA]TERNIAN[F].[254]
Westerndorf, Kr. u. 180–233.

240. Drag. 32-es(?) aljtöredék (26. tábla 16)
Ltsz.: KGYM2011.L15–L16.027.119.
Tarvacus.
TARV_ _ _.
Westerndorf, Kr. u. 180–233.

241. Drag. 37-es peremtöredék (26. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.
Nocturnus.
[N]OCTVRNI.
Westerndorf, Kr. u. 180–233.

242. Drag. 30-as oldaltöredék (26. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.054.71.
Luppo.
[LUPP]OF.[255]
Westerndorf, Kr. u. 180–200/210.

243. Drag. 30-as oldaltöredék (26. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.067.35.
Luppo.
LUPPO[F] és *[L]UPPOF.*[256]
Westerndorf, Kr. u. 180–200/210.

Rheinzabern/Westerndorf:

244. Drag. 18/31-es aljtöredék (26. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.042.13.
_ _ _ VIISV_ _ _.
Rheinzabern/Westerndorf.

BRONZTÁRGYAK

A 2011. évi ásatáson tizenhárom olyan bronztárgy került elő, amely meghatározható és besorolható valamely használati tárgytípusba. A leletanyagban megjelennek a ládikatartozékok, edényfülek, kozmetikai eszközök, áttört veretek és egyéb használati tárgyak is.

Valószínűleg lószerszámzathoz, esetleg katonai viselethez tartozhat az a szíjbújtató (1) (27. tábla 1), amelynek egyik végén egy pelta alakú lyuk látható, másik fele két legömbölyített nyúlványban végződik. A hátoldalán látható kis szegecs alapján feltételezhető, hogy bőrszíjra erősítették. Ennek a típusnak gyakoribb változatát ismerjük több lelőhelyről is,[257] ezeknek azonban a másik végén egy négyszögletes lyuk található, amely alapján W. Barthel szíjvégnek, J. Oldenstein pedig övveretnek határozta meg.[258] Az utóbbi elméletet cáfolja a Kozármislenyben talált ugyanilyen lelet, amely lószerszám részeként *in situ* került elő,[259] valamint a volubilisi darabok, amelyek szintén erre a funkcióra utalnak.[260]

Katonai viselethez köthető egy áttört veret is (2) (27. tábla 2), amelynek párhuzamát Neuburgból is ismerjük,[261] ez alapján a lelet egy övveret egyik darabjaként határozható meg. Az ilyen típus a Kr. u. 1–3. században volt jellemző.[262]

Szintén viseleti tárgyhoz tartozik az a *phallos* alakú tárgy (3) (27. tábla 3), amelynek felfüggesztésre szolgáló része töredékes. Ehhez hasonló lelete-

[251] *Párhuzama: GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009, Fig. 30, 581.6.*
[252] *Párhuzama: LUDOWICI VI, Taf. 256, Comitialis a.*
[253] *Hasonló: STREITBERG 1973, Abb. 2, 27–29. A végződés ott azonban különbözik.*
[254] *Párhuzama: STREITBERG 1973, Abb. 4, 27; illetve: JUHÁSZ 1935, Tábla XLVI, 186.*
[255] *Párhuzama: STREITBERG 1973, Abb. 4, 6.*
[256] *Párhuzama: STREITBERG 1973, Abb. 4, 6.*
[257] *SEY 2012, 592, 17. kép/4, 5.*
[258] *OLDENSTEN 1976, 202–203.*
[259] *KISS 1989, 15.*
[260] *BOUBE-PICCOT 1980, 150, Pl. 48/ 183–184.*
[261] *BOUBE-PICCOT 1994, 83, Pl. L/3.*
[262] *BOUBE-PICCOT 1994, 83.*

ket az egész Római Birodalomból ismerünk,[263] és bár pontos használatuk nem ismert, valószínűleg lószerszámhoz, esetleg övhöz tartozhatnak.[264]

A ládikatartozékok között egy kúpos fejű szegecs (5), (27. tábla 5) egy úgynevezett harang alakú fogantyú (4) (27. tábla 4), valamint egy fogantyú felfüggesztéséhez használatos kampó (6) (27. tábla 6) található. Ezek a tárgyak gyakori díszítőelemei a római kori ládikáknak. A harang alakú tárgy valószínűleg nemcsak díszszögként funkcionálhatott, hanem fogóként is, de ez a funkciója nem bizonyított.[265] A szakirodalomban ezt a típust „*harang alakú*" szögnek is hívják,[266] azonban az a vastag vasszegecs, amellyel ezeket a tárgyakat ellátták, inkább az előbbi funkciót bizonyítja.

A fent említett kampó az alátéttel egy úgynevezett delfines ládikafogantyú felfüggesztésére szolgálhatott. Ilyen kampó a fogantyúval együtt gyakran kerül elő *in situ* helyzetben is, Szőny-Vásártérről szintén ismerünk ilyet.[267]

A leletanyagban egy bronzcsengő is található (7) (27. tábla 7), amely tárgytípust nehéz funkcionálisan meghatározni, mivel használata sokrétű volt. A bronzcsengőket szakrális helyzetben, állatok nyakába akasztva, fürdőkben a zárási idő jelzésére is egyaránt használhatták.[268] A szőny-vásártéri darab kis mérete miatt azonban felmerül, hogy lószerszámzathoz is tartozhatott. A lelőkörülmény azonban egyik funkciót sem igazolja. A csengők formai változásai nem teszik lehetővé, hogy egyértelműen korszakhoz lehessen kötni őket, így a brigetiói darab keltezése sem lehetséges.

A kozmetikai eszközök közé sorolható egy fogpiszkáló (8) (27. tábla 8), egy tükörkeret (9) (27. tábla 9) és egy mérlegszár (11) (27. tábla 11). A Szőny-Vásártéren előkerült fogpiszkáló egy díszítetlen darab, amelynek felső részén egy kis lyukat alakítottak ki, amelynek segítségével egy karikára fűzhették fel. Ilyen fogpiszkálókat gyakran készítettek ezüstből és bronzból, ezek mellett fülkanál és csipesz is gyakran megjelent, felfűzve a készletben.[269] A fából készült fogpiszkálók használata után a Kr. u. 2. század végétől, 3. század elejétől kimutatható a fémből készült darabok megjelenése is.[270]

Az előkerült úgynevezett tükörkeret egy koncentrikusan bordázott bronztárgy, amelynek közepén egy 2,2 cm-es lyuk található. A lyuk mérete, valamint a tükörmaradványok hiányában a funkció a legújabb kutatások alapján megkérdőjeleződött.[271] A lelet keltezése nem lehetséges.

A mérlegszár töredékes állapotú, hiányzik a két vége, és a felfüggesztésének a felső része is letörött, de a tárgy kialakítása alapján más meghatározást a funkciójára nézve nem valószínűsíthetünk.

Az egyik lelet esetében nem dönthető el biztosan a funkció, ezért a tárgy nem sorolható egyik tárgycsoporthoz sem. A kerek, koncentrikusan díszített bronztárgyon középen kis lyuk látható (10) (27. tábla 10). Elképzelhető, hogy egy kisméretű edényke fedőjeként szolgálhatott.

A leletek között két edényfül is található, amelyek közül az egyik egy merítőedényhez vagy szűrőedényhez tartozhatott (12) (27. tábla 12). Ilyen nyélkialakítással ugyanis mindkét típust gyártották, hasonló ép edényeket ismerünk Pannonia más területéről is.[272] A nyél formája alapján a tárgy keltezése nem lehetséges. A másik edénytartozék egy kancsóhoz tartozó fül töredéke (13) (27. tábla 13). A tárgy alján található levél alakú *attache*, illetve az azon található három furat alapján ez a darab jól azonosítható. Ezt a fülformát a lemezből készült kancsóknál használták, amelyeket a Kr. u. 2. század első évtizedétől kezdve gyártották, és Pannoniába a 2. század közepére jutott el.[273] Gyakori forma a Kr. u. 3. századi germán betörések alatt elrejtett kincsleletek edényei között.[274] Ilyen fültípust a Római Birodalom más területéről is ismerünk.[275] A brigetiói darab különlegessége: a tárgy felületén látható, hogy feldarabolták. A vágás oka talán javítás lehetett, erre utal az, hogy az üregesen kialakított belső részébe utólagosan bronzot öntöttek, talán egy összeillesztési kísérlet miatt. Azonban nem zárható ki az sem, hogy újraolvasztáshoz tették félre. Erre azonban nincs egyértelmű bizonyíték.

A 2011-es bronz leletanyagot vizsgálva megállapítható, hogy a hétköznapi élethez tartozó használati tárgyak mellett viszonylag nagy számban jelennek meg a katonasághoz köthető tárgytípusok is. A polgárváros kutatásának szempontjából ezek a tárgyak még érdekesebbek, mivel a katonaság

[263] *Zugmantel: OLDENSTEIN 1976, 142, Taf. 36, Nr. 291; Stockstadt: OLDENSTEIN 1976, 142. Taf. 36. Nr. 293–294; Straubing: OLDENSTEIN 1976, 142. Taf. 36. Nr. 295; Siscia: RADMAN-LIVAJA 2004, 135. Tabla 46. Kat. 314–316, Tabla 47. Kat. 317–328, Tabla 48. Kat. 329–331; Gyulafirátót-Pogánytelek: K. PALÁGYI 2003, 13. 4.1; Nemesvámos-Baláca: K. PALÁGYI 2003, 9. 2.3.1.*

[264] *K. PALÁGYI 2003, 4.*

[265] *GÁSPÁR 1986, 56.*

[266] *GÁSPÁR 1986, 56.*

[267] *Ltsz.: KGYM 2008.J40.069.1.*

[268] *FLÜGEL 1993, 100.*

[269] *RIHA 1986, 28.*

[270] *RIHA 1986, 28.*

[271] *Bózsa Anikó szíves szóbeli közlése alapján.*

[272] *RADNÓTI 1938, XXV/6, 7, XXIV/ 5, 9.*

[273] *FLÜGEL 1993, 80.*

[274] *FLÜGEL 1993, 81.*

[275] *Aventicum: KAPELLER 2003, 121, Pl. 20/124; Cambodunum: FLÜGEL 1993, Taf. 30/83.*

jelenlétének egyértelmű bizonyítékainak tekinthetők. A különböző használati tárgyak lelőkörülményei nem teszik lehetővé, hogy a használatukra nézve további információt nyerjünk, illetve pontosan keltezhessük őket.

KATALÓGUS

1. Bronztárgy (27. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.J13.005.3.
Leírás: Egyik végén pelta alakú áttört részben, másik felén két legömbölyített, szétágazó nyúlványban végződő tárgy, alján kis szegeccsel.
Méretek: h=2,9 cm, sz=1,9 cm, m=0,5 cm.

2. Bronzveret (27. tábla 2)
Ltsz.: 2011.L16.094.4.
Leírás: Áttört veret, egyik végén négyszögletes résszel, a dísz közepénél és visszakunkorodó végein apró kerek furatokkal.
Méretek: h=3,9 cm, sz=2,7 cm, m=0,2 cm.

3. Bronz szíjvég (27. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.098.1.
Leírás: Hosszúkás, enyhén kihegyesedő szíjvég, a felerősítéshez használatos lyukrésznél töredékes.
Méretek: h=2,9 cm, sz=0,8 cm, m=0,2 cm.

4. Bronz fogantyú (27. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.E19.032.1.
Leírás: Öntött, harang alakú fogantyú, felső részén kiemelkedő kúpos résszel, alján négyszögletes lyukkal, amelybe a vas szegecs illeszkedhetett.
Méretek: á=2,1 cm, m=1,8 cm.

5. Bronz szegecs (27. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.4.
Leírás: Lemezből készült, kúp alakúra kialakított szegecs, tüskéje hiányzik.
Méretek: h=3,9 cm, sz=2,7 cm, m=0,2 cm.

6. Bronz kampó alátéttel (27. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.8.
Leírás: Bronzhuzalból hajlított kampó, amelyet egy vékony lemezből készült, kerek alátéten fűzték keresztül.
Méretek: h=3,1 cm, sz=2,1 cm, m=0,2 cm.

7. Bronz csengettyű (27. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.094.2.
Leírás: Szögletesre kialakított, fogóval ellátott, lapos bronzcsengő, négyszögletes testtel.
Méretek: h=4,6 cm, sz=3 cm, m=1,2 cm.

8. Bronz fogpiszkáló (27. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–E19–F18–F19.031.2.
Leírás: Kisméretű, hegyes bronztű, ellaposodó végén kis lyuk látható.
Méretek: h=3,3 cm, sz=0,9 cm, m=0,2 cm.

9. Bronz tükörkeret (27. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.6.
Leírás: Kerek, koncentrikus barázdákkal díszített, öntött bronztárgy, közepén kerek lyukkal.
Méretek: á=5,1 cm, sz=1,5 cm, m=0,15 cm.

10. Bronztárgy (27. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.110.1.
Leírás: Vékony lemezből kialakított kerek tárgy, kihajló peremén koncentrikusan bekarcolt és enyhén bemélyített díszítéssel, közepén kerek lyukkal.
Méretek: á=5,1 cm, sz=1,9 cm, m=0,1 cm.

11. Bronz mérlegszár (27. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.7.
Leírás: Hosszú bronzrúd, közepén felfüggesztésre utaló nyúlvánnyal, egyik szára négyszögletes, másik kerek átmetszetű.
Méretek: h=13,3 cm, sz=0,8 cm, m=0,4 cm.

12. Bronznyél (27. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.016.5.
Leírás: Lapos bronznyél, végén kiszélesedő résszel, másik végén kis lekerekített, szárnyszerű nyúlvánnyal. Töredékes állapotú.
Méretek: h=9,9 cm, sz=3 cm, m=0,2 cm.

13. Bronz edényfül (27. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.9.
Leírás: Levél alakú attache-ban végződő kancsófül, fogórésze üreges, belsejében bronzmaradvánnyal. Az attache-on három lyuk szolgál a felerősítésre.
Méretek: h=11 cm, sz=5 cm, m=1,8 cm.

ÉREMLELETEK

A 2011. évi ásatáson 14 érem került elő (28. tábla) a megszokottnak mondható – Domitianustól Trebonianus Gallusig terjedő – időszakból, bár ebben az évben viszonylag korai érméket (Domitianus–Hadrianus) nem találtak.

Az érmék közül három – esetleg négy[276] – hamisítvány volt: Septimius Severus (6) (28. tábla 6) és Caracalla (8) (28. tábla 8) *subaeratus denariusai*, valamint egy pontosan nem meghatározható, valószínűleg Severus-kori öntött hamisítvány.[277] Készítési helyet egyik esetben sem lehet meghatározni.

Egy koloniális érem volt az anyagban, I. Philippus viminaciumi *sestertiusa*. Ennek felbukkanása nem meglepő, Szőny-Vásártérről több viminaciumi érem is ismert, a 3. század középső harmadában ezek tették ki a pannoniai aprópénzforgalom jelentős részét.

A leletanyagból figyelmet érdemel még egy érem, de nem pénzforgalmi szempontból, hanem ritkasága miatt: egy Didius Iulianus (Kr. u. 193) feleségének, Manlia Scantillának vert *sestertius*. Mivel férje csak két hónapig uralkodott, az ő, illetve családtagjai nevére vert pénzek nagyon ritkák, nemcsak a leletanyagban, hanem a köz- és magángyűjteményekben is.

KATALÓGUS

1. Faustina Senior (28. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2011.K13.036.5.
Av.: *DIVA–FAVSTINA*, ruhás mellkép jobbra.
Rv.: *AETER-NITAS/S–C*, Aeternitas balra áll, jobbjában *globuson* álló *phoenix*, baljával megemeli a ruháját.
sestertius; 20,24 g; Roma; Kr. u. 141–161; RIC III, 1105.

2. Faustina Senior (28. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2011.L15.070.2.
Av.: *DIVA–FAVSTINA*, ruhás mellkép jobbra.
Rv.: *[A]VG[V-S]TA/S–C*, Vesta balra ül, jobbjában *palladium*, baljában *sceptrum*.
as; 8,20 g; Roma; Kr. u. 141–161; RIC III, 1181.

3. Marcus Aurelius (161–180) (28. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–14.084.7.
Av.: *[AV]RELI[VS CAES ANTON] AV[G PII F]*, *paludamentumos* mellkép jobbra.
Rv.:.*TR POT X[I COS II]/S–C*, Aesculapius balra áll, jobbjában kígyós bot.
as; 7,26 g; Roma; Kr. u. 156/157; RIC III, 1341b.

4. Marcus Aurelius (161–180) (28. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2011.E18–E19–F18–F19.031.1.
Av.: *M ANTONIN[VS] – AVG TR [P XXVII],* babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[SECVR]ITAS PVBL[I]-CA IMP VI C[OS III/ S–C]*, Securitas jobbra áll, jobbjával koszorút tesz a fejére, baljában pálma.
as; 9,06 g; Roma; Kr. u. 172/173; RIC III, 1083.

5. Manlia Scantilla (28. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.012.4.
Av.: *[MANL] SCAN-[T]ILLA AVG*, ruhás mellkép jobbra.
Rv.: *[I]VN[O REGINA]/S–[C],* Juno balra áll, jobbjában *patera*, baljában *sceptrum*, előtte páva.
sestertius; 13,26 g; Roma; Kr. u. 193; RIC IV/1, 18b.

6. Septimius Severus (?) (193–211) (28. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2011.L15–L16.027.3.
Av.: *[...]*, babérkoszorús fej jobbra?
Rv.: *[...]*, Geta balra áll, jobbjában ág, baljában lándzsa, mögötte *tropeum*(?).
denarius (subaeratus); 2,05 g; Roma (?)[278]; Kr. u. 200–202(?); RIC IV/1, (Rev.) cf. 15–18.

7. Iulia Domna (28. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.041.6.
Av.: *IVLIA–AVGVSTA*, ruhás mellkép jobbra.
Rv.: *PIETAS–[AVGG]*, Pietas balra áll, jobbjával oltárra illatszert szór, baljában ládika.
denarius; 2,49 g; Roma; Kr. u. 196–211; RIC IV/1, 572.

8. Caracalla (198–217) (28. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2011.L14.084.10.
Av.: *[...] PIVS [...],* babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: [...], (?).
denarius (subaeratus); 2,32 g; Roma; Kr. u. 211–217; RIC IV/1, (?).

9. Geta (209–211) (28. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2011.J13.011.6.
Av.: *P SEPTIMIVS–GETA CAES*, *paludamentumos* mellkép jobbra.
Rv.: PONTIF–COS II, Geta balra áll, jobbjában *globus*, baljában *sceptrum*.
denarius; 3,54 g; Roma; Kr. u. 209; RIC IV/1, 61a.

10. Severus Alexander (222–235) (28. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2011.J13.005.4.

[276] *A 14. érem valószínűleg 4. századi kisbronz vagy egy subaeratus denarius (esetleg egy koloniális aprópénz).*
[277] *Az öntött hamisítványok készítéséről és funkciójáról lásd: VIDA 2007, 147–150.*
[278] *Hamisítványok esetén – az egyértelmű meghatározás érdekében – mindig az utánzott, eredeti érem készítési helye szerepel.*

Av.: *IMP SEV ALE-[XAND AVG]*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[VI]CTORI[A AVG]VS[TI]*, Victoria jobbra áll, jobb lába sisakon, pajzsra *VOT X* feliratot ír.
denarius; 1,79 g (törött); Roma; Kr. u. 228–231; RIC IV/2, 218/219.

11. III. Gordianus (238–244) (28. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2011.L13.136.1.
Av.: *IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG*, sugárkoronás, páncélos, *paludamentumos* mellkép jobbra.
Rv.: *AEQVITAS AVG*, Aequitas balra áll, jobbjában mérleg, baljában bőségszaru.
antoninianus; 3,37 g; Roma; Kr. u. 240; RIC IV/2, 63.

12. I. Philippus (244–249) (28. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2011.L13–L14.006.1.
Av.: *IMP M IVL PHILIPPVS AVG*, babérkoszorús, páncélos, *paludamentumos* mellkép jobbra.
Rv.: *P M S C-OL VIM/AN V*, Moesia szemben áll, balra fordul, balról bika, jobbról oroszlán lép.
sestertius; 19,03 g; Viminacium; Kr. u. 244; MARTIN 1992, 2.09.1

13. Meghatározhatatlan uralkodó (28. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2011.E21–F21.010.1.
Av.: *[...]*, portré jobbra.
Rv.: *[...]*, álló alak.
sestertius (öntött, korabeli hamisítvány); 7,21 g; Roma; Kr. u. 211–235(?); RIC ?.

14. Meghatározhatatlan uralkodó (28. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2011.J13–K13.011.7.
Av.: *[...]*, (?).
Rv.: *[...]*, (?).
bizonytalan címlet; 2,35 g; bizonytalan verde; Kr. u. 2–4. század(?); RIC ?.

Bartus Dávid
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: bartusdavid@gmail.com

Borhy László
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: lborhy@hotmail.com

Delbó Gabriella
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: delbogabi@gmail.com

Dévai Kata
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: kata.devai@gmail.com

Kis Zita
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: zitus.kis@gmail.com

Nagy Anna
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: anna.quickening@gmail.com

Sey Nikoletta
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: seyniki@gmail.com

Számadó Emese
Klapka György Múzeum
Komárom
E-mail: emese@jamk.hu

Szórádi Zsófia
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: fifi7275@gmail.com

Vida István
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest
E-mail: vida.istvan@hnm.hu

IRODALOM

ANTONARAS 2010 Antonaras, A. C.: *Glassware in Late Antique Thessalonikē (Third to Seventh Centuries C. E.).* In: (Ed. Nasrallah, L.–Bakirtzis, C.–Friesen, S. J.) From Roman to Early Christian Thessalonikē. Studies in Religion and Archaeology. Harvard Theological Studies 64 (2010) 299–331.

BARKÓCZI 1944–1951 Barkóczi L.: *Brigetio.* Diss-Pann II. 22. Budapest 1944–1951.

BARKÓCZI 1988 Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn.* Studia Archaeologica IX. Budapest 1988.

BARTUS–BORHY et al. 2012 Bartus D. – Borhy L. – Dévai K. – Kis Z. – Nagy A. – Sey N. – Számadó E. – Szórádi Zs. – Vida I.: *Jelentés a Komárom-Szőny, Vásártéren 2010-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről.* KMMK 18 (2012) 7–56.

BÁNKI 1980 Bánki, Zs.: *Forschungen in Gorsium in 1977/1978.* AR 18 (1980) 184–186.

BERNHARD 1981 Bernhard, H.: *Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieftöpfer.* Germania 59 (1981) 79–93.

BERNI MILLET 1998 Berni Millet, P.: *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña Romana.* Barcelona 1998.

BERNI MILLET 2008 Berni Millet, P.: *Epigrafia anfórica de la Bética. Nuevas formas de análisis.* Barcelona 2008.

BEZECZKY 1987–1988 Bezeczky T.: *A Borostyánkő út amphoraleletei.* ArchÉrt 114–115 (1987–1988) 156–182.

BEZECZKY 1998 Bezeczky, T.: *Wine export to Noricum and Pannonia.* In: II Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental (Badalona 1998). Badalona 1998, 364–369.

BEZECZKY 2000 Bezeczky, T.: *Baetican amphorae from the North-eastern provinces of the Roman Empire.* In: Congreso Internacional ex Baetica amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el imperio romano (Écija y Sevilla, 17 al 20 de Diciembre de 1998). Écija 2000, 1359–1369.

BEZECZKY 2005 Bezeczky, T.: *Roman amphorae from Vindobona.* In: (Hrsg. Krinzinger, F.) Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext. Wien 2005, 35–109.

BOON 1977 Boon, G.: *Gold-in-Glass Beads from the Ancient World.* Britannia 8 (1977) 193–207.

BORHY 2005 Borhy, L.: *Instrumenta inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szőny–Vásártér). Grabungskampagnen 1992–1997.* SEB 10 (2005) 99–147.

BORHY 2012 *Borhy, L.: Die legio XI Claudia im pannonischen Brigetio (Komárom/Szőny, Ungarn).* SEP 4 (2012) 23–36.

BORHY–SZÁMADÓ 1999 Borhy, L.–Számadó, E.: *Instrumenta inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szőny-Vásártér).* In: Pannonia and Beyond. Studies in Honour of László Barkóczi. ANTAEUS 24 (1999) 95–115, 619–629.

BOUBE-PICCOT 1980 Boube-Piccot, C.: *Les bronzes antiques du Maroc. Les chars et l´attelage III.* Paris 1980.

BOUBE-PICCOT 1994 Boube-Piccot, C.: *Les bronzes antiques du Maroc.* Les bronzes antiques du Maroc. IV. L'équipement militaire et l'armement. Paris 1994.

BÓNIS 1942 Bónis É.: *A császárkori edényművesség termékei a terra sigillátákon kívül. A korai császárkor anyaga.* DissPann Ser II. 20. Budapest 1942.

BÓNIS 1970 B. Bónis É.: *A brigetioi sávos kerámia.* FolArch 21 (1970) 71–86.

BÓNIS 1976 B. Bónis É.: *Edényraktár a brigetioi katonaváros fazekastelepén.* FolArch 27 (1976) 73–86.

BÓNIS 1977 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel am Kurucdomb von Brigetio.* FolArch 28 (1977) 105–139.

BÓNIS 1979 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel „Gerhát" von Brigetio.* FolArch 30 (1979) 99–155.

CGP 1990 Stanfield, J. A. – Simpson, G.: *Central Gaulish Potters.* London 1958. Les potiers de la Gaule centrale. Revue Archéologique SITES 37 (1990).

CONSPECTUS 2002 Ettlinger, E. – Kenrick, P. M. – Roth-Rubi, K. – Zabehlicky-Scheffenegger, S.: *Die Formen.* In: Conspectus Formarum Terrae Sigillatae Italico Modo Confectae. MRGK 10 (2002).

COOL–PRICE 1995 Cool, H. M. E.–Price, J.: *Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971–1985.* ColchArchRep 8 (1995).

DÉVAI 2011 Dévai K.: *A komárom/szőny-vásártéri ásatások római kori üvegleletei.* KMMK 17 (2011) 133–150.

DYCZEK 2001 Dyczek, P.: *Roman Amphorae of the 1st–3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology.* Warsawa 2001.

DREXEL 1929 Drexel, F.: *Das Kastell Faimingen.* ORL Abt. B, Nr. 66 c, 1929.

DÜERKOP 2007 Düerkop, A.: *Die Terra Sigillata im römischen Flottenlager an der Alteburg in Köln.* Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 9 (2007).

FÉNYES 2002 Fényes G.: *A Brigetioban előkerült bélyeges mécsesek.* CommArchHung 2002, 59–91.

FLÜGEL 1993 Flügel, Ch.: *Die römische Bronzegefässe von Kempten-Cambodunum.* Cambodunumforschungen V. Kallmünz 1993, 53–114.

FÖLZER 1913 Fölzer, E.: *Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen.* Römische Keramik in Trier 1 (1913).

GABLER 1966 Gabler, D.: *Westerndorfer und spätrömische Sigillata in Nordpannonien.* BVbl 31 (1966) 123–133.

GABLER 1971 Gabler D.: *Kutatások Arrabona canabaejában.* Arrabona 13 (1971) 5–51.

GABLER 1976 Gabler, D.: *Die früheste Gruppe der italischen dünnwandigen Keramik in Pannonien.* ActaArchHung 28 (1976) 455–461.

GABLER 1977 Gabler D.: *A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése.* ArchÉrt 104 (1977) 145–175.

GABLER 1978 Gabler, D.: *Die Sigillaten von Pfaffenhofen in Pannonien.* ActaArchHung 30 (1978) 77–147.

GABLER 1983 Gabler, D.: *Die Westerndorfer Sigillata in Pannonien – Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung.* JRGZM 30 (1983) 349–358.

GABLER 1989 (Ed. Gabler, D.) *The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes.* BAR-IS 531. (ii). Oxford 1989.

GABLER 2001 Gabler D.: *A balácai terra sigillaták 3.* Balácai Közlemények 6 (2001) 97–140.

GABLER 2002a Gabler, D.: *Die Sigillaten von Baláca 4.* Balácai Közlemények 7 (2002) 69–107.

GABLER 2002b Gabler D.: *Terra sigillaták az aquincumi canabaeból.* BudRég 35 (2002) 227–250.

GABLER 2006 Gabler D.: *Terra sigillaták az albertfalvi vicus nyugati részén.* BudRég 40 (2006) 71–93.

GABLER 2012 Gabler D.: *A budaörsi terra sigillaták.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok. Budapest 2012, 409–453.

GABLER–KELLNER 1993 Gabler, D. – Kellner, H.-J.: *Die Bildstempel von Westerndorf. Helenius und Iassus.* BVbl 58 (1993) 185–270.

GABLER–KOCZTUR 1976 Gabler, D. – Kocztur, É.: *Terra Sigillata Depotfund von Gorsium.* AR 15 (1976) 65–88.

GABLER–MÁRTON–GAUTHIER 2009 Gabler, D. – Márton, A. – Gauthier, E.: *La circulation des sigillées en Pannonie d'après les estampilles sur sigillées lisses de Gaule, de Germanie et de la Région danubienne.* RAE 58 (2009) 205–324.

GABLER–PALÁGYI 1989 Gabler D. – Palágyi S.: *A balácai terra sigillaták 1.* Balácai Közlemények 1 (1989) 109–134.

GÁSPÁR 1986 Gáspár, D.: *Römische Kästchen aus Pannonien.* ANTAEUS 15. Budapest 1986.

GOETHERT-POLASCHEK 1977 Goethert-Polaschek, K.: *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier.* Mainz am Rhein 1977.

GRÜNEWALD 1977 Grünewald, M.: *Römerzeitliche Streufunde vom Mühläugl, Gem. Bad Deutsch-Altenburg.* FÖ 16 (1977) 127–157.

GRÜNEWALD 1979 Grünewald, M.: *Die Gefässkeramik des Legionslagers von Carnuntum. (Grabungen 1968–1974).* RLÖ 29. Wien 1979.

HANTOS 2005 Hantos Z.: *A rheinzaberni reliefdíszes terra sigillaták pannoniai forgalmáról.* ArchÉrt 130 (2005) 105–132.

HARSÁNYI 2013 Harsányi, E.: *Die Trierer schwarz engobierte Ware und ihre Imitationen in Noricum und Pannonien.* Austria Antiqua 4. Graz 2013.

HARTER 1999 Harter, G.: *Römishe Gläser des Landesmuseums Mainz.* Wiesbaden 1999.

HARTLEY 1972 Hartley, B. R.: *The Roman Occupation of Scotland: the Evidence of Samian Ware.* Britannia 3 (1972) 1–55.

HÁRSHEGYI 2004 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992–2001.* CommArchHung 2004, 113–121.

HÁRSHEGYI 2006 Hárshegyi P.: *Kereskedők Sallában 2. Amphora.* Zalalövő Öröksége. Hereditas Sallensis 4 (2006).

HÁRSHEGYI 2008 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica.* RCRF Acta 40 (2008) 173–178.

HÁRSHEGYI 2009 Hárshegyi, P.: *Eastern Mediterranean amphorae in Aquincum.* In: (Gabler, D. – Hárshegyi, P. – Lassányi, G. – Vámos, P.) Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum. ActaArchHung 203 (2009) 61–65.

HÁRSHEGYI–VÁMOS 2007 Hárshegyi P. – Vámos P.: *Új eredmények egy régi anyag kapcsán. Módszertani és csapattörténeti megjegyzések az aquincumi Selmeci utcai fazekasműhely leletanyagának vizsgálata során.* FiRKáK 1 (2007) 157–172.

ISINGS 1957 Isings, C.: *Roman Glass.* Groeningen/Djakarta 1957.

IVÁNYI 1935 Iványi, D.: *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht.* DissPann II. 2. Budapest 1935.

JUHÁSZ 1935 Juhász Gy.: *A brigetiói terra sigillaták.* DissPann II. 3. Budapest 1935.

KAPELLER 2003 Kapeller, A.: *La vaiselle en bronze d'Avenches/Aventicum.* BPA 45 (2003) 83–146.

KELEMEN 1993 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia IV.* ActaArchHung 45 (1993) 45–73.

KELLNER 1973 Kellner, H.-J.: *Die Sigillatatöpfereien von Westerndorf und Pfaffenhofen.* Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 9. Limes-Museum Aalen (1973).

KELLNER 1981 Kellner, H.-J.: *Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und Iassus.* BVbl 46 (1981) 121–189.

KISS 1946–48 Kiss K.: *A westerndorfi Terra-Szigilláta gyár.* ArchÉrt 7–8–9 (1946–48) 216–274.

KISS 1989 Kiss, A.: *Das römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya).* Budapest 1989.

K. PALÁGYI 2003 K. Palágyi S.: *Római kori lószerszám- és járomveretek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből.* Veszprém 2003.

KUZSINSZKY 1932 Kuzsinszky B.: *A gázgyári római fazekastelep Aquincumban*. BudRég 11 (1932) 5–423.

KÜNZL 1997 Künzl, S.: *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierte Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr.* TrZ 21. Trier 1997.

LOESCHCKE 1919 Loeschcke, S.: *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungwesen*. Zürich 1919.

LUDOWICI II Ludowici, W.: *Stempel-Bilder römischer Töpfer aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern 1901–1905. (Katalog II.)* München 1905.

LUDOWICI III Ludowici, W.: *Urnen-Gräber römischer Töpfer in Rheinzabern und III. Folge dort gefundener Stempel-Namen und Stempel-Bilder bei meinen Ausgrabungen 1905–1908. (Katalog III.)* München 1908.

LUDOWICI VI. Ludowici, W.: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. (Katalog VI.)* Speyer 1948.

MANDRUZZATO–MARCANTE 2005 Mandruzzato, L.–Marcante, A.: *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia*. Corpus delle Collezioni del Vetro in Friuli Venezia Giulia 2. Venezia 2005.

MARTIN-KILCHER 1987 Martin-Kilcher, S.: *Die römischen Amphoren aus Augst und Kaiseraugst: Ein Beiträg zur römischen Handels- und Kulturgeschichte. 1.: Die südspanischen Ölamphoren*. Augst 1987.

MARTIN 1992 Martin, F.: *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*. Budapest–Bonn 1992.

MEES 1995 Mees, A. W.: *Modelsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra Sigillata*. In: Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54 (1995).

MEES 2002 Mees, A. W.: *Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen*. RGZM Monographien 52/1 (2002).

MÓCSY 1962 Mócsy, A.: *Pannonia*. PWRE Suppl. 9 (1962) Sp. 516–776.

NAGY 2011 Nagy A.: *Újabb amphoraleletek Savariából*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 2011.

NIKOLIĆ-ĐORĐEVIĆ 2000 Nikolić-Đorđević, S.: *Antička keramika Singidunuma*. Singidunum 2 (2000) 11–244.

OELMANN 1914 Oelmann, E.: *Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialen zur römisch-germanischen Keramik I.* Frankfurt am Main 1914.

OLDENSTEIN 1976 Oldenstein, J.: *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*. BRGK 57 (1976) 49–235.

OPAIŢ 1980 Opaiţ, A.: *Consideraţii preliminare asupra amforelor romane şi romano-bizantine di Dobrogea*. Peuce 8 (1980) 291–327.

OSWALD 1936–37 Oswald, F.: *Index of Figure Types on Terra Sigillata „Samian Ware"*. In: Suppl. Annals Archaeology and Anthropology 23–24 (1936–1937).

PEACOCK–WILLIAMS 1986 Peacock, D. P. S.–Williams, D. F.: *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*. London 1986.

PLANCK 1975 Planck, D.: *Arae Flaviae I–II. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil*. In: Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 6 (1975).

PONS AENI 1976 Christlein, H. – Czysz, W. – Garbsch, J. – Kellner, H.-J. – Schröter, P.: *Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni*. BVbl 41 (1976) 2–106.

PÓCZY 1956 Sz. Póczy, K.: *Die Töpferwerkstätten von Aquincum*. ActaArchHung 7 (1956) 73–136.

PÓCZY 1957 Sz. Póczy K.: *Keramik*. In: (R. Alföldi, M.–Barkóczi, L.) Intercisa II. ArchHung 26 (1957) 29–139.

RADMAN-LIVAJA 2004 Radman-Livaja, I.: *Militaria Sisciensia – Nalazi viruske vojne opreme iz Siska u Fundusku Archeološkoga muzeja u Zagrebu Vol. I*. Zagreb 2004.

RADNÓTI 1938 Radnóti A.: *A pannóniai római bronzedények*. DissPann II. 6. Budapest 1938.

RIC III Mattingly, H. – Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. London 1930.

RIC IV/I Mattingly, H. – Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part I. Pertinax to Geta*. London 1936.

RIC IV/II Mattingly, H. – Sydenham, E. A.–Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part II. Macrinus to Pupienus*. London 1938.

RIC IV/III Mattingly, H. – Sydenham, E. A. – Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part III. Gordian III to Uranius Antoninus*. London 1949.

RICKEN–FISCHER 1963 Ricken, H.–Fischer, Ch.: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. MRGK 7 (1963).

RIHA 1986 Riha, E.: *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 6 (1986).

RIU *Die römischen Inschriften Ungarns*

ROGERS 1974 Rogers, B. G.: *Poteries sigillées de la Gaule centrale I. Les motifs non figurés*. Paris 1974.

ROGERS 1999 Rogers, B. G.: *Poteries sigillées de la Gaule centrale II. Les potiers*. Lezoux 1999.

RÜTTI 1991 Rütti, B.: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 13 (1991).

SEY 2012 Sey N.: *Bronztárgyak a Budaörsön feltárt római kori település (2. lh.) területéről.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Budapest 2012, 585–602.

STERN 2001 Stern, E. M.: *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas. 10 v. Chr.–700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf.* H. n. 2001.

STREITBERG 1973 Streitberg, G.: *Namenstempel und Stempelmarken Westerndorfer Sigillatatöpfer.* BVbl 38 (1973) 132–153.

TASSAUX 1982 Tassaux, F.: *Laecanii. Recherches sur une famille sénatoriale d'Istrie.* MEFRA 94 (1982) 227–269.

VAN LITH–RANDSBORG 1985 van Lith, S. M. E.–Randsborg, K.: *Roman Glass in the West: A Social Study.* BROB 35 (1985) 413–533.

VIDA 2007 Vida I.: *Kora császárkori pénzverés Pannoniában.* In: (Szerk. Bíró Sz.) FiRKák I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete. Győr 2007, 147–155.

BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2011 IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM/SZŐNY, VÁSÁRTÉR) GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN

DÁVID BARTUS–LÁSZLÓ BORHY–GABRIELLA DELBÓ–KATA DÉVAI–ZITA KIS–ANNA NAGY–NIKOLETTA SEY–EMESE SZÁMADÓ–ZSÓFIA SZÓRÁDI–ISTVÁN VIDA

Baubefund:

Die 20. Grabungskampagne der in Brigetio, im Bereich des mutmaßlichen Zentrums der ehemaligen Zivilstadt, am Fundort Szőny-Vásártér fand in Zusammenarbeit des Lehrstuhls für Klassische und Provinzialrömische Archäologie der Eötvös-Loránd-Universität, Budapest und des Klapka-György-Museums, Komárom unter Teilnahme von insgesamt 45 Mitabeitern und Studenten zwischen dem 27. Juni 2011 und 22. Juli 2011 statt. Im Laufe von 20 Arbeitstagen wurde die Erforschung der Wohnhäuser, des Strassen- und Kanalisationssystems bzw. der Zivilstadt (sog. „1. Insel") fortgesetzt. Im Interesse der erfolgreichen Durchführung der Arbeit wurden im Jahre 2011 insgesamt 14 Schnitte à 4×4 m (224 m²) geöffnet: J13, K13, L13 – Straßennetz; L14, L15, L16 – Kanalisation; E18, E19, E20, E21, F18, F19, F20, F21: südlicher Teil der sog. „1. Insel" mit Wohnhaus und Hof. (Taf. 1) *Durch diese Arbeit haben wir festgestellt, dass die Strasse, die sich am östlichen Rand der sog. „1. Insel" in nordsüdlicher Richtung erstreckte, und von welcher eine Strecke von insgesamt 24,5 m archäologisch erfasst wurde, an beiden Straßenrändern über eine bürgersteigartige Formierung mit einer aus Lehm gestampften Gehfläche verfügte. Die Straße wurde in der letzten Bauphase mit großen Steinplatten ausgelegt.* (Taf. 2–3) *Westlich von der Straße wurde ein 24-25 mx8,45 m großer Hof entdeckt, dessen mit zwei Steinpfleilern flankierter nördlicher Pforteneingang 2,45 m breit war. Das Gehniveau des in einer früheren Bauphase mit einem Kanalisationssystem versehenen Hofes wurde in der spätesten Periode mit Steinplatten ausgelegt. Im Südtrakt der sog. „1. Insel" konnten wir die südliche Abschlußmauer des Gebäudenkomplexes nach wie vor nicht finden, kam jedoch ein weiterer, mit Mauer abgegrenzter Hof ans Tageslicht, der keine Baukonstruktionen aufwies. Dieser, südlich der bisher bekannten südlichsten Hofanlage (Größe: ca. 15×10 m) liegender, nicht bebauter Hof kann vielleicht als Gartenanlege interpretiert werden.* (Taf. 4–5)

Kleinfunde:

Im Vergleich zu den vorigen Jahren kann das Ziegelstempelmaterial durch insgesamt 27 Stempel, von denen 25 Stücke mit auswertbarer Inschrift versehen sind, als eher gewöhnlich bezeichnet werden. Es kamen nämlich in hoher Zahl (22 Stücke=88%) Ziegelstempel der in Brigetio stationierten Truppenkörper – legio I Adiutrix Pia Fidelis (Kat. 1–15), Classis Flavia Histrica (Kat. 17–22) und legio XXX Ulpia Victrix (Kat. 16) – ans Tageslicht. 3 weitere Ziegelstempel, d.h. insgesamt 12% des ausgegrabenen Stempelmaterials (Kat. 23–25) gehören zu den Privatziegeleien: TMV (Kat. 23–24) und Atiliae firma (Kat. 25).

Im Jahre 2011 kamen 164 Glasfragmente ans Tageslicht. Der größte Teil (60%) ist dem Tafelgeschirr zuzuordnen (Abb. 1)*, unter denen die Becherformen die Mehrheit (36,45%) vertreten. Die Fragmente von Reservoires, Transportgefässen, Kosmetikgläsern bzw. Fensterscheiben sind verhältnmismäßig in gleich hoher Zahl vertreten (11,4%, 20,4%, 10,4%). Es kamen mehrere Fragmente von Schüsseln mit gerippener Verzierung vor, deren Dekor mit Hilfe von verschiedenen Zangen und Pinzetten aus der Wand des Gefässes gestaltet wurde (Tafel 8: 4, 6, 7). Ein interessantes Phänomen stellt die aus farblosem Glas hergestellte halbkugelförmige Becherform mit aus der Gefäßwand geformten Warzen und Rippen dar (Taf. 9: 35, 37). Man kann weiterhin ein Becherfragment erwähnen, bei dem eine U-förmige, plastische Fadenauflade zu beobachten ist. Die Anwesenheit der Glasscheibenfragmente weist darauf hin, dass zumindest ein Teil der Öffnungen der Gebäuden verglast war. Unter den Stücken, die zur Tracht gehörten, kann eine mit Goldfolie dekorierte, kleinformatige, kugelförmige Glasperle erwähnt werden.*

Die lokale Keramik der Grabungskampagne 2011 kann durch Typen und Formen, die im 2. und

3. Jh. n. Chr. in Pannonien charakteristisch waren, bezeichnet werden. Die Mehrheit der Fragmente gehört zur grauen oder rohen Haushaltskeramik, aber tauchen die Fragmente mit rotem Überzug, die streifenverzierte Keramik von Brigetio, die marmorinkrustierte Keramik, die sog. pannonische Glanztonware bzw. Reibschalen und Räuchergefässe ebenfalls auf. Man kann behaupten, dass sie vorwiegend Produkte der lokalen Töpfersiedlung von „Kurucdomb" und „Gerhát" darstellen. Die Fragmente von pannonischen Glanztonware mit Rosettenverzierung dürfen durch Handelsbeziehungen hierher gekommen sein. Schließlich, man muß noch die Fragmente von Gesichtsgefäßen erwähnen.

Während der Grabungskampagnie 2011 kamen insgesamt 52 Importkeramikfragmente vor. In größter Zahl war die Schwarzfirniskeramik (29 Fragmente) vertreten. Innerhalb dieser Gruppe waren 7 Trierer Spruchbecherfragmente mit weißer Barbotinverzierung zu identifizieren. Dazu kommen noch 22 Fragmente von geometrisch verzierter Glanztonware (sog. „rätische" Becher) bzw. eine norditalische dünnwandige Keramik.

Was die Tonlampen anbelangt, kamen Fragmente von insgesamt 32 Individien ans Tageslicht. 29 Fragmente von diesen gehören zu den Firmenlampen (Loeschke X=Iványi XVII), unter denen 3 gestempelte Stücke zu finden sind: 2 Fortis und 1 Cresce(n)s. Ein Fragment gehört zum Typ mit mehrerer – mindestens 3 oder mehr – Brennöffnung (Loeschke III=Iványi III, Iványi IV), während 2 Fragmente zu den Volutenlampen zuzuordnen sind (Loeschke I=Iványi I).

Im Jahre 2011 kamen im Bereich der ehemaligen Zivilstadt von Brigetio 4 Amphorenfragmente ans Tageslicht. In den Amphoren vom Typus Dressel 24/Zeest 90 wurden Olivenöl, Austern oder Wein vermutlich aus ägäischem oder kleinasiatischem Bereich zwischen Ende des 1. und 2. Jhs. n. Chr. in die Stadt geliefert. Die Anwesenheit der Dressel 20 Amphoren weist darauf hin, dass die Bewohner der Stadt zwischen Mitte des 2. und 3. Jhs. n. Chr. hispanisches Olivenöl verzehrten, das aus dem Tal des Guadalquivir hierher transportiert wurde. Diese Fernhandelsprodukte wurden auf der Bernsteinstraße, dann auf der innenpannonische Straße nach Savaria bzw. auf der Donau nach Brigetio geliefert. Zwar stellen diese Fragmente quantitativ gesehen eine geringe Menge dar, doch beweisen sie, daß die Bewohner von Brigetio diese Produkte sich nicht nur leisten konnten, sondern sie sogar den Anspruch auf diese exotischen Produkte hatten.

Die Zahl der im Jahre 2011 gefundenen Terra Sigillata Fragmente beträgt insgesamt 1357, von denen 305 Fragmente reliefverziert, 1052 Stücke unverziert waren. Wegen ihrer Zustände sind 101 Fragmente unbestimmbar. Die frühesten Stücke stammen aus Norditalien uns Südgallien. Unter den Fragmenten, die zur vorherigen Gruppe gehören, ist eine einzige Form vom Typ Conspectus 39 oder 43 erkennbar, und ist in die Zeit zwischen den Flaviern und Trajan zu datieren. Von den 9 südgallischen Fragmenten sind 2 der Werkstatt von La Graufesenque, 3 der von Banasac zuzuschreiben. Zum zentralgallischen Werkstättenkreis gehören 215 Fragmente, die vorwiegend in die Antoninerzeit zu datieren sind, odwohl paar Stücke sogar aus der trajanisch-hadrianischer Epoche vorkommen. Der grössere Anteil der Terra Sigillata Fragmente (52,56%) stammt jedoch aus Rheinzabern, und ist zeitlich in die antoninisch-severische Epoche zu verlegen, wobei sich einige Stücke sogar bis in die 50er Jahre des 3. Jhs. n. Chr. datieren lassen. 180 Fragmente sind mit der Werkstatt von Westerndorf zu verbinden; von diesen sind 92 Stücke verziert, und sind in die Zeit zwischen 180–233 n. Chr. datierbar. Die Fragmente, die mit Comitialis und Helenius zu verbinden sind, sind mehr oder weniger in gleicher Zahl vertreten, während den Werkstättenkreis von Onniorix nur 10 Fragmente vertreten. Die späteste Epoche der Terra Sigillata Produktion stellen die Stücke aus Pfaffenhofen dar, von denen die Stempel von Helenius und der Dicanus-Kreis zu identifizieren waren; damit kann das Terra Sigillata Spektrum bis 250/260 n. Chr. ausgedehnt werden. Die Terra Sigillata Funde des Grabungsjahres 2011 weichen weder in Hinblick auf die Verteilung der Werkstätte, noch hinsichtlich der Chronologie von den Ergebnissen der Analysen der vorigen Jahren ab.

Im Laufe der Grabungen 2011 kamen 13 bestimmbare Bronzegegenstände – u. a. Gefäßhenkel, Kästchenzubehör, Glöckchen, kosmetische Geräte, Militärtrachtstücke, Beschläge von Pferdezaumzeug – ans Tageslicht. Man kann feststellen, daß neben Gebrauchsgegenstände, die zum Alltagsleben gehörten, sind Gegenständetypen, die zum Militär gehörten, in verhältnismäßig hoher Zahl vertreten. Diese letzt genannten Gegenstände sind in der Erforschung der Zivilstadt von besonderem Interesse, da sie eindeutige Beweise auf die Anwesenheit des Militärs darstellen.

Die Grabungen 2011 im Munizipium von Brigetio lieferten 14 Münzfunde, die sich zeitlich zwischen Antoninus Pius (138–161 n. Chr.) und Philippus I. (Arabs) (244–249 n. Chr.) verteilen. 3 – oder 4 – Stücke von diesen stellen zeitgenössische Imitationen dar: 2 waren subaerate Denare, 1 war eine Gußmünze. Es taucht eine Provinzialprägung, ein Sesterz des Philippus I. (Arabs) aus Viminacium auch auf. Diese Münzen sind im pannonischen Material der Mitte des 3. Jhs. n. Chr. als geläufig zu bezeichnen, weil diese Prägestätte in Viminacium das Kleingeld für das mitteldanubische Gebiet prägte.

Übersetzt von László Borhy

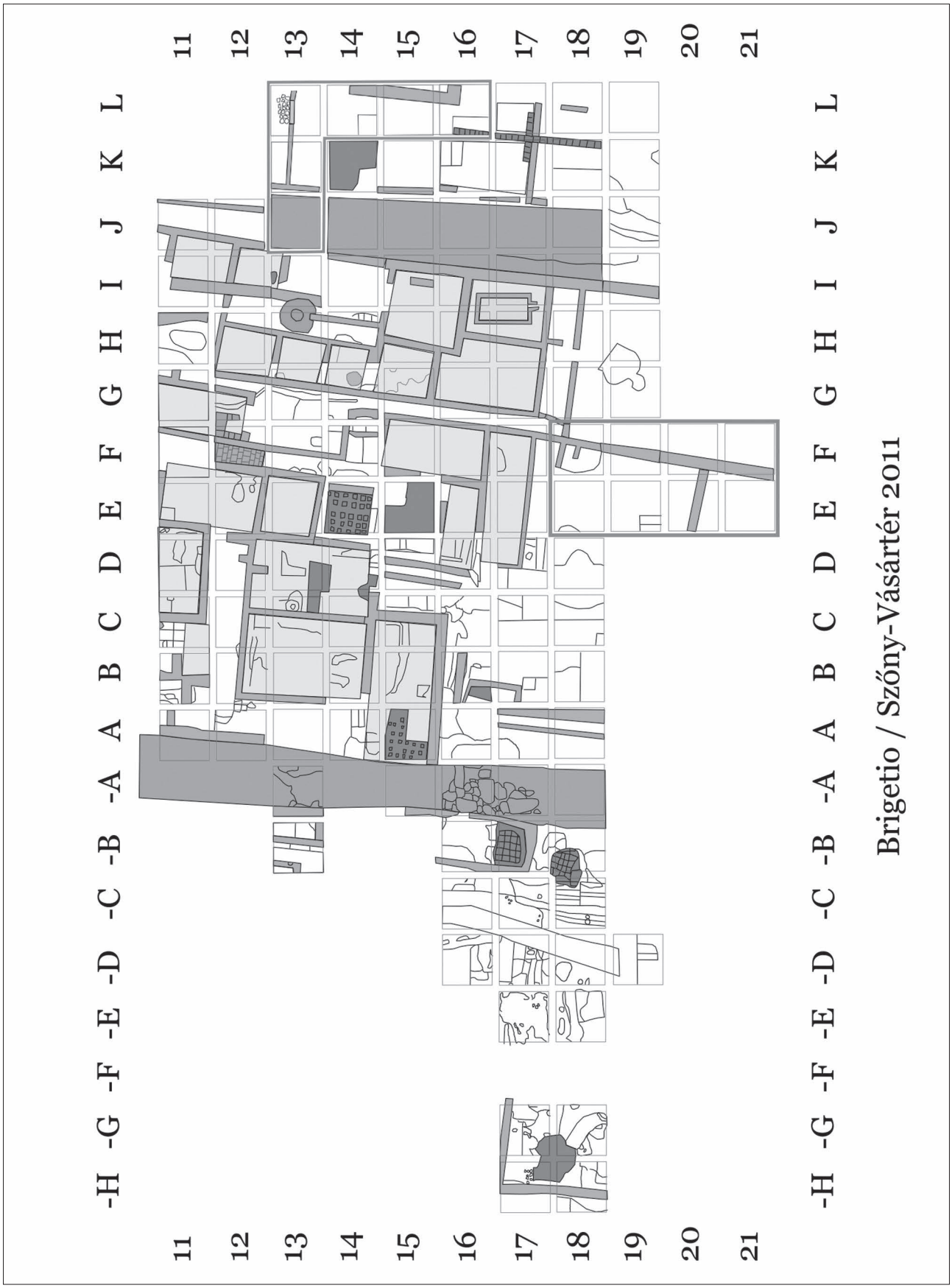

1. tábla: A 2011. évben feltárt szelvények rendszere az összesítő alaprajzon (rajz: Bartus Dávid)
Taf. 1: Die im Jahre 2011 freigelegten Schnitte auf dem Gesamtgrundriss (gez. von Dávid Bartus)

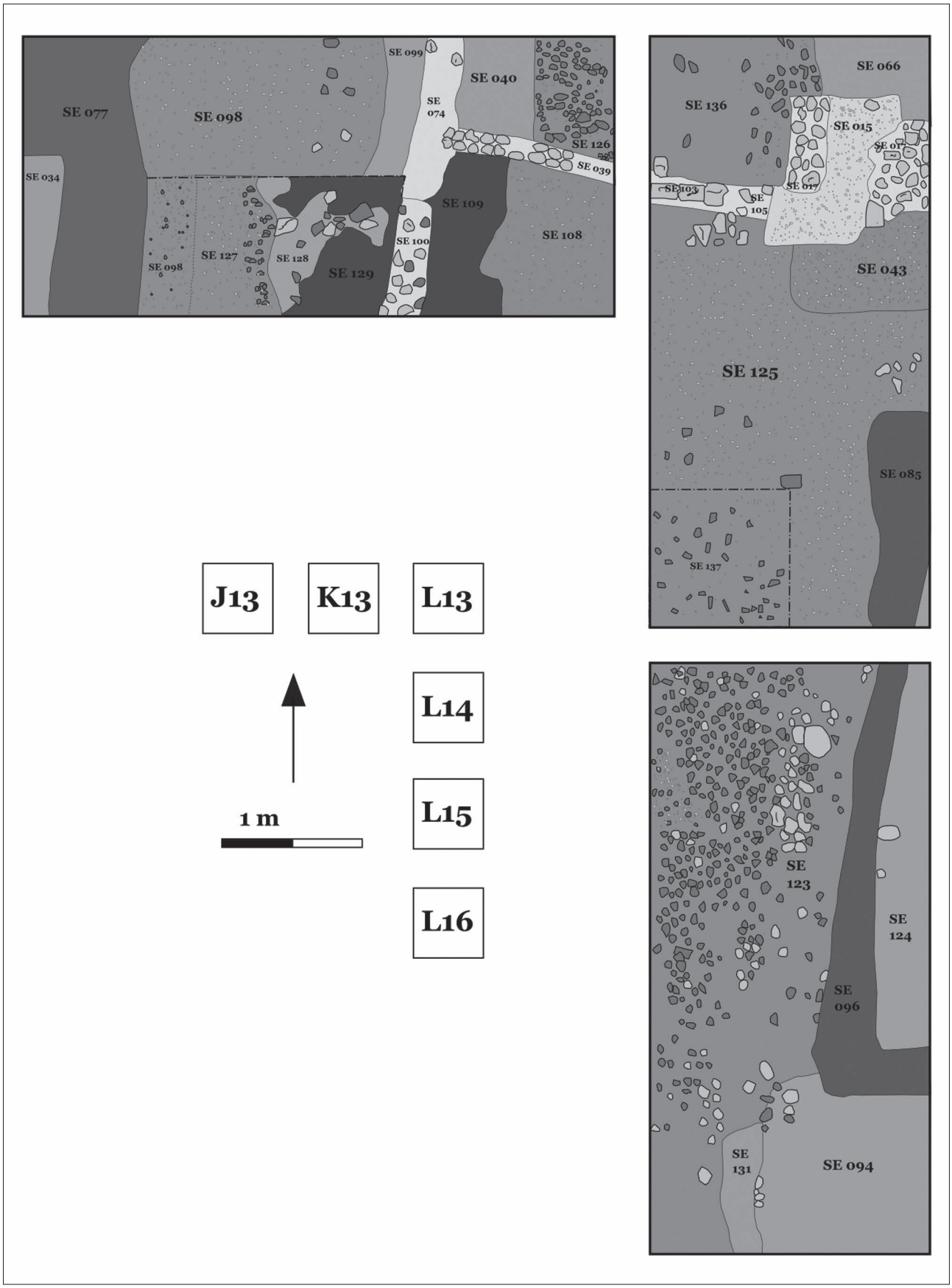

2. tábla: A J13, K13, L13, L14, L15, L16 szelvények összesítő felszínrajza (rajz: Bartus Dávid)
Taf. 2: Die Schnitte J13, K13, L13, L14, L15, L16 (gez. von Dávid Bartus)

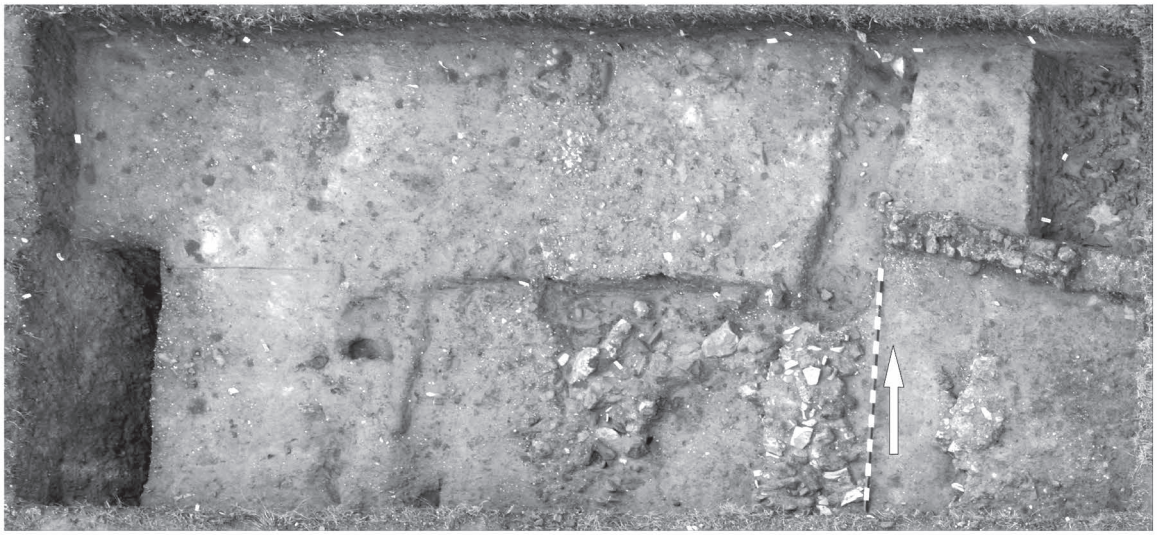

1.

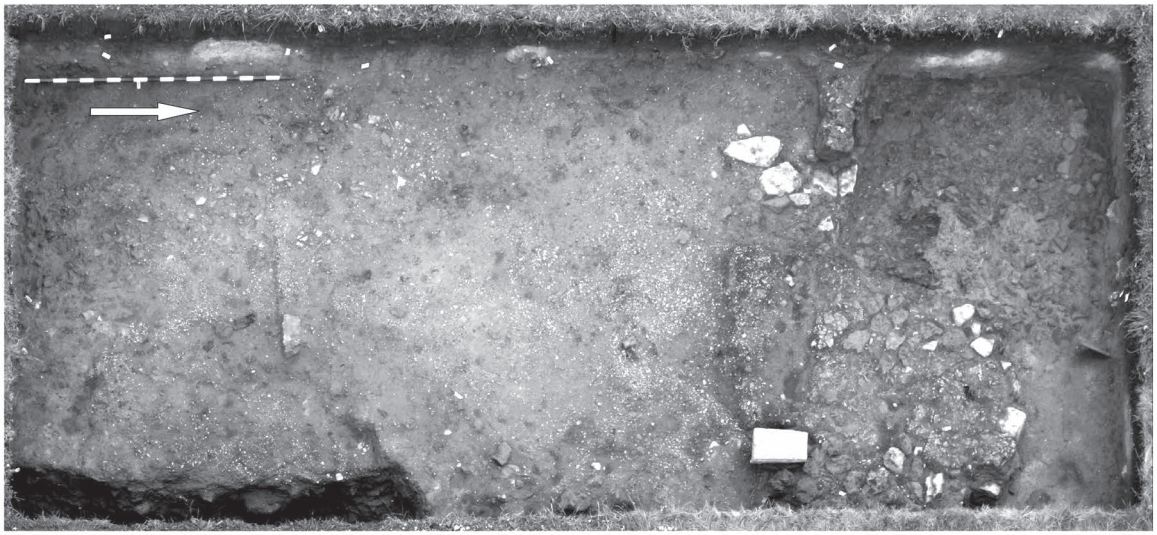

2.

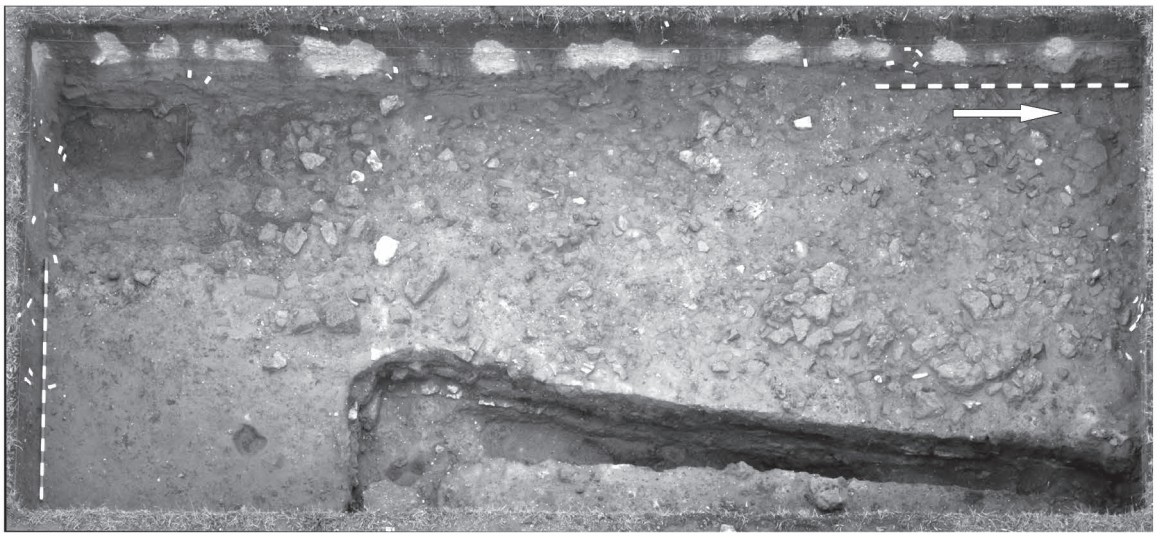

3.

3. tábla: 1. A J13–K13 szelvények összesítő fotója; 2. Az L13–L14 szelvények összesítő fotója; 3. Az L15–L16 szelvények összesítő fotója (fotó: Borhy László)
Taf. 3: 1. Die Schnitte J13–K13; 2. Die Schnitte L13–L14; 3. Die Schnitte L15–L16 (Foto: László Borhy)

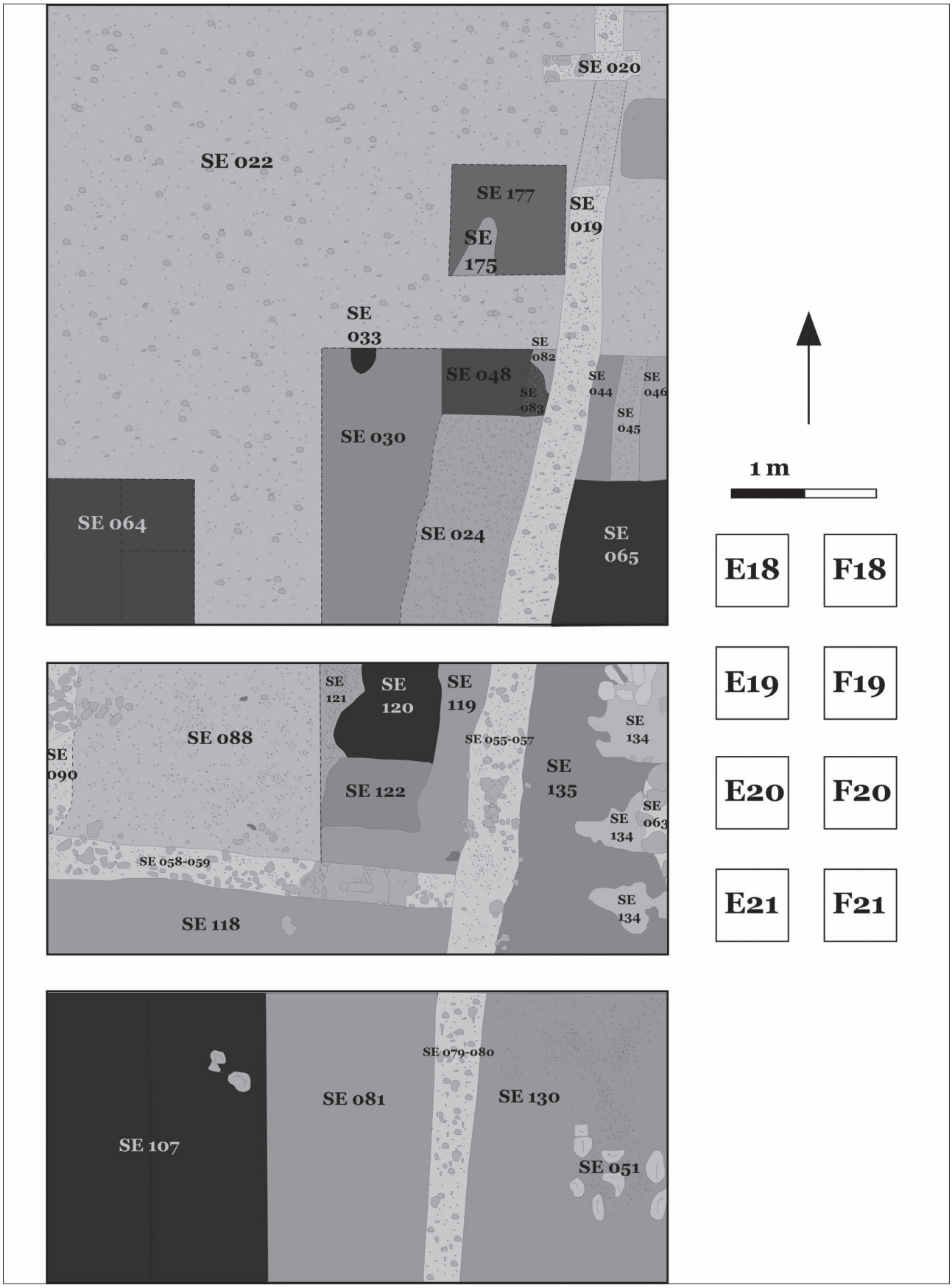

4. tábla: Az E18, F18, E19, F19, E20, F20, E21, F21 szelvények összesítő felszínrajza (rajz: Bartus Dávid)
Taf. 4: Die Schnitte E18, F18, E19, F19, E20, F20, E21, F21 (gez. von Dávid Bartus)

1.

2.

5. tábla: 1. Az E18, F18, E19, F19 szelvények összesítő fotója; 2. Az E20, F20, E21, F21 szelvények összesítő fotója (fotó: Borhy László)
Taf. 5: 1. Die Schnitte E18, F18, E19, F19; 2. Die Schnitte E20, F20, E21, F21 (Foto: László Borhy)

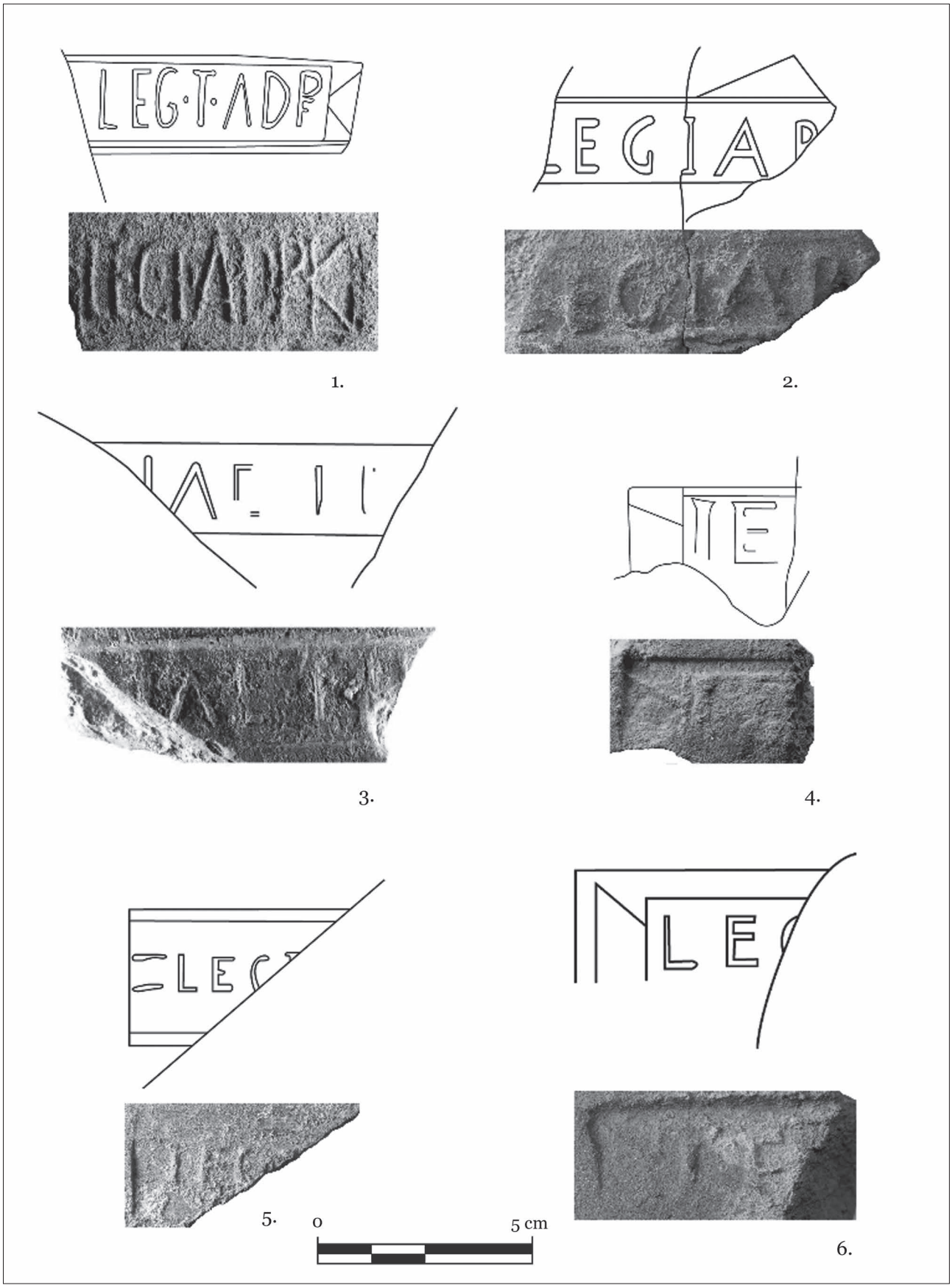

6. tábla: Téglabélyegek 1.
Taf. 6: Ziegelstempeln 1

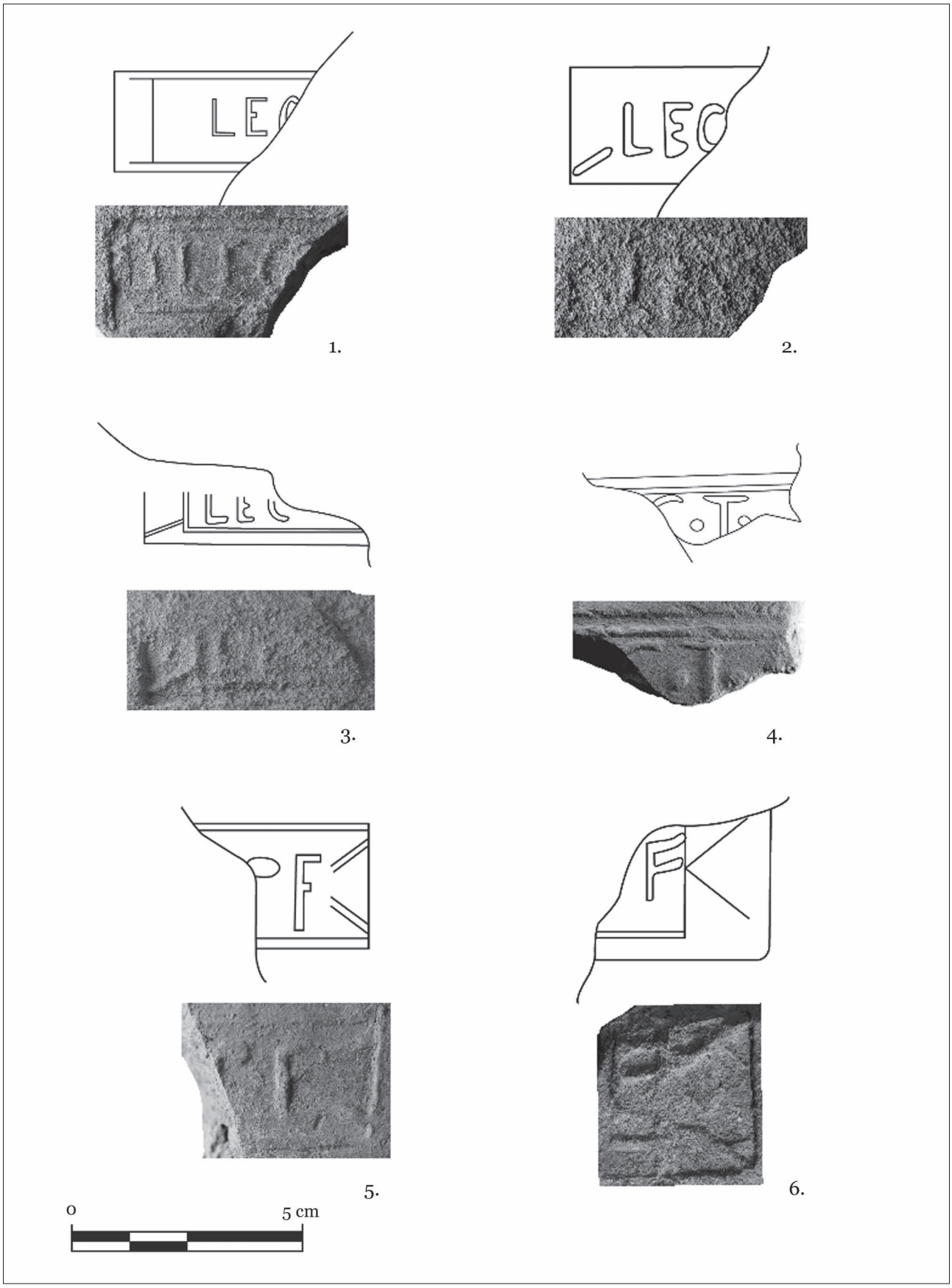

7. tábla: Téglabélyegek 2.
Taf. 7: Ziegelstempeln 2

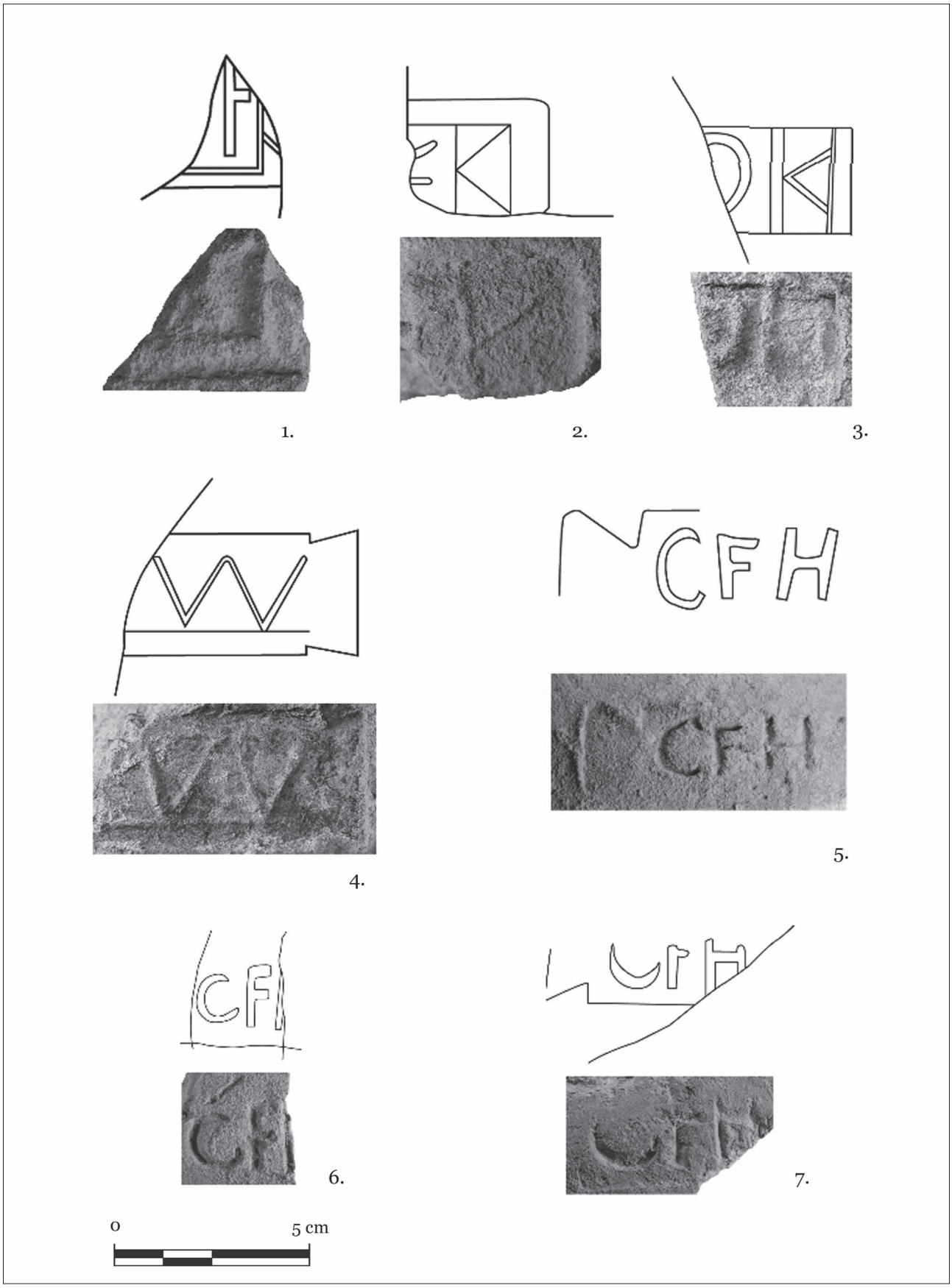

8. tábla: Téglabélyegek 3.
Taf. 8: Ziegelstempeln 3

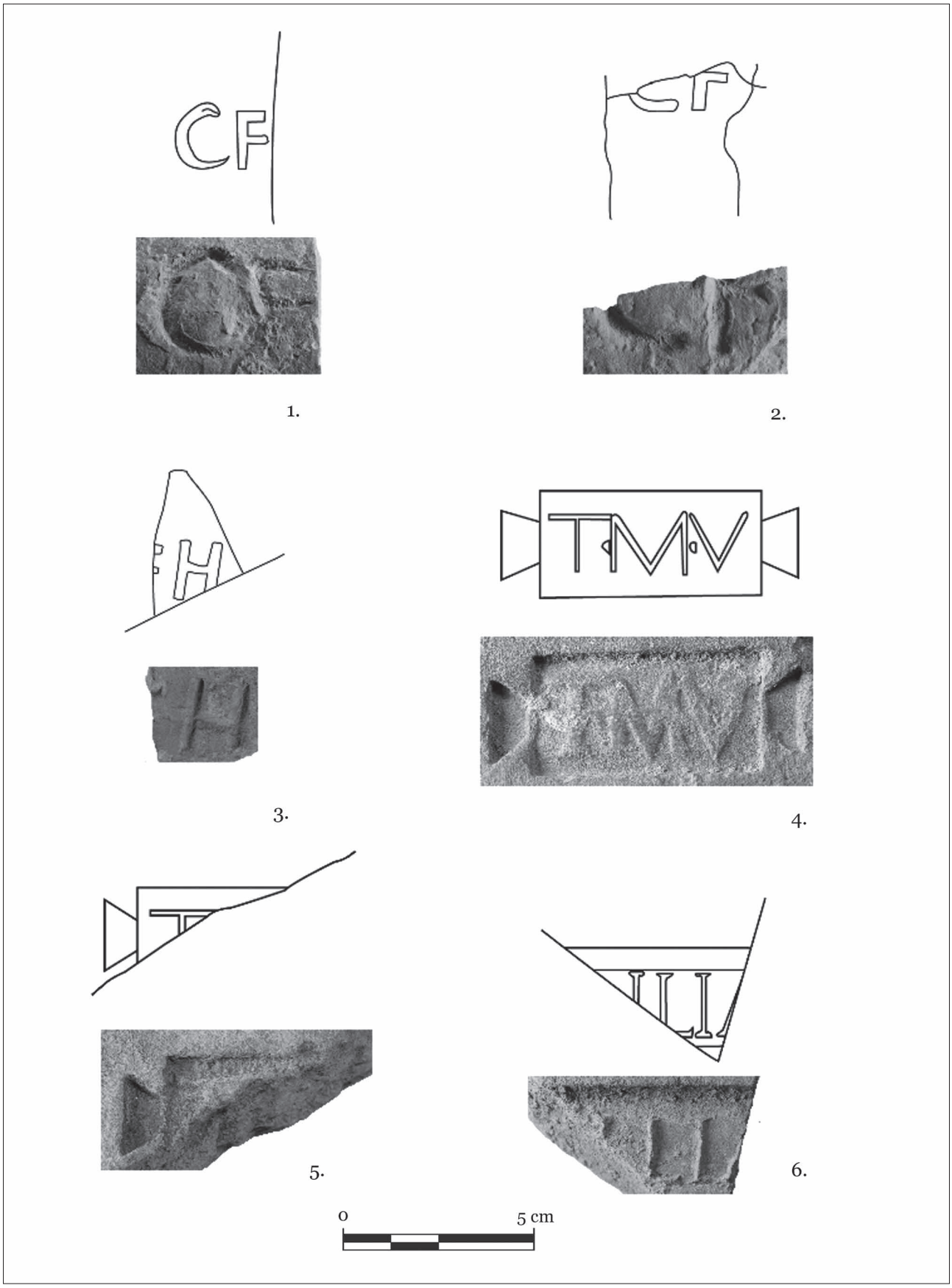

9. tábla: Téglabélyegek 4.
Taf. 9: Ziegelstempeln 4

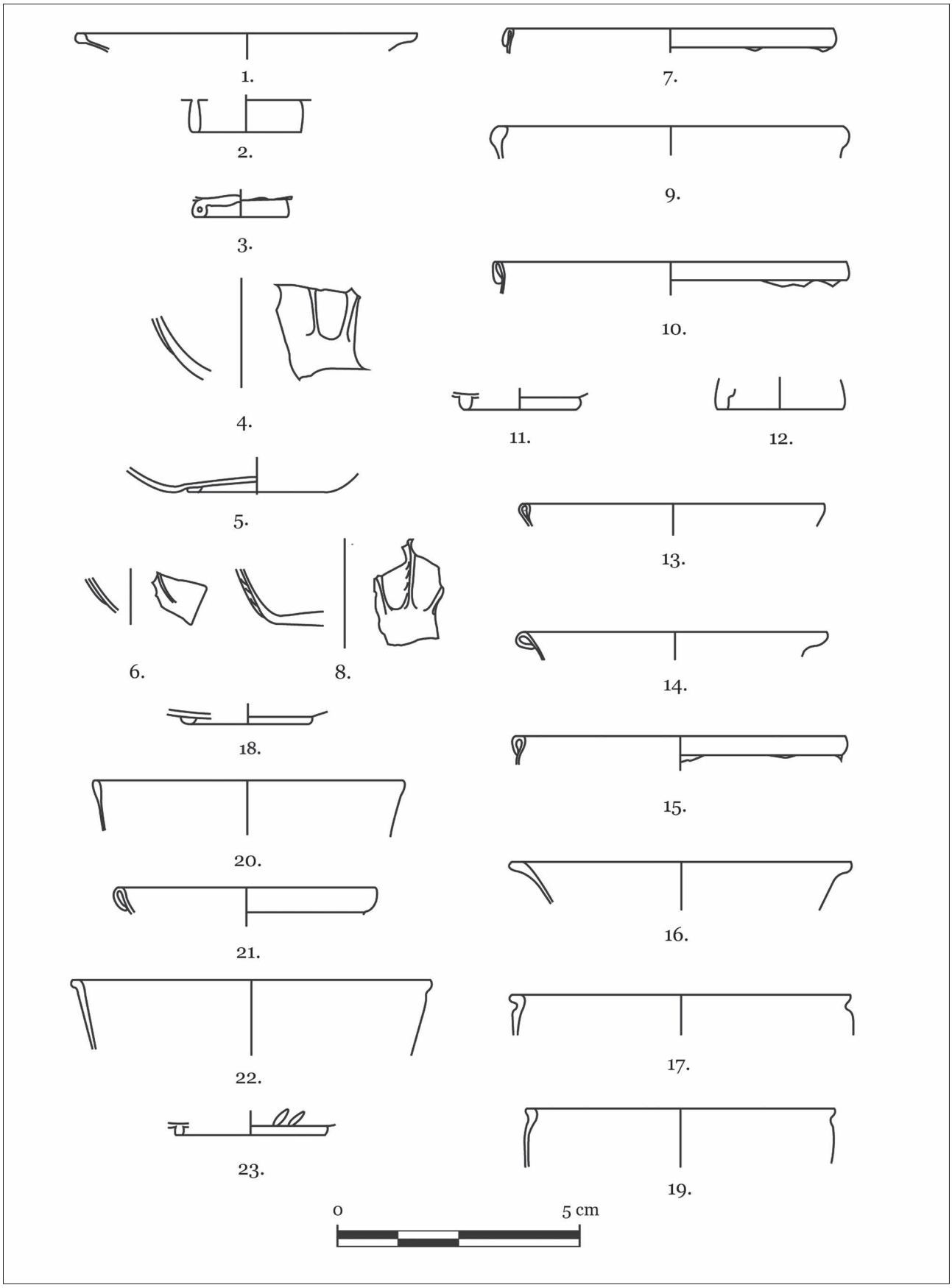

10. tábla: Üvegleletek 1. (rajz: Dévai Kata)
Taf. 10: Glasfunde 1 (gez. von Kata Dévai)

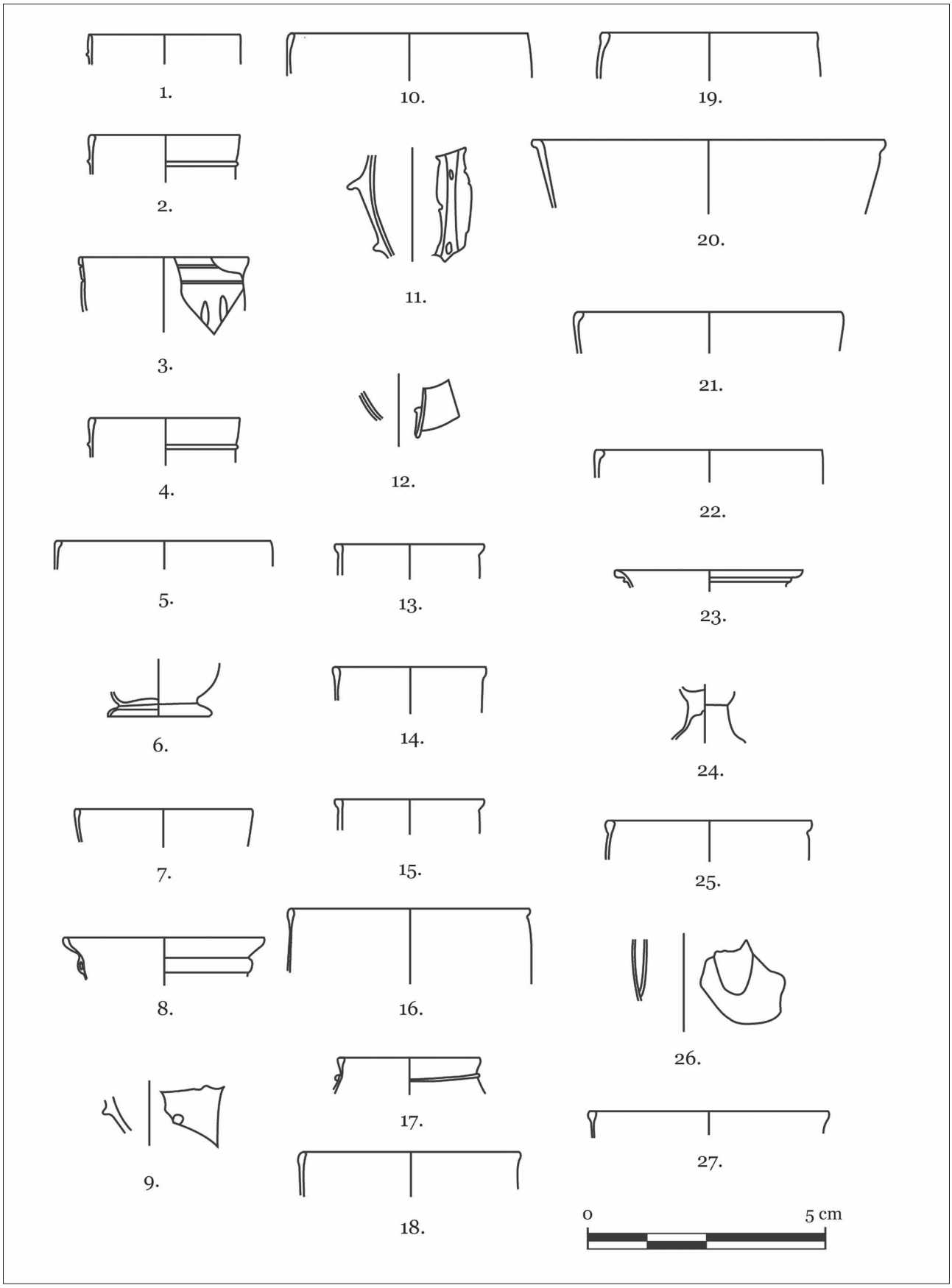

11. tábla: Üvegleletek 2. (rajz: Dévai Kata)
Taf. 11: Glasfunde 2 (gez. von Kata Dévai)

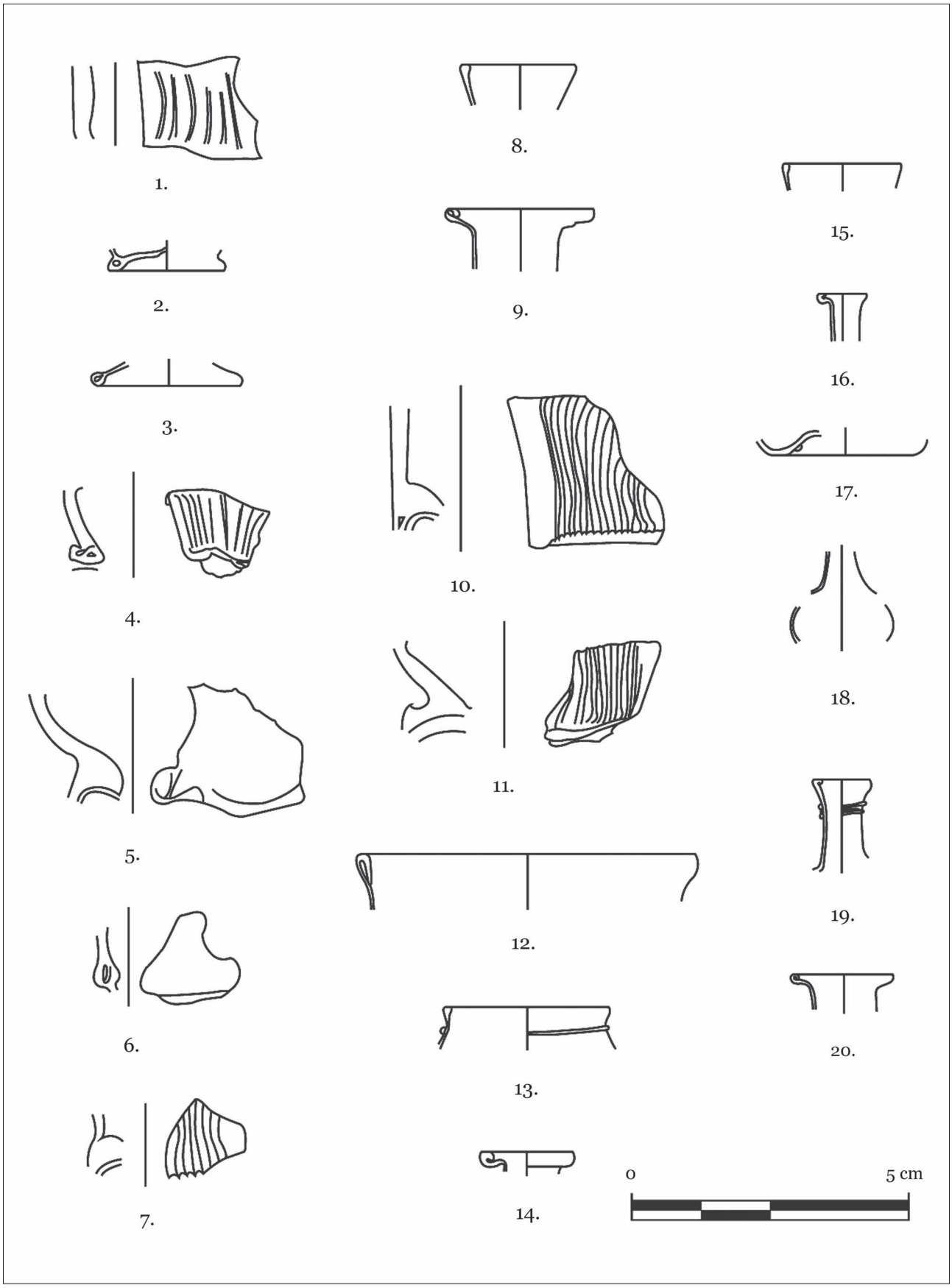

12. tábla: Üvegleletek 3. (rajz: Dévai Kata)
Taf. 12: Glasfunde 3 (gez. von Kata Dévai)

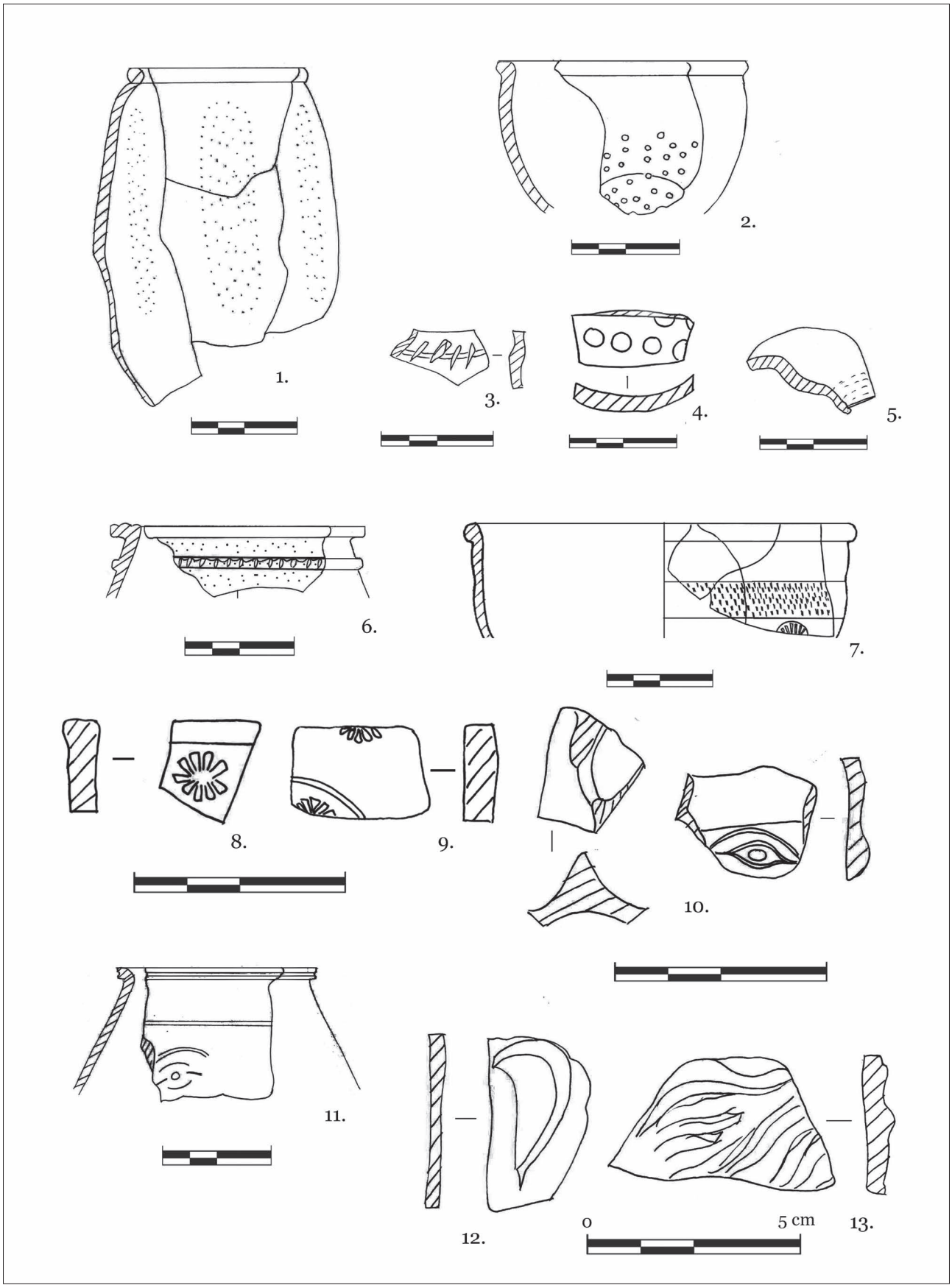

13. tábla: Helyi kerámiák (rajz: Delbó Gabriella)
Taf. 13: Lokale Keramik (gez. von Gabriella Delbó)

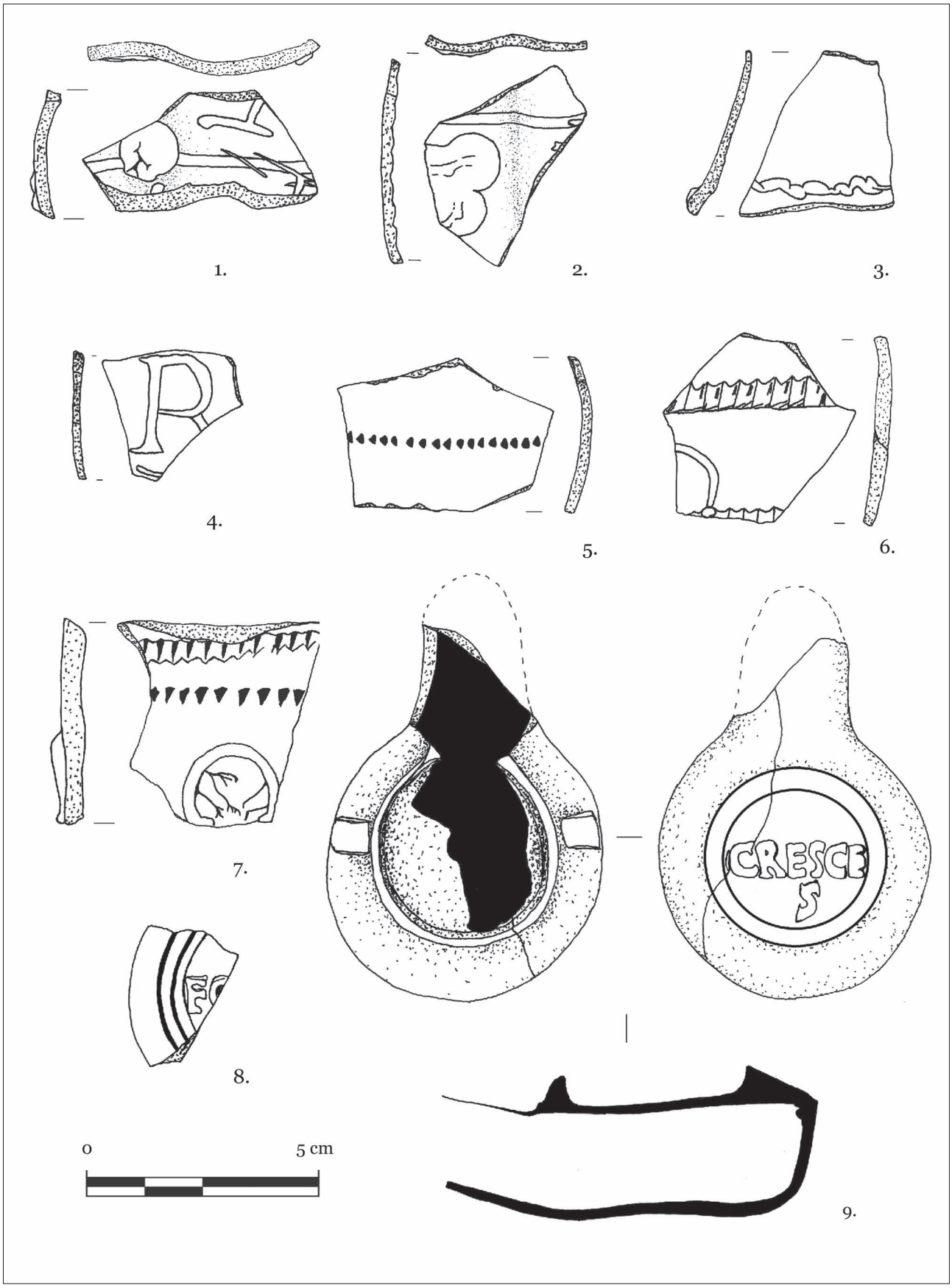

14. tábla: Import kerámiák és mécsesek (rajz: Kis Zita)
Taf. 14: Importkeramik und Öllampen (gez. von Zita Kis)

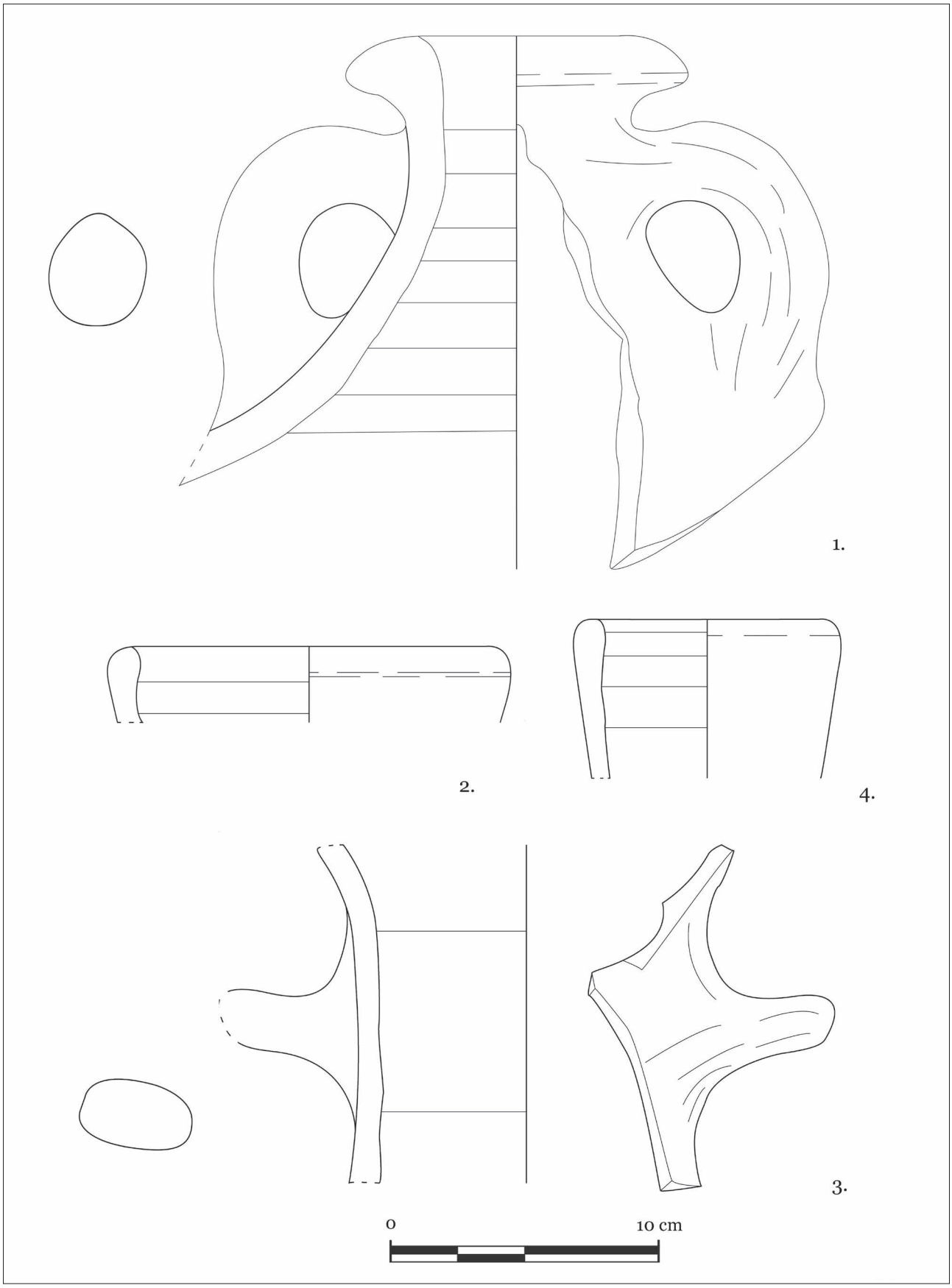

15. tábla: Amphorák (rajz: Nagy Anna)
Taf. 15: Amphoren (gez. von Anna Nagy)

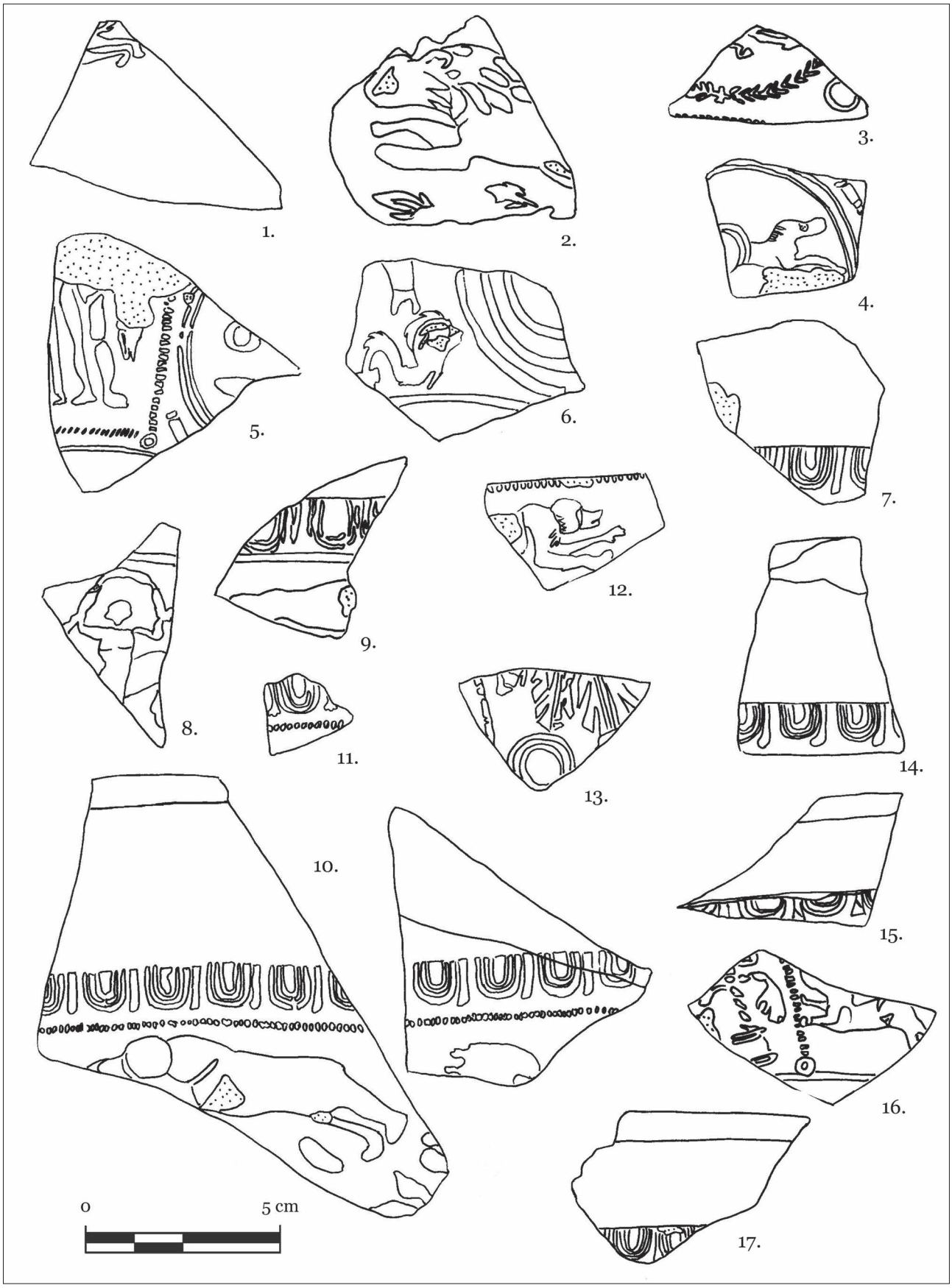

16. tábla: Terra sigillata leletek 1. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 16: Terra Sigillata 1 (gez. von Zsófia Szórádi)

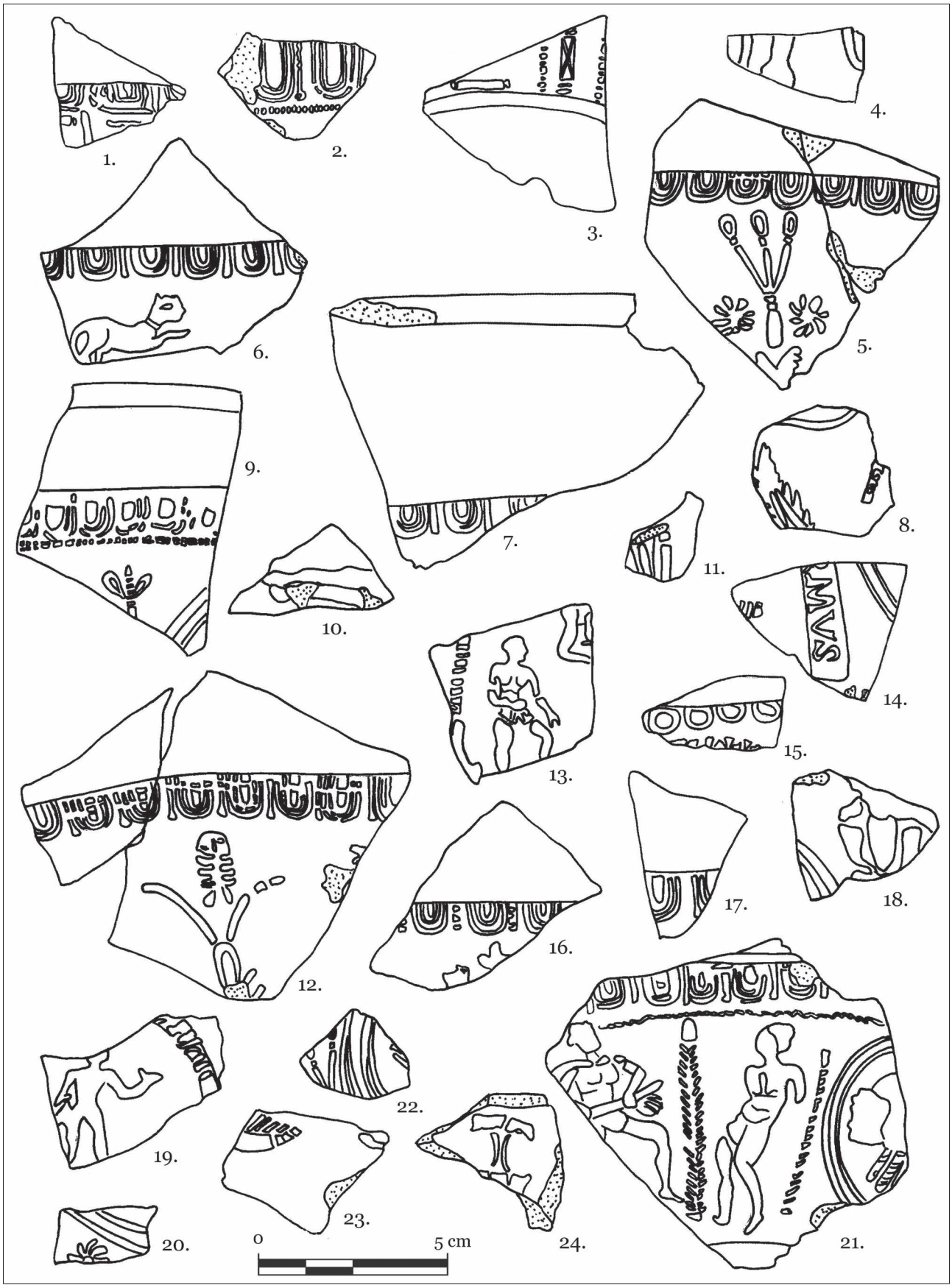

17. tábla: Terra sigillata leletek 2. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 17: Terra Sigillata 2 (gez. von Zsófia Szórádi)

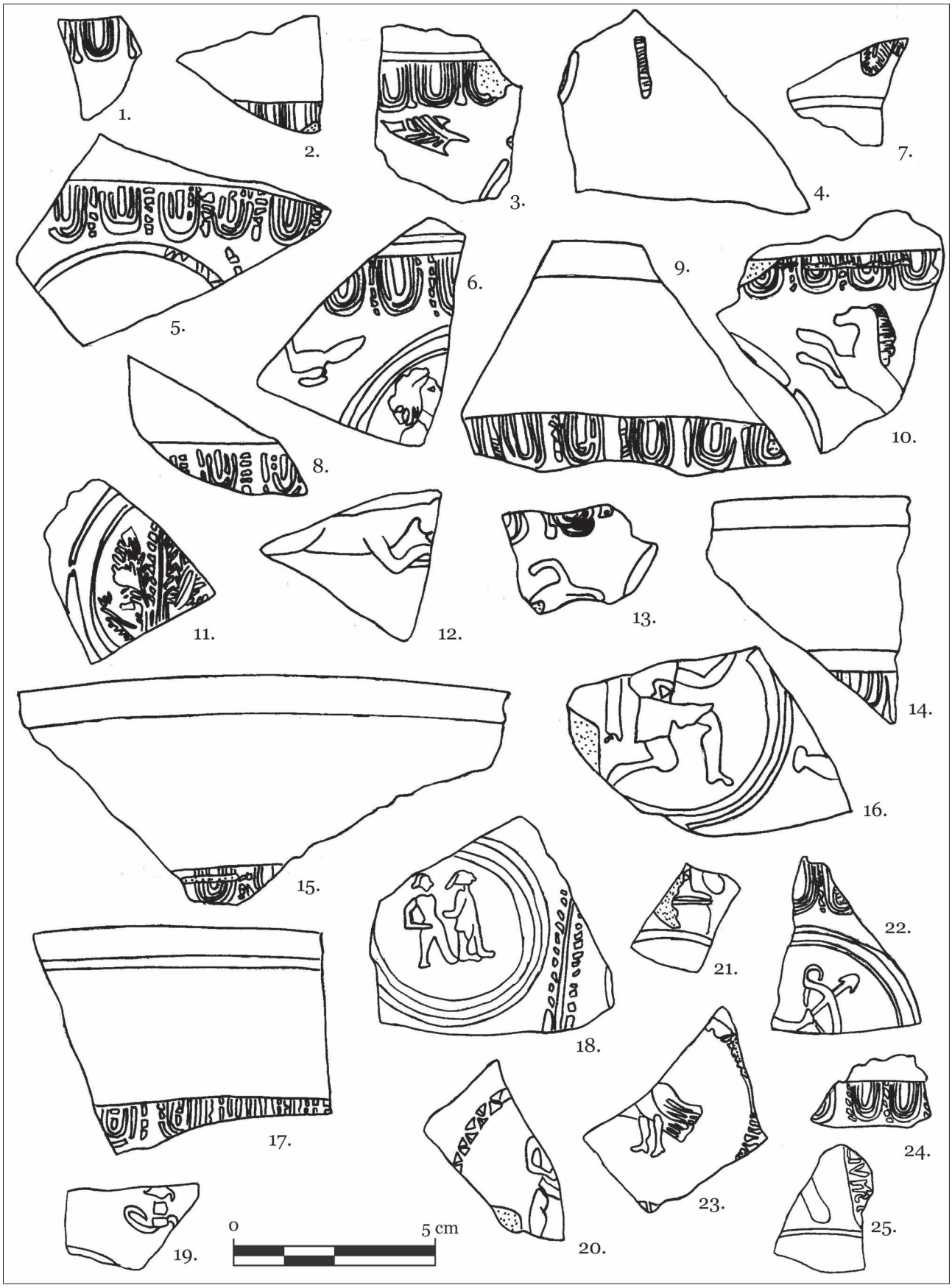

18. tábla: Terra sigillata leletek 3. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 18: Terra Sigillata 3 (gez. von Zsófia Szórádi)

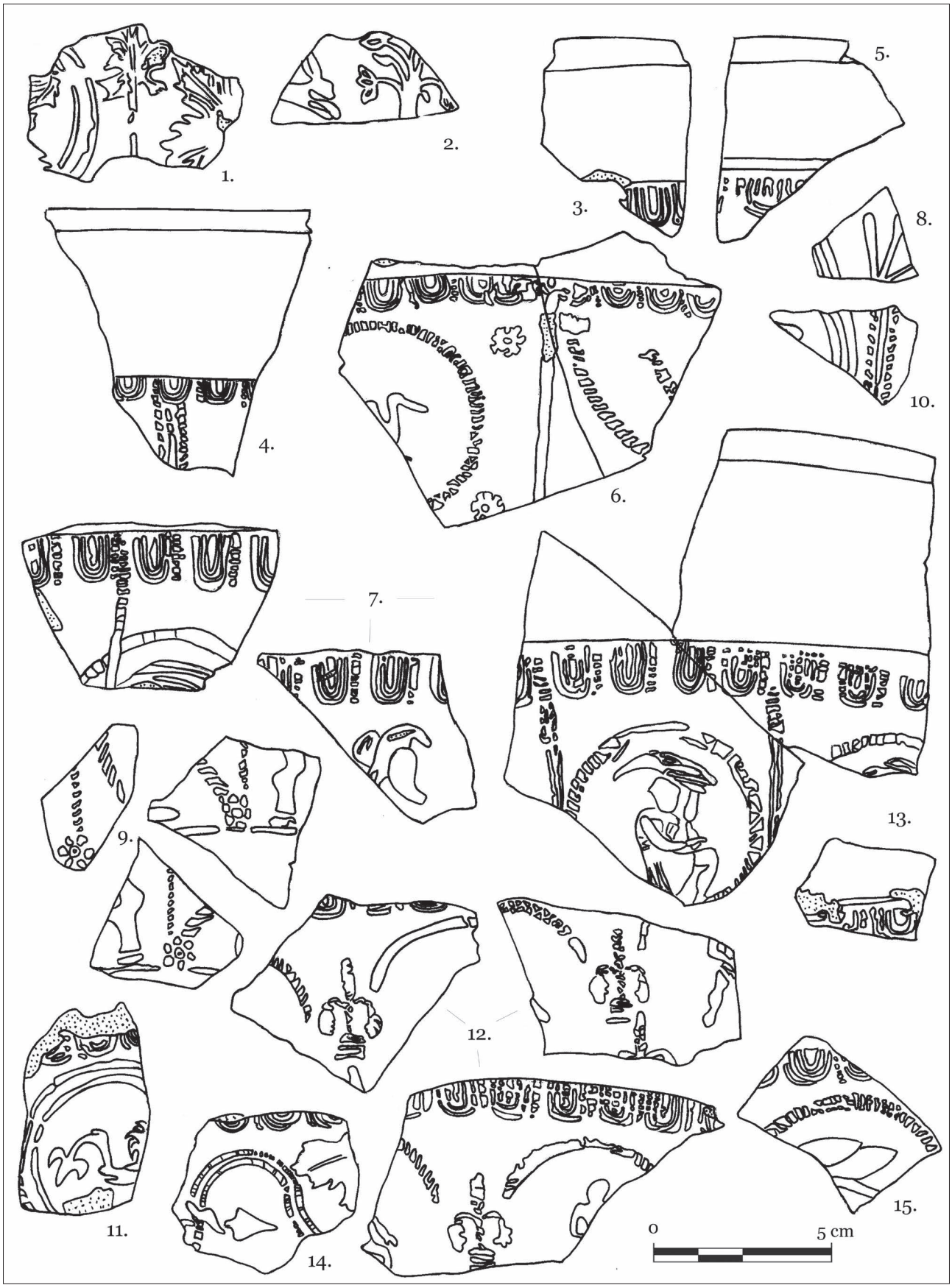

19. tábla: Terra sigillata leletek 4. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 19: Terra Sigillata 4 (gez. von Zsófia Szórádi)

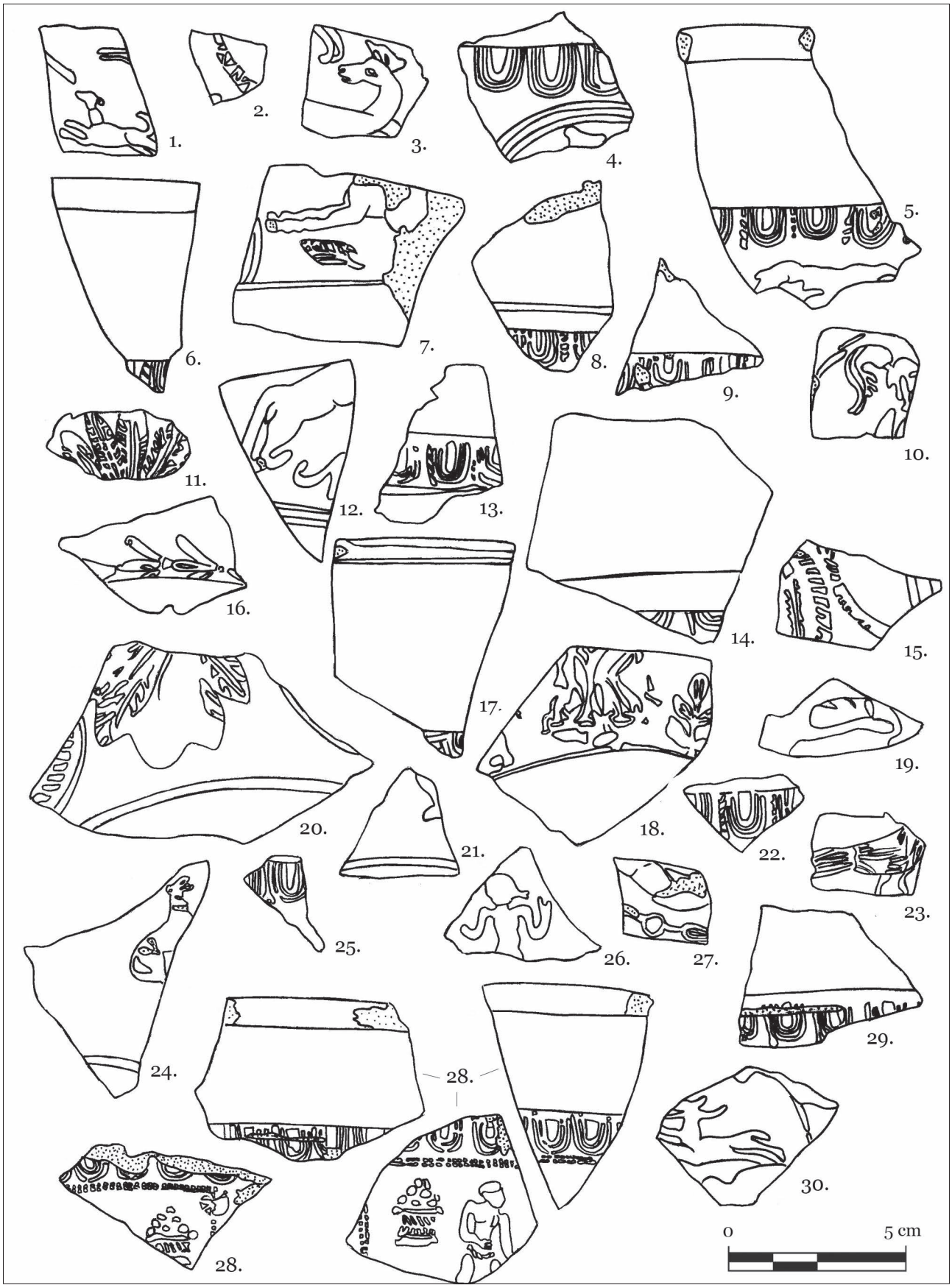

20. tábla: Terra sigillata leletek 5. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 20: Terra Sigillata 5 (gez. von Zsófia Szórádi)

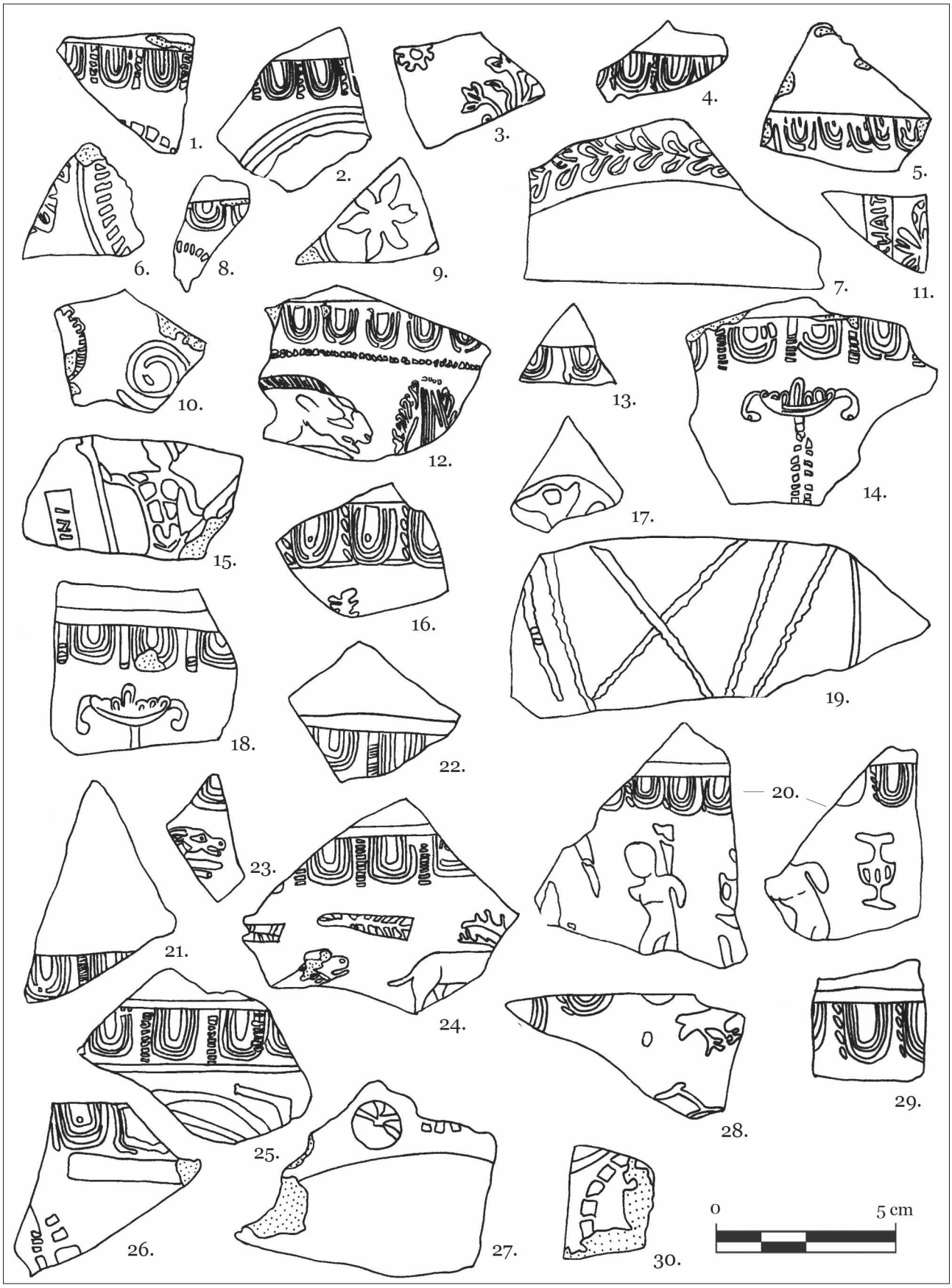

21. tábla: Terra sigillata leletek 6. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 21: Terra Sigillata 6 (gez. von Zsófia Szórádi)

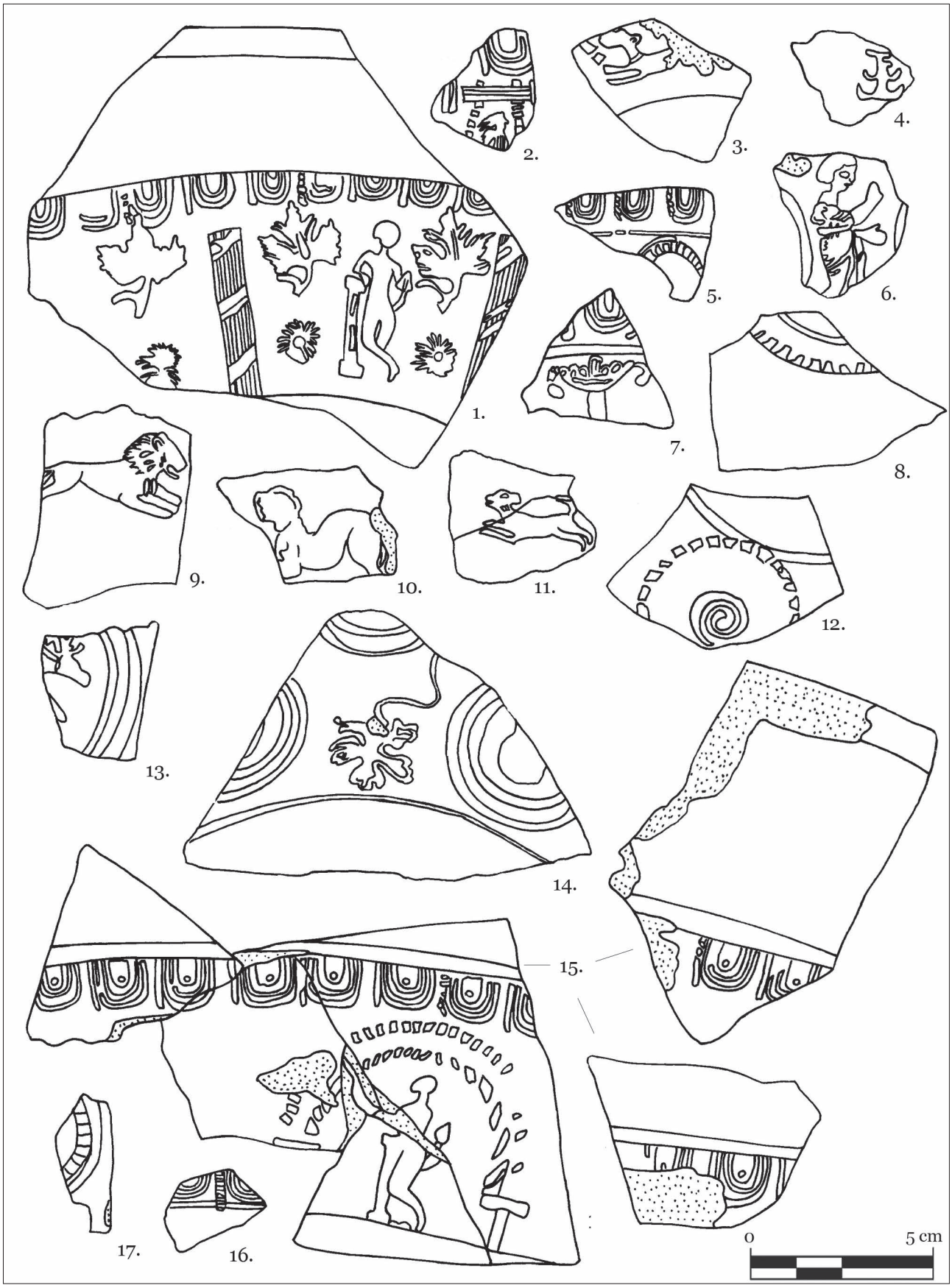

22. tábla: Terra sigillata leletek 7. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 22: Terra Sigillata 7 (gez. von Zsófia Szórádi)

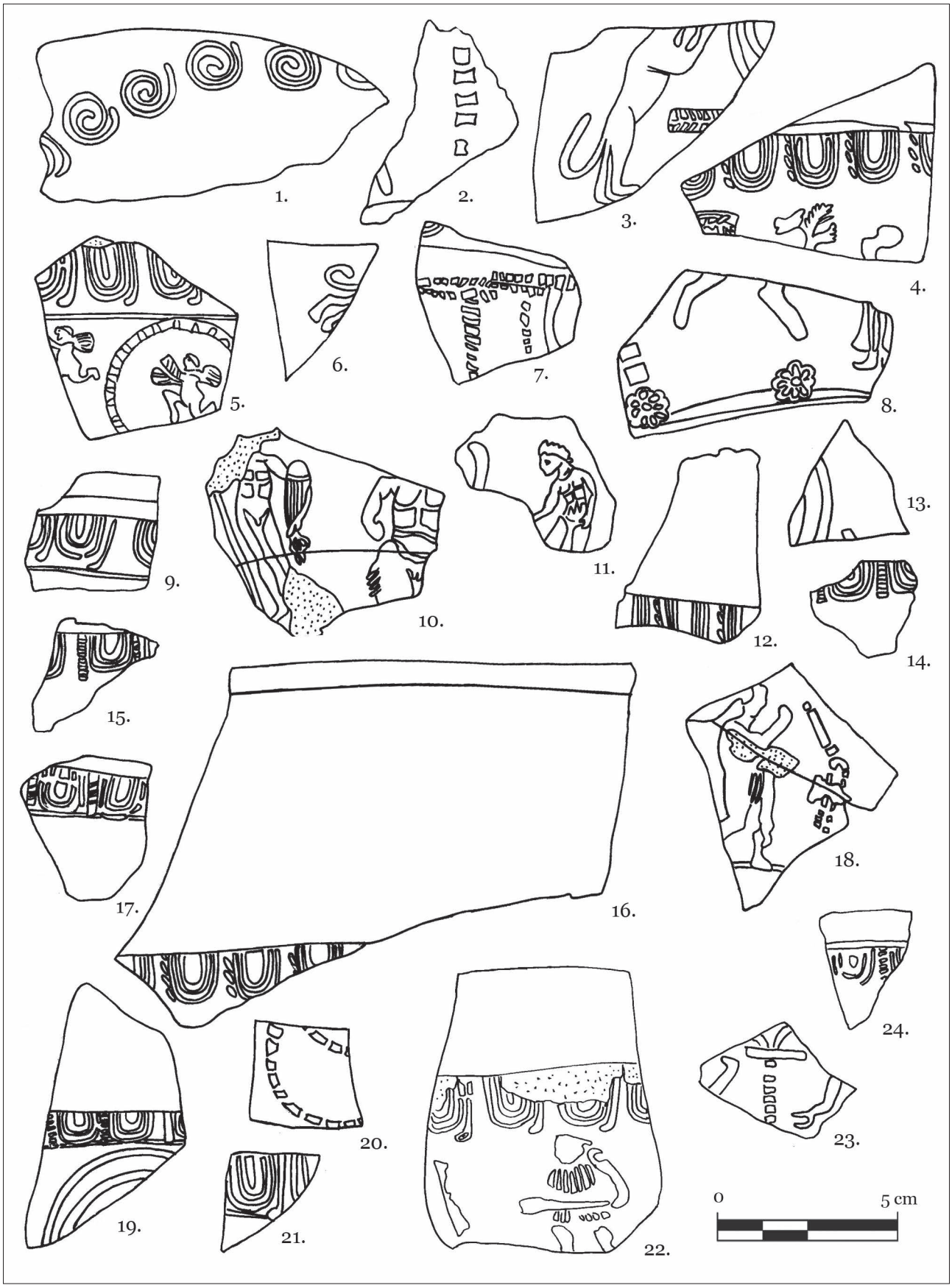

23. tábla: Terra sigillata leletek 8. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 23: Terra Sigillata 8 (gez. von Zsófia Szórádi)

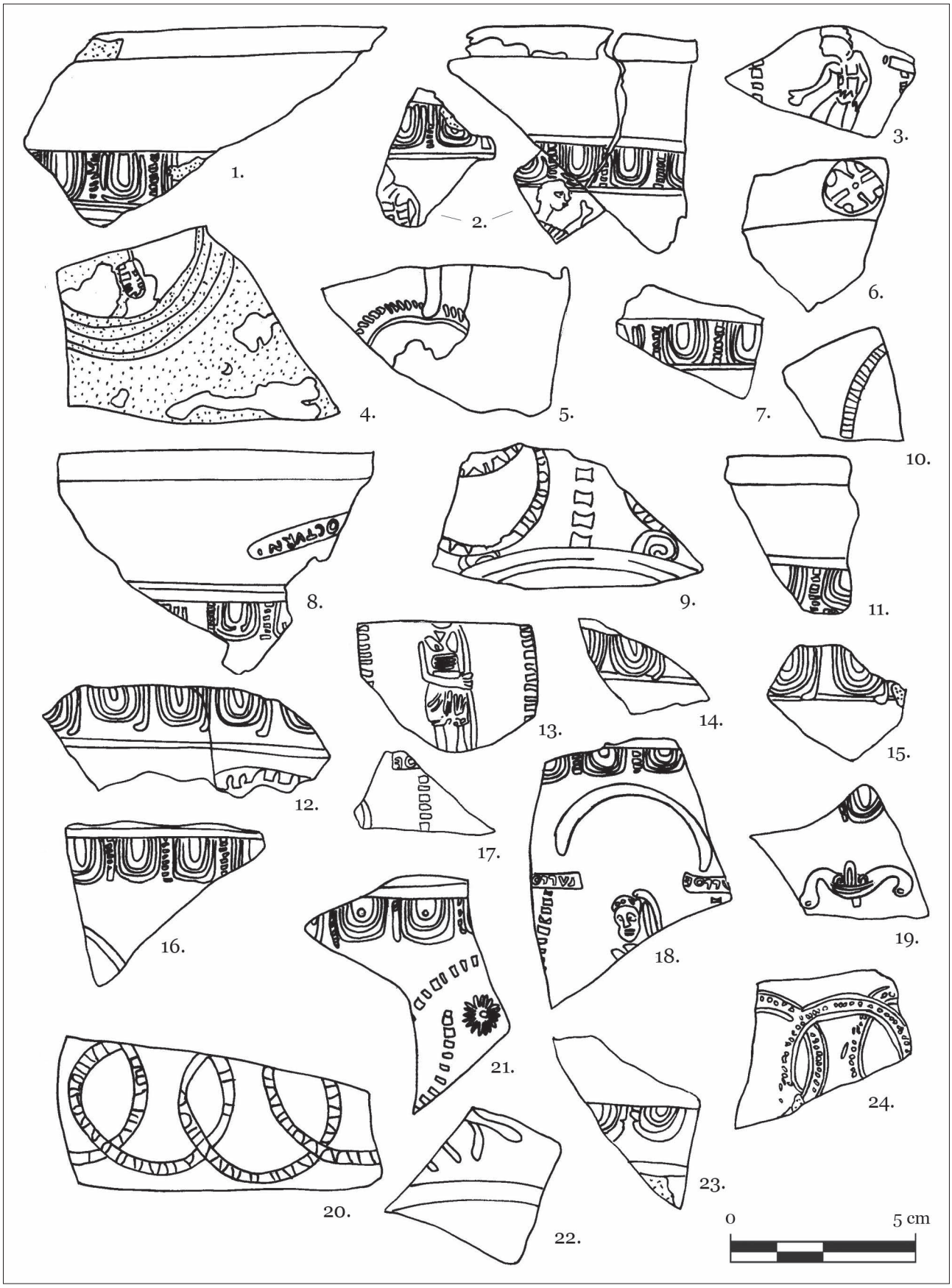

24. tábla: Terra sigillata leletek 9. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 24: Terra Sigillata 9 (gez. von Zsófia Szórádi)

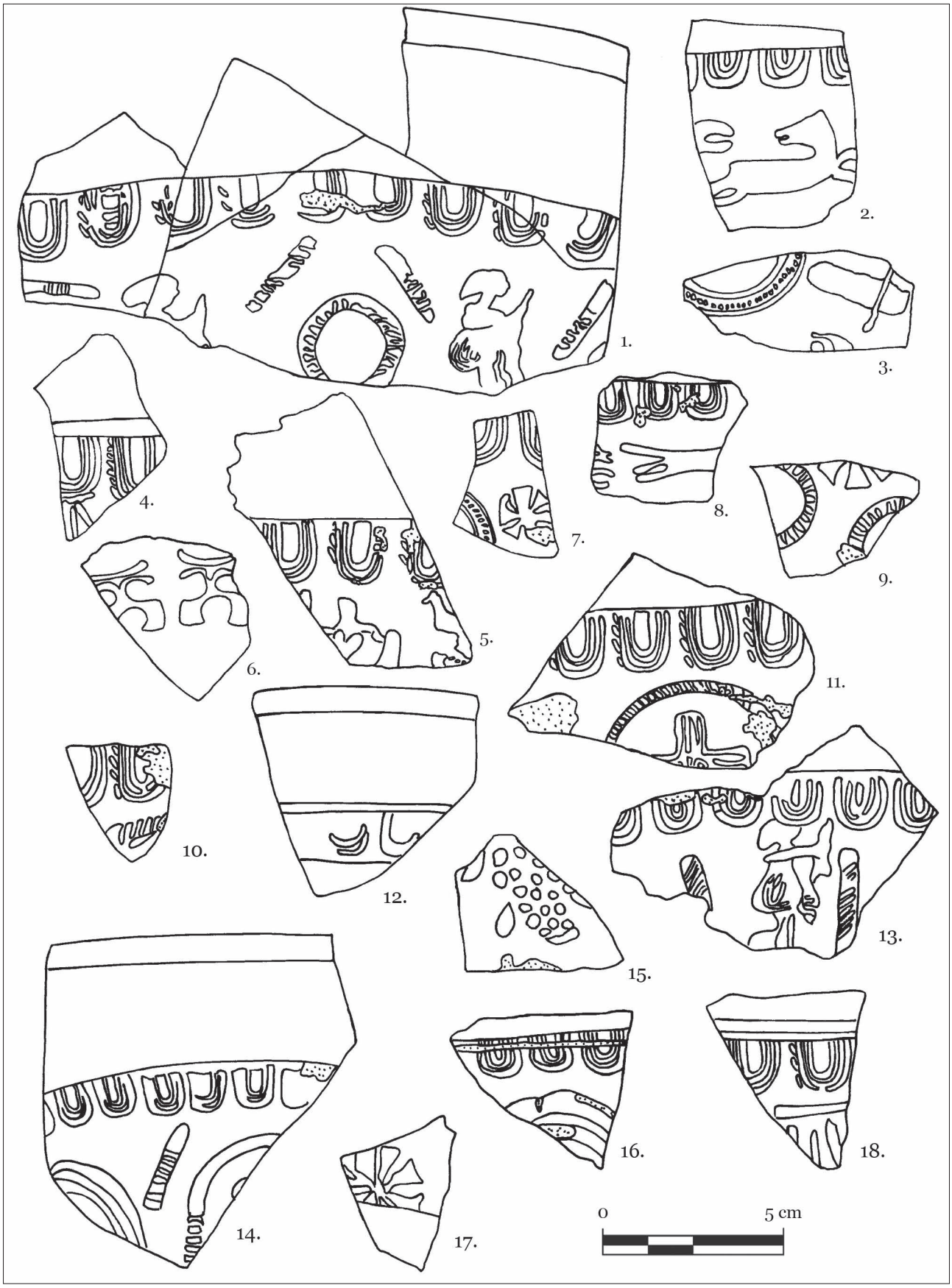

25. tábla: Terra sigillata leletek 10. (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 25: Terra Sigillata 10 (gez. von Zsófia Szórádi)

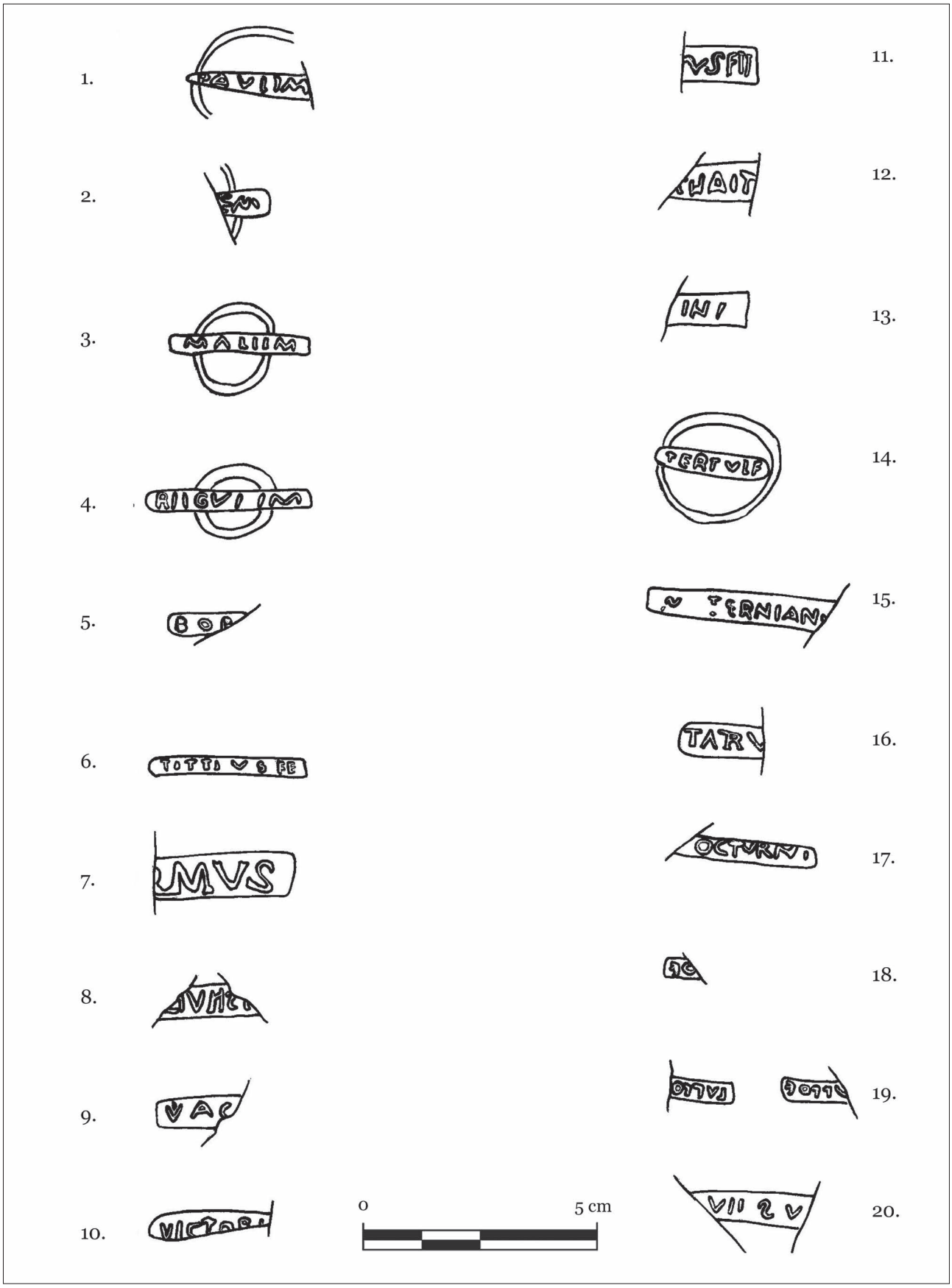

26. tábla: Terra sigillata bélyegek (rajz: Szórádi Zsófia)
Taf. 26: Stempeln an Terra Sigillaten (gez. von Zsófia Szórádi)

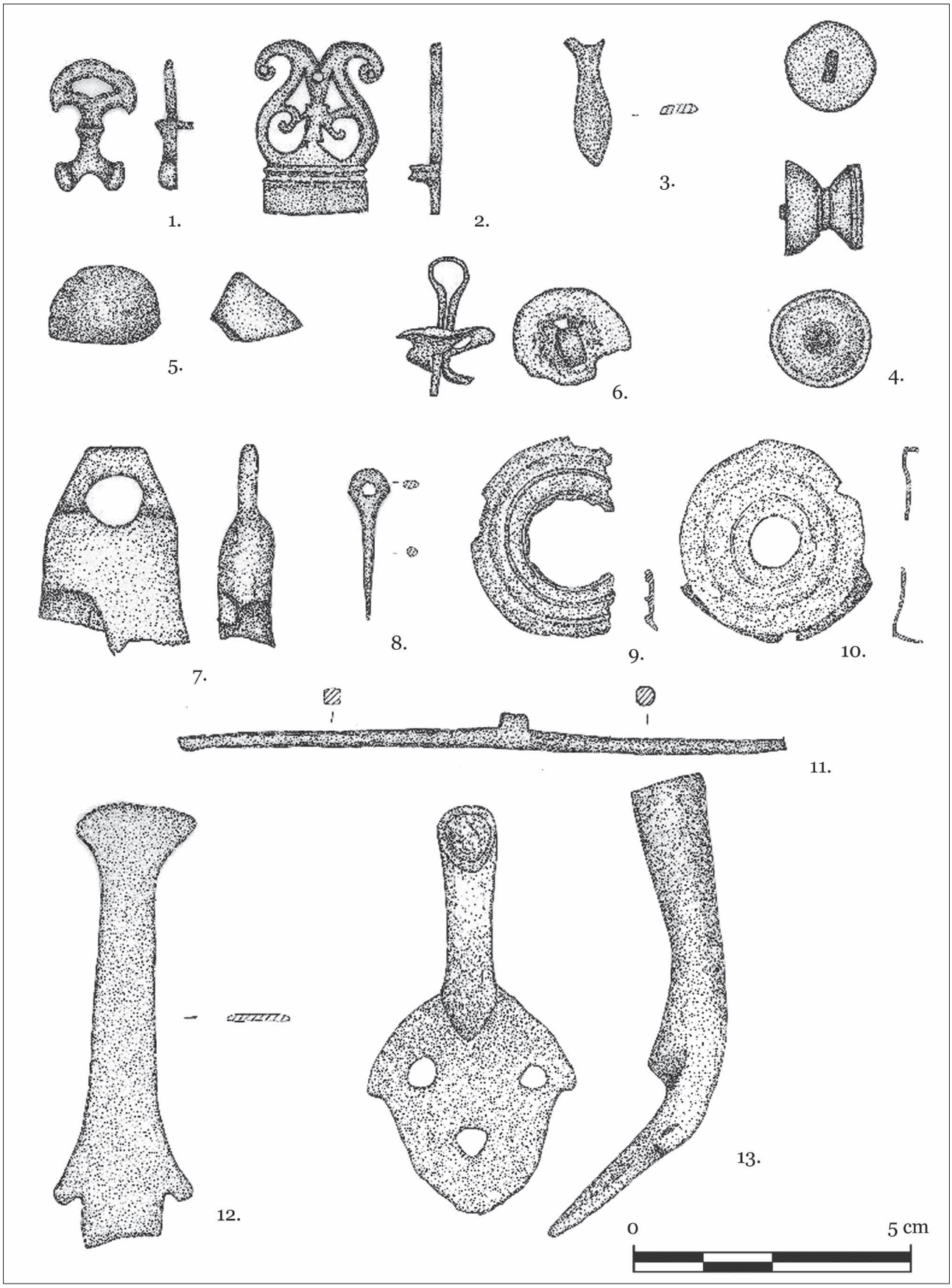

27. tábla: Bronzleletek (rajz: Sey Nikoletta)
Taf. 27: Bronzefunde (gez. von Nikoletta Sey)

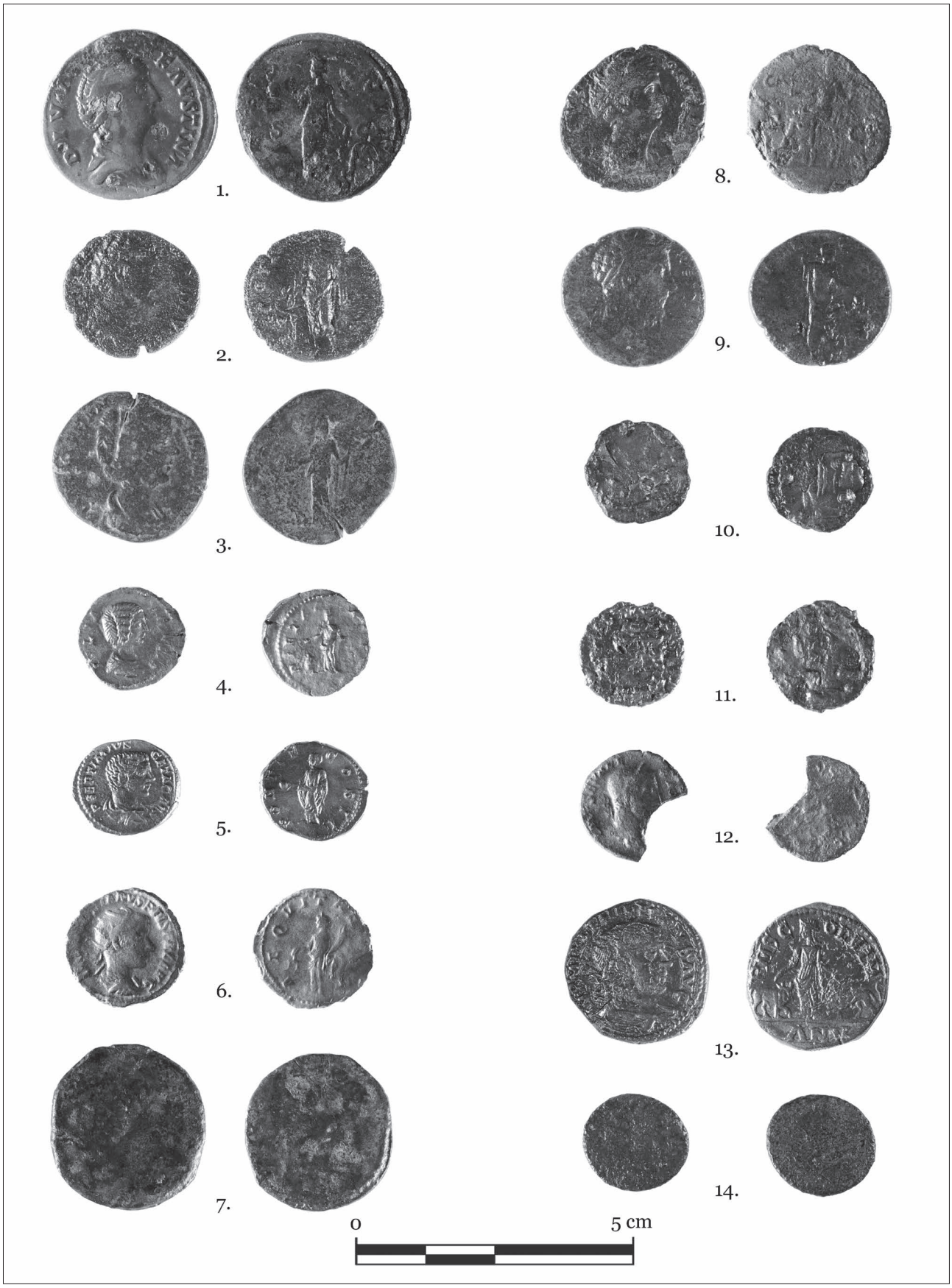

28. tábla: Éremleletek (fotó: Bartus Dávid)
Taf. 28: Münzfunde (Foto: Dávid Bartus)

EGY MÉLTATLANUL ELHANYAGOLT VÁR A VÉRTESBEN: VITÁNY

LÁSZLÓ JÁNOS

A Komárom-Esztergom megyei Vértessomló község közigazgatási területén emelkedik Vitányvár; a Vértes hegység azon erőssége, amelyet mind a régészeti, mind a műemléki kutatás eddig mellőzött, monumentalitását és építészettörténeti-tudományos értékét figyelmen kívül hagyva. (1. kép)

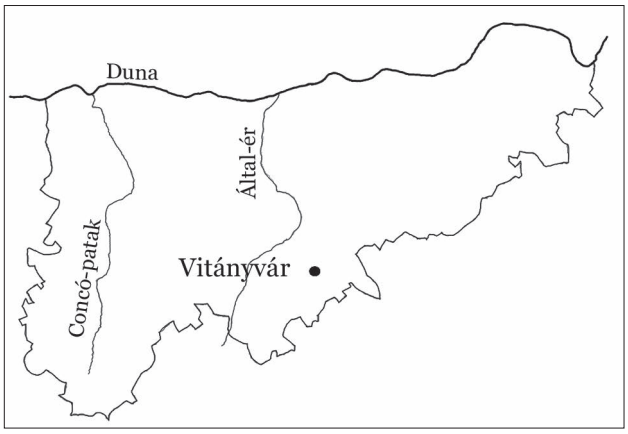

1. kép: Vitányvár Komárom-Esztergom megyében
Abb. 1: Burg Vitány (Komitat Komárom-Esztergom)

A vár a hegység északi oldalán épült, „*s a középső hegyormot foglalja el két másik magasabb közt, a Vértes erdő völgytorkánál, illetve bejáratánál, azon a részen, ahol nyugatra és északra néz. A hegy hosszúkás, de az épület egyáltalán nem nagy.* (...) *Mindenfelől völgyekkel és erdőkkel van körülvéve, s bár az a hegy és csúcs, amelyen a vár volt, kiemelkedik az erdők fölé, mégis mindkétfelől magasabbak a többiek, amelyekről könnyűszerrel lehetett ostromolni a várat.*”[1] Így írt Bél Mátyás a környékről a 18. század első felében. Az említett két oldalsó hegygerinc a Zsidó-hegy és a Nyerges-hegy, amelyek közrefogják a várnak helyet adó, 370 métert meghaladó magasságú sziklás hegyormot, így ezek takarásának köszönhetően csak bizonyos látószögből gyönyörködhetünk a festői romokban. (2. kép)

2. kép: Légi felvétel a várról (készítette: Aeroart)
Abb. 2: Luftbild von der Burg (Foto: Aeroart)

A várat napjainkban két irányból lehet megközelíteni. Egyrészt délkeletről azon a hegygerincen, amelynek északnyugati végén magasodnak falai, ebbe az irányba vezet az Országos Kéktúra útvonal is (részben a középkori, várhoz vezető út nyomvonalán), illetve a tatabányai rugógyár irányából vezető, jelzett gyalogösvényen, valamint az ezzel nagyjából párhuzamos aszfaltozott erdei úton. Utóbbit csak a 20. század második felétől használhatták a várat megközelítők. Korábban a helyszínt erdei-erdészeti vasúton is meg lehetett közelíteni, az utazást rövid gyaloglással összekötve.

Az elmúlt mintegy két és fél évben felélénkült az érdeklődés a vár, annak állapota és esetleges konzerválása iránt, így a következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a jelenleg rendelkezésre álló információkat összefoglaljuk az építményről. Tesszük ezt különösen azért, mivel 2012 folyamán egy rövid, szondázó jellegű ásatás keretében megindult a vár régészeti feltárása.[2]

KUTATÁSTÖRTÉNET

Köszönhetően annak, hogy a vár falai jelentős magasságban álltak, az utóbbi párszáz évben hírmondóink folyamatosan megemlítették a romot. Az első megemlékezés a fentebb említett Bél Mátyás-féle leírásból származik, a 18. század első feléből. Jóllehet nem bizonyítható az, hogy személyesen látta a romokat, azonban azok jelentősége információforrásainak szemében is meghatározó volt. 1848-ban Fényes Elek is említést tett a sűrű erdők között álló, Kapberek pusztához tartozó „*Vithánvár omladékairól*”, amelynek falai annak erősségéről tettek tanúbizonyságot, jóllehet felvetette „*kisszerűségét*”, vagyis viszonylag

[1] *BÉL 68.*

[2] *Itt mondunk köszönetet a Vitányvár Baráti Kör Egyesületnek, amelynek tagjai a feltárás során erejüket nem kímélve segítették munkánkat.*

kicsi alapterületét is.[3] Mintegy harminc évvel később történt a vár lényegében első rajzos dokumentálása, a romot több nagyobb vértesi erősséggel, Gesztessel, Csókakővel együtt Könyöki József lerajzolta, s rajzait 1886-ban a Műemlékek Országos Bizottsága meg is vásárolta.[4] Vitányról az első, tudományos igényt megközelítő leírás, valamint történelmi összefoglaló Nácz József vértessomlói plébános tollából született 1899-ben, aki sok más vértesi középkori emlék tárgyalása során a várról szóló, akkor rendelkezésre álló ismereteket összefoglalta, jóllehet a tudományos kutatást ez igazából nem vitte előre. Részletes – mai szemmel nézve olykor nehezen értelmezhető – leírást adott a romról,[5] nevének elnevezésére próbált magyarázatot adni, valamint néhány okleveles említést közölt, az idő tájt ismert várnagyainak listáját is ismertette.[6]

Vitány vára már a 20. század elején a Műemlékek Országos Bizottsága által összeállított műemlékjegyzékben szerepelt.[7] A Borovszky Samu által szerkesztett megyei monográfia is tárgyalta a vár történelmét[8], azonban a megismerhető források lehetséges spektrumát még nem használták ki, így a vár története eléggé hiányosra sikerült.

Inkább az ismeretterjesztést szolgálták a környék meghatározó hetilapja, a *Tata-Tóvárosi Hiradó* által a 20. század fordulójától közölt rövidebb, olykor tudományosan pontatlan tudósítások a várról. Ezek között találunk néhány történelmi adattal fűszerezett sétaleírást,[9] illetve rövidebb történelmi bemutatót is.[10]

Az 1930-as évek végi revíziós láz idején újabb vártörténeti összefoglalás született, valójában a Borovszky-féle monográfia adatait vették alapul, ezért ez sem bővítette lényegesen a várra vonatkozó adatok sorát.[11]

A második világháború után jeles várkutatónk, Gerő László foglalkozott munkáiban Vitánnyal, rövid – tartalmukat tekintve általában megegyező – történeti-tipológiai leírásokat adva róla. Az általa kialakított tipológiai rendszer szerint Vitányt a „*szabályos belső tornyos várak*" között találhatjuk.[12] Gerő véleménye szerint ez a vár is a két egymással szemben elhelyezkedő torony közötti udvarból álló vártípus egyik jellegzetes példája. Feltételezhetjük, hogy a helyszínen nem járt, adatait, az építményről alkotott elképzeléseit Méhes György 1952-ben készült állapotfelméréséből alakíthatta ki,[13] mivel az egyik magasabb épületszárnyat toronynak vélte. Későbbi munkáiban is ez a megállapítása bukkant fel sorozatosan: az említett felmérésből ugyanis nem következett egyértelműen az, hogy az északnyugati magasabb épület több építési periódusból állt, így tehát valószínűleg nem toronyként kell kezelnünk ezt az épületszárnyat, hanem a környező falaknál magasabb épületnek.[14]

3. kép: Fényképfelvétel a leomlott falszakaszról (20. század első fele) (fotó: FGYNÖSZK)
Abb. 3: Foto von den eingestürzten Mauerresten (1. Hälfte des 20. Jhs)

[3] *FÉNYES 1848, 192.*
[4] *HENSZLMAN 1887, 83.*
[5] *Az értelmezhetőséget nagyban zavarja, hogy az égtájakat nem pontosan használta, így az udvari bejárórа vonatkozó megállapításáról nehezen lehet eldönteni, hogy a délnyugati vagy az északkeleti oldalra vonatkozik. (NÁCZ 1899, 131.)*
[6] *NÁCZ 1899, 131–135.*
[7] *FORSTER 1905, 286.*
[8] *BOROVSZKY 1907, 415.*
[9] *Tata-Tóvárosi Hiradó 6. évf. 48. sz. 1885. november 28. 1–2.; Tata-Tóvárosi Hiradó 43. évf. 16. sz. 1922. május 20. 1.*
[10] *Tata-Tóvárosi Hiradó 22. évf. 51. sz. 1901. december 21. 2–3. Mivel ezeket a rövid írásokat nem szakemberek jegyezték le, így fordulhatott elő az, hogy az ott közölt oklevél tévesen a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vilyvitány községre (1940-es egyesítés előtt: Vitány, Zemplén vármegye) vonatkozik.*
[11] *O'SVÁTH 1938, 623.*
[12] *GERŐ 1955, 180–182.; GERŐ 1968, 21, 163.; GERŐ 1975, 324.*
[13] *A felmérés dokumentációja a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Terv- és Fotótárában található: 8629–8632. (Továbbiakban: FGYNÖSZK)*
[14] *Munkánkban úgy gondoljuk, hogy a torony mint építészeti elem két ismérvvel rendelkezik. Egyrészt a környező falaknál lényegesen nagyobb magasságú, másrészt pedig bővítése esetén azt elsősorban függőleges irányban teszik. (Vízszintes irányú bővítése esetén korábbi építészeti jellege, stabil falszerkezete, így védhetősége elveszik.)*

A következő, részletes történelmi összefoglaló G. Sándor Mária munkája, aki a gesztesi vár kutatása során foglalkozott a vértesi várakkal, s az akkor rendelkezésre álló források és régészeti adatok segítségével foglalta össze a környék várairól meglevő ismereteket.[15] Gerő László nyomdokain haladva ő is két torony közti udvarral rendelkező típusba sorolta az épületet, mindemellett munkájának előnye az, hogy az addigi legteljesebb gyűjteményét adta a várról szóló okleveles említéseknek.

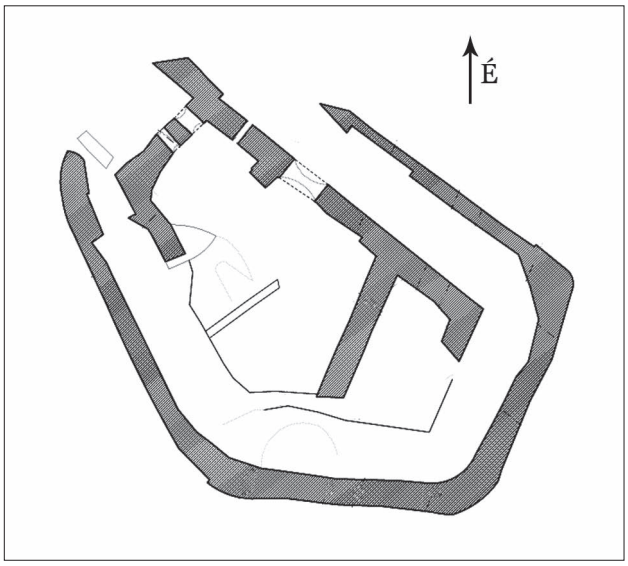

4. kép: A 2012. évi felmérés 0. szinti alaprajza (tervező: Mata-Dór Architektúra, geodézia: Fazekas Zoltán)
Abb. 4: Grundriss (Ebene 0) im Jahre 2012

Az ezt követő években tudományos vonatkozásban a várral nem történt semmi előremutató, csupán a környékbeli amatőr kutatók, kincskeresők bolygatták a falak környékét, főként a várfalon belüli részeket, helyenként sajnos igen jelentős mértékben. Részben az érdektelenség, részben pedig a pénzhiány vezethetett oda, hogy a vár falainak állapota a 20. század végére igencsak megromlott. Ennek következtében az 1990-es évek végén az északi, magasabbik épületszárny felső emeleti falszakasza, tetején a védőpártázat maradványával, egyszerűen leomlott. (3. kép)

Inkább ismeretterjesztő jelleggel íródott, de mindenképpen meg kell emlékeznünk Karczag Ákos cikkéről, amely a *„Várak, kastélyok, templomok”* című folyóiratban jelent meg 2008-ban.[16] Összefoglalta a vár történetét az eddig nyomtatásban megjelent adatok, okleveles említések alapján, majd az épület rövid, külső leírását adta. Írásának jelentősége abban rejlik, hogy hosszú évek után újból a figyelem középpontjába állította a romokat.

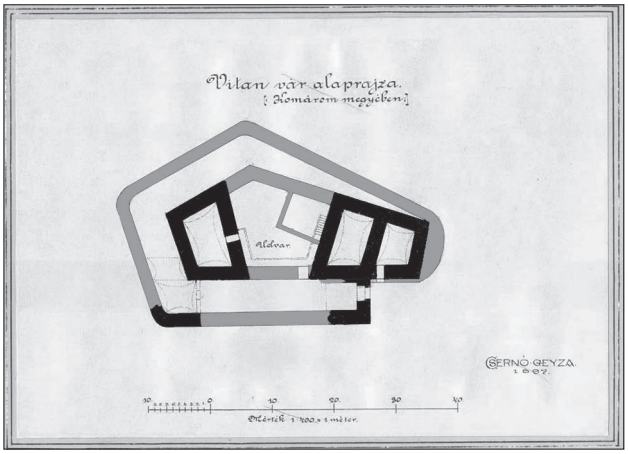

5. kép: Csernó Geyza által készített alaprajz (1897)
Abb. 5: Grundriss von Geyza Csernó aus dem Jahre 1897

Napjainkban a civil kezdeményezések kialakulásával és megerősödésével több csoport is céljául tűzte ki a vár környezetének rendbetételét, valamint egy esetleges későbbi falkonzerválás előkészítését. Ennek egyik eredménye a vár legtöbb műrészletének legújabb leírását, valamint a későbbi konzerválás irányát kijelölni szándékozó előtanulmány volt.[17]

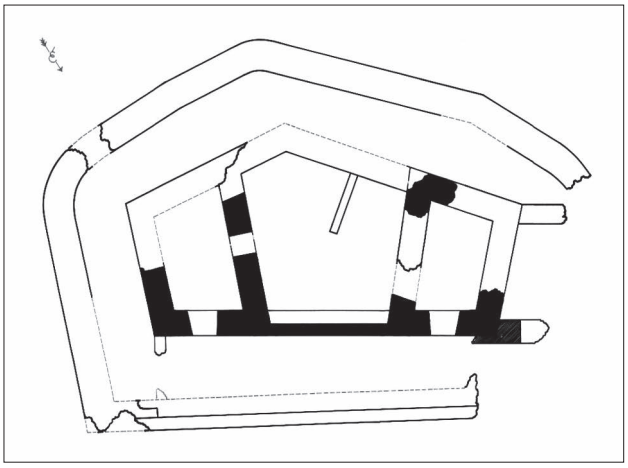

6. kép: Méhes Gábor felmérése (1952)
Abb. 6: Grundriss von Gábor Méhes aus dem Jahre 1952

2012 nyarán anyagi lehetőségek nyíltak arra, hogy egy rövid, kutató jellegű feltárást folytassunk a vár falai között, ezt a későbbi tervszerű régészeti kutatás megalapozásának szántuk. A régészeti eredmények figyelembe vételével 2013 nyarán

[15] *G. SÁNDOR 1968, 251–254. Azóta a levéltári adatbázisok áttekinthetőségének bővülésével több oklevélszöveg is ismertté vált, így a vár történetének első okleveles említése korábbi időpontra került.*

[16] *KARCZAG 2008.*

[17] *KELEMEN–RÁCZ 2013.*

elkészült a vár újabb műemléki felmérése a legszükségesebb, konzerválandó falszakaszok megjelölésével, valamint a teljes műemléki rekonstrukció előtti tereprendezésre tett javaslatokkal.[18]

Ha összevetjük a frissen készült alaprajzot (4. kép) a jó száz évvel korábban, Csernó Geyza által 1897-ben felvettel[19] (5. kép) (még ha számításba veszszük azt is, hogy az akkori módszerek kevésbé voltak pontosak és megbízhatóak), szembeötlő a vár állapotának rohamos romlása. A fentebb említett Méhesféle felmérés (6. kép) 1952 októberéből egy köztes állapotot jelöl. (Nováki Gyula ezt egészítette ki a vár környékének szintvonalas felmérésével 1994-ben.[20]) (7. kép) Új technológiai eljárás keretében végezte el a SziMe3d Kft. a vár háromdimenziós felmérését 2012 végén, a felvett adatok kiértékelését elvégezték.[21]

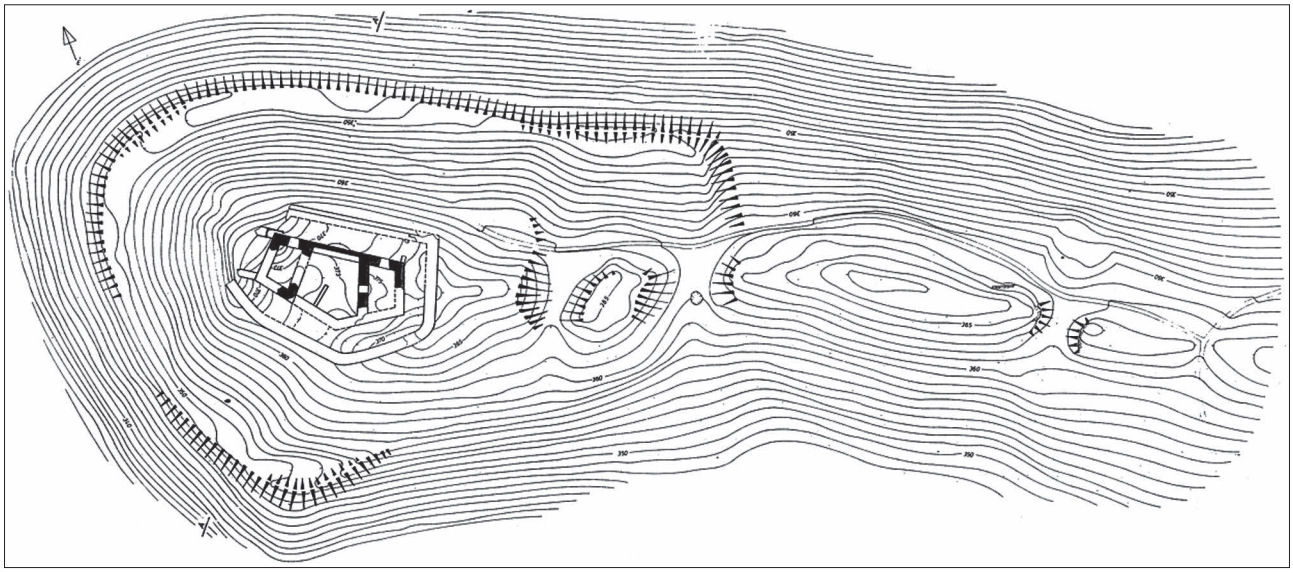

7. kép: Nováki Gyula felmérése (1994)
Abb. 7: Grundriss von Gyula Nováki aus dem Jahre 1994

A VÁR TÖRTÉNETE[22]

A vár első írásos említése egy 1324. január 18-án kelt oklevélből ismert,[23] ekkor Maróti István fia Mihály vitányi várnagyot említették. Bár a 14. század folyamán már megjelentek a magánföldesúri várnagyok is,[24] a század elején még nagy valószínűséggel zömmel csak királyi várnagyokról lehetett szó, tehát ezek alapján Vitányt a királyi birtokok közé kell sorolnunk.[25] Egy két nappal később keltezett oklevélben szintén őt, valamint unokáját nevezték meg,[26] s megerősítették szlavóniai népeiknek bizonyos adók alóli mentességét. Egy a következő napra keltezett oklevélben is szerepelt a várnagy, ekkor egy korábbi,

[18] *KDM Régészeti adattár: 2013.13.*

[19] *NÁCZ 1899, 131. Soós Elemér is ezt a Csernó-féle alaprajzot vette kiindulási alapnak tevékenysége során.*

[20] *NOVÁKI 2006, 89; FGYNÖSZK: 80.230.*

[21] Http://szime3dar.com/projekt/vitany-varrom. (2013. *augusztus 14.)*

[22] *Köszönöm Schmidtmayer Richárdnak, hogy a fejezet megírásakor értékes tanácsaival segítette munkámat.*

[23] *ANJOU-KORI VIII, 22.*

[24] *FÜGEDI 1977.*

[25] *Néhány helyen felbukkan annak a lehetősége (például: KARCZAG 2008, 38.), hogy a várat a környéket birtokló Csákok emelhették. Azonban erre eddig egyetlen írásos bizonyítékunk sincs, így ezt csupán fikcióként kell kezelnünk. Tudjuk azt, hogy a vértesi várak egy része 1326-ban birtokcsere folytán került I. Károly kezére (Gesztes és Csókakő), azonban Vitány ekkor már királyi kézen volt. Amennyiben a vár e két erősséggel együtt a Csákok kezén lett volna korábban, akkor valószínűleg szintén ugyanebben az évben került volna királyi birtokba: Vitányt már korábban, 1324-ben királyi kézen találhatjuk. Minderre Fügedi Erik egyébként már 1977-ben felhívta a figyelmet. (FÜGEDI 1977, 211–212.) A királyi építtetés irányába mutat az, hogy az uralkodók a fontos Komárom–Bánhida–Bicske–Buda út környékét (amely közvetlenül a vár mellett húzódott) igyekeztek a befolyásuk alatt tartani, ezért valószínűleg nem válhatott lehetővé a Csákok itteni várépítése sem. (Vö.: BOCSI 2006, 55–56, bár ő a vár építését más okok miatt a Csákokhoz kötötte.)*

[26] *DL 912; ANJOU-KORI VIII, 25. (Tanulmányomban a DL és DF jelzetek esetén általában a Rácz György által szerkesztett internetes adatbázist vettem figyelembe: mol.arcanum.hu/DLDFimpresszum_hun.htm 2014. január 24.)*

számára történt birtokadományt erősíttetett meg.[27] Birtokai zömében a Délvidéken voltak. Mihály fontos szerepet töltött be a király mellett, erre utal az is, hogy 1328-ban, amikor I. Károly békét kötött Frigyes osztrák herceggel a Lajta melletti Bruckban, ő is ott szerepelt azon személyek között, akik megerősítették az uralkodói békekötési szándékot.[28] Mihály sokáig töltötte be ezt a tisztséget, mivel még 1339-ben, egy peres ügy döntnökei között is találkozunk a nevével, vitányi várnagyként.[29] Valószínűleg ez év végén meghalhatott,[30] 1339 végén már egy birtokba iktatási eljárás során Vilmos nevű vitányi várnagy képviselte az uralkodót.[31]

A következő bő félszáz évben a várról kevés írásos említéssel rendelkezünk, a vértesi uradalom részeként továbbra is királyi kézen volt,[32] I. Lajos óta a győri ispánság tartozékai között szerepelt, a közeli Gesztes várával együtt. Várnagyai közül többet is ismerünk ebből az időszakból: (Vezsenyi) Domokos fia Miklóst,[33] Gönyűi Jánost,[34] majd ez utóbbi címfosztása után Himfi Benedeket.[35] 1410-ben Zsigmond Hohenzollern Frigyesnek zálogosította el Vitányt, sok más egyéb környékbeli birtokkal együtt, így Frigyes jelentős területekkel és jövedelemmel rendelkezett vidékünkön.[36] Cserébe természetesen támogatta Zsigmond német–római császárrá választását. Nácz József felvetette ugyan annak a lehetőségét, hogy Hohenzollern Frigyestől rögtön Rozgonyi István temesi ispánhoz kerültek a vértesi várak,[37] azonban az okleveles bizonyítékok ennek ellentmondanak. Valószínű, hogy Vitány a többi várbirtokkal együtt már 1411 szeptemberében visszakerült Zsigmondhoz.[38] Zsigmond Silstrang Erik, egykori pozsonyi, majd komáromi ispánt bízta meg a győri ispáni feladat ellátásával. Az ő vitányi várnagysága legalább 1413–1417 között adatolható, Zsigmond például egy 1417-ben kelt oklevél szerint azzal bízta meg, hogy a Vértesben megbúvó rablók után kutasson.[39]

A vár 1437 körül a király tulajdonában volt, ezt egy már Albert király idején keletkezett várjegyzék újkori másolata bizonyítja.[40]

1439-ben Albert király elzálogosította a várat id. Rozgonyi István temesi ispánnak[41] (más birtokokkal együtt összesen 9000 aranyért[42]), majd ennek halála után fia, János formált igényt apja birtokaira, többek között Vitány várára is.[43] I. Ulászló aztán ismételten, immáron végérvényesen Rozgonyi Jánosnak adta a várat 1440-ben, annak összes tartozékával együtt.[44] A birtokba történő bevezetés aztán meg is történt.[45] Rozgonyi János később, 1445 körül elzálogosította a várat és birtokait Újlaki Miklós erdélyi vajdának, azonban a vajda, miután visszakapta a zálogösszeget, nem akarta visszaadni a várat Rozgonyinak.[46] A Rozgonyi-család többi tagja persze nem nézte jó szemmel Rozgonyi János birtokpolitikáját, ezért Rozgonyi István tárnokmester, pozsonyi *comes* fiai, János, Rénold, Lőrinc és Osvald megegyeztek Rozgonyi Jánossal, hogy a különböző birtokok, köztük Vitány vára fele az ő tulajdonukba kerül, a másik fele pedig marad Jánosé, amennyiben ez utóbbi utód nélkül hal meg, az is a testvérekre száll.[47] Ezzel az egyezséggel a család két ága között hosszantartó küzdelem kezdődött, hiszen a megegyezést mindkét fél igyekezett kijátszani, a birtoklást igyekeztek megnehezíteni. Hol Rozgonyi János panaszkodott arról 1446-ban, hogy a testvérek Vitány várának területén adókat vetettek ki, ezzel a várat tönkre tették,[48] valamint azok pártján álló familiáris várnagyok, Gergelylaki Sandrin és Bödögei Benedek elfoglalták a várat,[49] hol a testvérek panaszolták (1450-ben), hogy Rozgonyi János vitányi várnagya, Kálnai Péter hatalmaskodott Sáráson,[50] vagy éppen magát a várat foglalta vissza tőlük.[51]

---

[27] *DL 33718; ANJOU-KORI VIII, 26.*

[28] *DF 257972; ANJOU-KORI XII, 221–227.*

[29] *DL 87096; ANJOU-KORI XXIII, 197–198.*

[30] *Egyéb, kegyvesztésre utaló adat hiányában következtethetünk erre.*

[31] *DF 207285; ANJOU-KORI XXIII, 334.*

[32] *Nevével 1348-ban, 1352-ben és 1353-ban találkozunk. (ENGEL 1977, 169.)*

[33] *ENGEL 1996, 462.*

[34] *Gönyűi János győri, bakonyi és komáromi ispán is volt, 1360-tól 1379-ig viselte ezt a tisztséget. (DL 101919; ENGEL 1996, 462; SZOVÁK 1989, 12, 17.)*

[35] *1379. február 12-től győri, komáromi, bakonyi, vértesi és fejéri ispán lett. (DL 101919; ENGEL 1996, 462.)*

[36] *NÁCZ 1900, 16–17.*

[37] *NÁCZ 1900, 23.*

[38] *ENGEL 1977, 52–54.*

[39] *DL 48769; ZSO VI 279. HAZAI I, 311–312. Silstrang természetesen régebb óta lehetett a vár várnagya, valószínűleg 1409-től, amikor megkapta a győri ispáni címet, így ezzel egyúttal gesztesi és vitányi várnagy is lett egyben. Megtartotta eme tisztségeit akkor is, amikor Frigyes távozott az országból, ugyanis a király szolgálatába lépett át. (DF 239343; ENGEL 1977, 53–54.)*

[40] *Az iratot (DL 13137) először Thallóczy Lajos mutatta be, (THALLÓCZY 1878) majd pontos közlését Engel Pál végezte el. (ENGEL 1977, 194–204.) Ez a lista Vitánnyal kapcsolatban megjegyezte, hogy Rozgonyi István temesi ispánra „pro honore", azaz tisztségül lett bízva.*

[41] *Felmerülhet annak a lehetősége, hogy győri ispánként korábban, 1422-től vagy esetleg már előtte is, honorbirtokként bírta többek között Vitány várát is. (SCHMIDTMAYER 2012, 126.)*

[42] *DL 15217.*

[43] *DL 13900.*

[44] *DL 13604.*

[45] *DL 24732.*

[46] *DL 13856; DL 14099.*

[47] *DL 13940.*

[48] *DL 88209.*

[49] *DL 13731.*

[50] *DL 88248.*

[51] *DL 39294.*

V. László 1453-ban a Rozgonyi testvéreket erősítette meg a vár birtokában,[52] majd miután Rozgonyi János megtagadta a vár átadását, a király jószágvesztésre ítélte és a várat a testvéreknek adta.[53] Mátyás trónra kerülésével a birtokper tovább folytatódott. Először Rozgonyi János erősíttette meg birtokát a királylyal,[54] majd ugyanez sikerült Rozgonyi János immáron erdélyi vajdának és testvéreinek, Rénoldnak és Osvaldnak is.[55] Végül a testvéreket beiktatták Vitány várának, illetve tartozékainak birtokába,[56] s Mátyás király ezt később meg is erősítette.[57] A birtok irányítása feletti küzdelem akkor ért nyugvópontra, amikor Rozgonyi János meghalt és a Rozgonyi testvérek (akik közül már csak János és Rénold élt) 1462-ben megígérték néhai Rozgonyi János özvegyének, hogy amint fia nagykorú lesz, megkapja Vitány várának és tartozékainak felét.[58] Az elhunyt Rozgonyi János fia János ugyan tett még egy kísérletet később, 1464-ben Vitány várának és birtokainak visszaszerzésére, azonban ez a tulajdonlást már nem tudta megváltoztatni.[59] Három évvel később, 1467-ben Rozgonyi János királyi tárnokmester és Rozgonyi Rénold újabb egyezséget kötött, immáron Olnódi Cudar Jakab fia Jakabbal – birtokaik egyben tartására – arra az esetre, ha utód nélkül halnának meg, ebben az esetben a másik fél örökölné a birtokokat, várakat.[60] 1478-ban a vár és birtokai Rozgonyi Dorottya tulajdonában voltak, emellett ismerjük a vár két ekkori várnagyát, Acél Andrást és Csepi Benedeket.[61]

A 15. század folyamán több oklevél is leírta a vitányi várbirtokokat. (1. táblázat) Ezekből jól látható, hogy a század derekáig a várhoz tartozó birtokok száma jelentős volt, majd a század végére megcsappant. Talán mindez a sorozatos Rozgonyi-féle családi perpatvaroknak köszönhető.

A 15. század végén ismét királyi kézben volt a vár, amelyet 1493-ban Ulászló király elzálogosított Egervári László horvát–dalmát–szlavón bánnak és feleségének, Klárának, mindaddig, míg ők vagy utódaik a csökkentett, 16000 arany forintnyi zálogösszeget meg nem kapják.[62] Egervári László halála után Vitány is István nevű fia birtokába került. Hamarosan ő is örökös nélkül meghalt, ezek után II. Ulászló döntése értelmében 1508-ban Kanizsai Györgyre és fiára, Lászlóra szállt a birtok.[63]

Később visszaszállhatott a királyra, mert közvetett utalásunk van arra nézve, hogy II. Lajos ismeretlen időben elzálogosította a várat és a hozzá tartozó birtokokat Szerdahelyi Imreffy, azaz Fekete Mihály Fejér megyei ispánnak és budai várnagynak.[64]

A mohácsi csatavesztést követő időszakban mind I. Ferdinánd, mind Szapolyai János igyekezett a hozzá közel álló személyeknek birtokadományokat juttatni, ezáltal kívántak stabil támogatói hátteret kiépíteni. Ennek következtében 1532-ben Szapolyai János Héderváry Istvánnak adományozta a várat, ezzel korábbi tulajdonosa, Fekete Mihály – aki hűtlensége miatt vesztette el birtokait – már nem formálhatott jogot többek között Vitány birtokára.[65] A vár Héderváry általi birtoklása nem volt zavartalan, mivel ezt Fekete Mihály örökösei, özvegye Bothkai Katalin, lányai Katalin és Anna, valamint vitányi várnagya Horváth Farkassovics Gergely megakadályozták, sőt a várnagy többször még foglyokat is ejtett a környéken, akiket Vitányba záratott, lovakat raboltatott, több ezer aranyforintnyi kárt okozott. Mindezen bűnökért törvényszék elé is idézték az egész társaságot 1536-ban.[66]

Mindeközben az országba betörő török seregek 1529-ben rövid időre elfoglalhatták a várat,[67] majd 1543-ban ismét.[68] Erről Batthány Ferenc értesítette Nádasdy Tamás országbírót: „*Thurca invasisset castrum Vittam*".[69] A következő évek egyikén Ferdinánd visszafoglalta a várat és újból használhatóvá tette a megrongálódott erősséget, Tatával közös várkapitánnyá pedig Nagy Lászlót nevezte ki.[70] Ebből az időszakból, 1555-ből maradt ránk az eddig ismert egyetlen inventárium, amelyből értesülhetünk a vár helyiségeiről: „*Az thoronba negh hordó oo Bor* (...) *az Kys Pyncheben három hordó oo Borf* (...) *az Nagy Pyncheben Veres bor losy egy hordó.* (...) *az Echetes házban* (...) *az thoronban zalonna 88* (...) *az Söther házban* (...) *az Kapw feletwdlo kylenc wegh zwr, egy öreg szekren kyben az Wr tollay wannak* (...) *Marthon deák hazában* (...) *az Pathyanthyws házban* (...) *az kys Boltban* (...)".[71] Az inventáriumban megneve-

[52] *DL 14601.*
[53] *DL 15159; DL 15162; DL 15163.*
[54] *DL 15217.*
[55] *DL 15163; DL 15399; DL 15400; DL 15401. Lőrinc addigra már meghalt.*
[56] *DL 56803; DL 88893.*
[57] *DL 15421; DL 15400; DL 15401; Dl 56803; DL 88893.*
[58] *DL 15767.*
[59] *DL 15976.*
[60] *DL 18139.*
[61] *DL 18094.*
[62] *DL 19957; THALLÓCZY–HORVÁTH 1912, 246–248.*
[63] *DL 21818; DL 21725. Kanizsai László édesanyja Egervári István felesége volt, aki első férje halála után hozzáment Kanizsai Györgyhöz.*
[64] *HÉDERVÁRY II, 84–85. Köszönöm Schmidtmayer Csabának az oklevél lefordítását.*
[65] *HÉDERVÁRY II, 52–53. Köszönöm Schmidtmayer Csabának az oklevél lefordítását.*
[66] *HÉDERVÁRY II, 84–89.*
[67] *ROHRBACHER 1888, 103.*
[68] *ROHRBACHER 1888, 106.*
[69] *MNL Kamarai lt. Nádasdy-család lt-a B. 1517. ksz. pall. 5. p. 24. Vitány 1543. június 10. Hivatkozik rá: G. SÁNDOR 1968, 253.*
[70] *ROHRBACHER 1888, 106.*
[71] *MNL Kamarai lt. Nádasdy-család lt-a B. 1557. Leltárak p. 6. Wytan 1555. július 23. Hivatkozik rá: G. Sándor 1968, 253.*

	1440–41 (DL 24732)	1453 (DL 14601)	1459 (DL 15421)	1460 (DL 15497)	1461 (DL 15596)	1493 (DL 19960)
Komárom megye	megyéhez tartozás megnevezése nélkül: Bicske vámmal, Szár, nagyobbik Bánhida vámmal, kisebbik Bánhida halastóval és malommal, Nagy-Galla, Talma (Tolna), Csapol, Szentlászló, Németegyház, Vért	Galla, másik Bánhida	mindkét Bánhida, Galla, Mindszent-(puszta),	megyéhez tartozás megnevezése nélkül: mindkét Bánhida, Galla, Sárás, Mindszent, Sachka(?), Mur, Tarján, Szár, Bicske, Csapol, Szentlászló, Szántó, Vért	Galla, másik Bánhida	Galla
Fejér megye		Bánhida vámmal, Szár, Szenttamás	Szár, Csaplár, Garda, Szenttamás, két Vene, Csákányegyház		Bánhida vámmal, Szár, Szenttamás,	Szár, Torna
Pest megye		Bicske vámmal, Csapol, Szentlászló, Garda, Kürt	Bicske, Csapol, Szentlászló, Szentmal, Németegyház		Bicske, Csapol, Szentlászló, Garda, Kürt	Bicske, Szentlászló, Csapol
Esztergom megye		Tarján, Sárás, Németegyház, Barocz/Bereczülése, Mur, Zalánta	Tarján, Zalánta, Sárás, Mur, Suslyán, Baroczülése		Tarján, Sárás, Németegyház, Mur, Barocz/Bereczülése, Bakalló, Zalánta	Tarján

1. táblázat: Vitányi várbirtokok a 15. században
Tab. 1: Burggüter von Vitány im 15. Jh.

zett helyiségek a teljes régészeti feltárás során azonosíthatóak majd be, amikor a teljes alaprajz megismerhetővé válik.

A vár hamarosan, 1557-ben[72] megint a törökök kezére került, 1559-ben, az ostrom után ők is megjavíttatták ácsokkal a várat, annak „őrházait"[73] és a megrongálódott hidat is, 150 akcse értékben.[74] Őrséget azonban csak 1558-ig tartottak benne a törökök, később civil lakosság vette birtokba.[75] 1557-ből származó adatokkal rendelkezünk a török őrség vonatkozásában, ekkor a 38 fő várkatonaság teljes egészében müsztahfizokból állt, a vár kapitánya pedig Szefer Musztafa volt. A következő évben a várban elhelyezett őrséget átvezényelték Tatára.[76] 1566-ban Salm keresztény seregei közeledtének hírére a török várnép elmenekült a várból. A törökök 1594-ben ismét elfoglalták a várat, azonban nem tudták sokáig tartani, mert 1598-ban Pálffy Miklós seregei Tata után Vitányt is visszafoglalták.[77] Mivel nehezen volt védhető az erősség, kevésbé lehetett fontos számukra, ezért Pálffy és Schwarzenberg közös elhatározása alapján a várat még ugyanebben az évben felrobbantották.[78] Később már nem is tették lakhatóvá és védhetővé, a falakat pedig a környékbeliek építőanyagnak hordták szét, ezzel a vár sorsa végleg megpecsételődött.[79]

A VÁR JELENLEGI ÁLLAPOTA, ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI MEGFIGYELÉSEK

A vár még romjaiban is impozáns látványt nyújt. (8. kép) Legépebben maradt része a délkeleten magasodó, három szintes torony, amely vélhetően a legkorábbi építési periódusban épült.[80] Északkeleti és északnyugati oldala szinte teljes egészében áll, a déli sarka körüli részek a feltöltődés szintjéig leromlottak. A meglevő részek alapján azonban egyértelműen megállapítható, hogy legalább két építési periódusban alakult ki mai formájára.

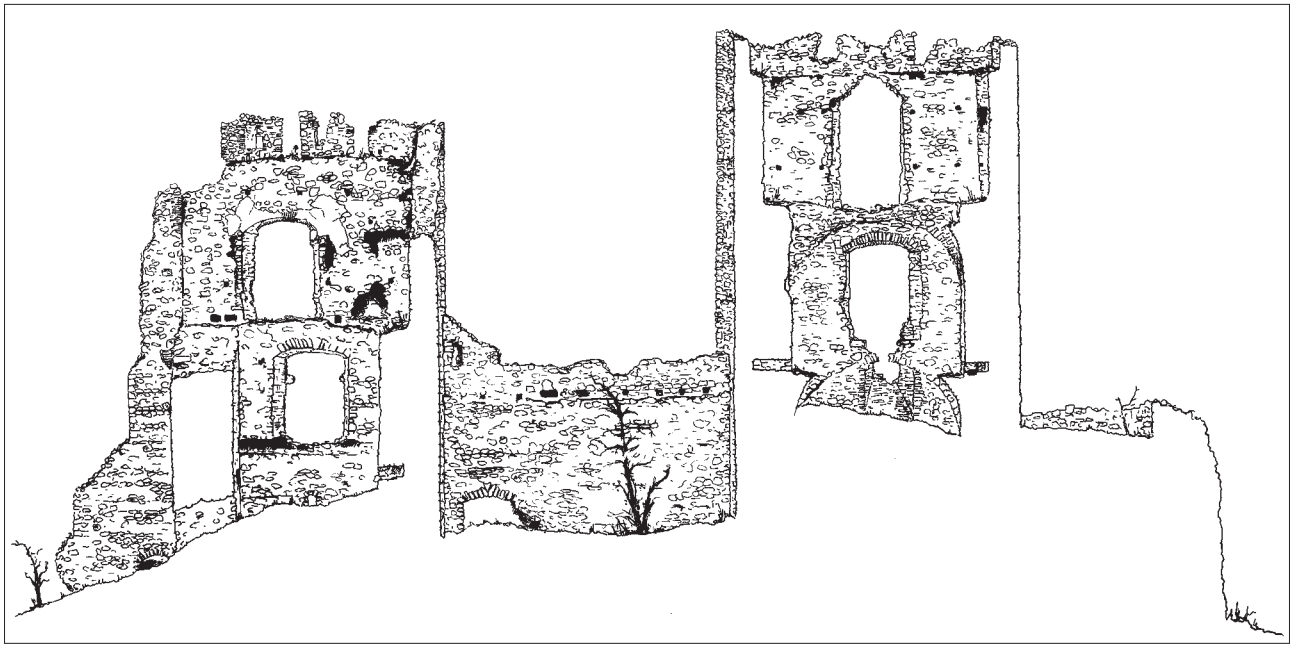

8. kép: A várfalak északnyugat-délkeleti metszete Méhes Gábor felmérésén (fotó: FGYNÖSZK)
Abb. 8: Nordwestlich-südöstlicher Schnitt der Burgmauer, gezeichnet von Gábor Méhes

[72] *HEGYI 2007, 651.*
[73] *Itt nyilván a védelemre szolgáló épületeket kell értenünk.*
[74] *FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962, 380.*
[75] *Erre utal az is, hogy egy 1558–1559 között készült tatai zsoldlista szerint az egyik müsztahfiz (általában őrző funkciót ellátó gyalogos katona) felesége Vitány várában lakott. (HEGYI 2007, 647.)*
[76] *HEGYI 2007, 651.*
[77] *ISTVÁNFFY 1867–68, 809.*
[78] *ROHRBACHER 1888.*
[79] *A kocsiak kérvényben fordultak a terület birtokosához, az Esterházy-uradalomhoz, hogy a vár köveit építési anyagnak felhasználhassák. (MOL TEL Missiles familiarum F. 105. N. 1. p. 287. Idézi: G. SÁNDOR 1968, 253.)*
[80] *A torony nyugati sarkán levő falelválás miatt felvetődött annak a lehetősége, hogy a toronynál korábbi a belső udvar körítőfala. (KELEMEN–RÁCZ 2013, 3.) Mivel ezt nem figyelhetjük meg a torony északi sarkánál, ez a megállapítás régészeti és falkutatási módszerekkel még bizonyításra szorul.*

A torony az első periódusban már valószínűleg a mai magasságában állt, lényeges falazásbeli-falszerkezetbeli különbség nem figyelhető meg a szintek között. A szintek síkfödémesek voltak (a gerendafészkek nyomai szemmel láthatóak a torony belsejében), közöttük falépcsőn lehetett közlekedni. (9. kép) Erre az utal, hogy a torony keleti sarkában a földszint és az első szint között a gerendafészkek hiányoznak, tehát itt lehetett a felfelé vezető lépcső. A földszinti részre az udvar felől ajtó vezetett, amelynek a helye nem azonos a mai ajtónyílással, hanem attól némileg északabbra helyezkedett el, a falszövetben jól látható a korábbi nyílás széle. Ebből a helyiségből jelenleg két irányba nyíló, kónuszos ablakok nyoma maradt meg, a harmadik oldal hasonló kiképzése csak sejthető a fal leomlása miatt. Kialakításuk ideje feltárás és falkutatás nélkül nem állapítható meg. Az első szinten is több nyílást figyelhetünk meg, a két ülőfülkés ablakhoz (10. kép) hasonló lehetett a harmadik oldalon is, az északnyugatin pedig kőkeret nélküli ajtó nyomai láthatók. Az udvar felőli oldal gerendafészkei egy körbefutó gyilokjáró maradványai, a falszövetben még eredeti fagerendák vannak. A tetőszintet pártázatos mellvéd koronázza.

9. kép: A torony födémszerkezetének nyomai
Abb. 9: Deckenkonstruktionen im Turm

A torony második építési periódusában jelentős változáson esett át. A korábbi síkfödémeket dongás keresztboltozat váltotta fel a földszint és első emelet, valamint az első és második emelet között, ezeket a boltozati elemeket a már meglévő fal síkjába történő bevésés segítségével támasztották meg. Második periódushoz tartozásukat az igazolja, hogy a korábbi vakolat helyenként előbukkan az újonnan bevésett falszakaszok alól. Az udvarra nyíló ajtót is áthelyezték, mivel a dongaboltozat íve elfedte a korábbi ajtó egy részét. (Az átfalazás nyomait jól nyomon lehet követni a torony külső és belső oldalán egyaránt.) Az ablakoknál, a belső oldalon édesvízi mészkő ráfalazást alkalmaztak, ezzel a korábbi vakolatot elfedték, az ülőfülke jelleg azonban megmaradt. Az újonnan kialakított ablakok keresztosztatúak voltak, a keresztosztó indítása a régebbi felvételeken és felméréseken még jól látható. A második emeleten, a nyugati sarok közelében a torony fala mintegy 40 cm-rel vékonyabb az átlagos falvastagságnál, a fal anyaga is eltér a többi falszakaszétól, tégladarabokat találunk a mészkőfalazásban. Ezt talán akkor falazhatták, amikor az egyik ostrom idején a torony megrongálódhatott (vagy az 1540-es években vagy 1559 után közvetlenül), s a gyors helyreállítás során csak egy vékonyabb fallal pótolták a sérült szakaszt.

10. kép: Az ülőfülkés ablak (rekonstrukció: Máthé Géza)
Abb. 10: Fenster mit Sitznische (Rekonstruktion von Géza Máthé)

A torony külső, udvari oldalán, az első emeleti ajtótól jobbra, téglaáthidalásos, téglával befalazott ablak maradványa látható. Jelenleg nem állapítható meg, mikor készíthették ezt és mikor falazhatták be.

11. kép: Gyilokjáró gerendafészkei az udvar falán
Abb. 11: Balkenholzspuren eines Mordganges an der Mauer im Burghof

A torony első periódusával egy időben húzták fel az udvart övező falat, amelynek toronnyal szemközti vége szögletes volt, s akkor még nem volt jelentősebb építmény ezen a helyen. A lenti, kisebb lőrések ebből az időszakból származhatnak. A fal tetején körben gyilokjáró húzódott (tartógerendáinak nyoma a

várfalban még mindig látszik), koronája pedig szintén lőréses volt csakúgy, mint a torony. (8., 11. kép) A várudvar belső elosztásáról semmi információnk nem volt az ásatás megkezdése előtt, hiszen vastag omladékréteg fedi minden részen. Egyedül egy a körítő falra merőleges, vékony falmaradvány látható a felszínen, amely valószínűleg egy belső épület fala lehetett.

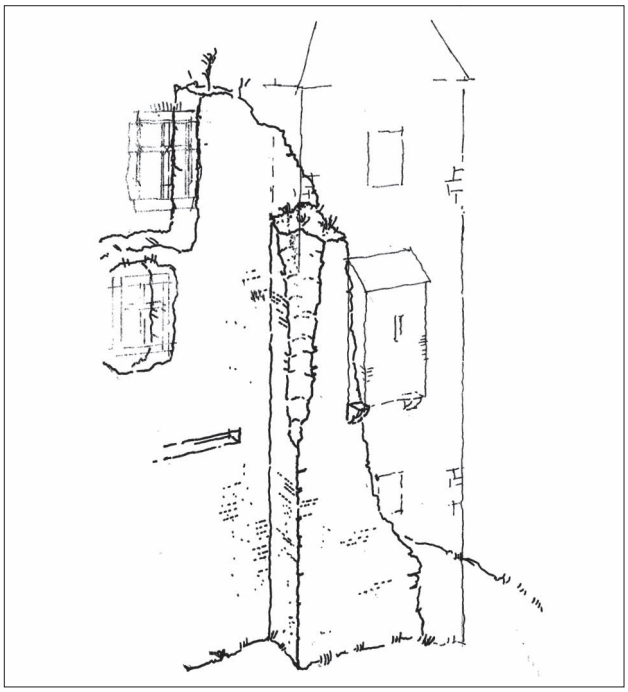

12. kép: A kőkonzolos erkély (rekonstrukció: Máthé Géza)
Abb. 12: Balkon mit Konsole (Rekonstruktion von Géza Máthé)

Korántsem olyan jó megtartásúak a falak a vár északnyugati részén, mint a torony esetén. Az itt álló épületrészt legalább három periódusban építették, bővítették mind vízszintes, mind függőleges irányban. Az első periódusban megépült az előbb említett körítőfal, majd a következőben feltehetőleg egy vastag fallal lezárták az udvar északnyugati végét (ezt az udvar felőli falszakasz falkötései mutatják), így egy lakóépület alakulhatott ki. Egyemeletes lehetett, hasonló ablakkiképzésekkel, mint amilyeneket a torony második építési periódusában alakítottak ki, belső felületén édesvízi mészkő borítással, keresztosztatú szerkezettel. A harmadik periódusban további épületszárnyat emeltek ettől északnyugatra, meghosszabbítva ezzel az építményt, illetve a két részt meg is emelték egy emelettel. Az első emelet feletti, téglát is tartalmazó kiegyenlítőfalazás az új épületrész felett is megtalálható, tehát az a második emelettel bizonyíthatóan egy időben épült. Ebben a fázisban az épület külső képe változáson ment át, ezért a második emeleti ablak már nem az első emeleti felett helyezkedik el. (3. kép) A hozzáépített épületszárny északkeleti oldalán még most is látható kőkonzol valószínűleg erkélyt tarhatott. (12. kép) Az épületrész tetején lőréses-pártázatos mellvéd volt, amely mára már megsemmisült. A korábbi fényképfelvételek azonban megőrizték ezt, így egy esetleges helyreállításkor mindez visszaépíthető.

13. kép: A befalazott mellvéd a déli oldalon
Abb. 13: Eingemauerte Balustrade an der Südseite

A várat körbefogó külső körítőfalat is legalább egyszer átépítették. Az első periódusban belső oldalán gyilokjárós, pártázatos volt. Ezt a második periódusban befelé megvastagították, a pártázatokat elfalazták (nyomuk helyenként jól beazonosítható a délkeleti külső várfal külső felületén). (13–14. kép) Ha a felmérési alaprajzot megvizsgáljuk, feltűnik az, hogy a külső várfal gyakorlatilag a fentebb leírt épületbővítés harmadik periódusában létrehozott új épület délnyugati falához támaszkodik. Ezek alapján adódik a következtetés, hogy a külső körítőfal sem egyszerre épülhetett meg: első ütemben talán a délnyugati oldalon levő beforduló falazásig tarthatott.

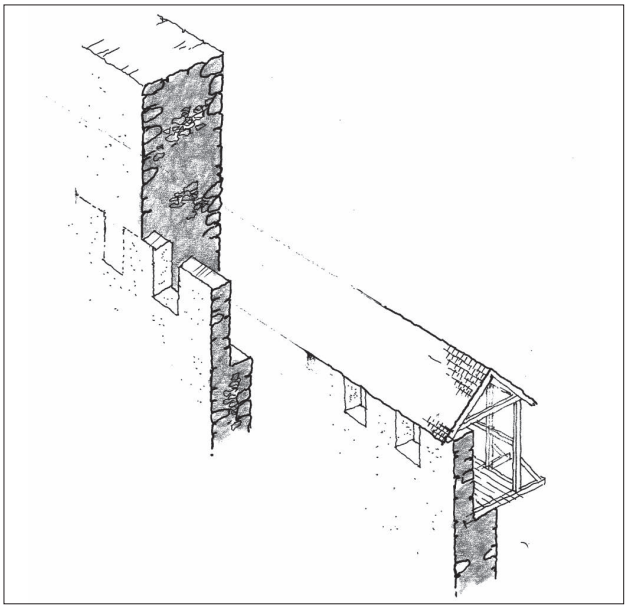

14. kép: A mellvéd rajza (rekonstrukció: Máthé Géza)
Abb. 14: Die Balustrade (Rekonstruktion von Géza Máthé)

A külső és a várudvart körbefogó belső várfalak közötti részek nagymértékben feltöltődtek. Csupán egy részen – a torony keleti sarkán – feltételezhető közöttük egy falszakasz. Ezt a falat a 19. századi alaprajz még épületként azonosította, a maradványok későbbi pusztulása, a feltöltődés növekedése miatt erre vonatkozóan csak sejtések vannak.

A jelenlegi állapot alapján úgy tűnik, hogy a vár belső részének kapuja nem lehetett máshol, csak az udvar északi sarkában, ahol jelenleg is egy nyílás található. Ennek állapota jelenleg instabil, azonnali felfalazás lenne szükséges a teljes falfelület megóvása érdekében.

2012 novemberében a várfalról egy oszloplábazati elem gördült le, három darabra törve. (15. kép) Még nyitott az a kérdés, a vár melyik részén lehetett olyan nagy helyiség, amelyben szükségessé vált ilyen tartóoszlop elhelyezése.

15. kép: Az oszloplábazati elem
Abb. 15: Säulenfuß aus der Burg

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS

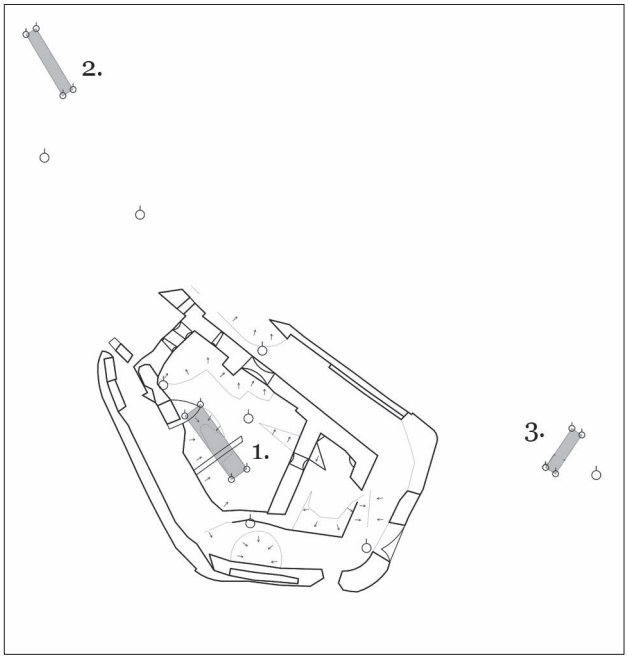

16. kép: Az kutatóárkok helye
Abb. 16: Die drei Suchgräben

A 2012. évi régészeti feltárás helyét és nagyságát a rendelkezésre álló anyagi források, valamint a műemléki és környezetvédelmi előírások határozták meg.[81] Ezek alapján három helyszínen jelöltünk ki kutatóárkokat, (16. kép) nagyságukat, irányukat jellemzően a növénytakaró determinálta. A kutatást egy több évig tartó, a vár állapotában bekövetkező lényeges javulást hozó munkafolyamat első állomásának szántuk, amelyből származó információk segítségével elindulhatunk a műemléki romkonzerválás és hasznosítás irányába.

1. kutatóárok (1. tábla)

A kutatóárok a vár belső, központi részét vágta át. Kijelölésével az volt a célunk, hogy ismereteket nyerjünk a vár belső részén levő omladékréteg vastagságáról, jellegéről, optimális esetben akár a belső járószint meghatározása is lehetővé vált volna ezen a szakaszon. Az árok hosszúsága 10 méter, szélessége 2,5 méter volt, iránya pedig északnyugat-délkeleti. Északnyugati végét az északnyugati magas épület délkeleti vastag alapfala (SE 3) képezte, továbbá merőlegesen átszelte a feltárás kezdetekor mintegy fél méternyire kiemelkedő, 70 cm vastag udvari falszakaszt (SE 1) is.

Ettől a faltól délkeletre nagy mélységig újkori bolygatást tapasztaltunk az omladékban, mindezt a betöltésben (SE 2) levő modern kori szemét bizonyította.

[81] *Hasonló jellegű feltárások esetén számításba kell venni a különböző szakhatósági előírásokat, s csak ezek figyelembevételével folytathatóak a munkálatok. Így kellett tekintettel lenni a zöldhatóság azon előírására, hogy a vár területén levő babérboroszlán példányok – amelyek egyébként a Bakony és a Vértes erdeiben szinte mindenütt megtalálhatóak – érintetlenek maradnak, vagy például a műemlékvédelmi szakhatóság azon feltételére, miszerint csak ott folytatható feltárás, ahol a környéken levő falmagasság nem haladja meg az 1 métert.*

Az SE 1 falszakasz a várudvar egyik belső fala volt: nem védelmi funkcióval rendelkezett, hanem inkább udvari épület fala lehetett, pontosabb funkcióját a teljes területű feltárás tisztázhatja majd. Az SE 15 szinttől mért magassága 160-180 cm. Jól megépített, két szinten kiegyenlítő falazás nyomait találtuk a felületén, délkeleti oldalán a kövek közti kötőanyag (vakolat?) egészen jó állapotban megmaradt. Ettől a faltól délkeletre, 180 cm mélységben még meghatározhatatlan vastagságú agyagos szint (SE 26, SE 29) jelentkezett, ennek felszínén, a fal melletti sarokban lapos, sima felületű, egymás mellett fekvő kövek (SE 14) kerültek elő. Nem elképzelhetetlen, hogy ezek a kövek képezték ennek a területrésznek a burkolatát. (17. kép)

17. kép: 1. kutatóárok délkeleti része
Abb. 17: Südöstlicher Teil des Suchgrabens 1

Egy kisebb részen átvágással próbáltuk megvizsgálni az agyagos réteg vastagságát, azonban az olyan vastagnak bizonyult, hogy az ásatás időbeli és anyagi korlátai gátat szabtak ennek a tevékenységnek.

Az árok északnyugati végén található falszakasz (SE 3) lényegesen vastagabb volt, a kövek közti habarcs viszont jóval mállékonyabb az előzőnél, felületét borító habarcsnak nem találtuk nyomát. A két falszakasz közötti részt falomladék (SE13) töltötte ki. A 20. században az SE 1 fal északnyugati oldalát is megbolygatták (SE 11), ennek mélységét még nem tudtuk meghatározni. A beavatkozás során az áthalmozott betöltéssel (SE 4) fedték be az akkori felszínt (SE 12).

A két fal közötti szakasz mélyítése során egy újabb falsíkot figyeltünk meg, amely az SE1 falszakasz alatt helyezkedett el, síkja azonban attól eltérő volt, hegyesszöget zárt be. (18. kép) Magassága nagyjából az SE 1 fal túloldalán levő lapos köves burkolat (SE 14) szintjével egyezett meg. A jelenleg megkutatott felület nagysága alapján nem lehet megállapítani, hogy egy korábbi, másik épület építési periódusával kell-e számolni itt, vagy ugyanazon épület korábbi fázisával. Ezen a szakaszon sem értük el az esetleges járószintet, tekintettel arra, hogy az omladékréteg nagyon vastag volt, és az árok oldala az omladék lazasága miatt folyamatosan omlott.

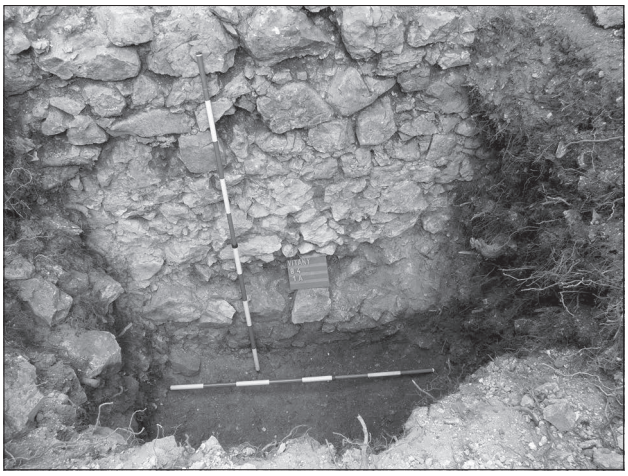

18. kép: A két különböző építési periódusú falszakasz az 1. kutatóárokban
Abb 18: Die zwei verschiedenen Mauerperioden im Suchgraben 1

A leletanyag:

Tekintettel arra, hogy a feltárás során ebben a kutatóárokban zömében omladékrétegeket érintettünk, a benne levő leletanyag meglehetősen szegényes volt, így ezek keltező értéke a vár építéstörténete vonatkozásában eléggé bizonytalan. Egyedül az SE 26 rétegből került elő olyan vörösesbarnás színű, peremén sötétszürke foltos kerámia töredéke[82] (4. tábla 1), amely a réteget datálta: a vastag, kemény, sárgásszürke színű agyagréteg kialakítását a 14–15. századhoz, talán ezek fordulójához köthetjük. Ugyanitt került napvilágra egy préselt, fején vésett díszű bronzgyűrű, középmezőjében földig érő ruhás nőalakkal.[83] (5. tábla 7) Az SE 1 és SE 3 falszakaszok közötti omladékrétegből (SE 4) származik egy hibás ólomöntvény[84] (5. tábla 4) és I. Ferdinánd ezüst dénárja[85] (5. tábla 3). Az SE 2 rétegben talált ajtóvasalás töredéke valószínűleg egy közeli ajtóból származhatott. A kutatóárokban több, különböző méretű vasszeget gyűjtöttünk, és néhány további jellegtelen edénytöredék is előkerült.

[82] *A tanulmányban szereplő leltári számok a tatai Kuny Domokos Múzeum régészeti gyűjteményéhez tartoznak. Ltsz.: 2013.18.33.1–2. H=12,5 cm; sz=12,5 cm; v=0,3 cm.*

[83] *Ltsz.: 2013.18.42. H=1,7 cm; sz=1,3 cm; m=0,5 cm.*

[84] *Ltsz.: 2013.18.17. H=5 cm; sz=3,3 cm; v=0,2 cm.*

[85] *Ltsz.: 2013.18.19. Á=1,5 cm.*

2. kutatóárok (2. tábla)

A kutatóárok a vártól északra található. Feltárásával arról akartunk információt szerezni, hogy az erősséget körbeölelő sánc milyen szerkezetű volt, és esetlegesen ennek tetején kialakítottak-e paliszádfalat az ellenség megfékezésére. Az árok hosszúsága 9 méter, szélessége 1,5 méter volt, így teljes átmetszetet kaphattunk róla. Olyan helyen jelöltük ki, ahol a felszínen is jól nyomon követhető volt a sánc maradványa.

A sánc fő vázát az SE 30 réteg alkotta: a nagyobb kövek és a köztük elhelyezkedő sárga színű kemény, agyagos, homokos kitöltés stabil alapot nyújtott a megcsúszások ellen. Külső oldalán több rétegű borítás található, ezek minden bizonnyal a megújítások (megerősítések) eredményei (SE 6, SE 16, SE 17, SE 19, SE 20, SE 25). (19.kép) A feltárás során az építmény mért legnagyobb magassága mintegy 2,6 méter volt. A sánc legmagasabb és a szomszédos legmélyebb része közötti szintkülönbséget növelte még az, hogy a sánc belső, vár felőli oldalán egy árkot alakítottak ki (SE 8, SE 18, SE 24). Ennek teljes mélységét csak az árkon kívüli részek feltárása után lehet pontosan meghatározni.

19. kép: A 2. kutatóárok metszete
Abb 19: Das Profil des Suchgrabens 2

A feltárás során paliszádfalnak vagy ehhez hasonló, a sánc tetején emelt, védelemre alkalmas más építménynek nem találtuk nyomát. Így ez a szerkezeti elem csupán a várat körbefogó szárazárok külső peremét jelentette.

A leletanyag:

A sánc betöltésében, rétegeiben leletanyagot – amely akár keltezésre alkalmas lehetett volna – nem találtunk. Úgy tűnik, hogy megépítésekor még nem számolhatunk a vár magasabb szintjein kialakult pusztulási rétegekkel, mert onnan óhatatlanul is belekeveredtek volna szórvány leletek ennek földjébe.

Ezzel ellentétben a belső, vár felőli oldal betöltésében már jóval gazdagabb volt a leletanyag, jóllehet ezekre is úgy kell tekinteni, mint a vár pusztulásakor a hegy lejtőjén leguruló, eső által lemosott, másodlagos helyzetű leletekre.

Az SE 8, SE 18, SE 24 rétegekben több edénytöredéket találtunk, ezek között kihajló, megvastagított, legömbölyített peremtöredékeket,[86] (5. tábla 3–7) belül teljesen, kívül sávosan zöldmázas fazéktöredéket,[87] (5. tábla 9) korsó oldal- és fültöredékét,[88] (5. tábla 2) valamint egy osztrák fazék bélyeges peremtöredékét.[89] (5. tábla 8) A pajzsba foglalt görög kereszt, felette pólyával gyakori perembélyeg, hasonló példányok a 15–16. századra datálhatók.[90] A betöltés egyéb leletei között még malomjáték töredékét,[91] (6. tábla 2) köves bronzgyűrűt,[92] (5. tábla 2) számszeríj nyílhegyét,[93] (5. tábla 5) valamint egy nyílászáró faragott kerettöredékét[94] (6. tábla 3) találjuk. Mindezek mellett az árokrészben nagyszámú vasszeg volt, különböző méretűek és fejkiképzésűek. A felszíni humuszban (SE 5) talált csizmapatkó datálása bizonytalan.[95] (5. tábla 1)

3. kutatóárok (3. tábla)

A kutatóárok a vártól közvetlenül délkeletre található. Hosszúsága 6 méter, szélessége 1,5 méter volt. A hegygerincen húzódó sziklasor és a hegyoldal között ezen a részen egy szokatlanul széles, lapos plató található. Az itteni kutatással arra kívántunk választ kapni, hogy létezett-e esetleg itt egy valamiféle olyan védmű, amelynek a felszínen nincsen nyoma.

A felszíni, modern kori szeméttel kevert humusz (SE 9) alatt egy váromladékból származó köves réteg (SE 10) következett, majd legalul egy vízszintes, apró kövekkel kevert, szürkéssárga színű, kemény altalaj (SE 23) mutatkozott. Ez a metszeten is jól kive-

[86] *Ltsz.: 2013.18.46. H=6,5 cm; sz=3,9 cm; v=0,4 cm. Ltsz.: 2013.18.66. H=6 cm; sz=2,8 cm; v=1,3 cm. Ltsz.: 2013.18.69. H=4,2 cm; sz=3,5 cm; v=1 cm. Ltsz.: 2013.18.93. H=4,7 cm; sz=3,5 cm; v=0,6 cm. Ltsz.: 2013.18.95. H=4,8 cm; sz=1,6 cm; m=3,2 cm.*
[87] *Ltsz.: 2013.18.73. H=8,5 cm; sz=6 cm; v=5 cm.*
[88] *Ltsz.: 2013.18.51. H=8,3 cm; sz=6,8 cm; m=6,8 cm.*
[89] *Ltsz.: 2013.18.109. H=11,3 cm; sz=5,1 cm; v=2,3 cm.*
[90] *TÓTH 2006, 74, 111. tétel, 93. Példányunk Holl Imre 5. és 6. változatához hasonlít. (HOLL 1955, 181.) Bertalan Vilmosné a Budapest, Lajos utcai feltárások alapján ezt a típust a 13–15. századra keltezi. (BERTALAN 1998, 184, 199.)*
[91] *Ltsz.: 2013.18.72. H=11 cm; sz=7,8 cm; v=3,2 cm.*
[92] *Ltsz.: 2013.18.117. Á=2,1 cm; v=0,2 cm.*
[93] *Ltsz.: 2013.18.71. H=8,4 cm; sz=1,2 cm; v=1,3 cm.*
[94] *Ltsz.: 2013.18.44. H=15 cm; sz=11,5 cm; v=3,8 cm.*
[95] *Ltsz.: 2013.18.43. H=9 cm; sz=8 cm; v=0,4 cm.*

hető sáv alkotta valószínűleg a várba vezető út nyomvonalát. A kemény aljzat megakadályozta a kocsik kerekeinek és a lovak patáinak besüppedését, valamint a felszín megcsúszását is a domboldal irányában, esős időjárás esetén. Azonban tekintettel arra, hogy egy szekér számára ez még nem bizonyulhatott elegendően szélesnek, keleti irányban megszélesítették a nyomvonalat jó másfél méter szélességben (SE 21). (20. kép)

A leletanyag:

A kutatóárok meghatározó leletanyaga a vasszeg volt, nagy mennyiségben és különböző méretben kerültek elő. A legjelentősebb lelet egy reneszánsz kőfaragvány volt, (6. tábla 1) amely a felszínhez közel helyezkedett el. Figyelemre méltó a kő rendkívüli vékonysága, talán egy keresztosztatú ablak borítását képezhette.

20. kép: A 3. kutatóárok
Abb. 20: Suchgraben 3

A VÁR JÖVŐJE

Vitány vára jelenleg állami tulajdonban van, kezelője a Vértesi Erdészeti és Faipari Zrt. Ahhoz, hogy a műemléki falkonzerválás és a rom valamiféle hasznosítása megindulhasson, a tulajdonosi és kezelői hozzájáruláson kívül elengedhetetlenül szükséges a vár megközelíthetőségének kialakítása. A terepviszonyok ismeretében ez korántsem egyszerű feladat, hiszen bármiféle, a várhoz vezető út kiépítésekor tekintettel kell lenni más, például természetvédelmi érdekekre is.

Első lépésként 2013 nyarán a Kuny Domokos Múzeum mint a megye régészeti emlékeiért felelős intézmény állapotfelmérést készíttetett a romról, a munkálatok vezetője Paál József építész volt.[96] Ez a tanulmány a jelenlegi állapotok felmérése és rögzítése mellett javaslatokat tett a későbbi cselekvési irányokra, s lépésenként fogalmazta meg a várral kapcsolatos teendőket. Mindehhez természetesen anyagi források szükségesek, ezek előteremtése pályázatok és a tulajdonos, illetve vagyonkezelő bevonásával lehetséges. Lehetőségeikhez mérten a civil kezdeményezések is segíthetik a munkálatokat. Reményeink szerint a feltételek teljesülése esetén megindulhat az a folyamat, amelynek eredményeként a Vértes hegység egyik legnagyobb vára megmenekülhet az enyészettől, és a környék egyik vonzó turisztikai-idegenforgalmi célpontja lehet.

László János
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: laszlo-j@freemail.hu

IRODALOM

ANJOU-KORI VIII (Szerk. Blazovich L.) *Anjou-kori oklevéltár VIII. 1324*. Budapest–Szeged 1994.

ANJOU-KORI XII (Szerk. Almási T.) *Anjou-kori oklevéltár XII. 1328*. Budapest–Szeged 2001.

ANJOU-KORI XXIII (Szerk. Piti F.) *Anjou-kori oklevéltár XXIII. 1339*. Budapest–Szeged 1999.

BÉL Bél M.: *Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Komárom vármegye*. Tatabánya 1989, 68–69.

BERTALAN 1998 Bertalan V.: *Bélyeges ausztriai edények Óbudáról*. BudRég XXXII (1998) 181–209.

BOCSI 2006 Bocsi Zs.: *Csókakő vár az írott források tükrében, különös tekintettel az Anjou korra*. Arrabona 44/2 (2006) 51–66.

BOROVSZKY 1907 (Szerk. Borovszky S.) *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város*. Budapest 1907.

[96] *KDM Régészeti adattár: 2013.13.*

ENGEL 1977 Engel P.: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban 1387–1437.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Budapest 1977.

ENGEL 1996 Engel P.: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest 1996.

FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962 Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.: *Budai török számadáskönyvek 1550–1580.* Budapest 1962.

FÉNYES 1848 Fényes E.: *A Magyar Birodalom statisticai, geographiai és történeti tekintetben részletes és kimerítő leírása. Első kötet. Komárom vármegye.* Pest 1848.

FORSTER 1905 (Szerk. Forster Gy.) *Magyarország műemlékei I.* Budapest 1905.

FÜGEDI 1977 Fügedi E.: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Budapest 1977.

GERŐ 1955 Gerő L.: *Magyarországi várépítészet.* Budapest 1955.

GERŐ 1968 Gerő L.: *Magyar várak.* Budapest 1968.

GERŐ 1975 Gerő L.: *Várépítészetünk.* Budapest 1975.

G. SÁNDOR 1968 G. Sándor M.: *A Vértes hegység középkori várai.* KMMK 1 (1968) 245–258.

HAZAI I Nagy I.–Páur I.–Ráth K.–Véghely D.: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I.* Győr 1865.

HEGYI 2007 Hegyi K.: *A török hódoltság várai és várkatonasága. II. kötet: A budai vilájet várainak adattára.* (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.) Budapest 2007.

HENSZLMAN 1887 Henszlman I.: *A Műemlékek Országos Bizottságának évi jelentése.* ArchÉrt (1887) 83–85.

HÉDERVÁRY II Závodszky L.: *A Hédervári-család oklevéltára II.* Budapest 1922.

HOLL 1955 Holl I.: *Külföldi kerámia Magyarországon. XIII–XVI. század.* BudRég XVI (1955) 147–197.

ISTVÁNFFY 1867–68 Istvánffy M.: *Magyarország története 1490–1606. I–II.* Debrecen 1867–68.

KARCZAG 2008 Karczag Á.: *Vitány-vár romjainál.* Várak, kastélyok, templomok IV/1 (2008) 38–41.

KELEMEN–RÁCZ 2013 Kelemen B.–Rácz M.: *Vitány: értékek, felelősség és lehetőségek.* Archaeologia – Altum Castrum Online 2013. http://archeologia.hu/vitany-ertekek-felelosseges-lehetosegek. (2013. augusztus 1.)

NÁCZ 1899 Nácz J.: *A Vértes vidékének történelmi műemlékei.* AK XXII (1899) 118–203.

NÁCZ 1900 Nácz J.: *A Hohenzollern fejedelmi ház és a Vértes vidéke.* Turisták Lapja XII (1900) 13–23.

NOVÁKI 2006 Nováki Gy.: *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát…" Néhány gondolat egy tanulmánykötet kapcsán.* CASTRUM 4 (2006) 87–93.

O'SVÁTH 1938 (Szerk. O'sváth A.) *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene.* Budapest 1938.

ROHRBACHER 1888 Rohrbacher M.: *Tata története.* Tata 1888.

SCHMIDTMAYER 2012 Schmidtmayer R.: *Vértesi várak. A Rozgonyi család főúri rezidenciái a 15. században.* In: (Szerk. Péterfi B.–Vadas A.–Mikó G.–Jakab P.) Micae mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest 2012, 123–140.

SZOVÁK 1989 Szovák K.: *A győri ferences őrség (custodia) XIV. századi történetéhez.* LSZ 39 (1989/3) 11–17.

THALLÓCZY 1878 Thallóczy L.: *Magyar várak 1437 körül.* AK XII (1878) 112–115.

THALLÓCZY–HORVÁTH 1912 Thallóczy L.–Horváth S.: *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). 1244–1710.* (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 3.) Budapest 1912.

TÓTH 2006 Tóth B.: *A visegrádi fellegvár középkori kerámiaanyaga.* In: (Szerk. Buzás G.) A visegrádi fellegvár. Visegrád régészeti monográfiái 6. Visegrád 2006, 50–103.

ZSO VI (Szerk. Mályusz E.–Borsa I.) *Zsigmondkori oklevéltár VI. 1417–18.* Budapest 1999.

EINE UNGERECHT VERNACHLÄSSIGTE BURG IM GEBIRGE VÉRTES: VITÁNY

JÁNOS LÁSZLÓ

Die erste urkundliche Erwähnung der Burg Vitány (Komitat Komárom-Esztergom) stammt aus dem Jahre 1324. Wer die Festung erbaut hat, ist aber nicht bekannt.

Die erste archäologische Forschung im Jahre 2012 hat die Absicht gehabt, festzustellen, wie dick die Einfüllung im Burghof ist. Obwohl wir im ersten Suchgraben mindestens eine Tiefe von 2,5 Meter freigelegt haben, haben wir die Gehfläche noch nicht gefunden. Im zweiten Suchgraben haben wir Informationen von der Schanze um der Burg bekommen, wie sie aufgebaut ist und es ist auch festgestellt worden, dass keine Palisaden darauf gestanden sind. Im dritten Suchgraben haben wir die Spuren des in die Burg führenden Weges gefunden.

Diese erste Ausgrabungskampagne hat neue Teilinformationen im Zusammenhang der Bauperioden gebracht, das ist der erste Schritt zur Konsenvierung der Mauer und der späteren Ausnützbarkeit gewesen.

Übersetz von János László

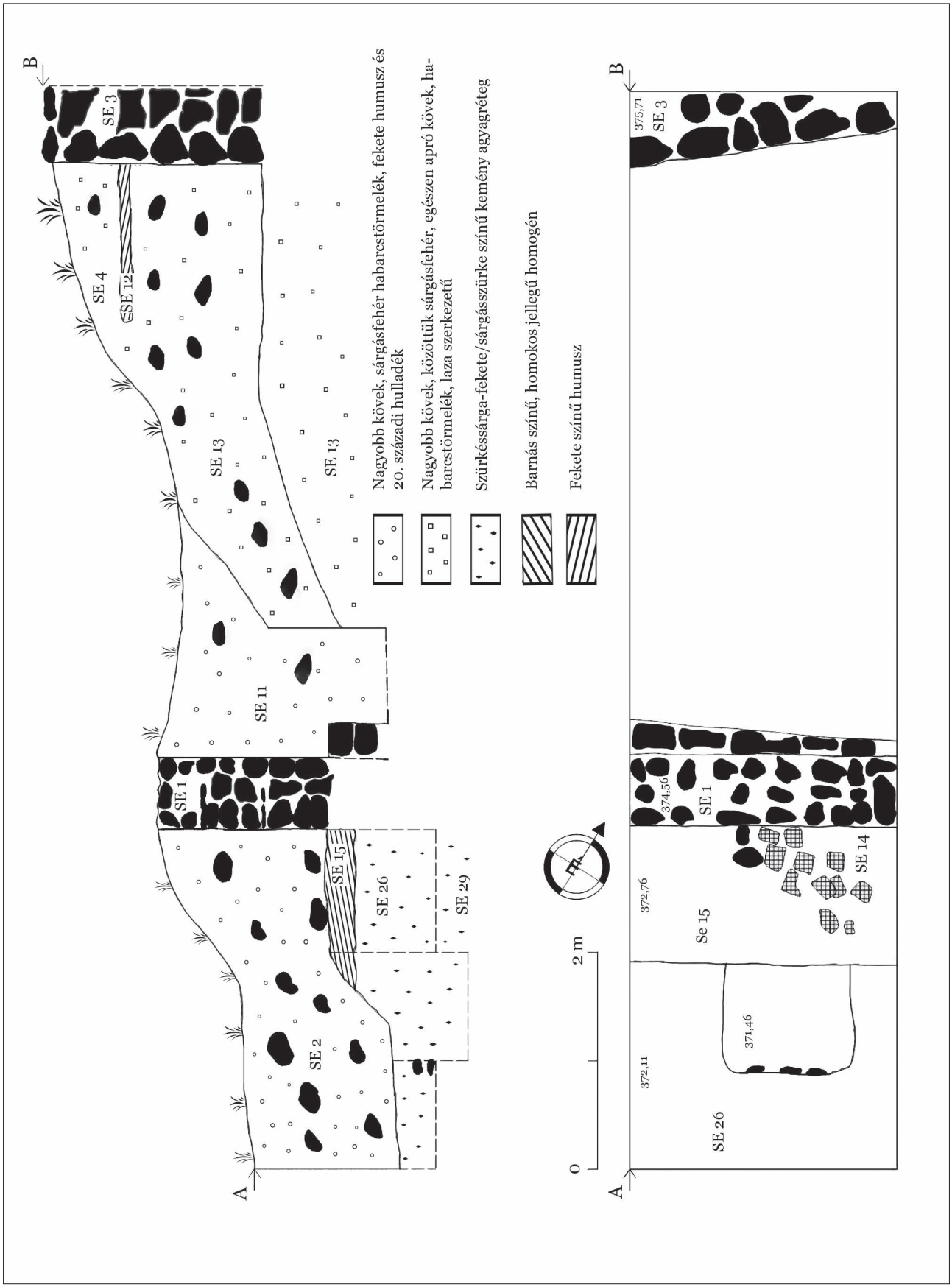

1. tábla: 1. kutatóárok
Taf. 1: Suchgraben 1

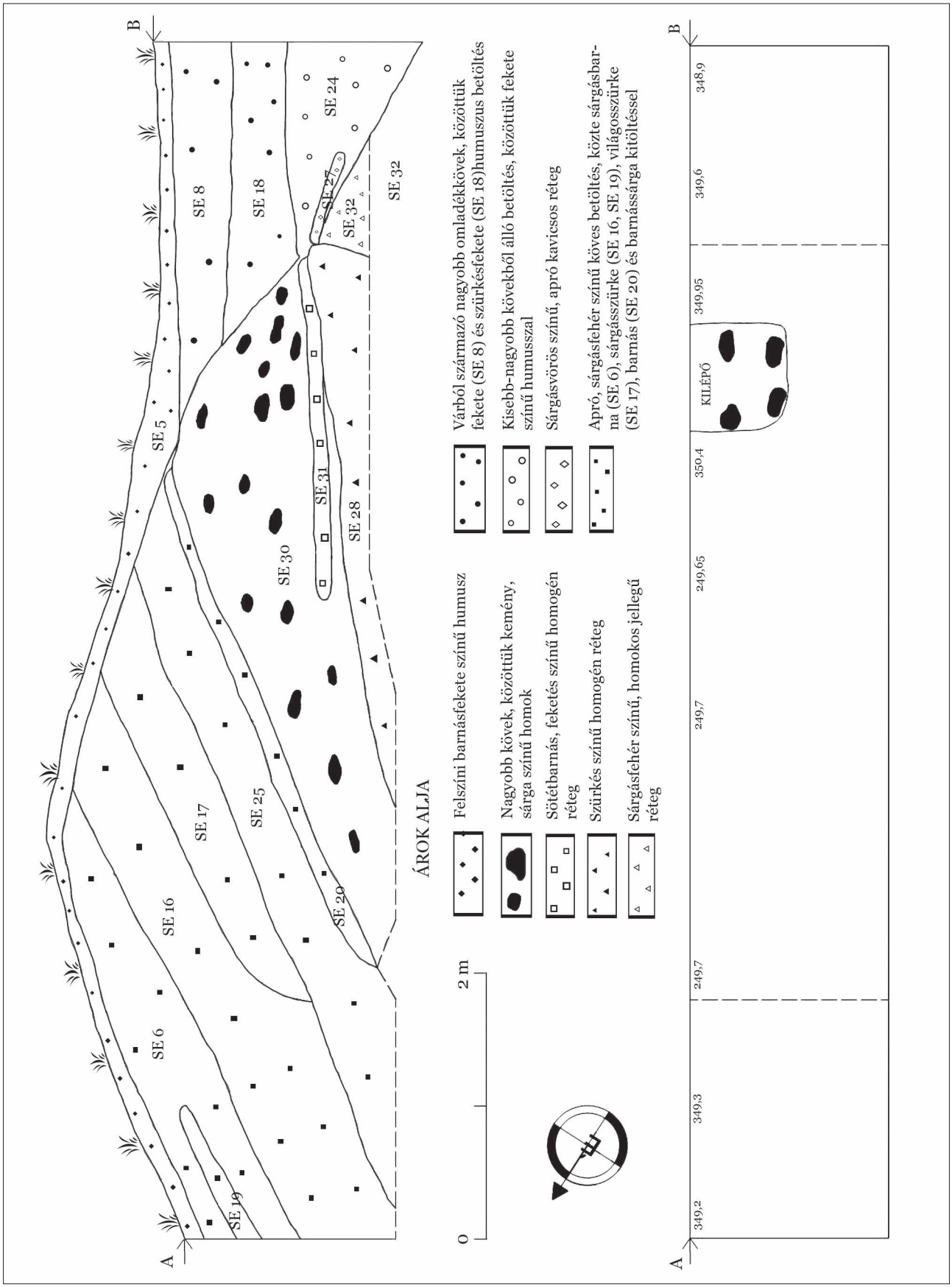

2. tábla: 2. kutatóárok
Taf. 1: Suchgraben 2

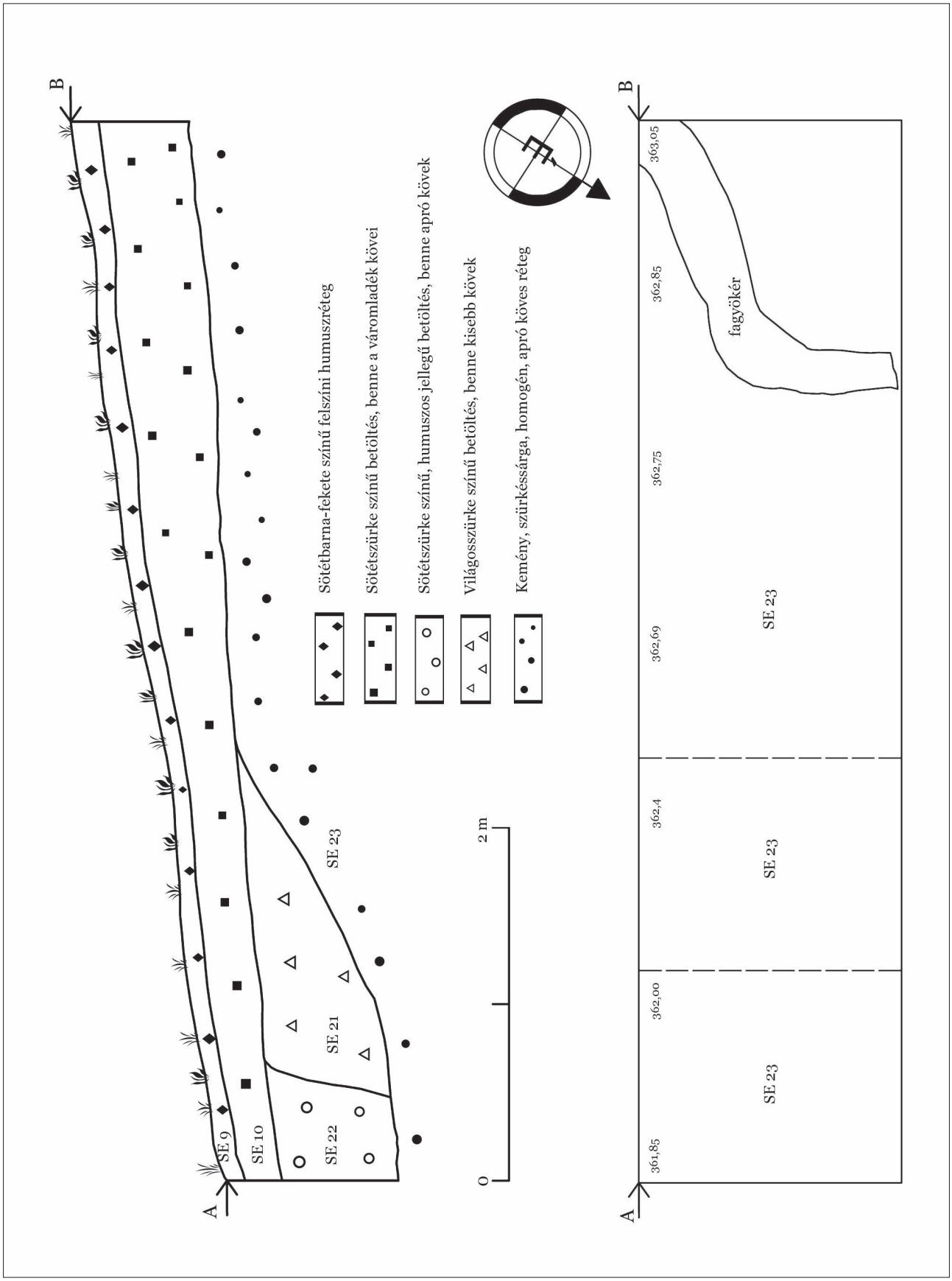

3. tábla: 3. kutatóárok
Taf. 3: Suchgraben 3

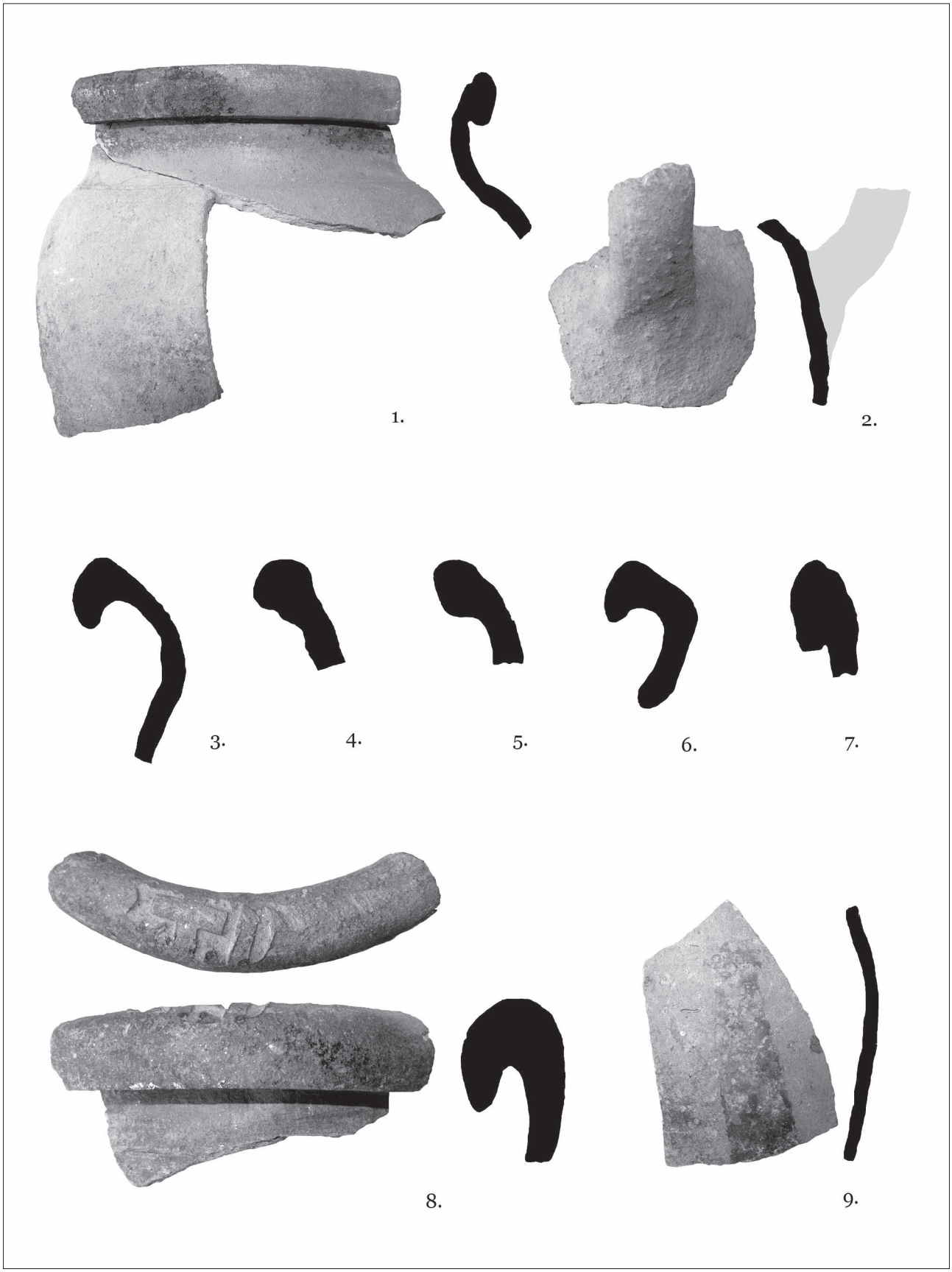

4. tábla: 1–2013.18.33.1–2.; 2–2013.18.51.; 3–2013.18.46.; 4–2013.18.66.; 5–2013.18.69.; 6–2013.18.93.; 7–2013.18.95.; 8–2013.18.109.; 9–2013.18.73.
Taf. 4: 1–2013.18.33.1–2.; 2–2013.18.51.; 3–2013.18.46.; 4–2013.18.66.; 5–2013.18.69.; 6–2013.18.93.; 7–2013.18.95.; 8–2013.18.109.; 9–2013.18.73.

5. tábla: 1–2013.18.43.; 2–2013.18.117.; 3–2013.18.19.; 4–2013.18.17.; 5–2013.18.71.; 6–2013.18.1.; 7–2013.18.42.
Taf. 5: 1–2013.18.43.; 2–2013.18.117.; 3–2013.18.19.; 4–2013.18.17.; 5–2013.18.71.; 6–2013.18.1.; 7–2013.18.42.

1.

2.

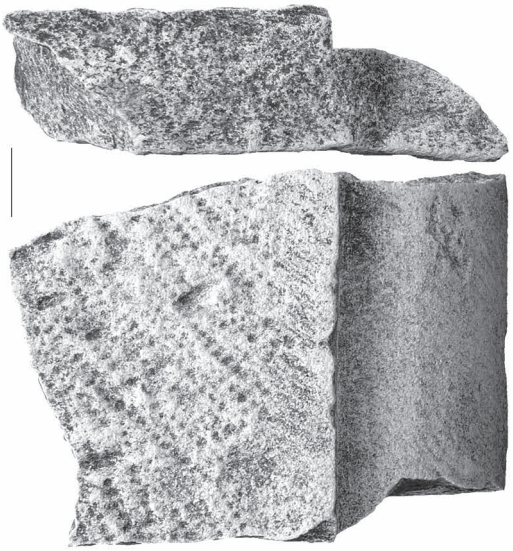

3.

6. tábla: 1–2013.18.157.; 2–2013.18.72.; 3–2013.18.44.
Taf. 6: 1–2013.18.157.; 2–2013.18.72.; 3–2013.18.44.

TATAI HARANGLÁB
(DOKUMENTUMOK A TÓVÁROSI HARANGLÁB TÖRTÉNETÉNEK KÉT FEJEZETÉHEZ)

PERGER GYULA

„Méltóságos Uram! A harangláb kulcsa a községházán van, található ott egy régi jegyzőkönyv is, amely a harangláb történetével foglalkozik. Itt sokat lehet kiolvasni, míg magában a haranglábban semmit, mert évekkel ezelőtt leégett és minden régi nyom elpusztult. (...) *A jegyzőkönyvet leggyorsabban Horváth Károly pénztári ellenőr Úr tudja előadni.*"

A fenti – Komárom-Esztergom vármegye Törvényhatósági Iskolai Népművelési Bizottsága által – 1936. augusztus 17-én keltezett levél Révhelyi Elemér hagyatékában maradt fenn.[1] A (...) állami iskolafelügyelő, vármegyei népművelési titkár által megfogalmazott sorok egyértelműsítik, hogy Révhelyi kutatásai során nem talált elegendő történeti forrást Tata mára szimbolikussá vált építményéről, a haranglábról. Révhelyi hagyatékának tanúsága szerint – sajnos – a levélben jelzett jegyzőkönyvet sem ismerhette meg.[2] A haranglábra vonatkozó tucatnyi lapon csupán az ismert és nyomtatásban is megjelent munkákat,[3] illetve vonatkozó sajtóhíreket tüntetett fel, jegyzetelt ki. Az egyetlen – az építésre vonatkozó – fontos adatokat is tartalmazó forrásból, „*Tóváros jegyző könyvé*"-ből, sajnos csak utalásokat hagyott hátra, így csupán annyit tudhatunk, hogy a jegyzőkönyvben melyik évben mely pont alatt, milyen tárgyszó kapcsolódik a harangláb építéséhez.[4] Egyedül a harangokra vonatkozó adatokat jegyzetelte ki. Eszerint 1762-ben rendelték meg a harangokat Christelli pozsonyi harangöntőnél. Az áccsal 1763. február 1-jén kötött szerződést a község, amelynek alapján Éder József „*francia módon*" építette meg a tetőszéket, amelyet fazsindellyel fedtek.[5] (1. kép)

A haranglábra vonatkozó 19. századi adatok közül csupán az 1834. június 13-i – nyilván egy bűnügyre vonatkozó – bejegyzés egy részletét jegyezte fel Révhelyi: „*120. ügy.* (...) *és ezek őtet (részegek voltak) a haranglábba vinni akarták*".[6]

Az építmény elhanyagoltsága, leromlott állapota miatt a 19. század végére a helyi sajtó visszatérő témájává, céltáblájává vált. „*Ott van mindjárt a harangláb, melyet az egyszeri csapók borsón akartak eltolni az almási utczára. Bárcsak megcselekedték volna. Minap különben rátettek egy táblát, melyre »éjjeli őrtanya« van írva. No, ennek meg már pláne alkalmatos, mert még ablak sincs rajta!*" – írta 1885-ben „*Nyugoti*".[7] 1893-ban arról számolt be a Tata-Tóvárosi Hiradó, hogy „*Tóváros dísze bomladozik. Köröskörül lehullott róla a vakolat, megrepedeznek a falai, s mikor az elkeseredett Zakara család belekapaszkodik a kötél foszlányokba, hogy elhúzzák a »kísérőt«, meginog a fal, mozog az állvány, s azokon siratják keservesen a régi jó időket a bús harangok. No hát ki ne találná el, hogy a tóvárosi díszes »haranglábról« van szó, mely már kezd életveszélyesen fenyegetővé lenni. Szólunk tehát az illetékes elöljárókhoz, hogy sürgősen intézkedjenek s eszközöljenek ki valami ügyes módot, a csúf alkot-*

1. kép: Tóváros vedutája a helyi mészáros céh tanulólevelén, előtérben a harangtoronnyal. 18. század vége
Abb. 1: Ansicht von Tóváros auf dem Lehrlingsbrief der lokalen Fleischerzunft, im Vordergrund mit dem Glockenturm (Ende des 18. Jhs)

1 *KDM HGy Révhelyi-hagyaték.*
2 *KDM HGy Révhelyi-hagyaték.*
3 *KDM HGy Révhelyi-hagyaték.*
4 *Harangok: 1763. 105, 109, 115. Ácsmunkák: 1763. 105, 106, 107. Feliratok: 1763. 107/a. Festés: 1764. 109, 115. Építés: 1764. 145.*
5 *KDM HGy Révhelyi-hagyaték.*
6 *Tóváros jegyző könyve. 1833. esztendő november 1-től 1836. esztendő augusztus 14-ig.*
7 *Tata-Tóvárosi Hiradó. 6. évf. 4. sz. 1885. január 24. 2. Az idézet „Nyugoti" „Kóborlások III. Tóváros on" című tárcájában olvasható.*

mány lebontására, mert most kilátás van reá, hogy önnön maga fogja felmondani a szolgálatot s még valakinek életébe is kerülhet ez a rozoga, őskori maradvány végelgyengülésben történt összerogyása.” [8]

2. kép: Az Esterházy tér a 19. század végén (KDM TGy ltsz. nélkül)
Abb. 2: Der Esterházyplatz am Ende des 19. Jhs

1897-ben már nemcsak mint életveszélyes építmény, hanem egyenesen a várost elcsúfító *„madárijesztő”* képében jelent meg a harangláb: *„Tóvárosnak tudvalevőleg egyik legutálatosabb dísze a főtéren levő haranglábnak nevezett szélmalom. Ezen a város külcsínját elrútító madárijesztőn van négy óra is, de csak díszül, miután egyik sem mutatja pontosan az időt, mit különben nem is igen lehet kérni, miután mindegyik óralapnak csak – fél mutatója van. Annak idején említettük volt, hogy a tulajdon jogot illetőleg a hitközség per*(r)*el támadta meg a politikai községet, mely a haranglábat legjobban szerette volna eltávolítani. A pereskedést, mint most értesültünk abban hagyták, miután a bizonyítási eljárást nem lehetett megtartani. Tóvárosban tehát megmarad a status quo.”* [9] (2. kép)

Mohl Adolf precizitásának – és gyűjtőszenvedélyének – köszönhetően a híradóban felemlített per anyaga, illetve annak legfontosabb dokumentumai is ránk maradtak. Mohl 1902. évi tatai kinevezésétől kezdve gyűjtötte és rendezte egyházközségének dokumentumait. Számos fogalmazványt és hivatalos dokumentumot is tematikus dossziékba sorolt – olyanokat is, amelyek később nem kerültek be az egyházmegye hivatalos adminisztrációs anyagai közé.[10] Bár hagyatéka szétszóródott,[11] a tóvárosi haranglábbal kapcsolatos *„gyűjtése”* – legalábbis a 19. század végétől a 20. század elejéig terjedő időszakra vonatkozóan – teljesnek tekinthető. Az alábbiakban elsőként a harangláb tulajdonjoga tekintetében keletkezett dokumentumokat, majd az annak lebontását célzó törekvéseket tartalmazó iratokat mutatjuk be.

KIÉ A HARANGLÁB?

Az 1880-as évek elején kezdődött *„per”* alapját éppen az építmény tulajdonjogára vonatkozó dokumentumok hiánya, illetve bizonytalansága adta. Míg Tóváros képviselőtestülete a község jegyzőkönyvébe 1774-ben rögzített – nyilván a fentebb idézett építésre vonatkozó – bejegyzésre alapozta tulajdonjogát, addig a római katolikus egyházközség az 1830-as *Canonica Visitatiora* hivatkozhatott. Bizonyosan csak annyit lehetett tudni, hogy a harangláb 1868 óta Tóváros kezelésében volt, s nyilvánvalóan a község élvezte az építmény hasznait is. Talán éppen a harangláb leromlott állapota és annak funkciója indította arra Horváth Ferenc plébánost, illetve a hitközség képviselőtestületét, hogy *„visszaigényelje jogos tulajdonát”*. A dokumentumok tanúsága szerint – bár Tóváros már 1882. november 29-én határozatot hozott a harangláb átadásáról – az ügy csak két évtized múltán rendeződött az átruházási szerződés aláírásával, illetve annak hatósági jóváhagyásával.

„A tóvárosi rom.(ai) *kath.*(olikus) *egyház község elöljáróságának a tóvárosi harangok és harangalap kezelésének, a hitközség részére átadása iránt benyújtott kérelme tárgyában megtartott vizsgálat, az állandó választmány javaslata alapján.*

Miután a tóvárosi rom.(ai) *kath.*(olikus) *hitközség elöljáróság, hivatkozva a canonica visitatio 1830 évi letételére, a tóvárosi harangokat és haranglábat, nemkülömben a harangalapot, mint a tóvárosi rom.*(ai) *kath.*(olikus) *hitközség tulajdonát Tóváros község kezelése alól átadatni kívánja, míg ellemben, Tóváros község képviselő testülete, hivatkozva Tóváros község 1774 évi jegyzőkönyvének egyik, s eredetiben bemutatott pontjára a haran-*

[8] *Tata-Tóvárosi Hiradó. 14. évf. 51. sz. 1893. december 23. 4.: „Hírek” rovatban.*

[9] *Tata-Tóvárosi Hiradó. 18. évf. 30. sz. 1897. április 15. 3.: „Hírek” rovatban. A működésképtelen toronyórák még 1913-ban, a Tata-Tóvárosi Hiradó november 1-i számában is szerepeltek, a „Tárca” rovat pamfletjében.*

[10] *Mohl Adolf rendezte a plébánia irattárát, levéltárát, az alapítványi számadásokat is. Vö.: MOHL 1909, 207.*

[11] *Mohl Adolf és Mohl Antal hagyatéka a győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, valamint a Győri Egyházmegyei Levéltárba került. A két Mohl anyagának szétválogatását, rendezését és leltározását tíz éve kezdtem meg.*

gok s harangláb tulajdon jogát Tóváros község részére vitatja, ekép a tóvárosi harangok és harangláb tulajdon jogának kérdése tétetik vitássá, tekintettel arra, hogy a törvényhatósági bizottság tulajdon jogi kérdésekben nem dönthet, más részről pedig a közigazgatási hatóságnak a létező álapotok fentartása feladata, a harangok és harangalap 1868 év óta községi kezelés alatt ált, s az ezekre vonatkozó számadások a község képviselő testülete által vezettetnek, s vizsgáltatnak meg, s a törvényhatóság által fölülvizsgáltatnak, a mi a jelenlegi állapotra nézve azt bizonyítja, hogy a harangok, harangláb és harangalap a község kezelése alatt vannak, a tóvárosi rom.(ai) *cath.*(olikus) *hitközség elöljáróságának a tóvárosi harangok, – harangláb és harangalap átadása iránt benyújtott kérelme, mint a vitássá vált tulajdon jogot érintő, nem teljesíthető, s Tóváros község képviselő testületének múlt évi november hó 29én 3 sz. a. a ha*(ra)*ngok és harangláb átadása iránt hozott határozata jóvá nem hagyható.*

Miről Tóváros község képviselő testülete, s a tóvárosi rom.(ai) *cath*(olikus) *hitközség, s ez utóbbi a járási szolgabírói hivatal útján értesítetnek.*

Kiadta Kun Miklós főjegyző"[12]

„Átruházási szerződés.

mely az alulírottak között a következő feltételek mellett köttetett:

1. Tóváros község mint erkölcsi testület nevében Kvárik János bíró és Lugosi Gyula jegyző a községi képviselőtestületnek 1901 évi augusztus 30-án 47/I. szám alatt hozott határozata alapján ezennel átadjuk teljes tulajdoni joggal a tóvárosi »Esterházy tér«-en álló haranglábat a benne függő négy harangot tartozékaival együtt, valamint a község javára a tatai és tóvárosi takarékpénztárban kezelt, az 5040 számú betéti könyv szerint jelenleg 1051 kor.(ona) *30 fillér tőkéből álló harangalapot a tényleges átvételig számítandó kamataival együtt a tóvárosi római katholikus hitközségnek.*

2. A tóvárosi római katholikus hitközség nevében Guszich Lajos plébános mint egyházi és Rabel Lajos mint világi elnökök ezennel átveszik Tóváros község mint erkölcsi testülettől az 1., pontban körülírt ingatlant és ingóságokat valamint tőkét teljes tulajdoni joggal a tóvárosi róm.(ai) *kath.*(olikus) *hitközség, illetve közönség javára az alábbi pontokban felsorolt kötelezettségekkel: u.*(gy) *m.*(int)

a: az átvétel napjától számítva a róm.(ai) *kath.* (olikus) *hitközség fizeti az 1775 évi január hó 1én kelt alapító levél értelmében a tóvárosi kapucinus zárdának járó évi 105 kor.*(ona) *azaz: Egyszázöt korona tiszteletdíjat évenkint, a mit eddig a politikai község fizetett.*

b: a római katholikus hitközség visszafizeti a községi szegényalapnak 200 kor.(ona) *azaz: Kettőszáz korona tartozását 1895 évi január 1-től esedékes 6%-os kamataival együtt jelen szerződés felsőbb hatósági jóváhagyása után.;*

c: a harangláb, harangok és a harangalap átvétele által a r(ómai)*kath.*(olikus) *hitközség a község tulajdonában levő épületek iránt semmi néven nevezendő igényt többé soha nem tart s a mennyiben e tekintetben bárki részéről igény támasztatnék, arról a r*(ómai)*k.*(atolikus) *hitközség egyszer és mindenkorra lemond.*

3. Tóváros község mint erkölcsi testület azon területet, melyen jelenleg a harangláb áll, addig, a míg a harangláb rajta állani fog, a római katholikus hitközségnek minden díj fizetése nélkül használatul átengedi, azonban a terület iránt tulajdoni jogát továbbra is teljes épségben fentartja.

4. A jelen jogügyletből kifolyólag felmerülő illeték- és bélyegköltségeket az átvevő tóvárosi róm.(ai) *kath.*(olikus) *hitközség tartozik fizetni.*

Ezen szerződés két eredeti példányban köttetvén, mindkét szerződő félre nézve az illetékes felsőbb hatóság jóváhagyása után válik kötelező erejűvé.

Kelt Tóvároson, 1901 november 15."[13]

Az átruházási szerződés jóváhagyását követően a szerződő felek által aláírt jegyzőkönyvben rögzítették az átadás-átvétel pénzügyi vonatkozásait.

„Jegyzőkönyv

felvétetett Tóvároson, 1902 Szeptember 24én a községi elöljáróság és a tóvárosi r(ómai)*k.*(atolikus) *hitközségi elnökség által, a képviselőtestület és a hitközségi választmány határozata alapján a harangláb, harangok és a harangalap átadása s átvétele tárgyában.*

Jelen voltak: A községi elöljáróság részéről Lugosi Gyula jegyző, Harmath József pénztárnok, Kvárik János város bíró. A r(ómai)*k.*(atolikus) *hitközség részéről: Mohl Adolf plebános egyh.*(ázi) *elnök Supka Károly hitk.*(özségi) *pénztárnok*

---

[12] *Komárom megye 1883. évi május hó 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonatának másolata. GyEL Mohl-hagyaték 71. gy/9558. a. i.*

[13] *A szerződés (egyik) eredeti példánya, 1 koronás illetékbélyeggel. A dokumentumot az azt aláíró Kvárik János bíró, Lugosi Gyula jegyző, Guszich Lajos plébános, illetve Rábel Lajos világi elnök mellett két tanú, illetve Tóváros Mező Város és a Tatai Egyház pecsétje hitelesítette. A szerződésre rávezették a két – megfelelő pecsétekkel ellátott – érvényesítő határozatot is: „102 kgy/15985. ai. Ezen átruházási szerződés Komárom vármegye 1902 évi május hó 26.án tartott bizottsági közgyűlésének fenti számú határozata szerint jóváhagyatott", illetve Mohl Antal püspöki helynök 1902. szeptember 29-én kelt, 2683. szám alatti tömör megjegyzését: „Jóváhagyom." (GyEL Mohl-hagyaték)*

Tóváros község és a r(ómai)*k.*(atolikus) *hitközség között 1901 évi november hó 15én kötött átruházási szerződés a törvényhatóság 1902 évi május 26án 102/gy/15985 ai szám alatt hozott határozatával jóváhagyatván, – a községi képviselő testület f.*(olyó) *évi Szept*(ember) *1seji határozatai értelmében a harangláb és tartozékainak átadása és átvételére nézve az elszámolási és kezdési határidő f.*(olyó) *évi szeptember 1sejében állapíttatott meg. Ezen naptól kezdve a harangok jövedelme a r*(ómai)*k.*(atolikus) *hitközséget illetik, mely azt tényleg be is vételezi, viszont azonban ezen naptól fogva hitközséget terhelik az átruházási szerződésben elvállalt kötelezettségek is. E szerint 1902 szeptember 1től a r*(ómai) *k.*(atolikus) *hitközség fizeti a kapuczinus zárda 105 kor.*(ona) *évi járulékát, tehát a folyó évre ennek 1/3ad részét, – ezennel átadja, illetőleg visszafizeti a politikai község szegénypénztára részére 200 kor*(ona) *tartozását 1895 január 1től járó 6% kamataival együtt folyó évi szeptember 1ig számítva: 92 koronával.*

Viszont a politikai község ezennel át- és tulajdonába bocsátja a r(ómai)*k.*(atolikus) *hitközségnek a haranglábat, négy harangot tartozékaival együtt; átadja készpénzben az 1128 kor.*(ona) *65 fillért tevő harang alapot, továbbá kifizeti, illetve a polg.* (ári) *községet terheli f.*(olyó) *évi Szept*(ember) *1ig a kapuczinus zárdának járó évi 105 kor.*(ona) *tiszteletdíj, vagyis ennek 2/3 része.*

Alulírott községi elöljáróság elismeri, hogy a 200 kor.(ona) *tőkét és 92 kor.*(ona) *kamatot a szegénypénztár javára felvette; a r*(ómai)*k.*(atolikus) *hitközség pedig elismeri, hogy a polg.*(ári) *községtől a haranglábat, 4 harangot és tartozékait, valamint az Egyezeregyszázhuszonnyolcz kor.*(orona) *65 fillér harang alapot hiány nélkül átvette, átvette továbbá a régi tartozás fejében visszaadott kötelezvényt is, valamint az átruházási szerződés és jelen jegyzőkönyv egy-egy példányát.*

Ezzel az átadás és átvétel megtörténvén, erről jelen jegyzőkönyv két példányban felvétetve, helyben hagyva áláíratott.

K(elt)*m*(int)*f*(en)*t. Kvárik János bíró, Mohl Adolf plébános, Lugosi Gyula, Supka Károly, Harmath József pénztárnok*"[14]

A jegyzőkönyv felvételét követő napon az ügy lezárásaként Mohl Antal püspöki helynök a végleges püspöki jóváhagyásról intézkedett.

„Nagyontisztelendő szentszéki Ülnök, zsinati Vizsgáló és Plebános Úr!

A tóvárosi harangok átruházási szerződését oly felhívással küldöm ide ./. csatolva vissza N(agyon) *t*(isztelen)*dő Uraságodhoz, hogy arról két hiteles másolatot készíteni és mindhárom szerződési példányt jóváhagyás végett minél előbb beterjeszteni szíveskedjék.*

Isten szent áldása Velünk!

Győrött, 1902. évi szeptember hó 25-én.

N(agyon)*t*(isztelen)*dő Uraságodnak Krisztusban jóakarója Mohl Antal püspöki helynök.*"[15]

Mohl Adolf a jóváhagyott szerződés egy példányát a kegyúri levéltárba is eljuttatta. Erről tanúskodik 461/902 számmal jelzett fogalmazványa.

„Mélt.(óságos) *Gróf Úr!*

Mély tisztelettel jelentem, hogy a m.(ült) *é.*(v) *novemb.*(er) *15-én kötött s a fölöttes hatóságok által jóváhagyott, és me.*(llékelt) *szerződés értelmében a tóvári r*(ómai)*k.*(atolikus) *hitközség f.*(olyó) *é.*(v) *szept*(ember) *24-én a haranglábat, harangokat és harangalapot a polit.*(ikai) *községtől átvette. Egyidejűleg beterjesztem az* (...) *szerződés hiteles másolatát, azon czélból, hogy azt a kegyúri levéltárban megőriztetni szíveskedjék.*

Tata, 1902. X. 22. Mohl"[16]

A harangláb egyházi kezelésbe való átvételének ügye Horváth Ferenc plébánossága[17] alatt kezdődött. A szerződést Guszich Lajos idejében[18] kötötték meg, de a fenntartás és működtetés Mohl Adolfra maradt. Egy ránk maradt válaszlevél tanúsága szerint Mohl a jóváhagyott szerződés, az átvétel után szembesült azzal, hogy az építmény adóköteles. A *„Tóvárosi hitk.* (özség)*i haranglábra rótt illeték ügyében*"[19] a győri dr. Korn János köz és váltóügyvéd az alábbiakról tájékoztatta Mohl Adolfot.

---

[14] *A jegyzőkönyv eredeti példánya, Tóváros Mező Város és a Tatai Egyház pecsétjével. (GyEL Mohl-hagyaték)*

[15] *Mohl Antal szárazpecsétes levélpapírjára kézzel írt eredeti példány, 2683. iktatószám alatt. Az irat külzetén lévő megjegyzés szerint 1902. szeptember 27-én érkezett meg a levél. (GyEL Mohl-hagyaték)*

[16] *A Tatai Plébánia iktatókönyvében nem szerepel a fogalmazvány iktatószáma!*

[17] *Horváth Ferenc 1812. január 12-én született a Sárvár melletti Herpenyő nevű malomban. 1840-ben szentelték pappá. 1871. május 27-én iktatták be tatai plébánossá. Esperesi, majd 1874-től bél-háromkúti címzetes apáti stallumot kapott. Az ő tatai működése alatt alapította Esterházy Miklós a leányiskolát, az óvodát és a kórházat. Ő hozta létre a tatai Katholikus Legény-Egyesületet is.*

[18] *Guszich Lajos Horváth Ferenc 1900-ban bekövetkezett halála után került a tatai plébániára. Csupán másfél esztendeig szolgált, mivel 1901 végén lemondott a plébániáról, és szerzetes lett.*

[19] *A kézzel írt levél külzetén, Mohl Adolf kézírásával. (GyEL Mohl-hagyaték)*

„Főtisztelendő Plebános Úr!

F.(olyó) *hó 8.-án kelt megkeresésére válaszolólag van szerencsém a következőkről értesíteni. A hitközségek sem adótól, sem illetéktől nem mentek feltétlenül, hanem csak bizonyos tárgyakra. Így a templom és iskola, adó- és illetékegyenérték-mentes. A templomföldek adókötelesek. A templomnak és hitközségnek szánt hagyományok vagy azok nevében kötött vételi ügyletek illetékkötelezettsége nem egészen határozott, némelykor a pénzügyi hatóságok megállapítják az illetékmentességet, némelykor nem.*

A velem közölt fizetési meghagyás ellen felebbezni lehet birtokon belől, vagyis az illeték lefizetése nélkül, ha a meghagyás kézbesítésétől 30 nap még nem telt el; és birtokon kívül, vagyis az illeték lefizetése mellett, ha a meghagyás kézbesítésétől meg 90 nap nem telt el.

A felebbezés szövegét itt közlöm; ha a fentebb jelzett határidők még el nem teltek, szíveskedjék ily értelemben a felebbezést aláírni s az adóhivatalnál benyújtani. A 3. darab iratot mellékelve visszaküldöm.

Győr, 1904. július 13.

Szíves üdvözlettel készségese: Dr Korn János”

A HARANGLÁB SORSA

Alig egy évtizeddel a harangtorony egyházi kezelésbe vételét követően megkérdőjeleződött annak eredeti funkciója is. A tanfelügyelőség – az elemi iskola gondnokságának kezdeményezésére – arra kérte a „*tulajdonos képviselőjét*”, hogy a haranglábat távolítsa el az iskola közeléből.

„Nagyságos és főtisztelendő Mohl Adolf dr. apát-esperes plébános úrnak mint a tóvárosi róm.(ai) *kath.*(olikus) *hitközség elnökének Tata.*

A tóvárosi állami elemi iskola gondnokságának előterjesztésére tisztelettel megkeresem Nagyságodat, hogy tekintettel arra, miszerint a tóvárosi állami elemi iskola közvetlen közelében levő harangláb nemcsak hogy megbontja az iskolai épület és az előtte levő tér kellemes összhangját, de főleg mivel a folytonos harangzúgás a tanításra nagymértékben zavarólag hat, méltóztassék a fentiekre való tekintettel lehetőség szerint módot találni arra, hogy ezen harangláb egy más alkalmasabb helyre helyeztessék át, ahol szerepét ép oly mértékben betölti, mint most a nélkül azonban, hogy a fenti hátrányok továbbra is fennmaradnának.

Nagybecsű intézkedéséről méltóztassék a kir.(ályi) *tanfelügyelőséget értesíteni.*

Komárom 1913. évi április hó 21-én

A kir.(ályi) *tanfelügyelő h.*(elyett) *Kemény Árpád kir.*(ályi) *s.*(egéd) *tanfelügyelő.*[20]

Ettől kezdve az ügy az érdekelt felek és a bürokrácia minden szintjét bejárva 1914 áprilisáig folytatódott.

„Tekintetes Közigazgatási Bizottság!

A tóvárosi állami elemi iskola gondnoksága nevében és megbízásából azon tisztelettel teljes kéréssel fordulunk a Tekintetes Közigazgatási Bizottsághoz, miszerint a tóvárosi rom.(ai) *kath.*(olikus) *hitközséget utasítani szíveskedjék, hogy a tulajdonát képező, az állami elemi iskolától alig néhány méternyire álló haranglábot onnan távolítsa el. Ezen tisztelettel teljes kérelmünk benyújtására az szolgáltatott okot, hogy a harangok zúgása zavarja, sőt az emeleti részekben majdnem lehetetlenné teszi a tanítást. El kell ugyan ismernünk, miszerint a róm.*(ai) *kath.*(olikus) *hitközség ismerve ezen kellemetlen állapotot, teljes jóakarattal azon van, hogy a harangozás lehetőleg oly időben történjék, mikor nincs előadás; csakhogy ez – különösen ha egy napon több temetés is van, – nem mindig sikerül. Ily alkalmakkor azután a tanítók érdemleges munkát az iskolában nem végezhetnek, mert a harangzúgás a tanulók figyelmét leköti, azt az alig hallható előadástól elvonja s így előmenetelüket hátráltatja. Ez az ok indította a gondnokságot arra, hogy szavát felemelje; nem akarja ugyanis, hogy egy szépen fejlődő kultúrintézmény munkaképessége ily csekély ok miatt károsan befolyásoltassék. Midőn tisztelettel teljes kérelmünket megújítjuk és azt jóakaró figyelmükbe ajánljuk, maradunk a Tekintetes Közigazgatási Bizottságnak kész szolgái*

Tóváros 1913. június 22.én

Fittler Sándor sk. elnök., Kaptay József s. k. gondn.(ok) *jegyző”*[21]

„Komárom vármegye közigazgatási bizottságától.

1188/kb. 1913. sz.

Tárgy: A tóvárosi állami elemi iskola gondnokságának kérelme a haranglábnak áthelyeztetése tárgyában.

HATÁROZAT.

A tóvárosi állami elemi iskola gondnokságának kérvényét a melyben az állami iskola közvet-

[20] *Komárom megye királyi tanfelügyelője szárazpecsétes papíron, 721/1913. iktatószám alatt. (GyEL Mohl-hagyaték)*

[21] *Másolat. GyEL 6036/1913.*

len közelében levő haranglábnak egy megfelelőbb helyre való áttételét kéri, másolatban áttesszük a győregyházmegyei főhatósághoz azon megjegyzéssel, hogy a harangláb elhelyezése tényleg oly kedvezőtlen, hogy a gyakori harangzúgás a tanítás menetére nagy mértékben zavarólag hat.

Szépészeti szempontból is kifogás alá esik ugyan a harangláb jelenlegi elhelyezése, de ez távolról sem képez indokot arra nézve, hogy az áthelyezés kérdését a Bizottság magáévá tegye s erre is kiterjeszkedve az egyházmegyei főhatóság figyelmét szintén felhívja.

Minthogy azonban a fentebb mondott körülmény sürgősen követeli az éthelyezés mielőbbi megtörténtét, felkérjük a győrgyházmegyei főhatóságot hogy az ügy rendezését vegye a kezébe, az áthelyezést oly időben foganatosíttassa, hogy az 1913/14. tanév beálltával a harangláb egy alkalmasabb helyre kerüljön, vagy a mennyiben a harangláb áthelyezése bármi szempontból kivihetetlen volna, úgy csak a harangoknak oly helyre való áttétele iránt szíveskedjék intézkedni, a hol a harangzúgás nem fog zavarólag hatni a tanításra, mint a jelenlegi helyén.

Végül felkéri a közigazgatási bizottság Püspök úr Őméltóságát, hogy intézkedésének eredményét a vármegye közigazgatási bizottságával tudatni szíveskedjék.

Erről a kir. tanfelügyelőség és a kérelmező iskola gondnokság értesíttetnek.

Komárom, 1913. évi július hó 17.én

alispán, h. elnök." [22]

„Főtisztelendő c.(ímzetes) *Apát, kerületi Esperes Úr!*

Komárom vármegye Közigazgatási Bizottságának folyó hó 17-én 1188/kb. 1913. szám alatt hozott határozatát, mely szerint a tóvárosi állami elemi iskola gondnokságának hozzá intézett kérelméhez képest a tóvárosi haranglábnak áthelyeztetését kéri, mivel a harangláb mostani elhelyezése olyan kedvezőtlen, hogy a gyakori harangozás a tanítás menetére nagy mértékben zavarólag hat, mellékletével együtt visszavárólag azzal a kéréssel küldöm meg Főtisztelendőségednek, hogy az egész ügyet az érdekeltséggel megtárgyalni és vonatkozó véleményüket velem közölni szíveskedjék.

Fogadja Főtisztelendőséged kitűnő tiszteletem őszinte nyilvánítását, mellyel vagyok rokona az Úrban

Várady Antal győri püspök.

Győr, 1913. évi július hó 24-én." [23]

„JEGYZŐKÖNYV.

Felvétetett Tóváros on, 1913 augusztus hó 1-én, a tóvárosi harangláb, illetőleg a harangok ideiglenes áthelyezése tárgyában az érdekeltség képviselőinek részvételével tartott értekezlet alkalmával.

Jelen voltak: Mohl Adolf apátplébános, a r.(ómai) *kath.*(olikus) *hitközség egyházi és Hasitz Lajos ny.*(ugalmazott) *honvédszázados a hitközség világi elnöke, P.*(áter) *Patyi Kamil kapucinus zárdafőnök, Kaptay József áll.*(ami) *elemi iskolai igazgató, Lugosi Gyula közs.*(égi) *főjegyző mint Tóváros község képviselője.*

Mohl Adolf apátplébános az értekezletet megnyitotta, a jegyzőkönyv vezetésére Lugosi Gyula községi főjegyzőt kéri fel. Bejelenti egyúttal elnöklő apátplébános, hogy az értekezletre Darányi Ágost urod.(almi) *felügyelő, Fittler Sándor kir.*(ályi) *tanácsos iskolaszéki és gondnoksági elnök és Ámon Károly községi bíró urakat is meghívta, a kik azonban nem jelentek meg, a megjelenésben akadályozva voltak.*

Ezen bejelentések után elnöklő apátplébános előadja, hogy az állami elemi iskolai gondnokság ismeretes megkeresését, melyben kéri a harangláb és harangok mielőbbi eltávolítását jelenlegi helyéről, mert az iskolához való közelsége miatt a harangozás az előadásokat zavarja, továbbá a régi dísztelen harangláb az iskola előtti térnek szépészeti szempontból sincs előnyére. A gondnokság ezen felterjesztését a vármegye közigazgatási bizottsága tárgyalta s e tárgyban 1188/kb. 1913 szám alatt hozott határozatát az értekezlet jegyzője egész terjedelmében felolvassa. A közigazgatási bizottság határozatát átadta a megyés püspök úr – mint egyházi hatósághoz elintézés végett, a püspöki hatóság pedig leadta a plébániának véleményezés czéljából arra nézve, hogy nem lehetne-e a harangokat a tanév elejéig egyelőre csak valamely ideiglenes helyre áthelyezni. Felolvastatott a megyés püspök úr őméltóságának e tárgyban leadott folyó évi 6036. számú leirata.

Apátplébános javasolja, hogy a harangok elhelyezésére az úgynevezett deszkametsző melletti térség jeleltessék ki, a hol ideiglenesen, ha nem is a tanév megnyitása előtt – a harangok alkalmas módon elhelyezhetők lennének. Hasitz Lajos világi elnök, Lugosi Gyula közs.(égi) *jegyző, valamint Kaptay József igazgató az ideiglenes elhelyezés tervét nem tartják kivitelre szükségesnek, mert a végleges megoldása az ügynek úgy sem késhetik soká s esetleg a harangozási idő alkalmas megállapításával segíteni lehetne a panaszolt dologban. Az ügy beható megvitatása után az értekezlet a következőleg határozott:*

Az érdekeltség egyhangúlag abban állapodik meg, hogy mivel a végleges megoldás úgy sem huzódhatik sokáig s mivel továbbá a hitközség és plébánia részéről a kiharangozások és temetések ügye olyan megállapítást nyer, hogy a kiharango-

[22] *GyEL 6036/1913.*

[23] *GyEL 6036/1913. Mohl Adolfnak címezve.*

zások mindig a tanítás idején kívül lesznek, a temetéseket is lehetőleg figyelembe veszik, hogy azok is – amennyire lehet – az iskolai előadások idején kívül tartassanak, s általában kerültetni fognak az oly időszakban harangozások, a mikor azok az előadásokat zavarhatnák: az érdekeltségnek az a tiszteletteljes véleménye, hogy a harangláb és harangok legalább egy évig a jelenlegi régi helyükön hagyassanak meg.

Elnöklő apátplébános ezután az értekezletet bezárta, a jegyzőkönyv felolvasása után helybenhagyva aláíratott.

K.(elt) *m.*(int) *f*(en)*t.*

Lugosi Gyula jegyző, Mohl Adolf apátplébános" [24]

„382/1913.

Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság!

A 6036/1913. sz.(ám) *a.*(latt) *kért véleményt van szerencsém teljes tisztelettel megküldeni; azon észrevétellel, hogy az értekezleten meg nem jelent uradalmi felügyelő és tóvárosi bíró urak utólagosan szintén hozzájárultak az értekezlet egyhangú megállapodásához. Fittler Sándor kir*(ályi) *tanácsos hosszabb időre elutazott s így az ő véleményét nem kérhettem ki.*

Ezek jelentése, és mély tiszteletem megnyilvánulása mellett maradtam Főtisztelendő Főhatóságomnak legkisebb szolgája

Mohl Adolf plébános

Tata, 1913. aug. 4-én." [25]

„Nagyságos Assakürthi Ghyczy Dénes 3Vkr tulajdonos, Alispán Úrnak Komárom.

Hivatkozással Komárom vármegye közigazgatási bizottságának a tóvárosi haranglábnak áthelyezése tárgyában f.(olyó) *évi július hó 17-én 1188/kb. 1913 sz. alatt hozott határozatára van szerencsém az érdekeltségeknek ez ügyben Tóváros on 1913. évi augusztus hó 1-én hozott jegyzőkönyvi határozatát, mellyet indokainál fogva magaméva tettem, a közigazgatási bizottsággal való közlés végett hitelesített másolatban Nagyságodnak kitűnő tiszteletem nyilvánítása mellett megküldeni.*

Győr, 1913. évi augusztus hó 5-én.

győri püspök" [26]

„Főtisztelendő c. Apát, kerületi Esperes, Plebános Úr!

Az érdekeltséggel való közlés végett is szíves tudomására hozom Főtisztelendőségednek, hogy a tóvárosi harangláb, illetőleg a harangok ideiglenes áthelyezése tárgyában az érdekeltség által Tóváros on 1913. évi augusztus hó 1-én hozott jegyzőkönyvi határozatot indokainál fogva magaméva tevén jóváhagytam és hitelesített másolatban megküldtem Komárom vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsággal leendő közlés végett.

Fogadja főtisztelendőséged kitűnő tiszteletem őszinte nyilvánítását, amellyel vagyok Főtisztelendőségednek rokona az Úrban

Váradi Antal győri püspök.

Győr, 1913. évi augusztus hó 5-én." [27]

„Róm.(ai) *kath.*(olikus) *Hitközségnek Tóváros. Komárom vármegye közigazgatási bizottságától.*

*1371/kb. 1913. sz. Határidő: 1914 évi okt*ó(ber)

Tárgy: A tata-tóvárosi haranglábnak az iskola közeléből való áthelyezése.

HATÁROZAT.

A közigazgatási bizottság megkeresése folytán a győregyházmegyei püspök úrnak intézkedésére a tóvárosi haranglábnak eltávolítása, illetve a haranglábnak ideiglenes áthelyezése tárgyában az érdekeltség képviselőinek részvételével 1913. évi augusztus hó 1.én megtartott értekezleten felvett és a püspök úr őméltósága részéről jóváhagyott jegyzőkönyvben foglalt megállapodást egyelőre tudomásul vettük.

Egyben azonban tiszteletteljesen felkérjük Püspök úr Őméltóságát, hogy a kérdéses haranglábnak az egy évben megállapított idő után más helyre való áthelyeztetése tárgyában teendő újabb intézkedésének eredménye felől is annak idején bizottságunkat értesíteni méltóztassék.

Erről a közigazgatási bizottság folyó évi június hó 17-én kelt határozata kapcsán a kir.(ályi) *Tanfelügyelőséget, továbbá a tóvárosi róm.*(ai) *kath.*(olikus) *hitközséget, valamint a tóvárosi állami elemi népiskola gondnokságát is ezennel értesíti.*

Komárom, 1913. évi szeptember hó 13.án.

(...) *alispán, h.*(elyettes) *elnök."*

A harangláb áthelyezése, illetve annak egyházi jóváhagyása szorosan összefüggött a tóvárosi

[24] *Egyik példánya Mohl Adolf hagyatékában, másik példánya GyEL 6380/1913. szám alatt, a győri püspök „jóváhagyom" záradékával és pecsétjével, 1913. augusztus 5-i dátummal.*

[25] *Mohl Adolf kézzel írt levele a püspökhöz. (GyEL 6380/1913.)*

[26] *A fentebb közölt, Mohl Antal által írt levél hátoldalán szereplő fogalmazvány. (GyEL 6380/1913.)*

[27] *„Főtisztelendő Mohl Adolf c.(ímzetes) Apát, kerületi Esperes, Plébános Úr"-nak címzett levél. A dokumentumot saját kézjegyével ellátva láttamozta „Darányi, Lugosi Gyula, Ámon Károly, Patyi Kamill, Kaptay József és Hasitz Lajos világi elnök." A levél fogalmazványa a GyEL 6380/1913 számú Mohl levél hátoldalán is szerepel.*

Szent József-kápolna lebontásának és egy új templom építésének tervével. Jól mutatják ezt – az utóbbi ügyekben született – Mohl Adolf által megfogalmazott memorandumok. Álljon itt ezekből két – a harangláb elhelyezésére vonatkozó – részlet:

„Vélemény

Azon kérdésre vonatkozólag vajjon a Tóvárosi József-kápolna alap tőkéje a kapuczinus templom kibővítésére, vagy pedig egy második, egészen új templom építésére fordíttassék-e.

(...)

II.

(...)

Egyúttal megjegyezzük azt is, hogy a templom mellé tervezett új torony a régi haranglábat ugyan fölöslegessé tenné, de a harangozás okozta és az iskolák részéről állandóan fölpanaszolt zúgást nem szűnteti meg, legföllebb csak mérsékelné.

III. Hanem igenis gyökeresen segítenénk úgy a hitéleti szükségleten, valamint a jelenlegi harangláb okozta kellemetlenségeken egy második sz(en)*t. József tiszteletére emelt új templomnak megépítésével.*

Ezen tervezetnek előnyei szerény vélemény szerint minden tekintetben szembeszökők.

(...)

3. Az új templom a harangláb kérdését is egy csapással megoldaná, amennyiben a régi harangokat egyszerűen az új templom tornyában helyeznénk el, hol is a harangozást többé misem korlátozná.

(...)

Tata 1914 január 19-én

Mohl Adolf apátplébános”

„Észrevételek.

a »Vélemény«-hez és az »Érdekeltség« jegyzőkönyvéhez.

(...)

2. A »Vélemény« ama nézetét, hogy a nagyobbított templom is szűk lesz, Fittler és Michl felszólalásai is támogatják. Ezen pont elbírálásánál különben a legújabb tervezet méreteit kell tekintetbe venni.

3. Az új templomnak kiszemelt helyet az értekezleten csak P.(ater) Veremund Definitor kifogásolta; azt azonban, hogy Tóváros r(ómai)*k.*(atolikus) *la-*

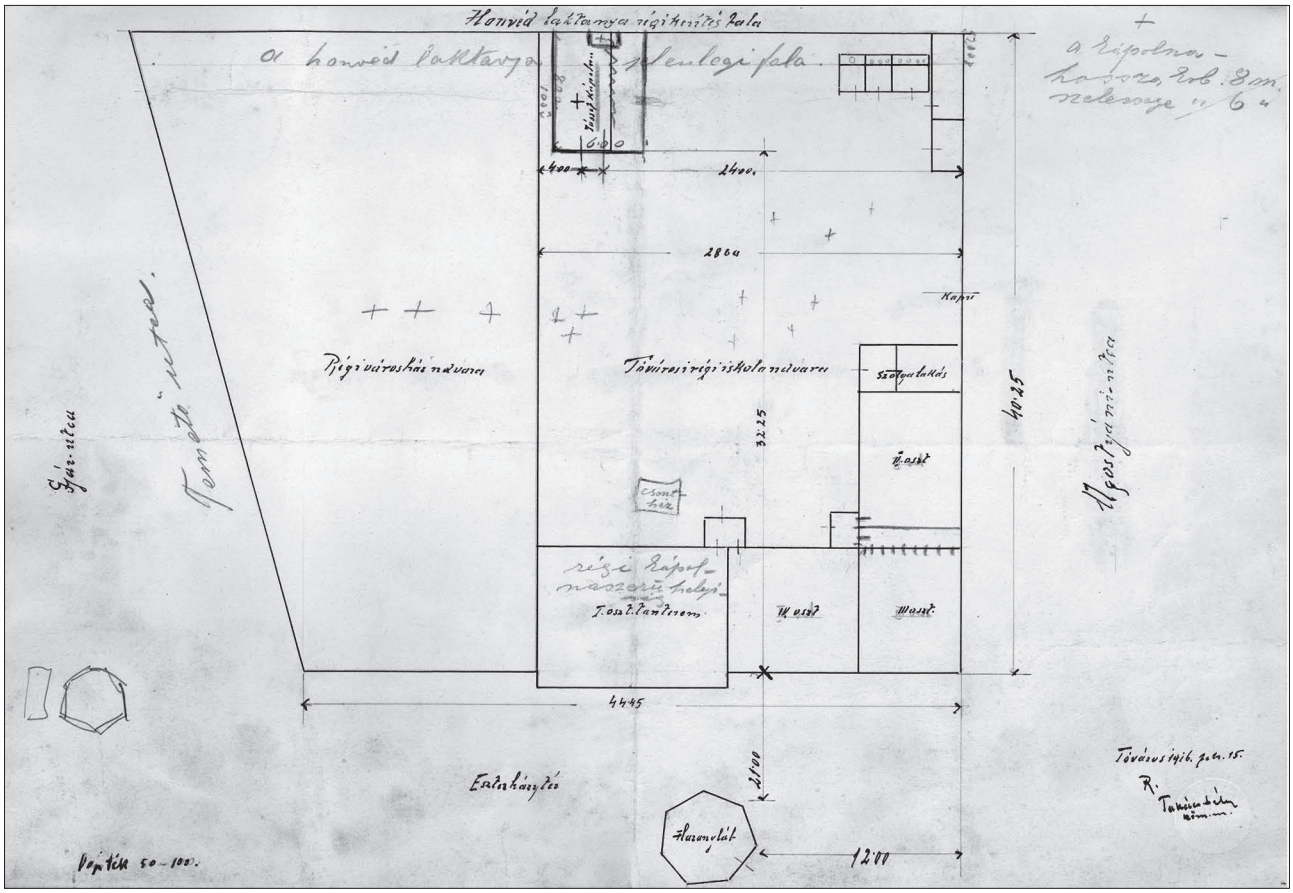

3. kép: A honvédlaktanya bővítése kapcsán készített helyszínrajz a harangláb lehetséges új helyével (1916)
Abb. 3: Während der Erweiterung der Kaserne gezeichneter Lageplan mit dem möglichen neuen Platz des Glockenturmes (1916)

kossága egy emberöltő alatt fölszaporodik 5 ezerre, ő is helyben hagyta.

4. Az ugyancsak általa említett »Súrlódás« valójában csak nézeteltérés, a harangok elhelyezését és a József-kápolna-alap felhasználását illetőleg. E nézet eltérés részben a kegyuraság és hitközség között forog fen, mert a fölvetett kérdésekben csak a kegyuraság dönthet, a plébános pedig csak véleményt nyilváníthat s e tekintetben a kegyuraság döntéséhez minden körülmények között alkalmazkodik.

Tata 1914 február 10.

Mohl Adolf apátplébános"

„*A róm.*(ai) *kath.*(olikus) *Hitközségnek Tóváros Komárom vármegye közigazgatási bizottságától.*

ad: 1371. kb./1913.

Tárgy: A tóvárosi áll.(ami) *el.*(emi) *iskola közelében levő haranglábnak illetőleg az abban elhelyezett harangoknak áthelyezése tárgyában.*

Határozat.

Minthogy a közig.(azgatási) *bizottság értesülése szerint kérdéses ügyben akkor, amikor az erre vonatkozó ideiglenes megoldás módozatai megállapíttattak a legilletékesebb fél – a kegyuraság vagyis a tatai hitbizományi uradalom – képviselője, a tárgyaláson jelen nem lehetett, sőt a tárgyalás eredménye felől sem értesíttetett: ebből kifolyólag a közig.* (azgatási) *bizottság múlt évi szeptember hó 13-án fenti sz.*(ám) *alatt hozott határozata kapcsán újabban az iránt keresi meg a győregyházmegyei Püspök úr őméltóságát, hogy a szóbanlevő ügyben végleges rendezés keresztülvitele céljából olyan újabb tárgyalás elrendelése iránt intézkedni méltóztassék, amely tárgyalás a kegyuraság képviselője, Darányi Ágost uradalmi felügyelővel előzetesen megállapítandó határidőben tartassék meg. Az ilyen értelemben felveendő tárgyalási j*(egyző)*k*(öny)*vnek közig.* (azgatási) *bizottságunkhoz leendő beküldése iránt is rendelkezést kérünk.*

Mivel pedig a szóban levő ügyben az áll.(ami) *el.*(emi) *iskolai gondnokságot főleg az iskolai foglakozásnál zavarólag ható harangzúgás megszüntetése késztette arra, hogy az iskola közelében levő harangláb elhelyeztetése iránt kérjen intézkedést: egyben megjegyezzük, hogy amennyiben a haranglábnak, mint emlékműnek a további ott maradása és megőrzése iránt támasztatnék óhaj a kegyuraság részéről, a közig.*(azgatási) *bizottság a tanítást zavaró harangoknak eltávolításával a gondnokság jogos kívánságát kielégíthetőnek találja úgy is, ha a jókarban helyezett és ilyen állapotban fentartandó harangláb továbbra is ott hagyatik a jelzett célból.*

Erről a kir.(ályi) *tanfelügyelőség, a tóvárosi áll. el.*(emi) *iskolai gondnokság, Darányi Ágost uradalmi felügyelő, a tóvárosi róm.*(ómai) *kath.*(olikus) *hitközség és tóváros község elöljárósága külön-külön értesíttetnek, a győregyházmegyei Püspök úr őméltóságát pedig felkéri a közig.*(azgatási) *bizottság, hogy nagybecsű intézkedéséről bizottságunkat értesíteni méltóztassék.*

Komárom, 1914 évi Április hó 20-án.

(...) *alispán h.*(elyettes) *elnök.*"[28]

Az ügyben – Mohl Adolf hagyatékában – megmaradt utolsó dokumentum a fenti határozat kapcsán körözött meghívó.

„*Meghívó.*

Komárom v(ár)*m.*(egye) *közigazgatási bizottságának 1371/1913 kb. sz.*(ám) *a.*(latt) *vett meghagyására a tóvárosi haranglábak ügyében illetékes érdekeltség május hó 1-én d.*(él) *u.*(tán) *2 órakor, Tóváros n*(agy)*k.*(özség) *tanácstermében újabb tárgyalást tart, melyre a T.*(isztelt) *C.*(ímzett) *Érdekeltséget van szerencsém ezennel teljes tisztelettel meghívni.*

Tata, 1914. ápril 30-án

Mohl Adolf apátplébános

Tóvárosi Kapucinus rendház

Tata-Tóvárosi Hitb.(izományi) *Urad.*(alom)

Tóváros n(agy)*k.*(özség) *Elöljárósága*

Állami Népiskola Gondnoksága

Polgári Iskola Gondnoksága

Tóvárosi Hitközség

A meghívót olvasták: Patyi Kamill, Kaptay József, Lugosi Gyula, Hasitz Lajos"[29]

4. kép: A harangláb harangjai
Abb. 4: Die Glocken des Glockenturmes

A május 1-jére tervezett tárgyalás jegyzőkönyve, illetve határozata eddig nem került elő. Mohl Adolf 1916-ban Sopronba került ugyan, de a harangláb kérdése még ekkor is terítéken maradt. Egy 1916. június 15-én készült helyszínrajz szerint – az iskola homlok-

[28] *Az irat hátoldalán: 280/914. Érkezett IV. 24. (GyEL Mohl-hagyaték)*

[29] *Kézzel írt meghívó, az azt olvasók sajátkezű aláírásával. (GyEL Mohl-hagyaték)*

zata elől – a Temető utca (Agostyáni út) irányába kívánták elhelyezni. (3. kép) A tanítást zavaró harangokat végül a császári és királyi katonai parancsnokság pozsonyi építési osztálya némította el 1916. augusztus 8-án.[30] (4. kép)

Perger Gyula
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: pergergyula61@gmail.com

IRODALOM

MOHL 1909 Mohl A.: *Tata plébánia története*. Győr 1909.

DER GLOCKENTURM IN TATA
(DOKUMENTE ZU ZWEI ABSCHNITTEN DER GESCHICHTE DES GLOCKENTURMES IN TATA-TÓVÁROS)
GYULA PERGER

Wir haben nur wenige, zuverlässige geschichtliche Quellen des symbolischen Tataer Gebäudes, des in Tóváros stehenden Glockenturmes. Aber einige Dokumente – im Zusammenhang mit einer Eigentumsstreit in den 1880-er Jahre – wurden aufbewahrt, nach denen das Schicksal des Turmes bis zur 1916, bis dem Vergang seiner originalen Funktion ausgezeichnet verfolgen kann.

Weil das Gebäude in der zweiten Hälfte des 19. Jhds verlassen stand, wurde sein Zustand so schlecht, dass das Gedanke auch tauchte auf, der Glockenturm abgerissen zu werden.

Die katholische Kirche übernahm die Verwaltung und Erhaltung des Turmes von dem Gemeinde, mit Bezugnahme auf kirchliche Dokumente. Sie brauchte nämlich Einkommen vom Geläute während der Beerdigung.

Am Anfag des 20. Jhds entschieden sich aber die Behörden wegen der Beschwerden der dahinterstehenden, neu erbauten, staatlichen Schule („das ständige Geläute stört den Unterricht") über die Verlegung des Glockenturmes.

Die Frage wurde „gelöst", als die Glocken des Turmes am 8. 8. 1916 für Kriegszwecke gesammelt wurden.

Übersetzt von János László

[30] *GyEL Mohl-hagyaték.*

NÉMET NYELVŰ MÓRINGLEVELEK A KUNY DOMOKOS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN (1792–1843)

SCHMIDTMAYER CSABA

KUTATÁSTÖRTÉNET

Az alábbi forrásközlésben a Kuny Domokos Múzeum történeti gyűjteményében található 5 darab német nyelvű, a tata–gesztesi Esterházy-uradalom területén élő német jobbágyok által kötött móringlevél teljes szövege és azok magyar fordítása található. A paraszti házassági szerződések, szűkebb értelemben véve a móringlevelek kutatása és azok történeti néprajzi forrásként való vizsgálata több évtizedes múltra tekint vissza. Az első forrásközlések az 1940–50-es évekből valók: Csilléry Klára Baranya megyei[1] és Hofer Tamás külsővati (Veszprém megye)[2] adatai. A móringolással először Mándoki László foglalkozott behatóan, aki a hatalmas mennyiségű siklósi (Baranya megye) adat közlése mellett a jogszokás magyarországi kialakulását is végigtekintette.[3] Tárkány Szücs Ernő a kézfogóhoz kapcsolódó szokások részeként, folklórjelenségként vizsgálta a házassági szerződés kötését és azon belül a móringolást.[4]

Az Észak-Dunántúlról Győr-Moson-Sopron megyéből ismerünk nagyszámú móringlevelet, Domonkos Ottó 5, Dominkovits Péter 54, Balázs Tibor 15, Kelemen István 39 ilyen forrást közölt.[5] Az egykori Komárom megyei Martosról (Martovce, Szlovákia) van adatunk a móringolásra[6], illetve a tata–gesztesi Esterházy-uradalomból, a Fejér megyei Vértesboglár településről.[7]

A MÓRING ÉS A *MORGENGABE*

Az írásba foglalt házassági szerződések jól elkülöníthető típusát alkotják a móringlevelek.[8] A móring etimológiailag a német *Morgengabe* ('reggeli ajándék') szóból eredeztethető. Mándoki szerint eredetileg *„a defloratio-nak, a házasság elhálásának jutalmazása"*[9], és Tárkány Szücs is hasonlóképpen vélekedik róla: *„A Morgengabe elnevezés a középkori német jognak arra a reggeli ajándékára utal, amelyet egykor a férj a házasság megkötését követő reggelen feleségének adott."*[10] A kifejezést azonban már a 14. századi szepesi szászok is „*hitbér*" értelemben használták:[11] *„az a díj, amelyet a férj a házasság megkötése és teljesítése esetére ígér a feleség részére."*[12] Ez a férj halála esetén az özvegyen maradó feleségnek lehetőséget biztosított az őt megillető életszínvonalhoz vagy az újraházasodáshoz.[13] Mindkét kutató feltette a kérdést, hogy miért változott meg magyar nyelvterületen a *Morgengabe* jelentése. Bár perdöntő választ nem kaphatunk rá, érdemes megvizsgálni a *Morgengabe* előfordulását a német jogi szövegekben.

A Deutsches Rechtswörterbuch *Morgengabe* címszava több, mint 100 szöveghelyet idéz a 6–18. századi jogi korpuszokból, ám ezeknek csekély része (~10%) használta a kifejezést „*deflorációs ajándék*" értelemben, annál gyakoribb ellenben a szó „*hitbér*" értelmű, 13–14. századi, sőt korábbi felbukkanása. A 16. századtól azonban megfigyelhető a tendencia megfordulása: a házasságot jogilag szabályozó szövegekből folyamatosan kiszorult a kifejezés, egyre gyakrabban értelmezték viszont a lány erényességéért adott ajándékként.[14] Felmerülhet tehát a gyanú, hogy a szó jelentésváltozása valójában éppen ellentétes irányú volt, mint azt korábban gondolta kutatás: egy száraz, jogi *terminus technicus* vált a középkori erényeket jelképező fogalommá. Ha elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, azt is magyarázzuk vele, miért nem ismert a hazai újkori németség körében a móring kifejezés:[15] mivel a Kárpát-medence lakossága eredeti értelmében használta tovább a 18–19. században is, a német területekről érkezett lakosság ekkora már teljesen mást értett alatta, ezért az itt bevett kifejezés helyett a saját terminológiáját (*Ehevertrag, Heiratsvertrag, Heiratskontrakt, verheiraten*) használta.

---

1 *CSILLÉRY 1947.*
2 *HOFER 1957.*
3 *MÁNDOKI 1961.*
4 *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 349–366.*
5 *DOMONKOS 1957; DOMINKOVITS 1992; BALÁZS 2004; KELEMEN 2008.*
6 *FÉL 1944, 71. Csupán néhány mondat erejéig tért ki a móringolásra, amelyet összevontan kezelt a végrendelkezéssel. Az általa leírt móringtípus (amikor mindkét fél megözvegyült) egy speciális, szűk esete a szokásnak.*
7 *TAFFERNER 1941, 73 és 75.*
8 *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 357.*
9 *MÁNDOKI 1961, 125.*
10 *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 358.*
11 *MÁNDOKI 1961, 125; TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 358.*
12 *TÁRKÁNY SZÜCS 1979, 553.*
13 *DOMINKOVITS 1992, 5–6; TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 362–363.*
14 *DRW 1996, 892–900.*
15 *MÁNDOKI 1961, 125.*

A DUNÁNTÚLI MÓRING

Tárkány Szücs Ernő a móringnak két típusát különböztette meg egymástól, a dunántúlit és az alföldit, amelyek közül az itt ismertetett források az előbbibe tartoznak. Ennek a típusnak egyik jellemzője az, hogy a móringadás kölcsönös, a vőlegény móringja ellenében a menyasszony úgynevezett ellenmóringot adott, azaz ő is felajánlott bizonyos mértékű javakat, hasonló feltételekkel. Ennek mértéke általában a vőlegény által ígért móring értékének a fele volt. Többnyire az volt a feltétele a móring kiadásának, hogy a férj gyermektelenül vagy kikötött határidőn belül hunyjon el. Tárkány Szücs a dunántúli típusú móringot jegyajándékként értelmezte.[16] Ennek megfelelően a móringszerződést általában az eljegyzéskor kötötték,[17] ezért a szerződésekben menyasszonyként (*Braut*) és vőlegényként (*Bräutigam*) szerepeltek a házasulandók,[18] azonban a 4. függelékben a házasságkötés utáni események tárgyalásakor már férjként (*Mann*) és feleségként (*Ehegattin*) utaltak a felekre. (1. kép) Az alföldi típusú móringgal ellentétben, amelyben ingatlanok is szerepelhettek, a dunántúli típusra a pénz és az ingóságok móringolása volt jellemző a 19. század 50-es éveiig.[19]

A FORRÁSOK

Miután gróf Esterházy József 1727-ben megvásárolta a tatai és gesztesi birtokokat a Krapff-családtól, ő és fia, ifjabb Esterházy József jelentős telepítő tevékenységet folytattak az uradalomban. 1729–1755 között több száz német jobbágyot telepítettek le az általuk birtokolt falvakban. Ezek a német telepesek élen jártak az Esterházyak által szorgalmazott modern gazdálkodás bevezetésében, amiben és amiért cserébe az uradalomtól kapott kedvezmények és jogok segítették őket.[20] Ehhez hozzátartozott a német nyelv hivatalos használata is: az uradalom már egészen korán német nyelvű szerződéseket kötött a német közösségekkel (például Dunaszentmiklóson 1736-ban, Vérteskozmán 1744-ben[21]). Bár az alábbi anyag túl kisszámú ahhoz, hogy szabályszerűségeket, jellemző és nem jellemző mintákat lehessen megállapítani, az Esterházy-uradalom német falvainak magyar és szlovák községektől eltérő gazdasági, nyelvi és kulturális helyzete miatt célszerű a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményében található német móringleveleket a magyarokétól külön vizsgálni és közreadni.

A móringlevelek általában magánokiratok voltak, viszont komoly jelentőséggel bírtak,[22] és peres eljárások során bizonyító erejűnek fogadták el őket.[23] A közölt források között is többnyire magánokiratokat találunk, a 2. számú függelékben közölt kivételével, amelyet szolgabíró hitelesített. Ez a dokumentum azonban formailag is jelentősen különbözik a többi forrástól, mivel valójában egy házassági szerződésként kiadott végrendeletről van szó, amelyben a menyasszony szülei nem a vőlegénynek, hanem az ifjú párnak juttatták a javakat, valamint szóhasználatában sem követte a többit (*verheiratet* helyett *übergibt*). Mivel azonban a juttatott jószágokért a vőlegénynek pénzbeli ellentételezést kellett nyújtania, hasonlóságot mutatott a móring-kontramóring felépítésű dunántúli szokástípussal.

Egy másik móringlevelet a megkötése után egészített ki és ellenjegyzett az uradalom hivatalnoka. (3. függelék) Tárkány Szücs feltételezi, hogy a móringnak a Dunántúlon szerepe volt abban, hogy a jobbágyok javai ne háramolhassanak vissza a földesúrra.[24] Ebben az esetben ennek épp a fordítottját láthatjuk: a földesúr képviselője figyelmeztette a szerződőket, hogy az úr törvény biztosította jogait tartsák tiszteletben. Az idézett 1790-91. évi XXXV. törvény mások mellett a jobbágyok szabad költözését, az úgynevezett örökös jobbágyság eltörlését mondta ki, azonban a szabad költözésnek feltételeket szabott a jobbágyok vonatkozásában.[25] Kérdés, hogy miért szükséges ezt külön hangsúlyozni egy német jobbágy esetében, aki jogilag kezdettől fogva szabadmenetelű volt.[26] Blasek János neve alapján vélhetően nem német származása nem magyarázza a helyzetet, mivel a szomódi magyar jobbágyok 1761-ben kérésükre német jogot kaptak az uradalomtól.[27] Blasek 1838-as vagyonbecsléséből[28] kiderül, hogy későbbi vagyonának legnagyobb részét az a 4/8 telek szántóföld, valamint a lakóház tette ki, amelyeket Neupauer Erzsébettől kapott kontramóringként. Ennek fényében különösen nehezen érthető, miért gondolt volna az el-

[16] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 362–365.*
[17] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 359.*
[18] *KELEMEN 2008, 128.*
[19] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 366.*
[20] *FATUSKA 2007, 127–138.*
[21] *MNL TEL. P. 211. X. 37; MNL TEL. P. 211. X. 113.*
[22] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 359.*
[23] *DOMINKOVITS 1992, 11; BALÁZS 2004, 83.*
[24] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 364–365.*
[25] *CJH 1822, 209. Articulus 35. „De Nexu Dominorum Terrestrium cum Subditis: De administranda eis prompte iustitia, ac de libera Colonorum migratione."*
[26] *FATUSKA 2007, 136.*
[27] *MNL TEL P. 211. X. No. 299.*
[28] *KDM Történeti Gyűjtemény ltsz.: 91.72.1.*

költözésre, hiszen ezek a szomódi ingatlanok tették őt módos gazdává.

Mint az okiratokat általában, a móringleveleket is tanúk jelenlétében írták alá, akik jellemzően a rokonságból kerültek ki, de a 3. függelékben közölt esetében azt látjuk, hogy az okiratot hitelesítő jegyző mellett a tanúk is a falu tisztségviselői közül kerültek ki. Mivel a vizsgált források mindegyikében (a már kivételként említett 2. függelékben közöltet leszámítva) kontramóringot adott a menyasszony, ezért az ő kézjegye is rákerült az okmányra. Az egykor az irat hitelességét szolgáló aláírások a jogi aktus szempontjából fontos személyek körén túl arról is képet adnak, hogy az adott időszakban hogyan alakult a paraszti írásbeliség, amint arra Balázs Tibor tanulmányában rámutatott:[29] a saját kézzel rajzolt jelek helyett megjelenő nehézkes betűkkel rótt nevek jelzik az írás-olvasás terjedését. Az itt közzétett anyagban csak az 1843-ból származó, 5. függelékben közölt esetében látható, hogy a kereszt elhagyása a szövegtől eltérő írásképpel párosult, azaz csak ebben az esetben gondolhatunk legalább részleges írástudásra.

Az ötből négy esetben képezte a móring tárgyát készpénz (4. függelékben közölt kivételével), és két esetben adott készpénzt ellenmóringként a menyasszony (4. és 5. függelék), utóbbi esetben ennek értéke fele volt a vőlegény móringolta pénznek, de a 4. függelékben azonban további feltételek teljesüléséhez kötötték ezt a gyakorlatot. Egyéb ingóság csak elvétve szerepelt a most közölt forrásokban, így két esetben marhák és szekerek (ellenmóring: 1. függelék, móring: 4. függelék), valamint a 4. függelék esetében ellenmóringként egy üsző, egy láda, valamint egy felvetett ágy. Ez utóbbi Tárkány Szücs szerint a kontrahitbér egyik leggyakoribb formája.[30]

Jóllehet a dunántúli típusú móringokra az 1850-es évekig általában nem jellemző az ingatlan hitbérbe adása, ez alól Balázs rábaközi adatai alapján kivételnek tekinthető az az eljárás, amikor mindkét fél a teljes vagyonát móringolta:[31] a móringnak ez a típusa – amikor mind a menyasszony, mind a vőlegény azonos értékű vagy teljes vagyonra kiterjedő hitbért tett – a katramóring.[32] Erre a típusra a 3. függelékben közölt hozható példának, azonban a másik négy is tartalmaz ingatlanra vonatkozó hitbért: a 18. század végén keletkezett két dokumentum (1. és 2. függelék) ellenmóring, a 19. század elején-közepén kelt kettő (4. és 5. függelék) pedig móring formájában.

Fontos szempont még e dokumentumtípus vizsgálatánál, hogy a móring, illetve ellenmóring kiadását milyen feltételekhez kötötték, illetve milyen egyéb rendelkezést tartalmaztak. Az 1. függelékben közölt mindkét fél számára feltételül szabta a hitbér kiadásához azt, hogy a házastárs közös gyermek nélkül hunyjon el, valamint a férj számára előírta, hogy szabott mértékben gondoskodnia kellett az asszony előző házasságaiból született gyermekeiről. Eme kötelességét az árvapénztárba történő pénzbefizetéssel egyenlíthette ki. Mivel az árvakasszából a község jobbágyai kedvező kamat fizetése mellett vehettek fel pénzt,[33] ezért a késedelmes befizetés hátrányosan érintette a mostohagyermekeket, ez esetben később köteles volt az elmaradt kamathaszonnal növelt összeget letétbe helyezni.

Mivel a 2. függelékben közölt forrás valójában nem móringlevél, hanem házassági szerződés formájában tett végrendelet, a menyasszony szüleinek haszonélvezeti jogát kötötte ki, mégpedig eltérő módon: ha a lány apja halt volna meg előbb, az anyát a gyermekeknek kellett volna ellátnia a kikötött mennyiségű terménnyel, fordított esetben azonban a lány apja eltartotta magát a visszatartott ingatlanok jövedelméből.

A 3. függelékben szereplő forrás esetében a menyasszonynak ígért móring kiadásának feltétele a vőlegény korai, egy éven és egy napon belüli halála volt. A kontramóring ezzel szemben mindenképpen megillette a vőlegényt, azzal a feltétellel, hogy a szabott összeget a feleség korábbi házasságából származó két gyermeke részére az árvakasszába befizette. Az 1. függelékben közölttel ellentétben ez esetben nem volt késedelmes fizetés után számított kamat, amíg élt a menyasszony apja. Ez azzal a kikötéssel állhatott összefüggésben, hogy a vőlegény köteles volt elvégezni a szekeres szállításokat az apósa számára annak haláláig, vagyis szolgálattal fizetett a mentességért cserébe.

A 4. függeléknél a felek kölcsönösen kikötötték egymás irányában az egy év és egy napos időtartamot. Ha a férj ezalatt meghalt volna, közös gyermek hiányában a feleségnek le kellett volna mondania a lakhatási jogáról, cserébe a kontramóringolt vagyonán felül 100 forint készpénzre volt jogosult. Amennyiben azonban lett volna kiskorú örökös, ő az apa testvéreivel egyenlő arányban részesült volna a javakból. Ezzel szemben, ha a feleség halt volna meg a kikötött időn belül, a férjnek a kontramóringból csupán 50 forint járt volna.

Az 5. függelékben szereplő arról rendelkezett, hogy mi történt akkor, ha bármely fél egy éven és egy napon belül örökös nélkül halt volna meg, ez esetben a menyasszonyt csupán a móringolt készpénz illette meg, az ingatlanra nem formálhatott özvegyként jogot.

[29] *BALÁZS 2004, 86.*

[30] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 360. A magyar forrásokban „fél ágy", illetve „katona-ágy" formában.*

[31] *BALÁZS 2004, 82.*

[32] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 361; DOMINKOVITS 1992, 20.*

[33] *TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 427–428.*

A szövegek átírása során az eredeti központozás, valamint a kis- és nagybetűk használata megmaradt, a magánhangzók esetlegesen hiányzó vagy épp felesleges ékezetei megváltoztak, valamint a rövidítések külön jelzés nélkül kerültek feloldásra a szignók, valamint a pénznemek kivételével: f–*florin*; d–*denarius*; vv, illetve ww–*Wiener Währung*. A dokumentumok a német nyelvterületen használt írásmóddal, az úgynevezett *Kurrentschrifttel* íródtak, azonban a latin kifejezéseket és olykor a kiemelésre szánt szavakat a latin ABC betűivel írták le – ez utóbbiak normál betűtípussal szerepelnek. Azokon a helyeken, ahol a szöveg a hordozó károsodása miatt olvashatatlanná vált, a javasolt helyreállítás () jelek között található. Az eredeti sorvégek ugyan nem, de a bekezdések az eredeti kézírás beosztását követik. A fordításban a személynevek a női vezetéknevek kivételével az eredeti alakokban olvashatók, utóbbiak esetén a szóvégi -in képző elmaradt. A szövegek időrendben következnek.

1. FÜGGELÉK
SZÁR, 1792. 12. 26.[34]

„Ehe Vertrag *des* Jacob Dess *und die* Elisabetha Laubergerin *beträffend*
Ehe Vertag!

An heute zu Ende gesetzten Dato *ist volgender Ehe Vertrag zwischen den* Jacob Dess *als Bräutigam, und der Wittwe* Elisabetha Laubergerin *als Brauth, in bei seyn deren darzu erbetenen Zeugen verabredet und fest gesetzet worden als:*

1tens Obengesetzter Bräutigam verheuratet seiner vielgeliebten Brauth Hundert Fünfzig Gulden sage 150 f baarer Geld, welches wann er über kurtz oder lang, auch ohne hinderlassenen Erben absterben sollte, der Brauth zufallen solle. Hingegen:

2tens Verheuratet sie Brauth ihren vielgeliebten Bräutigam das Haus sub Numero 42. sammt den derzu gehörigen Achtl Guth wie es stehet und ligt, dann das Viech, Wägen, und alles was nur vorhanden ist, dies zwar so, daß ebenfalls alles dem Bräutigam, wann sie Brauth über Kurtz oder Lang, auch ohne hinderlassenen Erben absterben sollte als Eigenthum verbleiben solle; jedoch mit der Bedingnus, daß

3tens Für die von der 2ten Ehe vorhandene Kinder Namens Andreas *und* Elisabetha *Laubergerin für jedes Hundert Dreysig Gulden zusamm 260 f dann für das Kind von der 1ten Ehe Namens Anna Maria Stieberin zu die ihr nach ihren Vaters Tode ausgemachten 125 f. noch 5 f. (damit sie eben so viell als die andere haben solle) als Väterliches Erbtheil, welches nach der Billigkeit ausgemacht, und allerseits eingewilliget wurde, den zukünftigen* Georgi *Tag nemlich die 24te April 1793 auf* Intresse *per 5* pro Cento *in das hiesige Waisen Amt erleget werde; können die Äelter auf die vorgeschriebenen* Termin *das* Capital *nicht erlegen, so werden sie schuldig denen Kindern das* Intresse *alljährlich mit 5 f. zu erlegen und zum* Capital *zuschlagen.*

Zur wahrer Beträchtigung dessen, ist dieser Ehe Vertrag aufgerichtet, und mit beygesetzten X zeichen beträchtiget worden. So geschehen Száár den 26ten Dezember 1792.

X Jacob Dess *Bräutigam* — *X* Elisabetha Laubergerin *Brauth*
X Jacob Harmann *Beistand* — *X* Joseph Eichkern *Beistand*
X Andreas Lauberger *Schwager”*

A Jacob Desst és Elisabetha Laubergert érintő házassági szerződés
Házassági szerződés!

A mai, lent megjelölt napon Jacob Dess mint vőlegény és özvegy Elisabetha Lauberger a felkért tanúk jelenlétében a következő házassági szerződésben egyeztek meg, és megkötötték azt:

Először: Fent nevezett vőlegény szeretett menyasszonyának százötven forint, azaz 150 forint készpénzt móringol, amely, amennyiben meghalna rövid vagy hosszú időn belül, valamint hátrahagyott örökösök nélkül, menyasszonyáé lesz. Ellenben:

Másodszor: a menyasszony móringolja szeretett vőlegényének a 42. szám alatti házat a hozzá tartozó nyolcadtelekkel együtt, amint az van, továbbá a jószágot, szekereket és minden egyéb vagyontárgyat, mégpedig aképpen, hogy amennyiben a menyasszony szintén hátrahagyott örökös nélkül rövid vagy hosszú időn belül meghalna, mindez a vőlegény tulajdonában marad azzal a kitétellel, hogy

Harmadszor: A második házasságból származó gyerekek, név szerint Andreas és Elisabetha Lauberger számára fejenként százharminc forintot, összesen 260 forintot, azután az első házasságból született gyermek,

[34] *KDM TGy ltsz.: 83.2.3.*

név szerint Anna Maria Stieber számára az apja halála után apai örökrészként kapott 125 forinthoz, amely igazságosan ki lett számolva és minden részről jóvá lett hagyva, további 5 forintot (hogy ugyanannyit kapjon, mint a többiek) befizet jövő év Szent György napjáig, azaz 1793. április 24-ig a helybeli árvapénztárba 5 százalékos kamatra. Amennyiben a szülők a fenti határidőre az összeget nem tudják befizetni, a gyermekek felé fennálló tartozásuk kiegyenlítéseként kamat fejében évi 5 forinttal taroznak az összeget megnövelni.

A fentiek igaz megerősítéséül készült ez a házassági szerződés, amelyet a nevük mellé tett X jellel láttak el. Történt Száron, 1792. december 26-án.

X Jacob Dess vőlegény
X Jacob Hermann tanú

X Elisabetha Lauberger menyasszony
X Joseph Eichkern tanú
X Andreas Lauberger sógor

2. FÜGGELÉK
VÉRTESTOLNA, 1798. 5. 4.[35]

„Copia
Heyraths Contract!

Unter Endgesetzten Dato *haben sich ehelig zusamen Versprochen, der Ehrbare Jung Gesell Johan Graf mit der Jungfer* Catharina Wasmanin*, mit bejderseitiger friedlichen Bedingnuß, Alß folget.*

1mo Übergiebt der Johannes Vasman *Alß Braut-Vatter den Jungen Ehe Paar sein Klein Haußl, mit den dazugehörigen Grund-stücker, und halben Weingarten gegen Ent Geld 80, sage Achzig Gulden, jedes mit diesen Vor Beding, der mit sein Waib die Lebenlängliche Wohnung in dem hintern Zimmer, und hintern Boden, auch für 1. stück Viech blatz in dem Stall.*

2do Verbleibt auch denen Aeltern der halbe stockacker gegen entrichtung der jährlichen Arenda*, wie auch die obere Wies, ober den Kleinhauschler Acker, nicht weniger die* Donai hegy *Wisse, und zu einem Metzen Grumbähren an zu bauendes land, auch der Tritte Theil Hauß-Garten, mit denen darauf, und auch in den Hof-stehenden Blutzer Birn Baum zum lebenlänglichen Genuß.*

3tio Jen fall der Johann Vasman *vor sein Weib dieses zeitliche verlassen solt, so hat sein hinterlassenes Weib Jährlich 2. Metzen Trejt, und 1. Metzen Weytzen zu empfangen, auch das land zu einem Korb Grumbärn an zu bauen, so aber Sie sterben solte, so bleibt ihnen obiges alles. Tolnau, den 4ten May 1798.*

Johannes Vasman*, Johannes Graf, Johannes Burgermesiter Richter, Paul Gold* Törvény Biró. *samt denen übrigen Geschworene (Locus Sigilli)*

Post Scriptum *der in 3ten punct gemelte Wiesen-fleck, ober den Acker, bleibt denen Jungen.*

Collatum coram me

LudMilkovics Inclyti Comitatus Comaromiensis Archijudex nobilium qua Testimonium legale”

Másolat
Házassági szerződés!

Lent megjelölt napon a becsületes legény, Johan Graf megegyezett Catharina Wasman hajadonnal az itt következő, kétoldalú, békés feltételek szerint:

Először: Johannes Vasman mint örömapa átadja a fiatal házaspárnak a kis házát a hozzá tartozó szántóföldekkel és a fél szőlőskerttel 80, azaz nyolcvan forint térítés ellenében, mindezt azzal a feltétellel, hogy feleségével élete végéig a hátsó szobában lakhatnak, az övék marad a hátsó telekrész és egy jószágnak való hely is az istállóban.

Másodszor: A szülőké marad továbbá a fél szántóföld az éves árenda kifizetése fejében csakúgy, mint a felső rét a Zsellérföldek felett,[36] nemkülönben a Donai-hegy rét, egy mérő krumplit termő föld, valamint a belső telek egyharmada és az udvaron álló göcsörtös körtefa élethosszig tartó élvezete.

[35] *KDM TGy ltsz.: 83.2.4.*

[36] *Az 1970-es években zajló Komárom megyei földrajzinévgyűjtés során sem a Zsellér-földek, sem a felső rét megnevezéssel nem találkoztak a gyűjtők. (BALOGH–ÖRDÖG 1985, 178.) Az ekkor Hinterenzweiten néven említett terület azonban egy 1874-es és egy 1965-ös kataszteri térképen is a Zsellérföld nevet viseli. Az e mögött (a falutól távolodva, délnyugati irányban) található rét neve a gyűjtés idején Hauswiesen, ezt a kataszteri térképek Második rétként is említik. Ez a két terület feltehetőleg azonos a szerződésben írtakkal.*

Harmadszor: Amennyiben Johann Vasman a felesége előtt hunyna el, úgy hátrahagyott felesége évi két mérő rozst és egy mérő búzát kapjon, valamint egy kosár krumplit megtermő földet, de ha ő is meghalna, úgy minden fentebbi megmarad nekik. Vértestolna, 1798. május 4.

Johannes Vasman, Johannes Graf, Johannes Burgermeister községbíró, Paul Gold törvénybíró a többi esküdttel együtt. (Pecsét helye.)

Utóirat: A harmadik pontban említett, szántó feletti rét a fiataloké marad.

LudMilkovics Tekintetes Komárom vármegye főszolgabírája.[37]

3. FÜGGELÉK
SZOMÓD, 1808. DECEMBER 14.[38]

„Heuraths Contract des Johann Blascheek zu Szomód
In Namen des Herrn

Heundt am ende gesezten Dato *und Jahr, wurde zwischen dem Ehr und Tugendsamen Jungesell Johann* Blazsik*, und, Verwittwete Elisabetha Neupaurin, wie auch am ende gesezte Zeugen und Baystände folgender Heurath Contract, dermessen Verabredet und beschlossen. als.*

Erstens Verspricht und gelobet Johann Blazsik*, als Bräutigam, seiner geliebten Braudt Elisabetha Neupauerin, seine Lebens längliche Lieb, und Dreue. Zu einem Heurath Guth aber*

Zweytens Zwey Hunderth Gulden sage 200 fl baares Geldt, und nach seine Älterns Todte aber solcher am Älterns gantzen Vermögen, mit seine übrige geschwisteret gleicher Erb mit sein soltet. wänn aber

Drittens Bemelter Bräudigam Johann Blazsek*, unter ein Jahr und Tag mit Todt abgehen solte, so Verbleibet seiner Braudt Elisabetha Neupauerin d*(a)*nach daß gantze Versprochene Heurath Guth zum immerwährende* (G)*enuß. hingegen auch.*

Viert(en)*s Verspricht und gelobet, die Braudt Elisabetha Neupaurin, ihrem* (ge)*liebten Bräudigam Johann* Blazsek *auch ihr Lebens l*(änglic)*h*(e) *T*(reue) *und Liebe, zu einem Heurath Guth aber*

Fünftens Verspricht und Verheurathet dem Bräudigam Johann Blazsek *ihr z*(w)*i*(schen) *Anton Sroß, und Jacob Schaig habendes Bauern Haus, wie auch alle Angebaute nach (4/8 Session) einfechsende Früchten, mit gehörigen Wießen wachse; nicht münder jenen Geldt betrag so ihr durch Einem Löblichen Herrn stull (als erworbenes Vermögen) zu gesprochen wurde; Mit einem Worth, Verheurathet Elisabetha Neupaurin, ihrem Bräudigam daß gantze Vermögen so wie es liegt und stehet zu einem Heurath Guth. Von welchen aber sich*

Sechstens Bemelter Bräudigam Johann Blazsek *Bündtlich Verobligierte, denen Von der ersten Ehe erzeigte zweyen Kindern, als*

Ein Tausend Sechs Hunderth Achzig Vier Gulden, sage 1684f 15¼d Baar in die Weisen Cassa *zu erlegen. Von welchen* Capital *aber keine* Intresse*, (so lang als der alt Johann Neupauer lebt) zu erlgen schuldig sein würde. Nicht münder*

Siebentens Verbündet sich der Junge Hauß Andretter Johann Blazsek*, alle benöthigte Fuhren, dem alten Johann Neupauer Lebenslänglich zu thun und zu leisten so wie er es Vorhie lauth ersten* Contract *gehabt habe. Schlieslich*

Achtens Wurde gegenwärtig Verfärtigter Heurath Contract*, in gegenwarth des Bräudigams, und Brauds, dann beydeseithige Bräuts ältern, und unterschriebene Beystände, Von Worth zu Worth Vorgeleßen worden aus ohne mündesten Anstands Fehler Vor guth erkenneth, dahero dieser in zwey Gleich Lauthende* Exemplarien *fest gesetzet, dann wir mit eigene Händt gemachte Kreutz Zeichen bekräfftigen, und mit unseren gewöhnlichen Gemeindt Insigel Versicheren. so geschen zu* Szomód *den 14te December 1808.*

Joha(n)*n Blaßek als Bräudigam +*
Elisabetha Neupauerin als Brauth +
Alt Johann Neupaur Brauds Vatter +
Blaßek Bräudigams Vatter +
detto Mutter +
Durch mich geschrieben worden
Anton Ziegler
Orths Notar

+ Michael Hugl
+ Andreas Fleger Beystände

[37] *Méhkerti Milkovics Lajos. (NAGY 1860, 501–502.)*

[38] *KDM TGy ltsz.: 83.2.8.*

Nachdene das Vätterliche Erbtheil der Neubauerischen Kinder, so wie selbes durch einem Löblichen Herrn-Stuhl festgesezet wurde gegenwärtigen Contract *eingeschalteteß das Mütterliche aber erst nach dem Tode der Mutter bestimmt werden kann; dahero wird gegenwärtiger* Contract *als keines wegs dinen Waisenachtheilig mit Aufrechterhaltung ihrer mütterlichen Rechte, hiemit Von seite des* Fiscal-*Amts bestättiget.* Totis *5 August 1809*

IgBöhm
Vicefiscal.

*Der gegenwärtige Heuraths-*Contract *wird nachdem in dem selben die Verhandlungen des Löblichen Herrnsitzes zum Grunde geleget worden sind, von Seiten des Grundherrschaft, jedoch mit vorbehalt aller Herrschaftlichen Rechten, und vorzüglich derjenigen, welche in den 35en Gesätze des Jahres 1790-91.* (...) *rischen sind bestättiget, und begnämiget, mithin Johann* Blaschek *in den Besitz der zu dem Hauß gehörigen 4/8 Bauern ansäßigkeit eingeführet.* Signatum *Markt* Tottis *den 16ten August 1809*

Szent-Iványi Praelatus"

A szomódi Johann Blascheek házassági szerződése
Az Úr nevében

A mai, lent megjelölt napon és évben a becsületes és erényes legény, Johann Blazsik és özvegy Elisabetha Neupaur, továbbá az alulírott tanúk és jelenlévők az alábbi házassági szerződésben állapodtak meg és megkötötték azt.

Először: Johann Blazsik mint vőlegény ígéri és fogadja szeretett menyasszonyának, Elisabetha Neupauernek életre szóló szeretetét és hűségét, móring gyanánt azonban

Másodszor: kétszáz forint, azaz 200 forint készpénzt, a szülei halála után pedig a szülei teljes vagyonából a többi testvérével megegyező részt. Ha azonban

Harmadszor: az említett Johann Blazsek egy éven és egy napon belül elhunyna, feleségének, Elisabetha Neupauernek megmarad a teljes megígért móring örökös haszonélvezete. Ezzel szemben pedig

Negyedszer: Elisabetha Neupaur, a menyasszony ígéri és fogadja szeretett vőlegényének, Johann Blazseknek életre szóló hűségét és szeretetét, móring gyanánt azonban

Ötödször: vőlegényének, Johann Blazseknek ígéri és móringolja parasztházát, amely Anton Sroßé és Jacob Schaigé között áll, minden a 4/8 telekről betakarított terményt a hozzá tartozó rétjével együtt, nem különben azt a pénzösszeget, amelyet (örökölt vagyonként) a Tekintetes Úriszék neki megítélt. Egyszóval a menyasszony, Elisabetha Neupaur a teljes vagyonát móringolja vőlegényének, amint az van. Amelyből azonban

Hatodszor: az említett vőlegény, Johann Blazsek kötelezi magát, hogy az első házasságából származó két gyermeknek ezerhatszáznyolcvannégy forint, azaz 1684 forint 15¼ dénár készpénzt az árvakasszába letétbe helyez, amely összeg után azonban (amíg az idősebb Johann Neupauer él) nem tartozik kamatot fizetni. Nem különben

Hetedszer: az újonnan a házhoz érkező Johann Blazsek kötelezi magát arra, hogy minden szükséges fuvart az idősebb Johann Neupauer számára annak élethosszáig megtesz és teljesít, ahogy az neki az első szerződés alapján eddig járt. Végül

Nyolcadszor: jelen elkészített házassági szerződés a vőlegény és a menyasszony, mindkét fél örömszülei és az aláíró tanúk jelenlétében szóról szóra fel lett olvasva, azt a legkisebb nehézség és hiba nélkül megismerték, ezért az két azonos tartalmú példányban elkészült, így mi azt a saját kezünkkel írott kereszttel megerősítjük és a község pecsétjével hitelesítjük. Történt Szomódon 1808. december 14-én.

Johann Blaschek mint vőlegény +
Elisabetha Neupauer mint menyasszony +
Idősebb Johann Neupaur örömapa +
Blaschek örömapa +
ugyanaz örömanya +
Írtam én

+ Michael Hugl
+ Andreas Fleger tanúk

Anton Ziegler
községi jegyző

Mivel bár a Neubauer-gyermekek apai örökségét, amelyet a Tekintetes Úriszék is megerősített, jelen szerződés magában foglalja, az anyai részt csak az anya halála után lehet megállapítani, ezért ez a szerződés sem-

mi esetre sem csorbíthatja az árvák anyai részről való jogait. Az ügyészi hivatal részéről megerősítve. Tata, 1809. augusztus 5.

IgBöhm
alügyész[39]

Jelen házassági szerződés, miután a benne foglaltakat a Tekintetes Úriszék kivizsgálta, az uradalom részéről minden földesúri jog, különösen az 1790-91. évi 35. törvény által biztosítottak fenntartása mellett elfogadásra és jóváhagyásra került, ezáltal Johann Blascheket a házhoz tartozó 4/8 jobbágytelek tulajdonjogában megerősítjük. Kelt Tata mezővárosban, 1809. augusztus 16.

Szent-Iványi kormányzó[40]

4. FÜGGELÉK
GESZTES, 1820. JANUÁR 31.[41]

„Heuraths-Vertrag des Michel Hartegen *von* Gesztes *dann der* Annamaria Kollaritsin *von* Ketskéd *den 31i Jener 1820.*
Heuraths-Vertrag

An heute zu ende gesetzten Dato *und Jahr ist nachfollgender Heurats-Vergliech zwischen dem Jung gesellen* Michael Hartegen *als Bräutigam von* Gesztes *einer Seits, dann die Jungfrau* Annamaria Kolláritschin *als Braut von* Getskéd *anderer Seits, in Beysein deren dazu erbetenen Zeugen fest gesetzt, und beschlossen worden, als:*

1tens Verspricht Andreas Hartegen *seinem Sohn* Michael*, sein in* Gesztes *habendes Kleinhäußl nach der Schatzung nach des Vatters Tod, wo er mit dem Vatter bis dahin zu Würthschaften hat, und für dieses Mitwürthschaften bekommt er noch dazu zwey Ochsen und Wagen ohne Schätzung, wo der Hauß-Übernehmer mit dem übrigen Geschwistert in allem ein gleicher Erben sorgen. Dann*

2tens Verspricht Johann Kolláritsch *seiner Tochter* Annamaria*, und sie ihrem Bräutigam dagegen drey huntert Gulden, id est 300 flr. – V. V. eine einjährige Kalbin, einen hohen Kasten, und ein aufgerichtetes Bett. Dann aber*

3tens Sollte der Mann unter Jahr und Tag ohne Leibeserben mit Tod abgehen, so muß die Ehegattin vom Hauß abtreten, und bekommt zu ihrem Zugebrachtem aus der Würthschaft noch hundert Gulden. Sollte aber ein Erb nach des Vaters Tod vorhanden seyen, und nicht fähig wäre, das Hauß zu übernehmen, so ist der, oder mehrere Erben mit des Vatters Geschwistert gleicher Erben, was die zwey Ochsen und Wagen anlanget, fallen zum Hauß zurück, und bleiben stäts dem Haus Übernehmer. Sollte aber die Braut unter Jahr und Tag ohne Leibeserben mit Tod abgehen, so fallen dem Bräutigam von dem Erheyratheten nur fünfzig Gulden zurück. Signatum Gesztes *den 31. Jenner 1820.*

Adam Tonith Zeugen

Andreas Hartegen
Vater des Bräutigam
Johan Kolláritsch
Vatter der Braut
+ Michl Hartegen
Bräutigam
+ Annamaria Kollaritschin
Braut”

A gesztesi Michel Hartegen, valamint a kecskédi Annamaria Kollarits házassági szerződése
Házassági szerződés

A mai, lent megjelölt napon és évben az alábbi házassági egyezséget kötötte egyfelől a gesztesi legény, Michael Hartegen mint vőlegény, másfelől Annamaria Kolláritsch kecskédi hajadon mint menyasszony, a felkért tanúk jelenlétében:

Először: Andreas Hartegen odaígéri fiának, Michaelnek a becsű szerint a gesztesi kis házát halála után, ahol eddig az apjával gazdálkodott, amiért becsű nélkül további két ökröt és egy szekeret kap, egyebekben a ház örököse a testvéreivel egyenlő örökrészt kap. Aztán

[39] *Bőhm Ignác.*
[40] *Szent-Iványi Antal. (NAGY 1863, 623, 627, 633.)*
[41] *KDM TGy ltsz.: 83.2.5.*

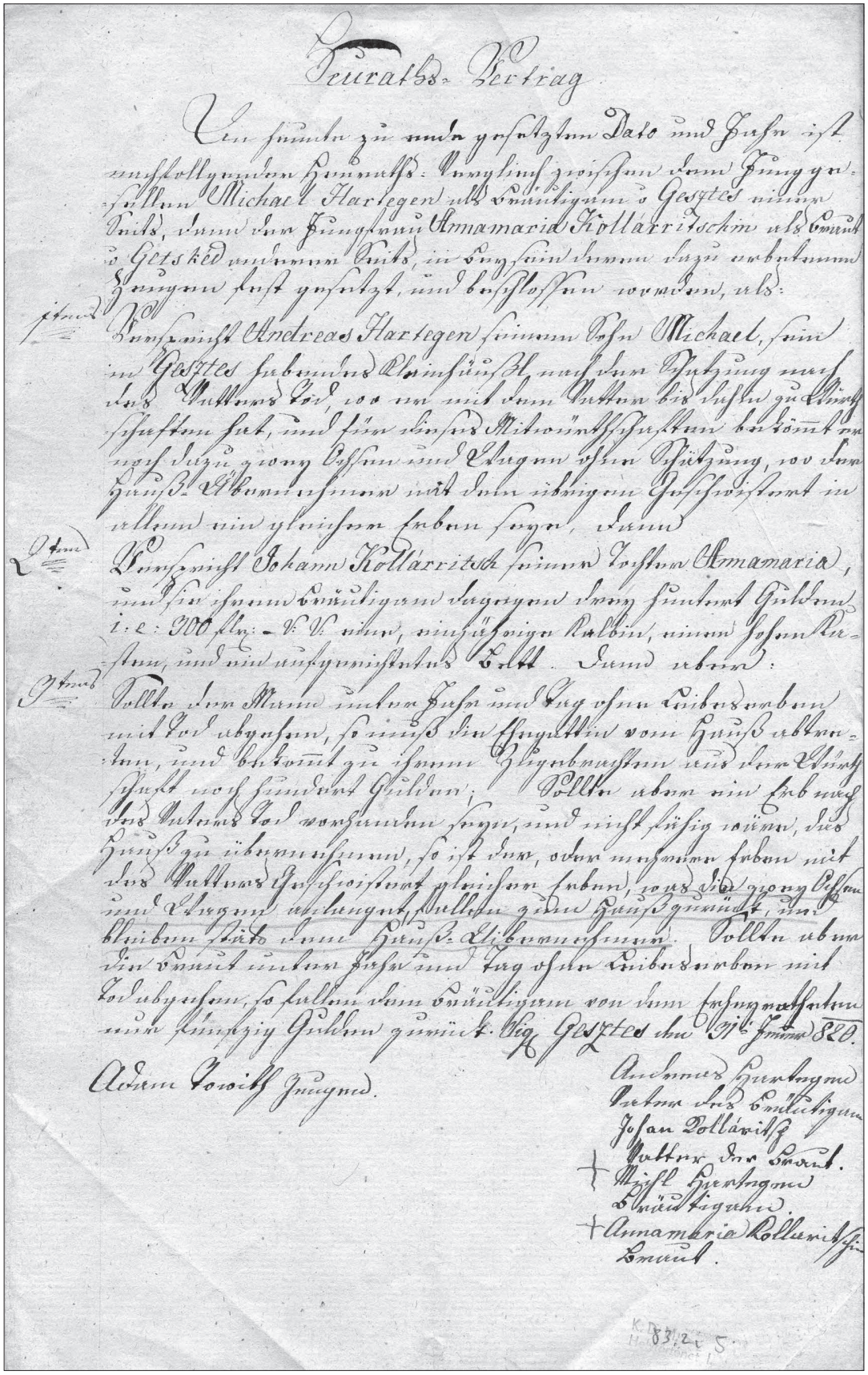

Heiraths-Vertrag

Im heute zu ende gesetzten Date und Jahr ist nachstehender Heiraths-Anstand zwischen dem Jungge-sellen Michael Hartegen als Bräutigam o Gestes einer Seits, dann der Jungfrau Amamaria Kollárritschin als Braut o Getsked andernseits, in Beysein ihrer dazu erbetenen Zeugen fest gesetzt, und beschlossen worden, als:

1tens Versprecht Andreas Hartegen seinem Sohn Michael, seine in Gestes habenden Kleinhäusl, nach dem Ableben meines Weibes Tod, wo er mit dem Vatter bis dahin zu Wirthschaften hat, und für dieses Mitwirthschaften bekömt er noch dazu ganz Essen und Trugen ohne Bezahlung, wo dem Haus-Übernehmer mit den übrigen Geschwistert in allem ein gleiches Erben sey, dann

2tens Versprecht Johann Kollárritsch seiner Tochter Amamaria, und sie ihrem Bräutigam dagegen drey hundert Gulden i:e: 300 fln: - V. W. eine, einhöhrige Kalbin, einen Schenkessen, und ein aufgemistetes Bett. Dann aber:

3tens Sollte der Mann unter Zeit und Tag ohne Leibeserben mit Tod abgehen, so muss die Ehegattin vom Haus abtreten, und bekömt zu ihrem Heyrathsgut aus dem Wirthschaft noch hundert Gulden; Sollte aber ein Erbe nach des Mannes Tod vorhanden seyn, und nicht fähig seyn, das Haus zu übernehmen, so ist der, oder mehrere Erben mit des Mannes Geschwistert gleicher Erben, was die ganz Essen und Trugen anlangt, Sollten zum Haus gemüßt, und bleiben stets ohne Haus-Übernehmen. Sollte aber die Braut unter Zeit und Tag ohne Leibeserben mit Tod abgehen, so sollen dem Bräutigam von dem Heyrathsgut nur funfzig Gulden gemüßt. Wig Gestes den 31. Jänner 820.

Adam Toroik Zeugen.

Andreas Hartegen
Vatter des Bräutigam
Johan Kollárritsch
Vatter der Braut.
+ Mihel Hartegen
Bräutigam.
+ Amamaria Kollárritsch
Braut.

K.D.
H.83.2.5

1. kép: Házassági szerződés 1820-ból (Várgesztes)
Abb. 1: Heiratsvertrag aus dem Jahre 1820 (Gestitz)

Másodszor: Johann Kolláritsch a lányának, Annamariának, illetve ő a vőlegényének ezért cserébe háromszáz forintot, azaz 300 bécsi értékű forintot, egy egyéves üszőt, egy magas ládát és egy felvetett ágyat odaígér. Hogyha azonban

Harmadszor: a férj egy éven és egy napon belül örökös nélkül elhunyna, úgy a feleségének a házból távoznia kell, és a gazdaságból a hozott értékeken felül kap további száz forintot. Ha azonban az apa halála után van örökös, aki nem volna képes a házat átvenni, úgy az ő vagy a több örökös apai testvérekkel megegyező örökrésze, a két ökrön és a szekéren túlmenően visszaszáll a házra, és a ház új tulajdonosáé lesz. Ha azonban a menyasszony hunyna el örökös nélkül egy éven és egy napon belül, úgy a vőlegényre a móringból csak ötven forint száll vissza. Kelt: Gesztes, 1820. január 31.

Adam Tonith tanú

Andreas Hartegen
örömapa
Johan Kolláritsch
örömapa
+ Michl Hartegen
vőlegény
+ Annamaria Kollaritsch
menyasszony

5. FÜGGELÉK
TATA, 1843. FEBRUÁR 7.[42]

„Másolat
Contract

In Namen der Heiligsten Dreyfaltigkeit Gott der Vatter Sonn, und heiligen Geistes, am Ende Gesetztem tag ist Zwischen Stefan Bur Breidigam dan der der Jungfrau Maria Kerber Braut nachstehenden Heiratz-Kontragt verabredet und abgeschlosen worden,

1.) Haben beide Braudbersonen die Ehe einzugehen versprochen

2.) Verheiratet oben benamte Maria Kerber an den Stefan Bur als ein Heiratzgut von 50 f sage fünftzig gulden ww betregt in baren, Gegen 100f sage Hundert Gulden ww betregt in baren nebst gantze Kleidung Stefan Burr

3.) Soll dieses verbindlichkeit auf ein Jahr und Tag in fall eines oder das andtere onne Liebes ärbe mit Tott abgehen

4.) Behalt Stefan Burr nach sein Vatter Tott das gantze Kretschaft samt haus und Vir Virtl sesion,

5.) Von disen ist er schuldig (Ste)*fan Burr seinen Bruder Johann Burr in barem auszuzalen 450f sage Virhundert und Fünftzig Gulden ww das übrige behalt Stefan Burr alles in desen sind zweizeigiche bestetiget worden*

Signatum Dott *den 7te Febru*(a)*ri 1843 Stefan Brurr X*

Maria Kerber X Dubniz Jósef Násznagy + *Jakob Zechner beystantt* Búr Jósef *Stefan Kerber Barbara Handt"*

Másolat
Szerződés

A Szentháromság Egyisten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, a lent megjelölt napon Stefan Bur vőlegény és a hajadon Maria Kerber menyasszony az alábbi házassági szerződésben egyezett meg és azt megkötötte:

1.) A házasulandó felek megegyeztek, hogy összeházasodnak.

2.) A fent nevezett Maria Kerber móringol Stefan Burnak móring gyanánt 50 forint, azaz ötven bécsi értékű forint készpénzt 100 forint, azaz száz bécsi értékű forint készpénzért, ezen felül Stefan Burr minden ruházatáért cserébe.

3.) Amennyiben ez a kötelezvény egy év és egy napon belül egyik vagy másik fél örökös nélküli halála miatt életbe lép

[42] *KDM TGy ltsz.: 83.2.12.*

4.) Stefan Burr megtartja apja halála után a teljes gazdaságot a házzal és a 4/4 telekkel együtt.

5.) Ebből Stefan Burr testvérének, Johann Burrnak készpénzben tartozik kifizetni 450 forintot, azaz négyszázötven bécsi értékű forintot, a többit Stefan Burr megtartja. Mindezt két tanú hitelesítette.

Kelt Tata, 1843. február 7. Stefan Brurr X

Maria Kerber X, Dubniz Jósef Násznagy +, Jakob Zechner tanú, Búr Jósef, Stefan Kerber, Barbara Handt.

Schmidtmayer Csaba
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: cs.schmidtmayer@gmail.com

IRODALOM

BALÁZS 2004 Balázs T.: *Rábaközi móringlevelek a Csornai M*úzeum gyűjteményéből (1772–1900*)*. Arrabona 42/2. (2004) 81–100.

BALOGH–ÖRDÖG 1985 (Szerk. Balogh L.–Ördög F.) *Komárom megye földrajzi nevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 169. Budapest 1985.

CJH 1822 *Corpus Juris Hungarici seu decretum generale inclyti Regni Hungariae partiumque eidem annexarum*. Buda 1822.

CSILLÉRY 1947 Csilléry K.: *Házassági egyességek*. Ethnographia 58 (1947) 276—279.

DOMINKOVITS 1992 Dominkovits P.: *Móringlevelek Győr megyéből*. Győr 1992.

DOMONKOS 1957 Domonkos O.: *Móring levelek Sopron vidékéről*. NépK 2/1–2. (1957) 319–324.

DRW 1996 *Deutsches Rechtswörterbuch 9*. Heidelberg 1996.

FATUSKA 2007 Fatuska J.: *A tatai és gesztesi uradalom újranépesítése a török kiűzése után*. In: (Szerk. Fatuska J.–Fülöp É.) Kecskéd településtörténete. Kecskéd 2007, 121–174.

FÉL 1944 Fél E.: *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. In: (Szerk. Hofer T.) Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Pozsony 2001, 27–87.

HOFER 1957 HoferT.: *Házassági szerződések Külsővatról*. NépK 2/1–2. (1957) 325–23.

KELEMEN 2008 Kelemen I.: *Jobbágy-móringlevelek Sopron vármegyéből (Forrásközlés)*. Arrabona 46/2. (2008) 127–162.

MÁNDOKI 1961 Mándoki L.: *A siklósi reformátusok házassági szerződései (1603–1862)*. NépK 6/1 (1961) 123–237.

NAGY 1860 Nagy I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 7. kötet*. Pest 1860.

NAGY 1863 Nagy I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 10. kötet*. Pest 1863.

TAFFERNER 1941 Tafferner A.: *Vértesboglár. Egy hazai német település leírása*. Budapest 1941.

TÁRKÁNY SZÜCS 1979 Tárkány Szücs E.: *Hitbér, jegybér, móring, móringbér*. In: (Szerk. Ortutay Gy.) Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest 1979, 553–554.

TÁRKÁNY SZÜCS 1981 Tárkány Szücs E.: *Magyar jogi népszokások*. Budapest 1981.

DEUTSCHSPRACHIGE HEIRATSVERTRÄGE IN DER SAMMLUNG DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS (1792–1843)

CSABA SCHMIDTMAYER

Es ist unter den Bauern Ungarns zu beobachten, dass sie von der Mitte des 18. Jahrhunderts schriftliche Heiratsverträge geschlossen haben. In diesen Dokumenten versprechen die Partner meistens einander verschiedene finanzielle und materielle Güter im Fall ihres Todes. Dieser Akt ist auf Ungarisch als „móring" bezeichnet, und es kommt aus dem deutschen Wort Morgengabe, bedeutet aber nicht das Geschenk des Mannes nach der ersten Nacht, sondern eine Verpflichtung vor der Hochzeit.

In dieser Abhandlung werden fünf deutschsprachige Verträge mitgeteilt. Alle stammen von verschiedenen Gemeinden der ehemaligen Esterházy-Domäne Tata-Gesztes (Totis-Gestitz), von den heutigen Komitaten Komárom-Esztergom und Fejér. Diese Verträge werden aus mehreren Aspekten (z. B. Wortschatz, Recht, Typologie) untersucht. Die Volltexte der Dokumente sind auch auf Deutsch zu lesen, die Verkürzungen sind ohne Andeutung aufgelöst worden, mit der Ausnahme der verschiedenen Währungen (f–florin, d–denarius, vv bzw. ww–Wiener Währung). Die originalen Fassungen sind in Kurrentschrift geschrieben worden, mit der Ausnahme mancher Wörter in Lateinschrift, sie sind in dieser Abhandlung gerade.

Übersetzt von Csaba Schmidtmayer

BESZÁMOLÓ A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM 2013–2014. ÉVI DUNAI VÍZ ALATTI RÉGÉSZETI KUTATÁSAIRÓL[1]

POLGÁR BALÁZS

Komárom 1849. évi első ostroma március 19-től április 25-ig tartott.[2] A nagysallói csata után április 22-én vonult be Görgey Artúr, Klapka György és Damjanich János az ostromlott Komáromba. A magyar sereg a Duna bal partján a Csallóköz felé vetette vissza az ellenséget, majd az április 25-ére elkészülő újabb hadihídon átkelve, április 26-án, a szőnyi csatában, a jobb parton összevont császári-királyi erőket is elkergette (jelentős ostromtüzérségi eszközt és hadianyagot zsákmányolva).[3] Az 1849. évi komáromi harcok terepi kutatása nem előzmények nélküli, Négyesi Lajos (NKE) az ácsi erdő területén végzett korábban csatatérkutatást, a negatív régészeti megfigyelések alapján az ácsi összecsapás helyszínét az erdőgazdálkodási munkálatok napjainkra elpusztították.[4] Az elmúlt évek mederkotrásai, illetve helytörténeti kutatásai révén Gönyűnél (Győr-Moson-Sopron megye) és Komáromnál is napvilágot láttak a hipotetikusan Komárom felszabadításához kapcsolódó események tárgyi emlékei, objektumai. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum[5] a már 2012-ben megkezdett gönyűi kutatásokat folytatta, illetve a komáromi Csillag erőd térségében újabb lelőhely felderítésre irányuló terepkutatást kezdeményezett 2013-ban.

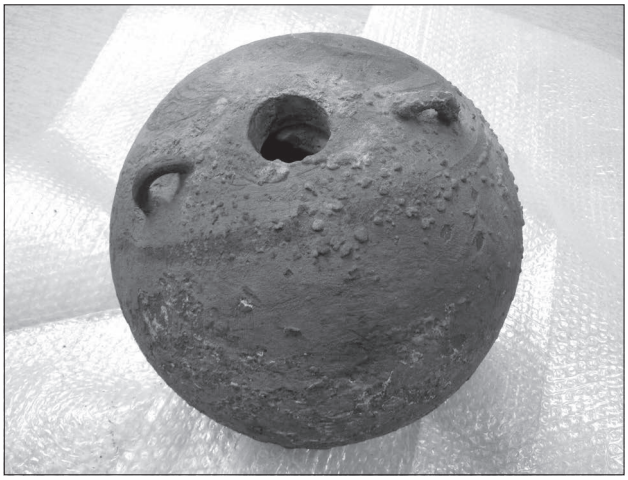

1. kép: 60 fontos mozsárbomba a lelőhelyről (HM HIM)
Fig. 1: A mortar bomb (60 lb) from the site (MoD Military History Institute and Museum)

1849. április 24-én, délelőtt tíz órakor a magyar honvédek a Duna-menti Néma településnél kilőttek egy a túlparton, Gönyűnél veszteglő, hadianyagot szállító osztrák uszályt. Az eseményről magyar, illetve a császári-királyi sereghez köthető források is hírt adtak.[6] Tóth Ágoston honvéd ezredes naplójában a következőképpen emlékezett meg fogolytársa, a francia származású Ferdinand Querlonde ezredes gönyűi haditettéről: *„A Dunán lőszeres hajók úsztak lefelé és Querlonde azt a parancsot kapta, hogy lőjje fenékbe a hajókat. Éjszaka észrevétlenül kivonult négy ágyújával és sikerrel belelövetett az egyik hajóba; ez rettenetes robbanással repült a levegőbe, óriási pusztítást végezve a jobbpart közelében úszó hajók közt.”*[7]

Az írásos források az uszály rakományának megadását is lehetővé tették, a veszteséglisták alapján az uszály 140 mázsát meghaladó mennyiségű lőport, 300 darab hatvan fontos bombát és pontosan nem meghatározott mennyiségű huszonnégy fontos bombát szállított.[8] A robbanás az uszály roncsait és annak rakományának maradványait szétterítette a partközeli mederben. 2011-ben mederkotrás során láttak napvilágot az uszályhoz kapcsolható első tárgyi emlékek (roncsdarabok és tüzérségi emlékek), sajnálatos módon azonban a korai leleteket ismeretlen tettesek ellopták. 2011-ben Major Tamásnak, Gönyű polgármesterének köszönhetően egy 60 fontos mozsárbomba került a HM HIM gyűjteményébe. Az értékes lelet múzeumba kerülését követően a múzeum a Tóth János Attila vezette Argonauta Kutatócsoporttal több lépcsős, közös terepkutatást kezdett meg a gönyűi lelőhelynél 2012-ben. A komplex kutatási módszer alkalmazása során sor került a 19. századi lelőhely szonaras felmérésére, a partszakasz fémkeresőműszeres átvizsgálására és a víz alatti lelőhelyfelderítésre is. A terepbejárások során több, az újkorra datálható tárgyi emlék is napvilágot látott. A leletek közül különösen említésre méltóak voltak az újabb mozsárbombarepeszek és egy ép (lőport már nem tartalmazó) mozsárbomba.[9] (1. kép) A kutatócsoport búvárai a 2011. évi kotrás helyszínén egy 2×2 méteres kutató szondát nyitottak 2013. augusz-

[1] *A HM HIM 2013. évi víz alatti terepkutatásai a BM Örökségvédelmi Főosztály, az Argonauta Kutatócsoport és az MH 1. Honvéd Tűzszerész és Hadihajós Ezred katonabúvárainak támogatásával valósultak meg.*

[2] *„Az első bomba március 19-én reggeli 6 és 7 óra között esett a megyeházába: azután kisebb-nagyobb mértékben éjjel-nappal, április 25-e napjáig folyvást bombáztak.” (HERMANN 2000, 426.)*

[3] *SZÉNÁSSY 1999, 129–131.*

[4] *NÉGYESI 2010, 96–97.*

[5] *A továbbiakban: HM HIM.*

[6] *POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013, 174–176.*

[7] *IRMÉDI-MOLNÁR 1938, 154.*

[8] *POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013, 169.*

[9] *POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013, 169–170.*

tus 27-e és 29-e között.[10] A szonda fenekén egy erősen kevert rétegsorban folyt szivattyúzás: a recens korú tárgyak mellett a 20. század első felére keltezhető (uszályelemekhez tartozó) szegecselt vaslemezek, az újkori hajózás tárgyi emlékei, (2. kép) illetve egy középkori, grafitbeszórásos ausztriai importedény faltöredéke is napvilágot láttak. A kevert, bolygatott, kavicsos, salakos réteg alját nem sikerült elérni a feltárás során. A lelőhely pontos horizontális kiterjedése sem adható meg egyelőre, az uszály felrobbanását követően a roncsok a folyás irányában szóródtak szét. A robbanás után visszamaradt roncselemekre vonatkozóan a császári-királyi hadseregben szolgáló Fitz alezredes jelentése ad részletes információkat: *„Maga a hajó nem süllyedt el, az oldalai megmaradtak, csak a fedélzet röpült a levegőbe."*[11] A császári-királyi jelentések szerint a robbanás 300 öl távolságra vetette az uszály roncsait.[12] Jövőbeli mederkotrások révén a felrobbant uszály újabb tárgyi emlékeinek előkerülése várható.

2. kép: Egy iszkábaszeg és egy csónakszeg a lelőhelyről (HM HIM)
Fig. 2: A ship-angle and a boat-angle from the site (MoD Military History Institute and Museum)

Az 1849. évi komáromi harcok egy újabb lehetséges emlékére hívta fel a múzeum figyelmét Legát István (komáromi helytörténész, volt határőr) 2013 nyarán. Legát az elmúlt években a Csillag erőd térségében, a Duna-parton egy hét cölöp alkotta objektumot lokalizált (a cölöpök alacsony vízállás mellett a vízfelszín fölé is kiemelkednek), illetve jentős számú mozsárbombarepeszt (3. kép) talált a helyszínen.[13] Legát István feltételezése szerint a Csillag erőd és az Újvár közt 1849 áprilisában épített hadihíd maradványai, illetve a komáromi harcokhoz köthető tárgyi emlékek kerültek elő a lelőhelyen. Az ideiglenes hadihídról gazdag írott forrásanyaggal rendelkezik a kutatás, Görgey Artúr a következőket írta visszaemlékezésében: *„Volt ugyan hetekkel ezelőtt éppen ezen a helyen egy hajóhíd, de ezt az ellenség jobb parti ütegei néhány nap alatt elsüllyesztették. Hogy ez ne történjék meg még egyszer, most nem üreges, hanem tömör úszó alapokon épülő híddal, vagyis tutajhíddal próbáltunk szerencsét. Tekintetbe véve mind az ellenség ütegeinek a hídverést akadályozó igyekezetét, mind pedig azt a körülményt, hogy Komárom várában és városában uralkodó téves előítélet szerint a Dunának tutajokkal való áthidalása kivitelezhetetlen és nem is volt a hídhoz semmi előkészítve – nagyon meg lehettünk elégedve, hogy már négy nappal hadzömünknek a várkörzetébe érkezése után hozzáfoghattunk az ellenség jobb parti ostromló hadteste elleni támadáshoz."*[14]

3. kép: Mozsárbomba repesze a hídfő térségéből (szórvány)
Fig. 3: A mortar-bomb splinter from the area of the bridgehead (stray find

Görgey mellett Puky Miklós komáromi kormánybiztos is megemlékezett írásaiban a komáromi hídépítési kísérletekről: *„A katonai parancsnokság felszólított, hogy a vár- és a csillagsánc között, a Dunán hidat építtessek. Vállalkozókkal érintkezésbe hoztam a katonai kormányt, mely a vállalkozóktól,*

[10] *A víz alatti szelvények kimérésénél a Nemzeti Közszolgálati Egyetemről Kállai Attila mk. alezredes és Dénes Kálmán mk. őrnagy nyújtott segítséget.*

[11] *Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blokadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (50). A forrásközlést lásd: POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013, 170.*

[12] *Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blokadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (50). A forrásközlést lásd: POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013, 168.*

[13] *A lelőhelyen talált tárgyi emlékek a Monostori erőd kiállításába kerültek.*

[14] *GÖRGEY 1988, 36.*

ezeknek ellenvetései dacára, hajókkal kívánta azt építeni. Folytonos lövöldözés alatt a híd elkészült; alig azután reggeli 11 óra tájban golyó ért egy hajót, az lesüllyedt, s az egész hidat magával rántotta: nagy része elúszott. A mérnöki kar most átlátván elkövetett hibáját, tőlem azt kérték, hogy szálakra csináltassak új hidat, mint azt vállalkozók akarták. Ezen második híd április 25-én délben készült el, s ezért a sarlói csata után április 23-án megérkezett felmentő seregeknek pár napig vesztegelni kellett."[15]

4. kép: A 2013. évi árvíz által kimosott cölöpelem a feltételezett komáromi hídfőből
Fig. 4: A pile section from the assumed bridgehead of Komárom, drifted by the flood of 2013

A 2013. évi árvíz kimosta és partra vetette a cölöpobjektum egy elemét, a lucfenyőként (*Picea abies*) azonosított cölöpkarón (4. kép) Grynaeus András (MDL) végzett dendrokronológiai vizsgálatot. (5. kép) A mikroszkópos vizsgálat során egy 126 évgyűrű vastagságadatát tartalmazó adatsort lehetett megállapítani a mintán. A kapott adatsort Grynaeus András összevetette az ausztriai lucfenyőminták már feldolgozott adatsoraival. Az összehasonlítás során teljes egyezést nem talált, a komáromi (1. számú) minta adatsora a Kelet-Ausztria területére összeállított (a 13. századtól a 20. századig vezető) adatsorral mutatott egyezést (t=3.87, GW=65.2/99.9%). Az összehasonlítás alapján a legkülső lemért évgyűrű 1763-ban képződött, így a felhasznált fatörzs kivágására ezt követően kerülhetett sor.[16] A Csillag erőd és az Újvár közti 1849-es hadihíd pontosabb lokalizációja és a korábban azonosított cölöpsor újabb vizsgálata céljából a HM HIM 2013. október 16-án előzetes lelőhelyfelderítést végzett az MH 1. Honvéd Tűzszerész és Hadihajós Ezred katonabúvárai, illetve az Argonauta Kutatócsoport segítségével.[17] A cölöpobjektum egy markáns ácsolási nyomokkal rendelkező eleméből újabb mintát (2. számú minta) vettünk a katonabúvárok segítségével. A mintavétellel párhuzamosan az Argonauta Kutatócsoport szonaras felmérést végzett a cölöpsor térségében a folyó belsőbb szakaszán. A szonaras kutatás során nem sikerült további, hipotetikusan hídelemhez köthető víz alatti objektumot azonosítani. Az újabb mintán Grynaeus András dendrokronológiai kontrollvizsgálatot végzett el. A 2. számú, szintén lucfenyőként azonosított minta negyvenhét évgyűrűt tartalmazott. Az újonnan vett minta évgyűrűi egyezést mutattak az 1. számú darab évgyűrűivel, így a kontrollminta megerősítette a cölöpobjektum faelemeinek 18. századi keltezését.[18] A megtalált cölöpobjektum biztos interpretálása azonban további terepkutatásokat igényelt. A cölöpelemek faanyagának korai keltezése önmagában még nem mondott ellent a cölöpobjektum 19. századi hídfőként való azonosításának, a gyors ütemű, hevenyészett munkálatokra utalhat az a tény, miszerint a 2013-ban kimosódott karó nem rendelkezett a hajómalmok rögzítő cölöpjeinél gyakori megoldásnak számító vasalással. Szintén a gyors ütemben zajló munkálatokra utalhat még az éppen rendelkezésre álló, másodlagosan felhasznált faanyag alkalmazása is.

5. kép: Mintavétel a cölöpelemből
Fig. 5: Sampling from the pile section

2014 tavaszán a Komárom és Almásfüzitő közti gátépítésnek, illetve a rendkívül alacsony dunai víz-

[15] *HERMANN 2000, 425.*

[16] *Vizsgálati eredmény a Komárom-Duna-part lelőhelyen 2013-ban talált cölöpobjektum mintáinak elemzéséről. (Jelentés, Magyar Dendrokronológiai Laboratórium.) Nyilvántartási szám: Múz/596/2013, HM HIM, Irattár.*

[17] *Az alakulat hadihajós alosztályának katonái – az AM-31-es, Dunaújváros nevű aknamentesítő hajó és a Baja tűzszerész járőrhajó – szinten tartó kiképzés keretein belül kapcsolódtak be a terepi munkálatokba Márfi Attila őrnagy vezetésével.*

[18] *Vizsgálati eredmény a Komárom-Duna-part lelőhelyen 2013-ban talált cölöpobjektum mintáinak elemzéséről. (Jelentés, Magyar Dendrokronológiai Laboratórium.) Nyilvántartási szám: Múz/596/2013, HM HIM, Irattár.*

állásnak köszönhetően a 2013-ban lokalizált cölöpsor (I. számú cölöpsor) szárazra került és jól kutathatóvá vált. (6. kép) 2014 márciusa és áprilisa közt elvégeztük az I. számú cölöpsor régészeti dokumentálását és a lelőhely fémkeresőműszeres átkutatását a komáromi Klapka György Múzeum és a tatai Kuny Domokos Múzeum közreműködésével. Az I. számú cölöpsortól északra 750-760 cm-re egy újabb, öt elemből álló (szintén nyugat-keleti tájolású) cölöpsor (II. számú cölöpsor) maradványai kerültek elő az alacsony vízszintnek köszönhetően. (A II. számú cölöpsortól északra harmadik cölöpsort már nem találtunk, csupán egy önálló cölöpcsonkot figyelhettünk meg a part közeli folyómederben.) Az első és második cölöpsor elemeinek adatait az 1. táblázat foglalja össze.

	1. sz. cölöpsor	2. sz. cölöpsor
1. sz. cölöp	(á=) 27 cm	(á=) 32 cm
2. sz. cölöp	(á=) 25 cm	(á=) 31 cm
3. sz. cölöp	(á=) 27 cm	(á=) 26 cm
4. sz. cölöp	(á=) 27 cm	(á=) 29 cm
5. sz. cölöp	(á=) 27 cm	(á=) 25 cm
6. sz. cölöp	(oldalak hossza=) 26,27 cm	–
7. sz. cölöp	(oldalak hossza=) 16,16 cm	–

1. táblázat: Oszlopadatok
Tab. 1: The data of the pile-sections

A régészeti megfigyelések alapján feltételezhető, hogy a két cölöpsor eredetileg öt-öt elemből állhatott, és az első cölöpsor kettő keleti, másodlagosan felhasznált cölöpelemét utólagosan(?) verték le a konstrukció javítása vagy megerősítése céljából.[19] (7. kép) Az első cölöpsor keletebbi elemeinek másodlagos felhasználására utal, hogy mindkét cölöpelem (a többitől eltérően) négyzet alakú átmetszettel rendelkezik, illetve a 6. számú cölöpelemen a megfigyelt szerkezeti struktúrához nem illeszkedő csapolásnyom látható.

Puskás Norbert (Argonauta Kutatócsoport) segítségével újabb mintát vettünk a II. számú cölöpsor egyik cölöpcsonkjából (3. számú minta) 2014 márciusában. A harmadik mintát ismételten Grynaeus András vizsgálta meg, és megállapította, hogy az a korábbi darabokhoz hasonlóan lucfenyőből származik, a minta legkülső évgyűrűje 1746 után keletkezett.[20] A dendrokronológiai vizsgálatok 18. századra mutató eredményei mellett egy az első cölöpsor egyik faeleme mellett talált, 1800-ban vert egykrajcáros adott újabb támpontot az objektum datálásához. Fontos megállapítás, hogy a 2013–2014-ben kutatott cölöpobjektum helye megfeleltethető Komárom, a napóleoni háborúk idején kiépített dunai hídfőjének helyével. (8. kép) (Bécs 1808-ban határozta el a komáromi erődrendszer kiépítését és megerősítését, az 1808-as építőmunkálatok révén született meg a redutokkal és gátakkal védett, sarokbástyákkal ellátott dunai hídfőerőd, a Csillag erőd.[21]) Az újabb terepi megfigyelések és levéltári kutatások alapján feltételezhető, hogy a 2013–2014-ben lokalizált és felmért cölöpobjektum az 1808-ban kiépített dunai hídfő emléke.[22] A 19. század eleji híd szerkezetének pontosabb megismerése mindenestre további régészeti kutatásokat tesz szükségessé, a jelenlegi megfigyelések alapvetően egy 10 méter széles felépítményt valószínűsítenek.

6. kép: Kontrollminta egy megmunkált (másodlagosan felhasznált) cölöpelemből
Fig. 6: Control sample from a re-used pile section

[19] *Nem zárható ki, hogy a 2013-ban kimosódott cölöpelem a II. számú cölöpsor keleti darabja volt eredetileg. Ha ezt elfogadjuk, akkor a II. számú cölöpsor hat elemből állhatott eredetileg.*

[20] *Előzetes beszámoló az 1808-as komáromi hídfő maradványainak újabb dendrokronológiai vizsgálatának eredményeiről. (Feljegyzés.) Nyilvántartási szám: Múz/91-35/2014, HM HIM, Irattár.*

[21] *CSIKÁNY 2012, 28, 44.*

[22] *A 2014. évi gátépítő munkálatok jelentette veszélyeztetettség miatt az objektum első cölöpsorának elemeit kiemeltük, és a Klapka György Múzeumban helyeztük el.*

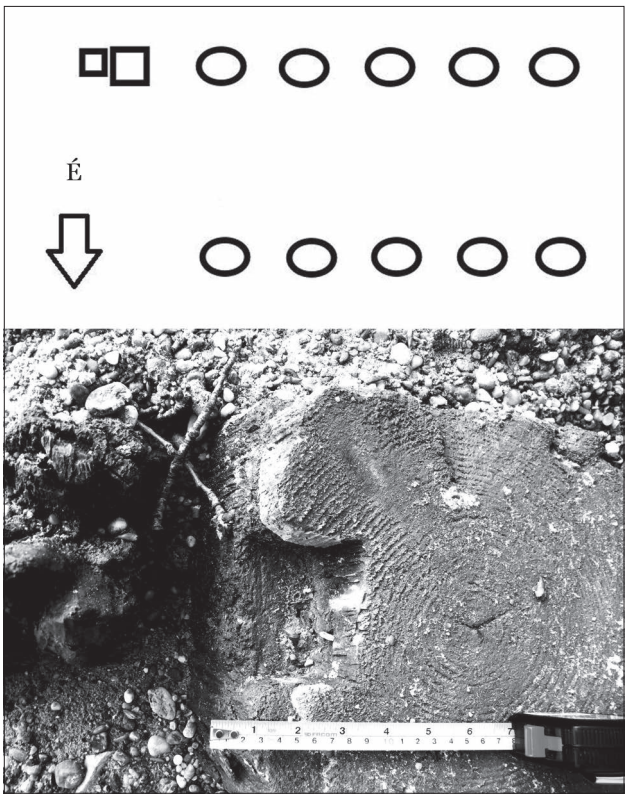

7. kép: A cölöpobjektum elméleti vázlatrajza egy másodlagosan felhasznált cölöpelemmel
Fig. 7: The theoretic sketch-plan of the pole-object with a re-used pile section

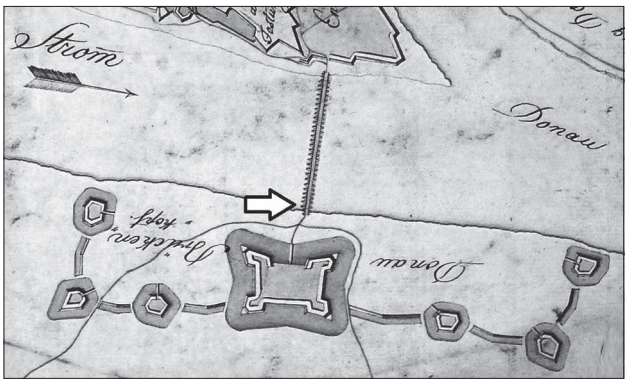

8. kép: A dunai hídfő (Csillag erőd) és a híd (1811) (HM HIM, Hadtörténeti Térképtár, G I h 185/236.)
Fig. 8: The bridgehead of Danube (Star fortress) and the bridge (1811) (MoD Military History Institute and Museum, Military History Map Collection, G I h 185/236.)

A több intézményen átívelő gönyűi és komáromi kutatások jól szemléltethetik, hogy a régészeti korszakok végét jelentő 1711-es esztendőt követően is van létjogosultsága a régészeti módszerekkel történő terepmunkának. Fontos továbbá megjegyeznünk, hogy a nemzeti és az egyetemes hadtörténelmi múlt szempontjából jelentős újkori, illetve modern kori lelőhelyek (hadszínterek, csataterek, védelmi létesítmények, roncsok, hadisírok) az ember, illetve a természet tájformáló tevékenysége és nem utolsó sorban a *militaria*gyűjtés miatt folyamatosan pusztuló lelőhelymivolttal rendelkeznek.[23]

Polgár Balázs
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Budapest
E-mail: balazspolgar.him@gmail.com

IRODALOM

CSIKÁNY 2012 Csikány T.: *Komárom, a szűz vár. 1809*. Budapest 2012.

GÖRGEY 1988 Görgey A.: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Második kötet*. Budapest 1988.

HERMANN 2000 (Sajtó alá rendezte Hermann R.) *Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. Budapest 2000.

IRMÉDI-MOLNÁR 1938 Irmédi-Molnár L.: *Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése*. A „Térképészeti Közlöny" 8. számú különfüzete. Budapest 1938.

NÉGYESI 2010 Négyesi L.: *Csaták néma tanúi*. Budapest 2010.

POLGÁR–SCHMIDTMAYER 2013 Polgár B.–Schmidtmayer Cs.: *Az 1849-ben Gönyűnél megsemmisült hadianyag-szállító uszály régészeti kutatása*. HK 126 (2013) 1. 166–176.

SCHOFIELD 2005 Schofield, J.: *Combat Archaeology. Material Culture and Modern Conflict*. London 2005.

SZÉNÁSSY 1999 Szénássy Z.: *Komárom ostroma 1849-ben*. Rév-Komárom 1999.

[23] *SCHOFIELD 2005, 19.*

REPORT ABOUT THE UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF DANUBE OF THE MOD MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM IN 2013–2014

BALÁZS POLGÁR

The MoD Military History Institute and Museum started underwater archaeological research with the help of the Argonauta Kutatócsoport (Argonauta Research Group, Hungary) in 2012–2013. The Museum examined two sites from the 19th century: Gönyű (Győr-Moson-Sopron county) and Komárom (Komárom-Esztergom county).

General Artúr Görgey relieved the fortress of Komárom on the 22nd of April in 1849, after the battle of Nagysalló. (The campaign finished with the reoccupation of the Hungarian capital city, Pest-Buda on the 21st of May, 1849.) The actions of Gönyű can be reconstructed with the help of Hungarian and Austrian written sources. Ágoston Tóth, a Hungarian commandant wrote about the combat of Gönyű in his diary: „Ammunition ships floated down the Danube and Querlonde (a French commandant of a brigade in the Hungarian army) was ordered to fire into their sterns. He marched out undetected during the night with four of his cannons and shot successfully into one of the boats. It went up with a terrible explosion, which caused a vast destruction among the other ships swimming next to the right shore." The archive sources of the Imperial-Royal Army give some more exact information about the occurrences at Gönyű. From Austrian written sources it is known that the barge was blown up at 10 o'clock on 24th April 1849. The cargo of the barge is known by Austrian written sources: it transported 140 quintal gunpowder, 300 mortar bombs and bombs in „general amount". Complex archaeological methods (sonar survey, field walking, archaeological excavation) were used during the works of 2012-2013. During this work, some parts of horseshoes, nails, potshards, angles (Fig. 2) *of the (18th–)19th century and some more shrapnel of a mortar-bomb were found. The divers of the Argonauta Research Group found another, intact mortar bomb in the river.* (Fig. 1) *It was possible to organize an underwater archaeological research in 2013 with the research group at the site of the first artifacts. Unfortunately we had negative results. The area of the destroyed Austrian barge is so contaminated and disturbed: we also found medieval pottery and artifacts from the WW II.*

Our second site is localized near the Csillag erőd (Star fortress) of Komárom. At the river bank István Legát (local historian) found a pile-object (Fig. 6) *and some mortar-bomb splinters* (Fig. 3) *during the last years. In Legát's opinion this object can be interpreted as the remains of the Hungarian bridgehead (1849). Some important information helped the research about the Hungarian bridgehead and the float bridge: Artúr Görgey and Miklós Puky (commissionership) wrote about the bridge in his memoir. The research of the site was possible with the help of the Hungarian Defence Forces, the Argonauta Research Group, the Klapka György Museum (Komárom) and the Kuny Domokos Museum (Tata) in 2013–2014.*

András Grynaeus (Hungarian Dendrochronological Laboratory) helped to date the pile-object (Fig. 4–5)*: the samples came from east Austrian spruce (Picea abies) and the trees were cut in AD 1746–1763. A denier („Krajcár") of 1800 helped to date also the object. The localized pole-object can not be dated to the age of the Hungarian Revolution and War of Independence (1848–1849). In our opinion the excavated pole-object can be interpreted as the bridgehead of Danube of 1808.* (Fig. 7–8)

The barge of Gönyű and the bridgehead of Komárom are good examples for the complexity of archaeological sites from the Modern Age. Historical processes can be tracked by written sources, and the localization of the site was also possible using underwater research, together with a complex archaeological investigation of the banks of the river. This latter could complete even well documented, historical events of the 19th century military history with new, important data. The amount of new data despite the unfortunate finding situation also draws attention to the importance of the protection of underwater archaeological sites.

Translated by Balázs Polgár

GUSTAV KLIMT ÉS A TATAI SZÍNHÁZ[1]

CZIBULA KATALIN

A tatai Kuny Domokos Múzeumban található egy 570×745 mm nagyságú fénykép, amely a lebontott tatai színház nézőterét ábrázoló festményről készült, valószínűleg a 20. század első felében. A festmény értékét az adja, hogy Gustav Klimt egy korai, jó kvalitású alkotása, a fotóét pedig az, hogy a festmény elveszett, így az eredeti képet csak a fénykép alapján rekonstruálhatjuk. A továbbiakban az eltűnt időn túl az eltűnt festmény nyomában is járunk, megkíséreljük nyomon követni keletkezését és máig húzódó történetét.

AZ ÉPÍTTETŐ ESTERHÁZY GRÓFOK

1889. október 7-e fontos dátum a tatai városi színjátszás történetében: ezen a napon nyitotta meg kapuit az újonnan épített kastélyszínház az Esterházy-birtokon, a kastély szomszédságában.[2] A jelenség maga mondhatni anakronisztikus a 19. század végén, a színház tulajdonosa pedig egy különös arisztokrata: Esterházy Miklós gróf.[3] A tatai Esterházy-család rokonságban állt a hercegi Esterházy-ággal, és ezt szívesen hangsúlyozták. A tatai birtokot gróf Esterházy József országbíró vásárolta 1727-ben, és ezáltal mind ő, mind örökösei a környék legnagyobb földbirtokosai lettek: nemcsak Tata, hanem a közeli Majk is a tulajdonukban volt, ahol az Esterházyak építtették a jelenleg is álló kamalduli kolostort. Ugyancsak ők építtették a 18. században a cseklészi és természetesen a tatai kastélyt is. A család több, mint kétszáz évig birtokolta a tatai kastélyt és birtokot, mindeközben a következő fontos történelmi-diplomáciai események zajlottak le itt:

1809. október 14-én a kastélyban írta alá I. Ferenc császár az úgynevezett schönbrunni békét: az uralkodó Esterházy gróf vendége volt, miután Bécsből távoznia kellett, és Napóleon követei itt keresték fel Bonaparte békekötési ajánlatával, amelyet aztán később Schönbrunnban ratifikáltak.

1874-ben Ferenc József császár, 1897-ben Ferenc József és II. Vilmos német császár tartottak hadgyakorlatot Tatán.[4]

Tata birtokosa ebben az időben, a 19. század végén Esterházy Miklós gróf volt, korának karakterisztikus személyisége, aki politikai tevékenysége mellett nagy ambícióval támogatta a magyar lovas sportot és a német nyelvű színjátszást, nemcsak Tatán, hanem külföldön is. Ennek a két szenvedélynek szentelte hatalmas vagyonát. A hagyomány szerint ő volt az Osztrák Jockey Club alapítója, valamint jelentős tevékenységet fejtett ki a magyar lótenyésztés és lovas sport fejlesztéséért. A tatai kastélyszínház felállítása is a lótenyésztéshez kapcsolódik: a gróf minden évben lóversenyeket szervezett a birtokán, ahol vendégül látta a monarchia számos arisztokratáját, jelentős személyiségét. Az ő számukra kívánt szórakoztatást biztosítani a színházi programokkal is.[5]

A SZÍNHÁZ ÉPÍTÉSE

A kastély mellett található, korábban sörfőzőként, majd cukorgyárként is funkcionáló épületből építtetett Esterházy Miklós egy kicsi, de fényűző színházépületet, ahol fiatal drámaírók és zeneszerzők kaptak lehetőséget műveik bemutatására. (1. kép) 1888-ban adott megbízást a gróf a híres bécsi építészpáros, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer számára a színház kialakítására.[6] Cégük ekkor nemcsak Bécsben, hanem a monarchia egész területén, így Magyarországon is a legtöbbet foglalkoztatott színháztervezéssel foglalkozó vállalkozásaként működött. A tatai színházépület a maga kb. 300 főt befogadó méretével a Fellner és Helmer-iroda legkisebb színházépületének minősült.

---

[1] *A tanulmány az OTKA 83599. sz. programjának támogatásával készült.*

[2] *BUSCHEK 1999, 191.*

[3] *Az Esterházyaknak erről az ágáról lásd: NAGY 1858, 90. Színházi tevékenységükről a későbbieken túl: BÁRDOS 1978, 10.*

[4] *FARBAKY 2006, 48–56.*

[5] *STAUD 1977, 247.*

[6] *HOFFMANN 1966, 114.*

1. kép: A tatai színház homlokzata
Abb. 1: Das Tataer Schlosstheater (Foto: Kuny-Domokos-Museum in Tata)

Az új épületkomplexum a kastéllyal szemben több funkciót foglalt magába.[7] A fő traktusban közösségi helyszínek kaptak helyet, amelyet a kastélylyal egy üvegtetővel fedett udvar kapcsolt össze, ez ünnepélyes alkalmakkor télikertként is funkcionált. A színház bejárata is ebből a fedett udvarból nyílt, az előtérből lehetett megközelíteni a színháztermet, amely néhány lépcsővel magasabban helyezkedett el, innen nyílt egy lépcsősor jobbra és balra, ezeken keresztül lehetett feljutni az oldalsó emelvényekre, amelyek ülőhelyei páholyszerűen helyezkedtek el. Hátul, néhány lépcsőfokkal magasabban állt a kiemelt jelentőségű proszcénium páholy, ahol a kastély ura és családja, valamint az előkelő vendégek foglaltak helyet. Innen egy folyosón keresztül is el lehetett jutni az előtérbe. (2. kép)

A város polgárai és a birtok alkalmazottai egy saját galérián kaptak helyet, amely az utcáról külön bejárattal volt megközelíthető. A nézőtér és a bejárat tehát funkcionálisan a korábbi kastélyszínházak megoldásait követte, határozottan elkülönítette a nemesi közönséget a város polgáraitól és a kiszolgáló személyzettől.

A nézőtér, a színpad és a színházhoz kapcsolódó egyéb funkciójú helyiségek, mint a téli lovasiskola, a pálmaház és télikert, a hangversenyterem, az étterem, a kávézó, a tekéző – az emeleten az irodahelyiségek, a vendégszobák, a jelmeztár, a műterem és a próbahelyiségek, mind villamos megvilágítást kaptak, amelyről egy elektromos központ gondoskodott.[8]

1936-ból fennmaradt egy érdekes, rövid leírás a színházról, amely a kastély idős tisztviselőjétől, Kriszt Jánostól származik.[9] A leírás ismerteti az épületet, amelyben 250 darab elektromos lámpa égett, és leírja a telefonhálózatot, amely a földbirtok különböző pontjain elhelyezett telefonfülkék által lehetővé tette, hogy a vendégek kikapcsolódásuk alatt is bármikor telefonon elérhetők legyenek.

2. kép: A tatai színház belső tere
Abb. 2: Der Innenraum des Tataer Theaters (Foto: Ungarische Nationalbibliothek Széchényi)

Két alaprajzát is ismerjük a tatai színháznak. Az egyiket Hans Christoph Hoffmann publikálta.[10] (3. kép)

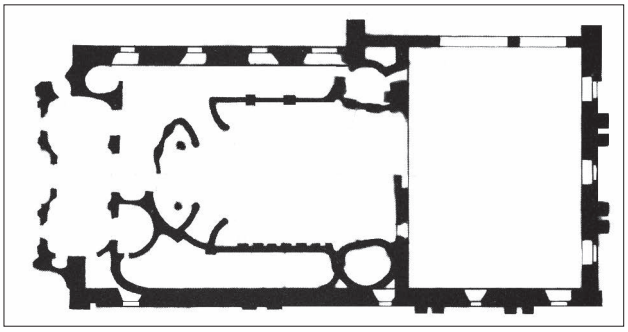

3. kép: A tatai színház alaprajza Hans Christoph Hoffmann nyomán
Abb. 3: Grundriss des Tataer Theaters (nach Hans Christoph Hoffmann)

Itt a térkezelésnek egy sajátos formáját látjuk: az építészpáros munkáinak fontos jellemzője, hogy mindig törekedtek a szimmetriára. Ha a külső homlokzat lehetetlenné is tette a szimmetrikus kialakítást, a belső terekben mindenképpen megpróbálták érvényre juttatni a szimmetriát, mint többek között a bécsi Stadttheater, (4. kép) a budapesti Operettszínház esetében. Sajátos példa a badeni színház (Baden

[7] *Leírását lásd: BUSCHEK 1999, 191; RADOS 1964, 56.*
[8] *NTH 1891, 423.*
[9] *A leírás ma a tatai Kuny Domokos Múzeumban található. (KDM Helytörténeti gyűjtemény gy. sz.: 148.)*
[10] *HOFFMANN 1966, 202. ábra.*

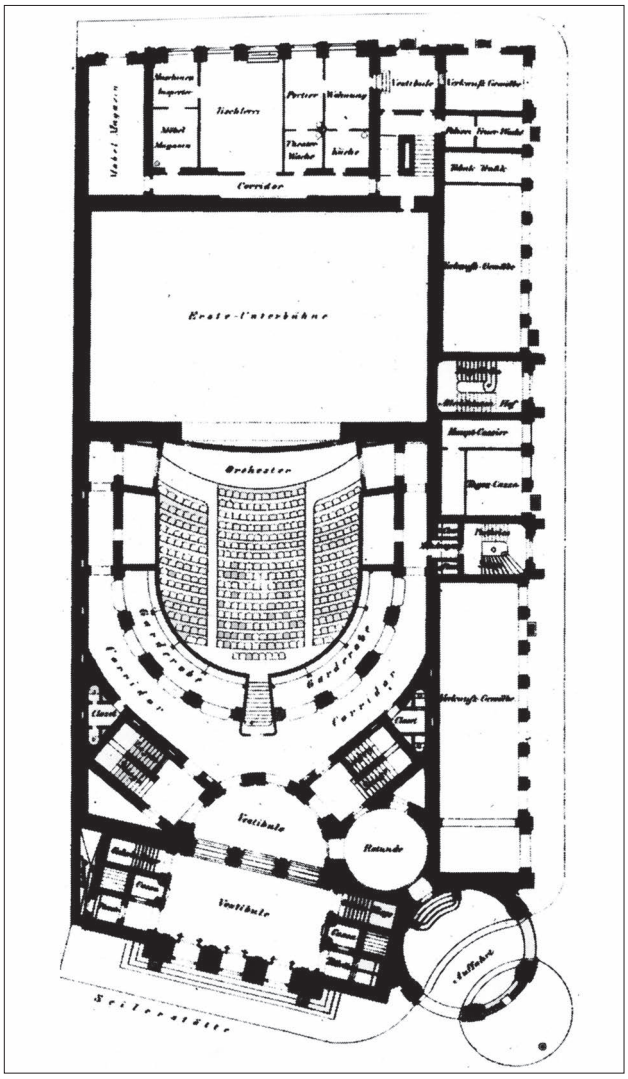

4. kép: A bécsi Stadttheater alaprajza
Abb. 4: Grundriss des Wiener Stadttheaters (nach Hans Christoph Hoffmann)

bei Wien), ahol a színházépület ugyanúgy egy másik épülettel van összekötve, mint Tata esetében. De a szimmetrikus belső kialakítás Badenben is megjelenik a belső térben.

Ezek alapján a tatai színház alaprajza különös kivételt mutat, hiszen itt aszimmetriával találkozunk, nyilvánvalóan a két párhuzamos társadalmi funkció alkalmazása miatt: egyrészt az arisztokrata közönség kiszolgálása, másrészt a polgári nézőközönség részvétele miatt.

A második alaprajz, amelyet Rados Jenő publikált, más megoldást mutat, és ezzel a szimmetrikus belső térkialakításhoz tér vissza.[11] (5. kép)

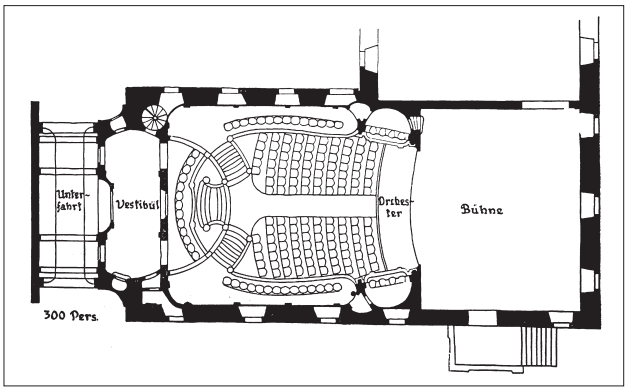

5. kép: A tatai színház alaprajza Rados Jenő nyomán
Abb. 5: Grundriss des Tataer Theaters (nach Jenő Rados)

Valószínűleg ez az alaprajz keletkezett később, és a megvalósult állapotot mutatja: itt mind a belső tér, mind a külső homlokzat szimmetrikusan épül fel, és különleges megoldásnak tűnik a külső lépcső alkalmazása, amely a színpadi oldalra vezet fel.

A BELSŐ TEREK DÍSZÍTÉSE

A proszcénium oszlopai, a korlátok, mellvédek és lépcsők tatai márványból készültek. A falak részben aranyozott stukkóit Ludwig Strictius bécsi mester készítette.[12] A belső dekoráció alapvetően magyar mesterek munkája, a mennyezetet Pálik Béla festette ki.[13] Amit művészetéről és életéről tudunk, olyan anekdotaszerű, mintha egy Jókai-regény hőse lenne. Nevét saját korában háziállatok festésével tette ismertté, megbízásból, gazdag mecénásoknak dolgozott, ezért kortársaitól gúnyosan a „*birkapiktor*” nevet kapta. Később elvesztette a látását, így fel kellett hagynia a festészettel, de eredményesen próbálkozott az énekléssel, és mint tenor hamarosan külföldi színpadokon is sikereket ért el. Amikor azonban visszanyerte a látását, abbahagyta az éneklést, és visszatért a festészethez. Különös karrierjének mindkét aspektusát fel tudta használni a tatai kastélyszínházban: előbb a belső terek kifestésében, később pedig mint rendező és zenei igazgató a színház vezetésében.

[11] *RADOS 1964, 56.*
[12] *AZ OMM... 1896, 496; HOFFMANN 1966, 114; BUSCHEK 1999, 191–192.*
[13] *LYKA 1982, 34; BÍRÓ 1994, 39–45; TAKÁCS 1914, 706–707. (Itt a függönyt említik Feszty Árpád és Pálik Béla munkájaként.)*

A nézőtér kiemelkedő dekoratív eleme volt a színpadi függöny. Ebből az időszakból számos festett, különös gonddal dekorált, nagy formátumú színházi függönyt ismerünk. A tatai dekorációval kapcsolatban lehet olvasni Feszty Árpád nevét, mint aki a mennyezeti képet és a függönyt festette, de a kortárs újságok (*Vasárnapi Újság*, *Új Idők*, *Magyar Szalon*) pontosan tájékoztatnak arról, hogy Feszty barátja, Pálik festette a mennyezetet,[14] és Ábrányi Öerdög Lajost említik a függöny készítőjeként.[15] (6. kép)

6. kép: A tatai színház függönye, Ábrányi Öerdög Lajos munkája
Abb. 6: Lajos Ábrányi Öerdög: Vorhang des Tataer Theaters (Magyar Szalon Bd. XVIII. Jan. 1893. 305–306.

A függönyfestmény ikonográfiája többféle jelképiséget hordoz. Első jelentésében alkalmazkodik a romantikus történeti festészet tematikájához: vadászjelenet Mátyás király és udvartartása ábrázolásával. A királyt udvarhölgyek és lovagok, művészek és tudósok körében látjuk. Ugyanakkor a csoportképen 19. századi figurákat ismerhettek fel a kortársak az Esterházy udvar vendégeinek köréből: politikusokat, művészeket, ismert személyiségeket. A festmény középpontjában személyesen Esterházy Miklós gróf áll Mátyás király szerepében. Ebben a jelentésében tehát a festmény didaktikus párhuzamot von Mátyás reneszánsz udvara és a tatai kulturális kör, centrumában a kastély birtokosa, Miklós gróf között.

De a kép más további jelentéssel is bír. Mint említettük, a grófi Esterházy-ág szívesen hangsúlyozta a rokonságot az Esterházy hercegekkel, különösen a 19. században. A hadgyakorlatok idején, az uralkodók fogadásának alkalmából a gróf átalakíttatta a kastélyt és a nagyteremben a három ajtó fölötti szupraportákban tájképeket festetett, amelyekből egy a tatai kastélyt, kettő pedig az Esterházy hercegek fertődi kastélyát ábrázolta, ezzel mintegy arra utalva, hogy a fertődi kastély inspirálta a tatai kastély kialakítását.

Ezt az állítást további példával tudjuk alátámasztani: a színház függönyén ábrázolt jelenet egy vízparton játszódik, amelynek a túlsó partján a vár áll. Már a kortársak is úgy említették, hogy ez a vár a fraknói Esterházy-vár, és valóban, a képen ábrázolt vár tornyai olyanok, mint a fraknói váré, annak ellenére, hogy nem áll vízparton, és olyan nézetben, mint a festményen, sohasem látható. Vízparton áll azonban a tatai kastély, és az Öreg-tó partjáról éppen olyan nézetben látható, mint a képen a fraknóinak tulajdonított vár. Ugyanakkor tudni lehet, hogy Esterházy Miklós gróf azt tervezte, hogy a barokk kastélyt és a gótikus-reneszánsz várat összekapcsolja. A színházi függöny bizonysága szerint Miklós gróf itt is a hercegi család építkezéseit tekintette előképnek, és a tatai tervekben egy a fraknóihoz hasonló épületegyüttest álmodott meg.

A SZÍNHÁZ MEGNYITÁSA

Az új színház 1889. október 4-én a következő programmal nyílt meg: először Reimann Rezső előjátéka és ouvertüre-je, majd Éder Pál „*Jegyes egy órára*" című egyfelvonásosa, végül Leo Friedrich „*Gödöllő*" című zenés játéka. Az előadást Pálik Béla rendezte.[16]

Meg kell állapítanunk azonban, hogy az építkezés nagyvonalúsága mellett is maga a színházépítés anakronisztikus jelenségnek tűnik, hiszen a kastélyszínházak kora jellegzetesen a barokk és rokokó világa, korszakuk a 19. század kezdetétől leáldozóban van: a polgári színjátszás előretörésével az arisztokrata magánszínházak folyamatosan megszűnnek, és a színház a polgári nyilvánosság fontos fórumává válik; a színházépületek pedig általában a város kezében vannak, és állandó társulattal rendelkeznek, vagy bérlők üzemeltetik. A nemesi mecenatúra a társulatok és vendégjátékok támogatásában kap szerepet. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a bemutató műfajai egyrészt követik azt a műfaji sokféleséget, amely a színházi bemutatókat a 19. század folyamán jellemzi, másrészt viszont a zenés játék (különösen német nyelvű alakjában: *Singspiel*) műfajával egy polgári jellegű, de idejétmúlt mintát követ. Az arisztokra-

[14] *TAKÁCS 1914, 706–707; Takáts Sándor: Tata. Vasárnapi Újság 1897. szeptember 12. 37. sz. 599–602.*

[15] *MS 1893, 305–306.*

[16] *STAUD 1977, 250; BUSCHEK 1999, 191.*

tikus opera mint műfaj a bemutatón egyáltalán nem – és a későbbiekben is ritkán – jelenik meg. Az opera háttérbe szorulása azért is érdekes, mert a cukorgyárból átalakított korábbi színház mintegy másfél évvel ezelőtt, 1888. május 7-i nyitóelőadásában még erősen preferálta ezt a műfajt, Verdi, Auber és Nicolai műveiből hangzottak el részletek.[17]

KLIMT ÉS A TATAI SZÍNHÁZ

Néhány évvel később Miklós gróf azt a feladatot adta egy fiatal bécsi festőnek, Gustav Klimtnek, hogy örökítse meg a tatai színház belső terét. A Klimt-fivérek, Gustav és Ernst gyakran dolgoztak együtt a Fellner és Helmer-céggel: az iroda által megtervezett, majd felépített színházépületek festészeti kialakításában vettek részt ők ketten és Franz Matsch.[18] Az ismert bécsi példákon túl említendő a Karlovy Vary-i színház függönyének elkészítése, amely jól példázza abban a divatos műfajban való együttműködésüket is, amely a tatai függönyt is inspirálta. Ezekben az években fontos sikereket értek el: részt vettek a bécsi Burgtheater és a Kunsthistorisches Museum lépcsőházának a kifestésében. 1890-ben pedig Gustav Klimt megkapta az úgynevezett *Kaiserpreist* a régi Burgtheater belső terének lefestéséért.[19] (7. kép) 1892-ben meghalt Ernst Klimt, és így felbomlott a festőtársaság, Gustav kapcsolata megszakadt Matsch-csal.

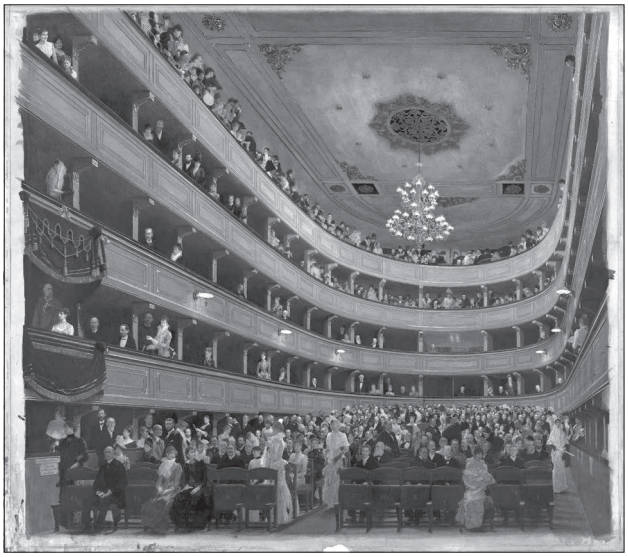

7. kép: Gustav Klimt: A régi Burgtheater nézőtere (Bécs, Museum Wien)
Abb. 7: Gustav Klimt: Der Innenraum des alten Burgtheaters in Wien (Wien Museum)

Ekkoriban kapta Klimt Esterházy megbízását, hogy készítsen hasonló képet a tatai színházról, mint a bécsi díjnyertes festmény, és csakúgy, mint az, jelenítse meg a színház vendégeit is, a korszak prominens személyiségeit. A bécsi képhez készült egy tájékoztató nyomtatvány is, amely feltünteti az ábrázolt híres embereket, de a tatai festmény esetében nem tudunk ilyenről. Ennek ellenére azonban bizonyos, hogy ilyen dokumentációs célt is szolgált a festmény, de ennél sokkal többet ért el: 1893-ban Klimt ezüstérmet kapott a képért a bécsi Künstlerhaus kiállításán, ahol korábbi képéért a *Kaiserpreisban* részesült, majd 1895-ben az antwerpeni világkiállításon nagydíjat nyert.[20] (8. kép)

8. kép: Gustav Klimt: A tatai színház nézőtere (fotó, KDM)
Abb. 8: Gustav Klimt: Der Innenraum des Tataer Theaters (Originalfoto: Kuny-Domokos-Museum in Tata)

A Magyar Nemzeti Levéltárban található családi inventárium szerint a festmény a második világháború előtt a kastély egyik termében függött, majd a háborúban nyoma veszett.[21] A Klimt ouevre-katalógusok ma ismeretlennek tüntetik fel mind nagyságát, mind anyagát tekintve.[22] Egy a tatai mú-

[17] *Fontos azonban látnunk, hogy mindkét premier kétnyelvű volt, tehát a kettős közönségigényt nyelvileg is követte az előadás.*
[18] *HOFFMANN 1966, 34.*
[19] *NOVOTNY–DOBAI 1968, 291. Nr. 44; DOBAI–CORADESCHI 1978, 92. 40. kép.*
[20] *A kép fotója található ma a tatai Kuny Domokos Múzeumban.*
[21] *MNL P 209. VI.cs. IV.b.*
[22] *NOVOTNY–DOBAI 1968, 297. Nr. 62; DOBAI–CORADESCHI 1978, 93. 47. kép.*

zeumban található 1943-as jegyzékben a következő bejegyzés lelhető fel: „*Gustav Klimmt* (sic!)*: olajfestmény, vászon, Theatre parée Tatán, 165x124 cm, széles florentiner keret.*"[23] Tehát ma a múzeum fotója a legjobb, illetve legtöbb képi információforrás az elveszett festményről, és ugyancsak a múzeumban található írásos források nyilatkoznak a kép méretéről.

A festménykompozíció nagyon hasonló a bécsi Burgtheater-képhez: a festő mintegy a színpadon állva festi le a nézőteret. Az architektonikus elemek erős hangsúlyt kapnak, és sok emberi, főleg női figura népesíti be a teret. Köztük valószínűleg valóságos portrék és fiktív személyek keverednek, mint a bécsi képen. Nincs határozott centruma, de az előtérben egy erősen hangsúlyozott, dekoratív női szereplő áll. Erről a finom, fehérbe öltözött arisztokratikus figuráról ismerünk egy vázlatot „*Dame mit Cape*" címmel.[24] (9. kép)

A vázlattal szemben a festő később változtatásokat tett a figurán: a tágra nyílt szem és a hajviselet megváltoztatta a nőalak karakterét, de a vázlatnak és a végleges változatnak határozottan köze van egymáshoz.

A festmény további részletei is a későbbi Klimt-képek jellegzetességeit és kvalitását mutatják: a szereplők arcának és testének ábrázolása, a nőalakok kifinomult és artisztikus mozdulatai, a textíliák ábrázolása.

9. kép: Gustav Klimt: Köpenyes hölgy (ceruzarajz)
Abb. 9: Gustav Klimt: Dame mit Cape (Skizze, Privatbesitz)

A KÉP ÉS A SZÍNHÁZ SORSA

Mára már sem a kép, sem a színház nem maradt fenn. A gróf halála után a színházat bezárták, 1913-ban a kiskorú Eszterházy Ferenc gyámja az épületet rozzant állapota miatt lebontatta. Más vélemények szerint az idős grófné bontatta le a színházat attól való félelmében, hogy fiát a színésznők rossz útra térítik.[25] A sors különös iróniája, hogy az utolsó Esterházy gróf, aki a kastélyban lakott, a második világháború után elhagyta Magyarországot, és az Öregtavon olyan pezsgős búcsúpartit rendezett, sok vendéggel és színésznőkkel, hogy a tatai szóbeli hagyomány még ma is számon tartja pazarló fényességét.

A kastély könyvtárában olyan súgópéldányok maradtak fenn, amelyek a színház művészei számára készültek.[26] Ezek között megtalálhatóak Madách Az ember tragédiájának példányai is, német nyelvű szöveggel, amelyeket a korszak jeles drámaírója és fordítója, Dóczi Lajos ültetett német nyelvre.

A gróf lelkes támogatója volt Madách műve külföldi bemutatásának, az ő anyagi támogatásával került színre a tragédia Hamburgban és Bécsben is. A bécsi bemutatóhoz 1892-ben gazdag jelmezeket és díszleteket készíttetett, amelyeket Zichy Mihály könyvillusztrációi ihlettek. Az Országos Széchényi Könyvtár őriz egy fotósorozatot, amelyet Eszterházy-díszletek néven tartanak számon, és amelyek vagy a bécsi vagy a tatai bemutatóhoz készültek. (Ma már nehéz eldönteni, hiszen azt sem tudjuk, hogy a tatai bemutató megelőzte-e vagy követte a bécsi bemutatót.) De ez a díszlettervsorozat később évekre meghatározta Az ember tragédiájához kapcsolódó színpa-

[23] *Erre a bejegyzésre Kövesdi Mónika muzeológus hívta fel a figyelmemet, akinek itt szeretnék köszönetet mondani a kutatásaimhoz nyújtott önzetlen segítségéért.*

[24] *Keletkezése: 1893; mérete: 44x30 cm; technikája: papír és kréta. (Lásd: http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Klimt,+Gustav:+Dame+mit+Cape; 2013. szeptember 18.)*

[25] *BUSCHEK 1999, 192; STAUD 1977, 255; VIRÁG 2003, 131.*

di elképzeléseket: fényképen terjedt, és számos színházban fellelhető volt.

Esterházy Miklós haláláról több újság is megemlékezett, méltatták a művészetek és a lótenyésztés terén szerzett érdemeit, de ezekben a megemlékezésekben a magyar nyelv iránti közömbösségét a magyar kultúra iránti közömbösséggel azonosították, és így ehhez hasonló kesernyésség keveredik a nekrológokba: „*Esterházy Miklós József gróf egyike volt a leggazdagabb magyar uraknak. A művészeteknek nagy barátja volt, de csak a németnek a kultuszára törekedett. Németnek nevelték, a rengeteg vagyona mindig holt tőke volt nemzetünkre nézve. Nevét soha nem olvastuk, mikor hazafias, magyar kulturális dolgokra kellett áldozatokat hozni. Ellenben olvastuk gyakran, mikor a német, különösen bécsi művészet, még pedig meglehetősen alsóbbrendű művészet istápolásáról volt szó. Fővárosa Bécs, nyelve német, szíve osztrák volt – utolsó tipusa azoknak a magyar mágnásoknak, a kiket még Mária Terézia kezdett a császárvárosba édesgetni.*”[27] A cikk írója azonban önmagával is ellentmondásba keveredik, hiszen a továbbiakban részletesen méltatja a magyar lósport népszerűsítéséért folytatott érdemeit, megemlíti, hogy istállójában csak magyar származású lovak álltak, megemlékezik Az ember tragédiája bécsi bemutatójáról és a tatai színház kapcsán is elismeri, hogy „*eleintén ugyan a germán muzsa hajléka volt a kis színház* (...) *de később nagy ritkán már magyar szó is hangzott a szinpadról, sőt a gróf két évvel ezelőtt még egyfelvonásos magyar vígjátéra is tűzött ki pályadíjat.*”

Nem csoda, ha az egy nappal később megjelenő cikk mintha ezzel az újságírói elfogultsággal vitatkozna: „*A tatai gróf halálának hírét élénk részvéttel fogadták a magyar szini világban. A magyar színészek még nem felejtették el az elhunyt grófnak ama nagylelkű tettét, hogy 1892-ben a bécsi színházi és zenekiállítás alkalmával, ő viselte az Ember tragédiája fényes, uj kiállításának költségeit és ezzel lehetővé tette a nemzeti színház* [sic!] *tagjainak össz-vendégszereplését Bécsben. – Az a tény továbbá, hogy mintegy 200 szinészt és énekest képeztetett ki a saját költségén, ugyancsak hálás emléket biztosított a műkedvelő grófnak.*”[28]

A *Vasárnapi Újság* is ebben a szellemben emlékezik meg róla: „*1839-ben született, és nevelése még abba az időbe esett, mikor főurai* (sic!) *családjaink idegen szellem befolyása alatt állottak. A tatai gróf előszeretettel időzött még az utóbbi időkben is Bécsben, melynek művészi köreiben is jól ismerték. A tatai kastélyt fejedelmi fénnyel építtette ujra és abban színházat rendezett be, melyben német és francia színészek játszottak. Az »Ember tragédiájá«-nak fényes szinrehozatalát Bécsben szintén az ő bőkezűsége tette lehetővé.*”[29]

Mint ahogy később Klimt művészete is többnek bizonyult, mint a tatai színház képének korabeli értékelője vélte: „*Mikor Klimt ezt a képet festette, még nem volt az ecset bölcselője, aki színekkel problémákat akar megoldani, hanem friss, fiatal, bécsies ízű tehetségével tisztán illusztratív és dekoratív hatásokra törekedett.*”[30]

Czibula Katalin
ELTE BTK Magyar Irodalom
és Kultúratudományi Intézet
Budapest
E-mail: czibula.katalin@gmail.com

IRODALOM

AZ OMM... 1896 *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország, IV. kötet.* Budapest 1896.

BÁRDOS 1978 Bárdos K.: *A tatai Esterházyak zenéje 1727–1846*. Budapest 1978.

BÍRÓ 1994 Bíró E.: *Régi tatai festők*. In: (Szerk.: Wehner T.) Tata veduta. Szépművészeti antológia. Tatabánya 1994.

BUSCHEK 1999 Buschek, I.: *Tata (Totis) Ungarn Schloßtheater*. In: (Hrsg.: Dienes, G. M.) Fellner und Helmer. Die Architekten der Illusion. Theaterbau und Bühnenbild in Europa. Anläßlich des Jubiläums „100 Jahre Grazer Oper”, Stadtmuseum. Graz 1999.

DOBAI–CORADESCHI 1978 Dobai, J.–Coradeschi, S.: *L' opera completa di Klimt (Classici dell' Arte)*. Milano 1978.

[26] *Ma az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában, leltári szám nélkül. Köszönettel tartozom a tár munkatársainak, Both Magdolnának és Somorjay Olgának a kutatásban nyújtott segítségért.*

[27] *Budapesti Hírlap 1897. május 8. 128. sz. 6.*

[28] *Pesti Hírlap 1897. május 9. 128. sz. 8. Temetéséről: 1897. május 11. 130. sz. 9.*

[29] *Vasárnapi Újság 44. évf. 20. sz. 1897. május 16. 325.*

[30] *Új Idők VII. évf. 30. sz. 1901. július 21. 76. Klimt képének reprodukciója ugyanott: 72–73.*

FARBAKY 2006 Farbaky P.: *Tata Esterházy kastélyegyüttes*. Budapest 2006. (Kézirat. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ.)

HOFFMANN 1966 Hoffmann, H. Ch.: *Die Theaterbauten von Fellner und Helmer*. München 1966.

LYKA 1982 Lyka K.: *Közönség és művészet a századvégen. Magyar művészet 1867–1896*. Budapest 1982.

MS 1893 *Magyar Szalon. XVIII. kötet*. Budapest 1893.

NAGY 1858 Nagy I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal 2*. Pest 1858.

NTH *Neuer Theateralmanach auf das Jahr 1891*. Berlin 1891.

NOVOTNY–DOBAI 1968 Novotny, F.–Dobai, J.: *Gustav Klimt with a Catalogue raisonné of his paintings*. London 1968.

RADOS 1964 Rados J.: *Tata*. Budapest 1964.

STAUD 1977 Staud, G.: *Adelstheater in Ungarn (18. und 19. Jahrhundert)*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Theatergeschichte Österreichs Band X.: Donaumonarchie. Heft 2.) Wien 1977.

TAKÁCS 1914 Takács S.: *Tata*. Új Idők 1914. június 28. 27. sz. I.

VIRÁG 2003 Virág Zs.: *Magyar kastélylexikon. 4. kötet. Komárom-Esztergom megye kastélyai és kúriái*. Budapest 2003.

KLIMT UND DAS TATAER THEATER

KATALIN CZIBULA

Im Jahr 1888 ließ Grafen von Nikolaus Esterházy ein neues prunkvolles Theater durch die berühmten Wiener Architekten Ferdinand Fellner und Hermann Helmer in Tata errichten. Bereits 1890 erhielt Gustav Klimt als Anerkennung für ein Gemälde den Kaiserpreis, das die Innenansicht des alten Burgtheaters in Wien darstellte. 1891 bekam er den Auftrag Esterházys, ein Gemälde vom Tataer Theater zu malen, das dem vom alten Burgtheater ähnlich ist. Für dieses Bild gewann Klimt 1893 bei der Ausstellung des Wiener Künstlerhauses und 1895 bei der Weltausstellung in Antwerpen den Grand Prix.

Laut Familieninventar hing das Bild vor dem zweiten Weltkrieg in einem Saal des Schlosses, aber im Krieg ging es verloren. Im Besitz des Kuny Domokos Museums in Tata befindet sich ein Photo von dem Klimt-Bild. Heutzutage ist dieses Photo die einzige Informationsquelle zu dem Gemälde. Die Beitrag präsentiert die neusten Forschungsergebnisse zu einem bis kaum bekannten Werk des berühmten Künstlers.

Übersetzt von Katalin Blaskó

RÉDEY MIKLÓS LEVELEI MOHL ADOLFHOZ

PERGER GYULA

Rédey nagyon fiatalon – alig húszévesen –, már 1888-ban sajtó alá rendezte és kiadta „*Tata története*" című munkáját.[1] Bár nem sokkal a kötet megjelenése után elhagyta a várost, 1913-ban „*Adalékok Tata történetéhez*" sorozatcím alatt – újabb kutatásai alapján – egy tucatnyi közleményt tett közzé a *Tata-Tóvárosi Hiradóban*. Arról, hogy fiatalkori munkáját annak folytonos bővítése és javítása mellett újra sajtó alá kívánta rendezni, mi sem tanúskodik jobban, mint az a Dornyay-iratok között fellelt kézirat,[2] amelyben jól megfigyelhető Rédey munkamódszere is. Ehhez szolgálhatnak adalékul azok az eleddig ismeretlen levelek, amelyek a „*Tata története*" 2010-es reprint kiadása után bukkantak fel.

A Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár kézirattárának rendezése során – a Mohl-hagyaték[3] feltárása közben – került elő az a dosszié, amely felirata szerint „*Rédey (Rohrbacher) levelek*"-et tartalmaz. A levelek címzettje és gondos megőrzője Mohl Adolf[4] apátplébános 1902–1916-ig szolgált a tatai Szent Kereszt-templomban. Ez idő alatt aktívan részt vett a település történetének feltárásában. Tatával kapcsolatos cikkei rendszeresen megjelentek a helyi szaklapokban,[5] s két önálló munkát is közrebocsátott a plébánia, illetve az egyházközség múltjának témaköréből.[6]

Mohl a város szellemi elitjének tagjaként természetesen – már csak közös érdeklődésük okán is – kapcsolatot tartott Tata monográfusával, Rédey Miklóssal. Erről tanúskodnak azok a köszönő sorok, amelyeket Rédey Mohl monográfiájának[7] kézhezvétele után vetett papírra:

„*Rédey Miklós*
r.(endőr) *tanácsos*
Budapest
X., Gergely-utcza 10.
Bp 909 III. 18.

Kedves Főtisztelendő Uram

szíves figyelme jól esett s igen kedvesen lepett meg könyve fogadja érte hálás köszönetem. Most gyönyörködöm benne, ha elolvastam, felkeresem még soraimmal

Kiváló tisztelettel Rédei r(endőr)*tanácsos*"

Rédey folyamatosan nyomon követhette szülővárosa eseményeit – a település történetéről újabban megjelent cikkeket is – hiszen az 1912. augusztus 21-én kelt levelét is így kezdte: „*Az a lelkes buzgóság, amit Nagyságos Uram szülővárosom múltja iránti kutatásaiban tanúsít, engem is újra megfogott a históriának.*" A városhoz és a „*históriához*" való ragaszkodás – az alább közlendő levelek tanúsága szerint – Rédey élete végéig tartott.

Mohl Adolf iratai között két 1912-ben, három 1914-ben papírra vetett és ugyancsak két 1927-ben keltezett Rédey-levél maradt fenn. Mindkét évszám figyelemre méltó, hiszen Rédey 1913-ban kezdett újra publikálni a *Tata-Tóvárosi Hiradóban*, s 1925–1926-ban jelentette meg ugyanott „*Adalékok Tata történetéhez*" című sorozatát. Ez utóbbi – huszonnyolc közlemény – tárgykörét tekintve joggal tekinthető az 1888-as monográfia kibővített változatának előtanulmányaként. A munka készüléséről 1927-ben Rédey be is számolt Mohlnak: „*Az I. kötettel (500 old.) készen vagyok, de a pótlások, tisztítások és betoldások még vagy negyed évig dolgot adnak.*"

Az alábbiakban betűhíven közöljük Rédey leveleit, a könnyebb olvashatóság érdekében csupán az egyértelmű kihagyásokat és a rövidítéseket oldottuk fel ( ) között.

„*Mélyen tisztelt Apát úr!*

Az a lelkes buzgóság, amit Nagyságos Uram szülővárosom múltja iránti kutatásaiban tanúsít, engem is újra megfogott a históriának.

Nagyságod könyvének egy passzusán rágódom most, mely nagyon fontos arra a kérdésre vonatkozólag, mikor lett Tata megint királyi birtok; – Zsigmond király birtoka. A 187. lapon azt tetszik írni, hogy »Simontornyai Lackfy István nádor – hűtlensége következtében szállott Zsigmondra 1400 körül.« Én meg az én munkám 34. (oldalán) *– 1391-ről Ilsvay István nádorról beszélek. – Ezt a kérdést most annyiban tisztáztam már, hogy mind a két adat téves.*

Simon Tornyai L. I. – Dénes fia – nem volt nádor. A nádor csáktornyai Lacky István – L. István fia – volt 1387 ápr 8-1392 nov.(emberéig). *Az általam említett Ilsvay pedig 1392 nov 24–1397 ápr volt*

[1] *ROHRBACHER 1888.*
[2] *IFJ. GYÜSZI 2010, 9.*
[3] *A hagyaték Mohl Antal és Mohl Adolf kéziratait, jegyzeteit és gyűjteményeit foglalja magában.*
[4] *Mohl Adolf 1855. február 25-én született Lövőn. Korának egyik legműveltebb és legtevékenyebb egyházi személyisége volt.*
[5] *MOHL 1906; MOHL 1910; MOHL 1913a; MOHL 1913b.*
[6] *MOHL 1909.*
[7] *A Rédeynek elküldött könyv, Mohl Adolf „Tata Plébánia Története" című munkája, 1909-ben jelent meg.*

nádor, de ez meg nem volt István, hanem Lensták. Az én adatom tehát merőben téves, mert I. István nádor nem is volt, I. Lenstaknak meg hűtlenségi pere nem volt. Marad a Lackfy tehát.

Csáktornyai L. István nádornak volt hűtlenségi pere, ki is végeztette őt Zsigmond, tehát több a valószínűnél, hogy ennek voltak nagy birtokai. Talán, amire az 1391. oklevelek mutatnak.

A kérésem az lenne, hogy kegyeskednék megírni, hogy a Tata pleb.(ánia) *tört.*(énete) *187. lapja 3. függelék 1. 3. jegyzetnek mi az okleveles alapja? A monográfiára hivatkozástól eltekintve, mert a mon.* (ográfia) *felületes, okiratokkal nem dokumentált írás és így arra nem sokat adok.*[8] *Most ez a Lackfy érdekel, mert, ha ennek a végére jutunk, egyszeribe tudjuk, mikor szállt vissza Tata a király kezére a jószágát vesztett főúrról, aki 1397. febr. 27.*(-én) *fejezte be csúfos életét, s így ez lesz a dátum a birtokba vételre is.*

Ergo keresem ezt (a) *Lackfyt. Horvátorsz.* (ágban) *körös križeváni gyűlésen fejezték le és Keszthelyen van eltemetve. Majd még Keszthelyen is keresek utána.*

Mióta itthon vagyok Tata látképes metszeteihez újat szereztem. Rauschburg antiquariusnál megtaláltam a műtörténeti beccsel bíró Zimmermann-féle gyűjtemény (ritka!!) tatai lapját, ez is 1597-et ábrázoló kép, a várnak részletesebb rajzával kissé naiv felfogással, – rézkarc alján 4szer 2 soros német verssel, 1604-ben készült. Be is rámáztattam már. – Azonkívül megszereztem Károly Ambrus érsek (1809†) arcképét, akinek szíve, intenstiai a tatai nagytempl.(om) *kript.*(ájában) (...) *fülkében nyugszanak, aki Tatán halt meg.*

Szóval kutatok én is, amit tudok.

Nagy tisztelője Rédey
Budapest 912 VIII/21
X. Gergely u. 10."

Az egy hónap múlva írt levél, a felfedezés megosztásának öröme a kutatótárssal. A levélhez Rédey nyilván az idézett cikket, illetve képet is mellékelte Mohlnak.[9]

„*Bpest 912 IX/23*

Nagyságos Uram

a szombathelyi kiállítás megnyitása alkalmával hozta a Budapest c.(ímű) *napilap mai IX/23 száma. Érdekes, előttem eddig ismeretlen volt. A sárvári vár ebédlőjében van ez a freskó, a híres Dorffmeister műve.*

k.(iváló) *tisztelettel Rédey*"[10]

1914 októberében három levelet is intézett Mohl Adolfhoz Rédey Miklós. Már az elsőben beszámolt arról, hogy nekiállt a *„Tata története"* átdolgozásához.

„*Mélyen tisztelt Nagyságos Uram*

Nővérem leveléből a napokban értesültem, hogy volt oly kegyes szegény szerencsétlen édesanyámat meglátogatni. Az Isten áldja meg jóságos figyelméért, hálásan köszönöm, helyettem teszi Nagyságos Uram, mert én bizony mióta a hadüzenet megtörtént jóformán ki sem mozdulhatok a hivatalomból és a lakásomból.

Most azután neki fekszem Tata történetének. A római korral jóformán teljesen végeztem – a török világnál tartok – Esterházykig, azon túl nem megyek. Sok sok érdekes anyagom van, azontúl is, amit látott Nagyságod.

Nagyrabecsülő tisztelője Rédei r(endőr) *tan*(ácsos)
914. X. 17."

Három nap múlva *„mutatványt"* is küldött Rédey Mohlnak, újabban szerzett forrásaiból. Az oklevélmásolat[11] hátlapjára csupán ennyit jegyzett fel.

„*Bpest X. 20. 914.*

Nagyságos Uram

Gaudium montio habemus novum parochum de Szentiván! , a kit még a Mohl: Tata plebániája nem ismer. Az érdekes oklevél mását küldöm. Tegnap fedeztem fel a vaticánból közzétett okiratok között, ahol „Sentiván" (?) *van, hogy a győri vagy a veszprémi egyházmegyében (?) volt-e.*

Szívélyesen üdvözlöm Rédei"

„*Bp 1914 okt 29*

Kedves Nagyságos Uram

Deodátra vonatkozólag Karácsonyi véleményének nagyon megörültem. Egész tanulmányt csináltam már e kérdésben s igen örülök, hogy magam is e véleményre jutottam, csak kisebb pont levén, nem lehettem oly merész, hogy nyíltan kimondjam. De már Sörös Pongrác is megingott. Legutóbb pedig a Monumenta Vaticana-ban kutatva, IX Bonifáctól találtam egy oklevelet, melyben a tatai ispotály részére a IV Kún László féle IV Bélát megerősítő oklevelet – pápailag is megerősítette. Mire volt ez a sok

---

[8] *A jegyzetben szereplő munka: Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város. Országos Monográfia Társaság. Budapest 1907.*

[9] *A hírlapi képkivágat előkerült Mohl Adolf hagyatékából. A freskórészletről „Tata elfoglalása 1597-ben. A sárvári vár freskóiból 1653-ból." képeslap is megjelent Szombathelyen Knebel császári és királyi fényképész kiadásában.*

[10] *A levélben említett „Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítás" 1912. szeptember 22-én nyílt meg Szombathelyen.*

[11] *Az 1402. május 10. keltezésű oklevelet Rédey a Monumenta Vaticana Series I. Tom. 4. 439-ből másolta át.*

megerősítés pláne még a pápához is, ha ahoz kétely nem fért?

Érdekes különben, hogy ezt a pápai megerősítő oklevelet sehol se találom megemlítve – hallgat róla mindenki – Sörös Pongrác is, akinek az elenyészett apátságokról írt kötetét olvastam (t. i Tatáról) két nagy hibát becsúsztat megint a végén, azt, hogy Tatát 1727ben „Esterházy Károly, királyi adományként kapta. Se Károly se kir.(ályi) *adomány – nem igaz egyik se. Ezek a tisztelt akadémikusok beleértve Wenczellt és Salamon Ferencet nagyon sok dolgot adtak már nekem az ő csalhatatlan kijelentésű – tévedéseikkel, mondhatnám felületességükkel. Pedig hát egy Rohrbacher II. éves jogásznak szabad volt tévednie néha – de akadémikusnak már nem is illik.*

Most Tata várának képeit nyomozom kutatom, a 32iknél tartok.

Isten velünk

Nagy tisztelettel Rédey"

„*Hosszú idők óta elmaradtam az írásommal s hogy most újra felveszem a tollat, Tata története végett teszem*" – kezdi dátum nélküli, feltehetően 1927-ben kelt levelét Rédey.[12] Jellemző ez a bevezető, hiszen mind a fentebb közölt két levél, mind az 1927-ben írottak alig tartalmaznak személyes vonatkozásokat. A levelezés alapja és lényege a Tata történetére vonatkozó források minél pontosabb feltárása, a történeti adatok ellenőrzése, egyszóval a szeretett város históriája. E levél azt is igazolja, hogy a levelezés, ha nem is rendszeres, de kétoldalú volt. Mohl válaszlevelei – sajnos – eleddig még nem kerültek elő.

„*Nagyságos Uram.*

Hosszú idők óta elmaradtam az írásommal s hogy most újra felveszem a tollat, Tata története végett teszem. Méltóztatik tudni, hogy 1926 végén – teljes 35 évi szolgálattal 100% nyugdíjjal – oda hagytam a rendőrséget s egy évi absolut pihenés után újra írom Tata történetét. Immár az első kötet vége felé járok. Miközben a Tata tört.(énetére) *vonatkozó levelezésemet nézem, éppen kapóra találom Nagyságod egyik régi levelét, a melyben a vámhivatalt és a sóhivatalt méltóztatik említeni a topográfia szempontjából. Ez az amiért most N*(a)*g*(ysága) *s Uramhoz fordulok és becses információját kérem, amit annak idején méltóztatott kilátásba helyezni, de akkor én maradtam el, elfoglaltságom nem engedett íráshoz.*

T.(udni) *i.*(llik) *b.*(ecses) *levelében két hivatalkép szerepel a só- és vámhivatal, holott egy – a sót is a tricesi mator kezelte meg a vámot is. De lehettek külön épületben. A harmincadhivatal kétségtelenül a kaszinó melletti oszlopos, magas nyeregtetejű ház, a melynek egész építése a XVII. századra vall. Ez volt az árumegállító, vám szedő hely. A só kezelés és a tulajdonképi vám hivatal lehetett másutt, – ezt nem tudom és erre vonatkozólag instanciázok N*(agysá)*godnál, ha tudni tetszik velem is közölni. A harmincadhivatal a hódoltság idejében szerepelt csak, amikor országhatár voltunk s megvámolták a szomszédos szandsákságokból jövő török területre irányítottakat. Buda visszavétele után szűnt meg, 1690-en ugyan még volt itt harmincados: »Tárnoki György alias Szabó, Kegyelmes Urunknak ő felségének tatai harmincadosa«, – a hiv.*(atal) *azonban már megszűnt. Hol volt a sóhivatal és hol a vámhivatal? Kérném erre b.*(ecses) *válaszát. Hogy egy lehetett a kettő, azt az a rendelet igazolja, amely tiltja tricesi mátorokat attól, hogy a só vámját – sóbul vegyék ki.*

Azt már biztosan méltóztatik tudni, hogy a ferenceseket már 1598-ban vissza akarta hozni Tatába galánthai Halach István, aki Pálffy visszafoglalása után – Pogrányi ideiglenes őrségének távozásával – lett Tata várkapitánya – 1640-ig közben néhány rövid idejű intervallummal. Ő a várbeli kápolna és a népiskola fundálója is. Magát a vártemplomot már alig használták akkor, de még fen(n) *állott. Valamennyi régi látképen rajt van, egyiken csonka toronnyal, másikon a nélkül, közvetlenül a várkastély mellett, a nyugati oldalon. Az a sok pusztítás, amiről a német krónikák írnak, feliben sem igaz. Pláne, amit a Törökre fognak. A hosszú háború alatt »Ő felsége katonái« az embertelen, vandál vallonok csinálták a legtöbb kárt, az örökös gyújtogatásaikkal és rablásaikkal. Szent Iván hegyével azonban még most sem vagyok megnyugodva. Minél több adathoz jutok, annál kevésbé. Mért administrálják folyton »rector ecclesie«-k? Az első János, akit ismerünk az is az volt. A plébánus elnevezés csak egyszer fordul elő, másutt mindenütt rector. S mért igénylik a házát a pálosok és a ferencesek? Mit keresnek azok Szent Ivánon? És a látképek? Azokon nem csak templom van, némelyiken hosszú bekerített épület.*

Jó egészséget kívánva vagyok és maradok N(agysá)*god nagytisztelő híve Rédey Miklós*

Sic »y«nal, nemességet nem adhatott a kormányzó úr mert nincs joga hozzá, a B(elügy) *m*(inisztérium) *legalizálta az írói nevemet.*

Az 1927. december 3-án írott leveléhez Rédey a „*Tata története*" javított, bővített változatának kéziratából is mellékelt két lapot.

[12] *A levél datálása, az utóirataként, a Rédey név y-os használatára vonatkozó megjegyzése alapján. Rédey 1927-ben kapta meg a belügyminisztérium engedélyét nevének hivatalos, y-os írásmódjára.*

„Mélyen tisztelt Nagyságos Uram

B.(ecses) *levele címzéséből látom, hogy micsoda régen írhattam és az utolsó előtti levelemet. Hét éve annak, hogy főtanácsos voltam. 1920.ban főkapitány helyettes lettem az V. fiz.*(etési) *osztályban s mind ilyen mentem nyugdíjba 35 évi szolgálat után 100 %-os illetmény* (...)

No de nem magamról akarok írni, bocsánatot kérek.

Szegény Hácz halálával jut eszembe, hogy a tatai vár látképeiből immár 44-et ismerek és 24 félét már magaménak mondhatok. Köztük egy előttem eddig ismeretlen, a melyen a vártemplom is rajta van a várkastély nyugati oldalán, ott a hol én mondottam. Annak a fényképnek, amit Nagyságod küldött annak idején meg van az egykorúan színezett eredetije szintén, csak a szerzőjét nem ismerem.

Azonban még ezekről sem akarok bővebben most megemlékezni, mert amiért ilyen sietve írom a második levelemet, annak oka Szt. Iván. Ez fúrja az oldalamat már régen. Mi volt Szt Ivánon? Se pálos, se franciskánus kolostorról nem emlékezik meg ezen szerzetek története. Szaiff és még a németorsz.(ági) *Dillich Kronika is Kloster ruinenről beszél.*[13]*Mért vannak ott rendszerint rector parochialisok? Hogy kerül ezek ügye a római szentszék elé? Mért történik onnan a megerősítés? Mért van a rectoroknak olyan nagy beneficiumok, különösen 1417 óta – 200 arany forint. Ez akkor rengeteg nagy pénz volt. Ki volt a patronusa? ki mutatta be a pápának jóváhagyásra a rectorokat? Megannyi kérdés, amire nem tudok feleletet találni. Talán Nagyságos Uram kisegíthetne valamelyik kérdésben, egyházjogi, illetve tisztán egyházi e kérdések legtöbbje. S én nem tudok nyugodni, míg ki nem bogozom, és a Szt. Ivánt körül lengő homályba be nem hatolok. Isten segélyével persze, mert ha a sors nem enged belátnom, abba is bele kell nyugodnom. Jegyzeteimből itt küldök egy lapot, amelyen a Fraknói által másolt Vaticani fogalmazvány tartalma van. Talán valamit ez is segít az elgondoláshoz. Egy már újabb kérdés, hogy mit keresett Egyed t.*(atai) *apát amúgyis a római Szt Széknél – közvetlenül. Eleinte összeköttetése volt, vagy négy levelét ismerem a Vatikáni levéltárból közzétéve.*

Bocsásson meg Nagyságos Uram hogy ennyit fecsegek (quanta senectas) de hát nem tudok szó nélkül elmenni ezek mellett a kérdések mellett. Az I. kötettel (500 old.) készen vagyok, de a pótlások, simítások és betoldások még vagy negyed évig dolgot adnak. nagyon sok minden másképp van, mint mi tudtuk. Most csak eredeti okmányok alapján dolgoztam.

Mély tisztelettel, nagyrabecsüléssel Rédey

927 XII/3.

P.(ost) *Scr.*(iptum)

Méltóztatik emlékezni, hogy a várképek egyikét fényképben méltóztatott nekem megküldeni. restellem bevallani, hogy már 26 képét ismerem a várnak, de a fénykép eredetijére nem tudok ráakadni. Dotis felírása, a rondella melletti saroktorony hagymaalakú stb. Nem méltóztatik tudni a szerzőjét (metszőjét) vagy kiadóját, vagy ha könyv illusztratio lehetett, miféle könyvben fordulhatott elő.

n. t.

Idem qui supra

Címem

Budapest III. Tímár u. 11. II. em. 1.”

Rédey nemcsak Mohl Adolffal levelezett Tata ügyében, hanem – az 1927. december 30-án kelt levelezőlap[14] tanúsága szerint – Dornyay Bélával[15] is.

„Méltóságos Főkapitány Úr! Kedves Barátom!

Horváth Árpád Diplomatikáját hálás köszönettel megkaptam. Áttanulmányozás (után) *alkalmilag visszaküldöm a Pannóniával együtt, ha ugyan addig nem lesz szükséged rá?*

Én nagyobb reményeket fűztem e könyvhöz s’ azt hittem oklevél-fordítások is lesznek benne. De eddig nem láttam; igaz hogy csak nagyon futólagosan néztem át. Én most egy 600 éves határjárással bajlódom. Nehéz eligazodni, de viszont így annál izgatóbb a téma. Mit szólsz a Trajanus-féle feliratos kőhöz. Szeretném hinni, hogy nem neheztelsz, azért mert a BATO-féle sírkövet; Veled szemben én szomódinak tartom, de erről egyikünk sem tehet. Fő dolog, hogy most pozitívumunk van, különlenyomatban – kliséjével együtt – is megjelenik. Ha volna valami észrevételed hozzá, légy szíves idején értesíteni.

Salgótarján, 1927. dec. 30.

B. u. é. k. szívélyes üdvözlettel: Dr. Dornyay Béla”

---

[13] *Ceruzával írt csillag jel. Mohl jegyzete alul: „Ez a bencés apátságra vonatkozik.”*

[14] *Dr. Dornyay Béla: HONISMERTETŐ című képes levelezőlap sorozata 1. számú darabján. (Salgó várának romjai. Nógrád vármegye.) Feladó: Dr. Dornyay Béla tanár Salgótarján. Címzett: Méltóságos Rédey Miklós rendőrfőkapitány Úrnak, Budapest III. Tímár utca 11. sz. II. em.*

[15] *Dornyay-hagyatékában több jegyzetlapon is rögzítette Rédey hozzá intézett leveleinek bizonyos – szakmailag fontos – részletét. Rédey Miklós levele (1927. november 11.) szerint a tatai várképek közül „legérdekesebb azonban a Bubics 526. sz. amely valamennyitől eltér s a Szelo. M. két példányban is megvan, onnan ismerheted te is.” Egy másik jegyzetlapnak már a címe is árulkodó: „Rédey Miklós levelezése Márton mester feliratos köve ügyében.” E lapon Dornyay három Rédey-levél – 1928. március. 3-án, 1928. március 15-én, illetve 1928. március 18-án keltezett – kivonatát rögzítette.*

1928. január 28-án a győri egyházmegyei könyvtárból érkezett küldemény.

„L. J. Ch.
Nagyságos Uram!
Nagybecsű levelére válaszolva tisztelettel értesítem Nagyságodat, hogy az 1800 előtti schematizmusokban népesedési adatok nem fordulnak elő. Pl. még az 1803-ik évi schematizmusban csak ezek az adatok vannak: Tata. Idem qui Vice-Archidiaconus aki abban az évben Rssimus D. Paulus Szerenka volt. Tóváros pedig nincs is említve. 1804-ben találkozunk először népesedési adatokkal. Ez 1804. évben:

Tata. Parochus, Idem, qui Vice-Archi-Diaconus Rssimus D. Paulus Szerenka.

	Cath.	*Acath.*	*Graec.*	*Jud.*
In Matree.	*2537*	*1067*	*17*	*316*
In Filialibus	*3467*	*267*	*8*	*80*
Toó Város:				
1806-ban				
Tata	*2606*	*1636*	*9*	*330*
Toó Város	*3479*	*270*	*9*	*84*
1807-ben				
Tata	*2595*	*1630*	*8*	*326*
Toó Város	*3435*	*266*	*9*	*83*
1808-ban				
Tata	*2595*	*1630*	*5*	*326*
Toó Város	*3435*	*266*	*9*	*88*
1809-ben				
Tata	*2595*	*1630*	*5*	*326*
Toó Város	*3435*	*266*	*9*	*83*
1810-ben ugyanaz				
1814-ben				
Tata	*2505*	*1660*	*15*	*342*
Toó Város	*3562*	*276*	*8*	*58*
1820-ban				
Tata	*2703*	*1698*	*23*	*382*
Toó Város	*3691*	*278*	*6*	*79*

1843-ban

	Cath	*G. n. u.*	*Aug.*	*Helv*	*Jud.*	*Schol.*
Tata	*3847*	-	*24*	*2124*	*1092*	*139*
Tó-Város	*4426*	-	*7*	*142*	*62*	*223*

1845-ben						
Tata	*4011*	*-*	*27*	*2270*	*1080*	*173*
Tó-Város	*4412*	*-*	*9*	*1172*	*74*	*250*
1847-ben						
Tata	*4046*	*-*	*30*	*2294*	*1102*	*180*
Tó-Város	*4437*	*-*	*12*	*179*	*72*	*270*
1851-ben						
Tata	*3027*	*-*	*39*	*2051*	*603*	*196*
Tó-Város	*3104*	*-*	*44*	*403*	*262*	*259*

1848, 49, 50-ben úgy látszik a zűrzavaros idők miatt győri egyházmegyénk nem adott ki Schematizmust. Mivel tehát 1848-ból nincsenek adatok, azért azt gondoltam jó lesz kiírni az 1848 körüli évek adatait, amelyekből látjuk, hogy a háborús világ miatt elég jelentékeny visszaesés történt a népesedésben.

Nagyságos Uram jól tette, hogy közbenjárás nélkül fordult hozzám, mert igazán fölösleges ilyen kicsi esetekben.

A fáradságom honorálását Nagyságodra bízom. A schematizmusok leemelése és kikeresése, valamint az adatok kiírása elég időmbe került. Talán nem lesz sok, hogyha 6 pengőt kérek a fáradságért. Nagyságod belátására bízom az összeg megállapítását.

Mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak Krisztusban híve

Dr. Nagelreiter Alajos Theol. tanár könyvtáros
Győr, 1928. I. 28.2"

Februárban Engländer Ferenc továbbította[16] Rédeynek Goldberger Izidor tatai rabbi küldeményét.

„TATATÓVÁROSI HIRADÓ
SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA
TELEFON 2 SZ. TATA. 47. ÉVFOLYAM. Tata, 1928. február 23-án

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Tisztelettel tudatom, hogy a főrabbi úr volt oly szíves és továbbítás végett a csatolt lapot (visszavárólag) átadta. Egyben tisztelete tolmácsolásával azon üzenetét közlöm, hogy amint jobb idők lesznek, úgy a hiányzó lappéldányokat kikeresi; ugyanis abban a szobában, hol ezen régebbi iratai vannak, egész télen nincsen fűtve és a kikeresés hosszabb időt venne igénybe és jelenleg reomás a keze, így most momentán nem bírja megcsinálni, mert a hideg nagy hatással van a kezére. Egyben üzeni, ha elméltóztatik jönni Tatára, úgy a legnagyobb örömére fog szolgálni, ha felméltóztatik keresni főrabbi urat és sok nagyon értékes adatnak van birtokában, amit a legnagyobb készséggel rendelkezésére bocsájtaná Méltóságos uramnak, vagy ha Ő felmegy Pestre, majd ha jobb idők lesznek, úgy keresni fogja az alkalmat, hogy Méltóságos urammal egy megbeszélésre találkozhatnék.

Igaz örömömre szolgál bármikor, ha méltóságos Uramnak a rendelkezésére állhatok, maradok igaz tisztelettel Engländer Ferenc

Csatolva 1 lappéldány"

Szinte pontosan egy évre Rédey Miklósnak Mohl Adolfhoz írt levele után, 1928. december 4-én érkezett meg Rédeyhez a Tímár utca 11. szám alatti lakásba Engländer Ferenc felkérő levele. A *Tata-Tóvárosi Hiradó* tulajdonos-szerkesztője a lap jubileumi számába egy cikk megírására kérte fel az egykori szerző-szerkesztőt. A levél tanúsága szerint Rédey azonnal vázlatot írt a felkérés hátoldalára, a tervezett cikkhez. Két tématervet – „*Tata és Tóváros problémái*", illetve „*A tatai sajtó története*" – aláhúzással is kiemelt.

„TATATÓVÁROSI HIRADÓ
SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA
Tata, 1928 december hó 2án
TELEFON 2 SZ. TATA. 47. ÉVFOLYAM

Méltóságos Rédey Miklós ny.(ugalmazott) *rendőrfőkapitány úrnak Budapest*

Méltóságos Uram!

Bátorkodom Méltóságos Uram nagybecsű figyelmét felhívni azon körülményre, hogy szerkesz-

[16] *A levél mellett nem maradt fenn Goldberger küldeménye. Rédey valószínűleg visszaküldte azt. Ugyanakkor a küldemény mellett egy – Goldberger Izidor által, „Rédei Miklós úr"-nak címzett – a postai bélyegző alapján 1928. február 3-án kézbesített levél üres borítékja arról tanúskodik, hogy Goldberger „közvetítő" nélkül is levelezett Rédeyvel.*

tésem alatt álló »Tata-Tóvárosi Hiradó« 1929 január hó 1én 50ik évfolyamába lép. Szerény lapom 50 év óta becsületes fáklyahordozója volt a magyar kultúrának és mindenkor igaz önzetlen harcosa a közügyeknek és városunk előmozdításának. Azt hiszem felesleges minden sort is írnom Méltóságodnak, ki bizton tudom, hogy lapom minden mozzanatáról bölcs tudomással bír és tudatában méltóztatik lenni annak a körülménynek, hogy ha bármily nehézségekkel is kell megküzdenem, mindig szem előtt tartom azt az egyenes utat, mely a régi Tata-Tóvárosi Hiradó előírt, melynek alapja a becsületesség és tisztesség. Néhai szegény boldogult Édesapám nyomdokain haladva, mely elvitathatatlanul az alapját vetette meg a lap mai fennállásának, szerény erőmhöz képest igyekszem azt folytatni, abban a mentalitásban ahogy elő van írva, mely eljuttatott ahhoz a szerencsés körülményhez, hogy az 50 éves jubileumunkat megünnepelhetjük, mely bizony kevés vidéki lapnak van megadva.

Lapunk 50ik évfolyamának küszöbét, ünnepi számmal óhajtanánk átlépni, arra kérem legmélyebb tisztelettel Méltóságos Uramat, hogy kiváló publicisztikai tehetségének néhány sorával ünnepi számunkat kitüntetni kegyeskedjék.

Maradtam Méltóságos Uramnak, legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett igaz tisztelője

Engländer Ferenc, a »Tata-Tóvárosi Hiradó« felelős szerkesztője, laptulajdonos

(A gépelt levélen ceruzával Rédey vázlata a tervezett cikkhez)

Visszaemlékezések

Az első újság a mit láttam[17]

Szekeres Ferenc ad. én.

Fürge eleven (...) *ember. Ő volt a hivatal író deákja.* (...)

Ebben a lapban jelentek meg első cikkeim Tata történ(etéről),

a melyeket 1888 kibővítve könyv alakban adtam ki, ugyancsak e lap kiadójánál.

50 évfoly(ama) *Tata történetére elsőrangú kútfőt képez – minden irányban*

A tatai sajtó története

Tata és Tóváros problémái"[18]

Szintén a Dornyay-iratok között maradt ránk Rédey fiának levele 1930-ból. Bár Rédey László levele magánlevél, – nyilván édesapja érdeklődési körének megfelelően – ebben is Tata története dominál. A levél kétharmada egy a fiú által olvasott geodéziai cikk kivonata: természetesen annak tatai vonatkozása miatt.

„Németkér, 1930. szept. 29.

Kedves Édesapám,

kérem átadni Mamának köszönetemet a levélért. Az én sorsjegyemet is kihúzták ezúttal a legkisebb téttel, hogy én is benne legyek a családi »nyerők« karában.

Hogy van Apa? Látta már az orvos?

Ma itt gyönyörű őszi nap van. Már nem igen fogok kijárni, mert a külső munkám csaknem teljesen készen van. Csak irodában működöm most már, míg a térképem készen lesz.

Tegnapelőtt volt a revízióm. Lezajlott minden különösebb nélkül.

Most elsején nem megyek haza, mert hét közepén van, hanem valószínűleg 4-én szombaton este vagy 5-én vasárnap délelőtt. Valószínűbb a szombat este.

Magdus és Miklós még javában teniszezhetnek. Ez nagyon jó idő rá.

Véletlen elég érdekes dologra jöttem rá a Geodéziai Közlönyben. Egy évszázaddal ezelőtt élt Tatában egy mérnök: Gáty István. Ennek 1835-ben a »Társalgó« mellékletében írt cikkét közli Oltay. Ez a cikk olyan, hogy még mai nap is legnagyobb része mondhatni csaknem az egész, tökéletesen helytálló. Szinte megdöbbent csodálkozással olvastam, mert a legtöbb állam felmérése még 1-2 évtizeddel előbb is nagyon messze volt attól a nívótól, amelyen ez a Tatában működő magyar mérnök 1835-ben volt.

Oltay sorozatos közleményeket kezd a közlönyben közölni: »Adatok a magyar geodézia történetéhez.« címmel.

*A bevezetésben ezeket írja: »A most meginduló sorozatos közleményekben egymással való szerves összefüggés nélkül óhajtunk ismertetni egyes jellemző epizódokat, jelentős vagy karakterisztikus felfogásokat a magyar geodézia történetéből. Szándékunk evvel igazolni azt, hogy a geodéziai tudománynak nálunk mély gyökerei vannak, melyek visszanyúlnak olyan régi időkbe, amikor még a kulturáltabb nyugati nemzetek sem tudtak jobb eredményeket felmutatni. Gáty István értekezéseivel kezdjük a sorozatot, – avval, amely 1835-ben, mint a „Társalgó" különös toldaléka jelent meg. Ennek olvasása adta meg az impulzust e cikksorozat megindítására. Fakult sárga papíroson van előttem már régen porladó mérnök elődünk munkája s magyar büszkeséggel olvasom mély gondolkodású s éles megfigyelésre valló fejtegetéseit. Voltaképen egy magánmérnöknek propaganda irata ez melyben árjegyzék közlésével is fel akarja hívni a figyelmet az ő legújabb „*rend- és műszer felfedezésére". *Az utóbbi lényegéről itt keveset közöl, csupán sejteti hogy sextans-szerű tükrös műszerrel – főleg elő-*

[17] *A sor kihúzva.*

[18] *A jubileumi számba Rédey Miklós „A tatai sajtó története" címen írt összefoglaló visszaemlékezést. Tata-Tóvárosi Hiradó. 50. évf. 1. sz. 1929. január 5. 4–5.*

metszések útján – végzi el a felvételt. Ennek dacára cikke geodéziai kulturáltságunk régi voltának rendkívül fontos bizonyítéka. Gáty ugyanis a numerikus felvételi eljárások alkalmazása mellett tör lándzsát s teszi ezt 1835-ben tehát közel 100 évvel ezelőtt. *Bámulatos élességgel figyeli meg a grafikus felvételi eljárás hátrányait s hasonló szabatossággal emeli ki a numerikus mérőmódszerek előnyeit. Az, amit a 26. bekezdésben ír, ragyogó bizonyítéka annak, hogy száz évvel ezelőtt már milyen mélyen gondolkodó geodéta mérnökeink voltak. Ha meggondoljuk, hogy a legtöbb modern állam csak a jelen század elején kezdte alkalmazni a numerikus módszereket, mint általános felvételi eljárásokat, nagyon sokra értékelhetjük Gáty István 1835-ben leírt megállapításait. A cikkből érdekesen domborodik ki az is, hogy Gáty vérbeli mérnök volt, aki nemcsak pontossága, de gazdaságosságra is törekedett, s ezért tisztán látta a numerikus felvételi eljárások jelentőségét a mérés ökonomiája szempontjából is.*

Gáty cikke természetesen kortörténeti szempontból is nagyon érdekes. A cikket ennek kidomborítása végett szó szerint közlöm, csupán a bennünket nagyon zavaró hiányjeleket (vesszőket) hagytam el. Nyelvtörténeti szempontból nagyon jelentős, hogy a kifejezések – néhánytól eltekintve – alig változtak azóta, s azért mi – jó Gáty István késői utódai – úgy olvashatjuk cikkét, mintha azt ma, nekünk írta volna.«

Ez Oltay előszava, és ezzel jön – a cikk szószerint.

A cikk végén pedig meglepetve olvasom: »... Egyébiránt bővebb utasítást és értesítést veheti akár Tatán magamtól, akát Pesten is Fábián Gedeon úrtól Hatvani utcában az „*Fekete elefánt*”-nál 2-ik emeletben.

Költ Tata mezővárosában ns. Komárom vármegyében július 15-én 1835.

Gáty István ingenieur«

Tehát ez a kitűnő mérnök vagy Tatán lakott, vagy ami még valószínűbb ott volt mérnöki irodája is, és ott működött.

Kezeit csókolja szerető fia Laci

Az aláhúzásokat én tettem, nem Oltay cikkében van úgy”

A fenti, Rédey Miklós által és Rédeyhez írt levelek híven tanúsítják, a „*Spectator*” által, Tata monográfusának halálakor írt nekrológban[19] megfogalmazottakat: „*Tata története 1888-ban jelent meg önálló könyv alakjában és négy részben, a város alapításának idejétől egész 1848-ig tárgyalja Tata történetét. A munkának nemcsak localis volt a jelentősége, hanem a várostörténeti monografiák között díszes helyet kapott. Alapos, lelkiismeretes volt a kutató munka, amelyet a fiatal jogász Rédey végzett* és *e munka megjelenése óta sohasem szűnt meg Tata történetén dolgozni. Kutatószenvedélyénél csak munkabírása volt nagyobb: az évek évtizedek folyamán óriási anyagot gyűjtött össze és a könyvtárak, levéltárak írásai között már alig található Tatára vonatkozó olyan adat, amely Rédey jegyzetei között ne szerepelne. Lapunkban igen sokat, úgyszólván állandóan publikált, de még hatalmas kötetnyi kézirat maradt hagyatékában. Rédey Miklósnak volt a legszebb metszetgyűjteménye Tatáról, s általában gyűjtött minden emléket, amely szülővárosára vonatkozott.*

Tata városának nagy fia, rajongó szerelmese, leghívebb barátja halt meg Rédey Miklósban. Hiányozni fog nekünk és mindenkinek, akiknek szívügye a régi történetű patinájú város sorsa és fejlődése.”[20]

Perger Gyula
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: pergergyula61@gmail.com

[19] *Tata-Tóvárosi Hiradó 52. évf. 38. sz. 1931. szeptember 19.*

[20] *Tata-Tóvárosi Hiradó 52. évf. 38. sz. 1931. szeptember 19.*

IRODALOM

GYÜSZI 2010 Ifj. Gyüszi L.: *Rohrbacher Miklós és a Tata története*. In: Tata története reprint kiadása. Tata 2010, 9.

MOHL 1906 Mohl A.: *Középkori kolostorok és templomok Tatán*. A komáromvármegyei és városi múzeum-egyesület 1905. évi értesítője (1906) 84–96.

MOHL 1909 Mohl A.: *Tata plébánia története*. Győr 1909.

MOHL 1910 Mohl A.: *A tatai r. k. plébánia régi anyakönyveinek krónikája 1689–1837*. A komáromvármegyei és városi múzeum-egyesület 1909. évi értesítője (1910) 75–89.

MOHL 1913a Mohl A.: *Tatai feliratos kövek helyváltoztatása*. Komárom – A Jókai Közmívelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője I. (1913) 149.

MOHL 1913b Mohl A.: *A tatai apátság körül*. Komárom – A Jókai Közmívelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője I. (1913) 153–162.

MOHL 1916 Mohl A.: *Szenthelyek a tatai plébánia területén*. Győr 1916.

ROHRBACHER 1888 Rohrbacher M.: *Tata története*. Tata 1888.

BRIEFE VON MIKLÓS RÉDEY AN ADOLF MOHL

GYULA PERGER

Obwohl das Buch „Geschichte Tatas" schon im Jahre 1888 durch den kaum 20-jährigen Miklós Rédey (Rohrbacher) herausgegeben wurde, verliess der junge Historiker nach der Erscheinung des Buches die Stadt wegen seiner Arbeit. Nach 1913 meldete er sich mit einer Beitragsserie wieder, in der er neue Angaben zur Geschichte der Stadt mitteilte.

Heutzutage sind mehrere Briefe an Rédey oder von Rédey ans Tageslicht gekommen, die beweisen, dass Rédey bis seinem Tode im Jahre 1931 die Veröffentlichung der geschichtlichen schriftlichen Quellen fortgesetzt hat, und er die erweiterte und verbesserte Fassung seines jugendzeitlichen Werkes geschrieben hat.

Übersetzt von János László

EGY *AVANTGARDE* MŰVÉSZ TATA-TÓVÁROSON: SCHADL JÁNOS (1892–1944)

KÖVESDI MÓNIKA

PÁRIZS ÉS TATA

Tata a kihasználatlan lehetőségek városa a képzőművészet terén. Adottságai egyedülállóak. Ehhez társult folyamatosan, a 19. századtól fogva a szándék, akár a gróf mint művészetpártoló, művészetszervező, akár a civil közösség, akár egy-egy művész részéről, hogy műtermet, szabadiskolát, telepet, kiállítást hozzon létre, ám ezek a kezdeményezések sosem szöktek szárba. Ennek ellenére gazdag művészettörténeti múltra tekint vissza a város, akár itt letelepedett s így a magyar művészettörténet folyamába kevéssé csatlakozó, ismertté kevéssé váló, kiváló festőinek, szobrászainak, akár az itt élő festőóriásnak, Vaszary Jánosnak köszönhetően.

Mit keres azonban Tatán egy *avantgarde* művész? Az aktivizmus prófétáinak közösségéből kiszakadva, egyedül milyen világot épít fel itt egy „*maista*" (ahogy saját kora nevezte a Kassák MA újságja körül nyüzsgő, ott fórumot és lehetőséget kapó, ifjú művészeket)? Milyen tervekkel, szándékokkal érkezik ide, mi tartja egy vidéki kisvárosban, amelynek két világháború közti életét talán Kosztolányi kisvárosi regényei alapján tudnánk leginkább elképzelni?

Schadl János 1892-ben született Keszthelyen. Apja építész és a Georgicon tanára volt; az ő kívánságára iratkozott be maga is a gazdasági akadémiára, de nem fejezte be. 1915-ben a Képzőművészeti Főiskolára felvételizett; Ferenczy Károly növendéke volt. 1917-ben kilépett a főiskoláról. Hamarosan a MA *avantgarde* folyóirat körül csoportosuló fiatal művészek körében találjuk őt, Kassák Lajos, Nemes-Lampérth József, Tihanyi Lajos, Uitz Béla, Moholy-Nagy László, Máttis Teutsch János, Bortnyik Sándor mellett, az európai *avantgarde* művészet sodrában. Ez a művészcsoport nemcsak a művészetet akarta szélsőségesen megváltoztatni, de társadalmi változásokat is sürgetett, s mint egy új felvilágosodás polgára hitt abban, hogy az élet, a gondolkodás, amelynek átalakításában a művészek mint próféták kapnak szerepet, megváltoztatható, jobbá tehető.

1918-ban a MA kiállítóhelyiségében nyílt önálló kiállítása. A fiatal Schadlt társai elismerték és támogatták, mutatja ezt az is, hogy a másik két fiatal zseni, aki kiállítási lehetőséget kapott, Máttis-Teutsch János és Bortnyik Sándor volt.[1]

1919-ben a művészcsoport emigrációba kényszerült, szétszóródott; Bécs, Berlin, Párizs fogadta be őket. Schadl János vidékre került, Tatán talált menedéket, s miután megnősült, 1922-ben végleg letelepedett Tata-Tóváros on. Zongoratanításból és fellépésekből élt, hiszen kiváló zongorista volt, Bécsben Emil Sauernél, Liszt jeles tanítványánál tanult. Közben az *avantgarde* láza benne is lecsillapodott, és élete utolsó két évtizedét már elsősorban a zene töltötte ki. Emellett persze folyamatosan festett és rengeteget rajzolt. Életrajzai említik 1932-es párizsi kiállítását: talán ez a hivatalos (az ismert, a művészeti közéletben részt vevő) művész utolsó jelentkezése? Schadl Párizs helyett a magyar kisvárost választotta.

Schadl János a magyar *avantgarde* jellegzetes figurája. (1. kép)

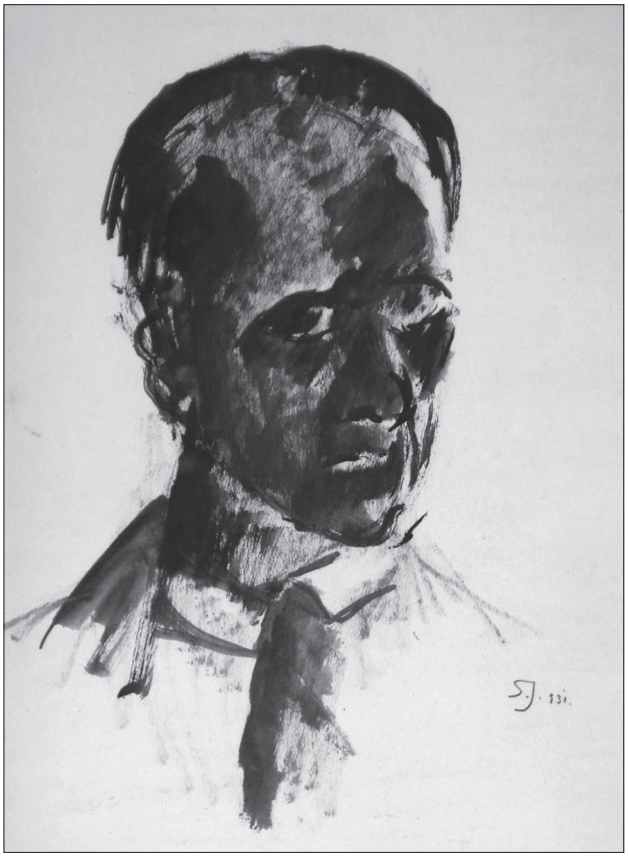

1. kép: Önarckép (1931). Papír, tus, ecset. J.j.l. S.J. 931. 568×390 mm
Image 1: Autoportrait (1931). Papier, encre, pinceau

Ragyogó rajzkészséggel és jó felkészültséggel került nagyon fiatalon abba a művészi körbe, amely Magyarországon az *avantgarde* művészetet jelentet-

[1] *A MA kiállításairól lásd bővebben: SZABÓ 1971.*

te: az aktivizmus körébe. *„Az új grafika, mint általában az egész új művészet, formájában és tartalmában is megkomolyodott. Megszabadulva a természet utánzás művészietlen és együgyű álláspontjától, ideálisabb és mélyebb célokat tűzött maga elé. A látszat helyett a lényeget, a világ külső bőre helyett a dolgok belső rendjét és belső konstrukcióját akarja adni.”* – foglalta össze szemléletesen ennek az új, *avantgarde* művészetnek a lényegét a MA teoretikusa, Hevesy Iván.[2] A kulcsfogalom a természetutánzás elvetése (ahelyett egy elemző, értelmező magatartás) komoly és mély célok érdekében. Az új művészetben éppen az elemző gondolatnak megfelelően nagy szerepet kapott a rajz és a grafika, mint a képzőművészeti gondolkodás legelemibb eszköze.

Schadl az aktivisták közegében egy saját utat, saját stílust képviselt. Ő a vérbeli kuboexpresszionista, akinél a formai analízis a kifejezés erejének érdekében lassanként háttérbe került. Ezzel párhuzamosan a geometriai tisztaságú forma ellágyult, és teljes egészében a fény által mintázottá vált, a síkszerű geometriából plasztikai értékké. (2. kép) A spekulatív formák helyét már az 1910-es évek végén kezdte átvenni a fény mint formateremtő elv. Ez lett az életmű főmotívuma, amelynek kibontakozását, útját éppen a grafikákon figyelhetjük meg leginkább: a grafikákon, amelyek az életmű jelentéktelennek tűnő, mégis legsúlyosabb darabjai. Az utóbbi évben 90 mű (ebből 87 grafika) került Tata városának tulajdonába és így a Kuny Domokos Múzeum kezelésébe.[3] Megfigyeléseink ezen a hagyatéki anyagon alapulnak.

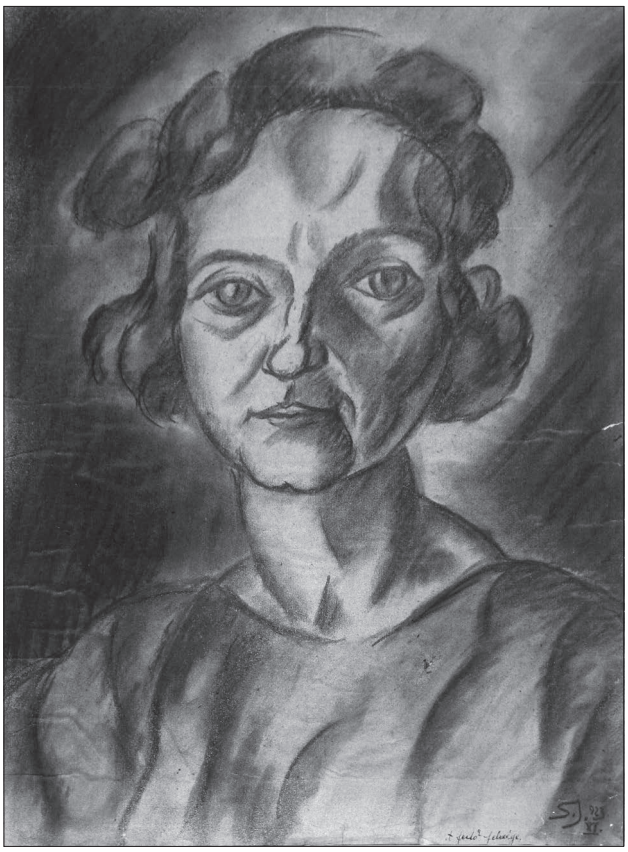

2. kép: A festő felesége (1923). Papír, szén. J.j.l. S.J. 923. XI. Tollal lent: A festő felesége. 618×455 mm
Image 2: La femme du peintre (1923). Papier, charbon. En bas, de l'encre : La femme du peintre

FÉNY ÉS ÁRNYÉK

Schadl kompozícióin egy kubista módra újraalkotott világ rendje bontakozik ki, expresszionista víziókba, kontrasztos színekbe, erőteljes gesztusokba burkolva, etikai tartalmakkal, prófétai jelekkel megtöltve. Ismert műve, az *„Emberek, legyetek tiszták”* (1923) már Tatán készült, de mintha még a MA-korszakban született volna, a próféták környezetében. Krisztust és az apostolokat látjuk, arany nimbuszba vonva, amint elhangzanak egy új parancs igéi, amelyben a háború, a vér, a félelem és a magány után meg lehet kapaszkodni. Az újjászületés igéi. A kép rendkívül sötét tónusú, a nimbuszokhoz használt aranyozás pedig egy síkszerű dekorativitást ad a kubista képnek.

Az 1920-as években kubisztikus, méregzöldben és királykékben ragyogó, vízparti tájakat is alkotott. Ezek a zseniális festmények sajnos csak az aukciós oldalakról ismerősek, az intenzív színvilágú, kuboexpresszionista képek szétszóródtak a műkereskedelemben, de egyértelműen felismerhető rajtuk Tata. Vagyis ezek a nagyszerű művek már ugyancsak itt készültek, azokban a korai tatai években, amikor még elevenen éltek a művészben a megelőző évtized *avantgarde* inspirációi. A felvillanó fények, a fényekben ragyogó tömegek majd aztán átadják helyüket a sötétségnek, el fog tűnni az ég vagy legalábbis az ég átlátszó fényessége.

Már a 20-as évek elején nagyon érdekelte Schadlt a tatai barokk malomépületek sajátos geometriája. Az egyszerű, kontyolt nyeregtetővel fedett, téglány tömeget kiegészíti a malomárok, a kerék, a rekesztő vagy legizgalmasabbként a boltíves fedésű kerékház a Pötörke-malmon, amelynek áttört motívuma teret enged a fény játékának. A 30-as években a Pötörke-malom már a másik oldaláról mutatkozik meg. Míg a korábbi képeken az északi homlokzat felől látjuk az

[2] *HEVESY 1978, 140.*

[3] *A hagyatéki anyag a Kuny Domokos Múzeumban 2012 októberében rendezett Schadl János-emlékkiállítás megnyitása alkalmával ifj. Schadl János ajándékaként került a város tulajdonába és a múzeum nyilvántartásába.*

épületet, ellenfényben, addig a késői képeken a déli homlokzat felől, ahonnan hagyományosan, szemből kap megvilágítást. Innen már nem is érdekes a fény, a látvány sötétté, szinte monokrómmá válik, és a malomba lisztet hozó emberek helyén egy 1934-es képen már temetési menetet fogunk látni.

3. kép: Tópart (1942). Papír, szén. J.j.l. S.J. 42. 302×184 mm
Image 3: Au bord du lac (1942). Papier, charbon

A vízpart ismét csak a sajátos fényhatások miatt tartotta vonzásában. (3. kép) Az Öreg-tó-parti látványt és a régi malmokat pedig az a sétaútvonal komponálta egységes egésszé, amely a tóhoz közeli otthonától a tóvárosi parton álló Pötörke-malomig vezetett: ezek a témák ismétlődnek képein. (4. kép) A tópart a kanyarodó parti sétánnyal egy intenzív perspektívát, egy merész diagonálist jelentett számára, amit a fények villanó, víztükrön szóródó, szikrázó tüneménye tett még izgalmasabbá. Itt is ugyanúgy kísérhetjük Schadl művészetének útját: azoknak a tóparti képeknek a helyét, amelyeket szinte kizárólag azért festett vagy rajzolt, hogy a felvillanó fényt megragadja, megörökítse, átveszi a sétány geometriai feladattá váló, zaklatott vonalú ábrázolása. A fény lassan elvész a témából.

Miben ragadható meg Schadl tatai korszaka? A Tatára költözés párhuzamos életének konszolidálódásával. Családot alapított, a zongoratanításból el tudta tartani gyermekeit. Az *avantgarde* ereje, lendülete nála is megtört, miután a csoport közös tevékenysége abbamaradt. Tartotta még a kapcsolatot barátaival, elsősorban Bernáth Auréllal és Egry Józseffel, de ez nem jelentette állandó részvételét a művészeti életben. 1927-ben a budapesti Mentor könyvesboltban állított ki, 1932-ben pedig Párizsban, a Salon Parc Monceau-ban.

4. kép: Kanyarodó utca (1942). Papír, szén. J.j.l. S.J. 42. 281×217 mm
Image 4: Rue tournante (1942). Papier, charbon

Az életrajz puszta tényei is arra mutatnak, hogy a tatai évtizedekben a zene talán fontosabb volt számára a festészetnél. *„Elmúlt a vallásalapítók, államalkotók, hadvezérek és feltalálók ideje. Talán a költők ideje is elmúlt. A költő csak szavakkal él, s fülünk kifáradt már a sok szótól, szemünk kifáradt a képek s alakok nézésétől. Bizonyos vagyok abban, hogy a lélek utolsó vigasza a zene. Bennünket csak a zene válthat meg."* – írta keserűen naplójában.[4]

Az 1930-as években új korszaka kezdődött: Van Gogh szálkás modorában festette a tóvárosi utcaké-

[4] *A lappangó naplóból idézeteket közöl: WEHNER 1994, 182.*

peket. A festésmodort tulajdon grafikáinak stílusából vette át. A grafikákon dolgozta ki sajátos stílusát, amelyet nem lehet az anyag és technika meghatározásával azonosítani. Nála nem az volt a fontos, hogy milyen eszközzel, mire festett, hanem az, hogy hogyan. (5. kép) Fapálca vagy ecset volt a kezében, mindegy, az eszköz egy borzolt, maszatos, rezgő nyomot hagyott. A kép nem(csak) a téma, nem a technika, pusztán a módszer miatt vált fenyegetetté, bizonytalanná, zaklatottá. Ezt a metódust vitte át festményeire, amelyeken megjelent ugyan újra a fény, de a rezgő ecsetnyomok mégis bizonytalanná tesznek bennünket. Mint ahogy bizonytalan volt Schadl maga is, küldetésében csalódott, társaitól magára hagyott, illúzióiból kiábrándult. Elkallódott naplójának fennmaradt (fent idézett) sorai erről győznek meg bennünket.

5. kép: Utca (1939). Papír, tus, ecset. J.j.l. S.J. 39. 231×233 mm
Image 5: Rue (1939). Papier, encre, pinceau

A festői életművel párhuzamosan hihetetlen mennyiségben készített vázlatokat, és rajzolt tussal, szénnel, diópáccal, ceruzával vagy bármilyen anyaggal, amely a keze ügyébe került. Erről a grafikai életműről árul el sokat a most gyűjteménybe került gazdag anyag, különösen a 30-as, 40-es évek alkotói korszakának fényében (és árnyaiban). Mivé lesz egy magára hagyott próféta, egy elszigetelődött *avantgarde* művész egy kisvárosban, szórványos művészeti jelenségek, a grófi kastély és az uradalmi tisztekből álló városi értelmiség közegében: erről árulkodnak az újonnan Tatára került művek, és ezt a képet árnyalja a művész fiának, ifjabb Schadl Jánosnak a visszaemlékezése, amely részleteiben e tanulmány függelékében olvasható.

A grafikákon ugyanazok a témák jelennek meg, amelyeket a festményeken is kidolgozott. Malmok, utcarészletek, kertrészletek, csendéletek, egy-egy arckép. Olyan kevés a fennmaradt, ismert festmény, hogy a grafikákat hagyományos módon, előtanulmányként, a gondolatok kibontakozását követve nemigen van módunk elemezni. Itt vannak azonban viszonylag nagy számban önmagukban, és érdekes, új gondolatokat vetnek fel.

6. kép: Házak, keresztfával (1937). Papír, sárgásbarna tinta, ecset. J.b.l. S.J. 37. 235×305 mm
Image 6: Maison avec une croix de chemin (1937). Papier, encre brune-jaunâtre, pinceau

Elsőnek például a témát. Mi volt Schadl témája? Megfogható-e valami mondandójából képeinek tárgyán keresztül? Hiszen a képek nagy része utcakép, általában a jellegzetes, azonosító motívumokat nélkülözve, csak egyszerű házakat ábrázol, kapukat, szemből, vagy az utca tengelyét, kétoldalt a házsorral. Mi a szándéka ezzel a látszólag jelentéktelen témával?

7. kép: Régi ház (1934). Papír, tus, ecset. J.b.l. 934. 217×266 mm
Image 7: Maison ancienne (1934). Papier, encre, pinceau

8. kép: Katona portré (1917). Papír, szén. J.j.l. Schadl 917. 598×435 mm
Image 8: Portrait d'un soldat (1917). Papier, charbon

9. kép: Régi ház (1934). Papír, szén. J.j.l. S.J. 934. 216×255 mm
Image 9: Maison ancienne (1934). Papier, charbon

Van, amikor egy-egy fával teszi izgalmassá vagy akár szimbolikussá a látványt; (6. kép) van, amikor a fény az, amelynek megjelenítéséhez ürügy a házak, udvarok ábrázolása. (7. kép) Radnóti a „*házfalakról lecsorgó, vöröslő fájdalomnak*" nevezte a lenyugvó nap fényét, amelyben igazából tulajdon létállapotának, életérzésének kifejezését látta, tudta megfogalmazni. Schadl is ugyanilyen formában használta a házfalat: alkalom a fény és sötétség, derű és szomorúság, magány és szorongás megjelenítésére, a létállapot kifejezésére. Nem a téma a fontos, hanem a hangulat, amely árad a szűk utca, a kis házsor látványából, a szálkás, rezgő előadásmódból, a bizonytalan eredetű vörös tinta szinte ujjal, körömmel felvitt nyomaiból.

10. kép: Napsütés, felhők (1942). Papír, szén. J.j.l. S.J. 42. 218×277 mm
Image 10: Soleil, nuages (1942). Papier, charbon

A fény sajátos használatát a szénrajzokon kísérhetjük figyelemmel. Már az akadémiai tanulmánylapokon, az 1910-es években megjelenik a fény kompozíciós elemmé válása, az a modor, amint a felfénylő, fehéren hagyott foltok mint vattacsomók emelkednek ki az ábrázolásból. (8. kép) Általában arcképeken látjuk ezt, a ruha, az arc (a kiemelkedő homlok, járomcsont) kidolgozásánál. A 20-as évek stílusa, az *art deco* grafikája szerette ezt a puha fényt, de Schadl művészetét végigkísérte, később is jellemző maradt, elszakadva a portrétól, egészen az utcaképekig. (9. kép) A fény ábrázolása ekkor már leginkább El Greco fénykezelését idézte fel, bár biztosra vehető, hogy Schadl saját fejlesztése ez, hiszen művészetének legfontosabb, legbelsőbb sajátja. Az égen felhők ragyognak át, és ugyanígy, ilyen intenzív módon tükröződik a fény itt lent, a házakon, a fákon is. (10–11. kép) A fény ábrázolása (amelynek létéről vagy nemlétéről szól valójában a kép) rajzainak tárgya. Különösen szembetűnő ez akkor, amikor a szemlélő a kiállítótérben kronologikusan sorba rendezett rajzait látja. Szemléletesen követhető az a folyamat, amelynek végpontján, a 40-es években a fény szinte elfogyott, a puha szén árnyalatai nem nyíltak már szét, hogy utat adjanak a felhőfoszlányokon átragyogó, felvillanó fénynek. Schadl épp csak modellálta a szenet, de nem hagyta fehéren a papírt. (12. kép) Hová lett

a fény, amelynek transzcendens eredetéről nem lehet kétségünk, hol van a ragyogás, amely uralkodott az ecsetrajzokon, szénrajzokon?

11. kép: A kapucinus rendház kertje (1941). Papír, szén. J.j.l. S.J. 41. 233×298 mm
Image 11: Jardin du couvent des Capucins (1941). Papier, charbon

Milyen lehetett egy *avantgarde* művésznek Tatán tartózkodni, aki az új művészet forradalmi hevességében, az aktivizmus prófétáinak közelében, egy teljesen új gondolkodási rendszer szabályai szerint látott és alkotott? *„A csendesen álló, hallgatag időben pontosan ütnek az órák, és konganak a harangok. Roppant erő kell ahhoz, hogy a kisváros lehúzó, elevenen bebalzsamozó, rothasztó atmoszféráját le bírjuk küzdeni, és dolgozni tudjunk."* – írta naplójában.[5]

Sajátos művészpálya, keserű sors jutott Schadl Jánosnak. Művészete a vidékiségben csaknem elfelejtődött, az életmű sajnos szétszóródott. Műkereskedelemben, szórványosan felbukkanó kincsei figyelmeztetnek a nagy művész maradandó értékeire. S most itt van, szerencsére nagy számban együtt a tatai múzeum anyaga, amely szépen mutatja az *oeuvre* grafikai részét, különös tekintettel a késői, tatai korszakra.

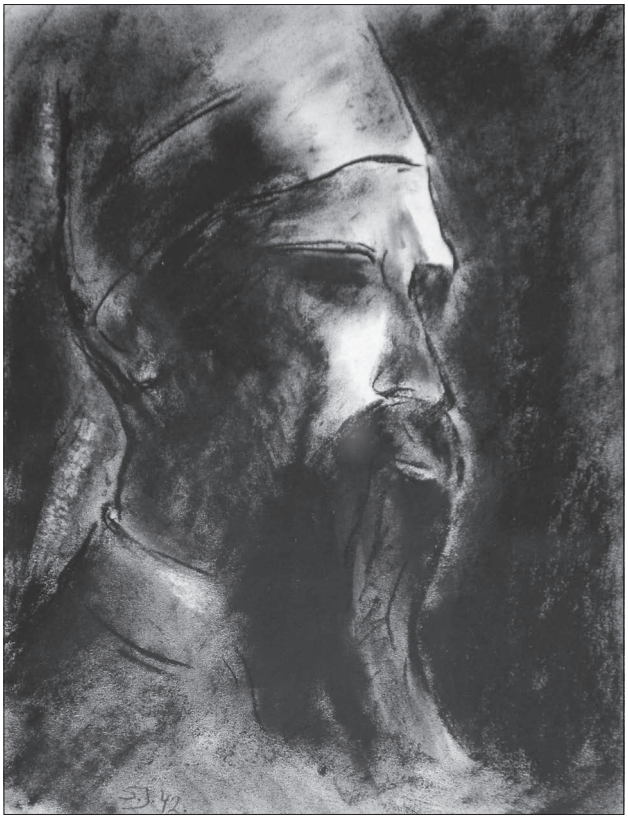

12. kép: Férfi hosszú szakállal (1942). Papír, szén. J.b.l. S.J. 42. 280×218 mm
Image 12: Homme à la barbe longue (1942). Papier, charbon

Kövesdi Mónika
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: mojes@freemail.hu

[5] *WEHNER 1994, 183.*

FÜGGELÉK
IFJ. SCHADL JÁNOS: MAGUNKRÓL (RÉSZLETEK)[6]

Édesanyám, Kemenczky Erzsébet alig érte el a 12. életévét, amikor édesapja kénytelen volt rábízni, egyéb női segítség híján, testvérei gondozását. Ami csak elvárható volt egy 12 éves kislánytól, leendő anyám mindent megtett testvérei nevelésében, hogy azok hiányt semmiben ne szenvedjenek. Jutalma egy várhatóan hosszú földi élet reménye volt, amely meg is valósult. 88 éves koráig szinte betegségek nélkül élhette életét, kivéve a majd később taglalt vészes vérszegénységet, amely majdnem elvitte.

Egy ilyen szorgalmas, a testvéreit nevelő leánykának a sors egyéb vonatkozásokban azért segítségére állt. Felcseperedvén olyan igaz barátra talált, mint a nagy művész, Vaszary János festő,[7] aki találkozásaik folyamán mindinkább meggyőződött a kis Erzsébet hajlamainak irányáról, látván a műveltségre törekvését, szorgalmát és kitartását a nemes célok elérésének tekintetében. Vaszary János könyveket ajánlott Erzsébetnek, amelyeket ő el is olvasott, szerezvén vele az akkori idők ismereteinek birtoklását, vagyis egy kiművelt emberfővel lett gazdagabb Tata városa. Iskoláiban csak 6 elemi osztály elvégzését mutatták papírjai, de a magánszorgalommal végzett olvasások megteremtették számára a biztos alapot, hogy zenei tanulmányokat is merjen folytatni, ismervén saját képességeit. Budapesten egy kiváló zenepedagógust sikerült megismernie, Kelen Idát, a zongoraművész-tanárt, aki felvette Erzsébetet növendékei közé. Ehhez a tanárnőhöz járván ügyes zongoristává fejlődött, majd kis idő elteltével tanítani is kezdett, tanára engedélyével. És amit csinált, nem is rosszul tette. Barátkozásokra bizony nem tellett ideje, a három testvérkével való törődések szükséges volta miatt. Már-már vénkisasszony lett belőle az akkori felfogás szerint, amikor Tatára vezérelt a sors egy művészlelkű fiatalembert, aki gyámolatlansága folytán, barátok és ismerősök híján igencsak magányosan élte világát az ismeretlen Tatán. Festegette a tópartot, annak hangulatát is megörökítve képeiben. Egy ilyen festődélután alkalmával leendő anyám összeismerkedett Schadl Jánossal, a festővel. (...) Ma is állíthatom, ismervén együttélésük minden mozzanatát, hogy két okos, kedves, igen tisztességes világnézetű emberpár alkotta azt a közösséget, amelyet a Schadl-családnak neveztek Tatán. Idővel kialakult az ez idáig hiányzó baráti kör is. Mivel Erzsébetnek ekkortájt már nagyok voltak húgai, és önálló életet éltek Budapesten, ott férjhez mentek, gyermekeik is lettek, egyszóval anyám segítségére már nem szorultak. (...)

Édesapám fiatalkori sorsáról, életviteléről nem sok adat áll rendelkezésemre, mivel Keszthelyen élt, ahol a nagy tehetségű építész, egyetemi tanár papa mellett sokat tanulhatott. Ehhez kedve is volt, mivel születetten érdeklődő típusú ember lévén, amit el lehetett sajátítani a tudomány terén, azt el is sajátította. Mint a szivacs a vizet, úgy szívta magába a világ minden irányából elérhető tudást. Nem találkoztam még sem azelőtt, sem azóta hozzá hasonló műveltségű emberrel. Csodálatos agya mindent megjegyzett, ami valaha is elébe került, és hasznos lehetett egy ember műveltségének tartalmában. Még mechanikai, kémiai ismeretei is voltak, és pontosak, soha nem tévedett a dolgok helyes felismerésében. Beszélni is tudott róluk, akár előadásokat tartani is a festészettől teljesen idegen témákról is.

Vallásos beállítottságú ember volt, aki az Istenben való feltétlen hitet hirdette és gyakorolta is. Képeiben is megnyilvánult a vallásosságnak sok jele. Nem szerette viszont a papokat, akikről azt tartotta, hogy Krisztust a lábánál fogva rángatják, maskarákba bújva templomokban, a nép cirkuszi szédítése érdekében. Számára elég volt a külsőségeket nélkülöző mélységes istenhit.

Tanulmányait Keszthelyen végezte. Letett egy általános gimnáziumi érettségit, majd édesanyja kívánságára még egyet, egy kereskedelmi érettségit is. Amint már említettem, a tudás minden formája ragadt rá, nem esett nehezére a második érettségi letétele sem. Baráti köre, keszthelyi lévén, a nyaralásukat ott töltő művészekkel jött létre. Elsősorban muzsikus szeretett volna lenni, mivel az volt a leghamarabb elérhető művészeti forma, majd átváltott a festészet iránti rajongásra. Egry József – aki akkortájt már jó nevű festő volt – fogadta barátságába a még bizonytalankodó fiút, aki a rajzolás tudományát éppen tanulgatta. Kapóra jött az Egryvel való barátság kialakulása, mivel Egry ebben a témában nagy volt. Különös dolgokat is csináltak együtt, nem egészen a „*normális*" határait döngették, amikor besorozták őket. Egry Jóska például fára mászott, és dunyhájával leugrált többször is, parancsnokainak szeme láttára, akik aztán be is zárattak az elkülönítő szobába, ahol elmebaj okán kezdték kezelni, persze sikertelenül, mert ha parancsnokot talált látni, azonnal újból és újból kitört rajta az előbb említett „*elmebaj*". Persze makkegészséges ember volt, kutya baja, de ha nem játssza meg magát, talán a fronton pusztult volna el. Így megmenekült a háború borzalmai-

[6] *Ifj. Schadl János (1924–) Magunkról címet viselő családi memoárja a Kuny Domokos Múzeum adattárában található, 2013.1.1. adattári számon. A visszaemlékezés publikálatlan, részleteiben itt jelenik meg először.*

[7] *Vaszary János (1867–1939) festőművész 1912-ben építette műtermes villáját Tatán. Attól kezdve a nyarakat mindig itt töltötte feleségével.*

tól. Leendő apám sem volt a legszelídebb katona. Ő az ezredest támadta meg, nekirontván, azt kiabálva: „*Meg akartok ölni*”. Az ezredes komolyan vette katonai hivatását, elmeorvosként azonnal határozatot hozott, apajelöltemet áristomba rekesztvén. Így kerülte el János is a hősi halál lehetőségét. Egry más bajokkal is kénytelen volt küzdeni. Jelen esetben a széllel. A Balaton partján egy hatalmas vászonra festegetvén szél úrfi felkapta az egész pereputtyot, és festőstől bevágta a Balatonba. Szerencséje volt, kimentették. Keszthelyen nyaralt a másik festő is, Bernáth Aurél, akivel János szintén barátságot köthetett. Valamivel békésebb körülmények közt, mint Egryvel. Ez a barátság hosszú évekig tartott, a kevés találkozás ellenére is, de egyre hűvösebben.

Volt a későbbi időkben egy zeneakadémiai zongoraművész barátja is, Ambrózy Béla. Egy végtelenül tisztességes férfi, aki a holokauszt idején feleségül merte venni egyik kedves és tehetséges növendékét, Baum Sárit, annak ellenére, hogy tudta „*faji*” eredetét. Meg is mentette. Ez a zongoraművész, bár ismerte János zenei tudását, amely csodálatos volt, amikor levelet írt neki, mégis „*festőművész*” címzéssel küldte sorait, ugyanakkor Bernáth Aurél, a másik barát, a festő, „*zongoraművész*” címzéssel írta leveleit, vagyis fura módon egyikük sem fogadta el saját szakmája képviselőjének a barátjukat. Ezt én nem is nagyon palástolt „*rejtett féltékenységnek*” nevezem. Lehetséges, hogy nem tévedek? Apám az ország több helyén is bemutatta képeit, sőt olaszországi kiállításon, meg franciaországi kiállításon is szerepeltek művei. (...)

Nálunk járt New Yorkból Kövesdy Pál amerikai galériatulajdonos, és részvéte hangoztatásával közölte, hogy apám festészete Amerikában jobban ismert, mint Magyarországon. Ezzel a kijelentésével a magyar kulturális élet lagymatagságát akarta szemléltetni. Mondta, mi olyan gazdag nép vagyunk, akik megtehetjük, hogy igaz értékeinket így pazaroljuk, amint apám művészetét is, amely a képzőművész körökben sajnos eléggé ismeretlen maradt mindaddig, mígnem képeit biztonságba kívántuk helyezni. Kérésünkre a Magyar Nemzeti Galéria kiküldött egy művészettörténészt, Szabó Júliát, aki társával, Haulisch Lenkével együtt jött ki pesti lakásunkra, felfedezvén apám festészetét, a Nyolcak és Aktivisták csoportjában lévőnek jegyezve az alkotásokat, a Nemzeti Galériában letétbe helyezendőnek ítélte őket. A Magyar Nemzeti Galéria be is fogadta a műveket, amelyeket édesanyám engedélyével rendszereztek is. Többet közülük „*v*édettnek nyilvánítva”, ami nem mindenben felelt meg érdekeinknek, mert ha értékesíteni akartunk közülük, az ország területét nem hagyhatták el, külföldi vásárló esetén sem, a galéria bizottságának engedélye nélkül. Ez volt a nagyság átka! (...)

Édesapám mint zongoraművész Bécsben folytatta zenei tanulmányait az akkori idők híres zongoraművészénél, Sauer Emilnél; szintén vállalt növendékeket, így könnyítve anyámon, mivel a gyerekek nevelése szinte kizárólag az ő nyakába szakadt.

Volt apámnak egy tatai barátja, a volt tatai háziorvos, Breier doktor Pista nevű fia, aki lehetővé tette apámnak a baji hegyekben lévő kis présházikójukban a pihenést. Ott apám tudott tejet hozatni baji lakosokkal, kenyeret is. Így kipihenhette a vidéki tanításokkal járó fáradtságát is. Képeket tervezvén azok színeit és formáját képzelte a csendben maga elé. Onnan származnak a baji erdőt ábrázoló gyönyörű képei is. Meg tudta festeni nemcsak a színeket, hanem az erdő csendjét is, ami ugye nem kis dolog. (...)

Kis staffelájával gyakran állt ki a tópartra, és a kialakuló embergyűrű sem zavarta a festésben.

A Pötörke-malomról festett nagyméretű képét ötmillió forintért értékesítette a gazdája 10 évvel ezelőtt, aki ügyvédi honoráriumként kapta tőlünk a képet. Nem rossz ügyvédi órabér, még ha átszámolok is időtartamokat. Egy másik képét „*Hölgy a lugasban*” címmel nyolcmillióért adták el egy árverésen. (...)

Szüleim aggályoskodásom mellett is aránylag jómódban éltek, szorgalmasak lévén, zenetanításból. Édesapám vidékre járt motorkerékpárral, még a 20-25°C hidegekben is. Veszprémbe, Győrbe és Budapestre. Volt olyan alkalom, hogy 3 nap alatt sem tudott idehaza felmelegedni a meleg vizes üvegek hatására sem. Amint tudjuk, a vese 25°C alatt leáll. Sajnos apámnál is ez történt, és vesezsugorodást kapott, amelyet annak idején gyógyítani nem tudtak, nem volt még dialízis sem. Következésképpen 51 és fél éves korában meg kellett halnia 1944. március elsején. (...)

Engem édesanyám 6 éves koromban kezdett el zongorára tanítani. Igen örvendetes eredménnyel. De erre szükség is volt, mivel a növendékhangversenyeken nekem brillíroznom kellett, hiszen én a többi növendék tanárnőjének mintanövendéke lehettem. (...)

1938-tól elromlott az életünk, mivel Esterházy gróf szolgálatába fogadott egy zenével is foglalkozó jogászt, akinek a tóparton, a feljárólépcsőnél ajándékozott egy házat zeneiskola céljára. Az volt az iskola neve: Gróf Esterházy Ferenc Zeneiskola. Mondanom sem kell, a sznob tataiak mind elhagyták zongoratanár szüleimet, és a grófi iskolába iratkoztak át.

Némi erkölcsi, magatartásbeli vigaszt jelentett apámnak Vaszary Jánossal való barátsága, akivel művészeti problémák megoldását keresték hosszas beszélgetéseik során. Vaszary János volt az a kiváló ember, aki édesanyámban felismerte a művelődésre való hajlamot, az érdeklődést minden iránt. Vele való találkozásai anyámnak műveltséget, széles látókört adtak, és nem a 6 elemit végzett lányok szellemi színvonalán tartották. Művelt leányzó lett belőle, ennek köszönhetően jött létre a találkozása apámmal is, aki szintén igen magas műveltséget szerzett még Keszthelyen.

Amint a fent említett növendékelpártolás történt, elkezdődött 2 éves nyomorunk. Két évig nem ettünk mást, mint zsír nélküli paprikás krumplit. Édesanyám kapott is egy vészes vérszegénységnek nevezett betegséget, ahol 5 millió vörösvérsejt helyett csak 600 ezre volt. Az orvosok megjegyezték, csoda, hogy él, mivel ennyi vörösvérsejt általában nem tud felvenni elég oxigént. Anyámnak mégis sikerült meggyógyulnia a Szent Margit Kórház orvosainak áldásos munkája következtében, és még elélt 88 esztendős koráig, egészségben.

Az előbb említett 1938-as évtől két évig nem járhattam a gimnáziumba, az almásfüzitői olajgyárban dolgoztam, a tatai Angolkertben Simon bácsi és Kakula néni társaságában az utat horoltam. 6 filléres órabért kaptam, de ezzel a kis pénzzel is támogatni tudtam drága szüleimet, hogy éhen ne haljanak. A Herczeg Kertészetbe is felvettek, de oly gyenge voltam, hogy semmi hasznomat nem tudták venni, így kirúgtak a 7 filléres órabérű jó állásomból.

Szüleim már ott tartottak a nyomor miatt, hogy öngyilkosok lesznek, és bennünket, két fiukat is magukkal viszik a halálba.

A viszontagságok azonban még mindig nem találtattak elégnek a sorstól. Édesapám elég gyenge fizikumú ember volt. Sportolni nem szokott, tehát nem mondhattuk, hogy jó erőben van. Jött viszont egy feladat, amelyet csak Esztergomban lehetett megoldani. Apám hihetetlenül törvénytudó ember volt, annál is inkább, mert unokatestvére, Schadl Ernő volt akkortájt Magyarország legfőbb bírája, az ország legfiatalabb főbírája, akinek tárgyalásai színházi előadás humorosságával és kérlelhetetlen szigorral zajlottak. Nem engedhette meg magának, hogy bármi hivatalosan kért eljárásból kivonja magát. Tehát el kellett jutnia Esztergomba. Igen ám, de miből? Pénze nem volt rá, a feladat viszont nem tűrt halasztást. Volt Tatán egy fényképész, Kaksa Raymond, akinek volt egy vastagkerekű kerékpárja. Ezt a biciklit kérte kölcsön édesapám, és felülve rá, mindenféle gyakorlás nélkül nekivágott az esztergomi útnak, amely tudomásom szerint minimum 50 kilométer Tatától. De haza is kellett jönnie, ami így már 100 km! Becsülettel megtette az utat, de két hétig beteg volt tőle. Majd megszakadt a szívem szenvedése láttán. De a család ezt a megpróbáltatást is elviselte, apám felépült.

Csoda történt Tatán. A grófi képtárban Plettenberg báró képe lezuhant a szegről. Karikája hibátlan volt, a szeg is a helyén, csak a képet hajította le egy jóakaró kéz, az Isten keze, hogy megmentsen bennünket az éhhaláltól. (A „*csoda*" magyarázataként arra kell gondolnom, hogy volt már Tatán kisebb földlökés régebben is. Most is ez történhetett, így maradt a szög is a helyén, a karika is épségben, a kép mégis a Szent György lovasszobra dárdájának döfésére volt ítélve.) Ajtónkon kopogtattak, és Ferenczi bácsi, aki a grófi család mindenese volt, jött azzal a kéréssel, hogy édesapám keresné fel a méltóságos grófnét, akinek kérése volna apámhoz az elszakadt Plettenberg-kép javítását illetően. Tekintettel arra, hogy édesapám festészeti tanulmányai és széles érdeklődése folytán Balló Edétől elsajátította a képrestaurálás tudományát, e munkát el tudta becsülettel vállalni. A grófék, látván a precíz restaurálást, megbízták apámat a teljes képtár minden képének restaurálásával. Mondanom sem kell, meg voltunk mentve.

A zeneiskola ügye is megoldódott annak rendje és módja szerint: az elbizakodott igazgató sztriptíztáncos délutánt rendezett az iskolában, ami a gróf tudomására jutván egy azonnali igazgatókirúgással járt, az iskola egy időben történő megszűnésével. A két év tanulmányi szünet után végre visszakerültünk a gimnáziumba, ahol 1944-ben érettségizhettem. (...)

IRODALOM

HEVESY 1978 Hevesy I.: *A Ma grafikai kiállításához, 1919*. In: Hevesy I.: Az új művészetért. Budapest 1978.

SZABÓ 1971 Szabó J.: *A magyar aktivizmus története*. Budapest 1971.

WEHNER 1994 Wehner T.: *Tata-veduta. Szépművészeti antológia*. Tatabánya 1994.

UN ARTISTE D' AVANT-GARDE À TATA-TÓVÁROS: SCHADL JÁNOS (1892–1944)
MÓNIKA KÖVESDI

János Schadl est un peintre inconnu du mouvement de l'activisme hongrois. Il rejoignit ce groupe d'artiste avant-garde en 1917 mais en 1919 il s'éloigna d'eux ; tandis que plusieurs membres du groupe ont choisi de quitter le pays, lui, il s'installa à Tata. Pour subsister, en tant que pianiste il donna des cours particuliers et des concerts. Pendant ce temps-là, il continua à peindre et dessiner – de ses tableaux se profile l'itinéraire de ses ballades quotidiennes au bord du lac de Tata. A l'aide de son legs déposé au musée de la ville (à peu près 90 peintures et dessins), nous pouvons poursuivre le parcours de son art solitaire, son déploiement déterminé par l'avant-garde et le cubo-expressionisme. Son sujet central est la lumière qui au fil du temps perd de plus en plus de son intensité – comme nous pouvons l'observer sur ses dessins.

Traduit par Mária Tevesz

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2012-BEN

1. kép: A 2012. év feltárásai: 1–Komárom, Szőny-Vásártér; 2–Oroszlány, Gerencsérvár; 3–Oroszlány, Szentgyörgyvár; 4–Vértessomló, Vitányvár; 5–Sárisáp, Quadriburg III.
Abb. 1: Freilegungen im Jahre 2012: 1–Komárom, Szőny-Marktplatz; 2–Oroszlány, Burg Gerencsér; 3–Oroszlány, Szentgyörgyvár; 4–Vértessomló, Burg Vitány; 5–Sárisáp, Quadriburg III.

KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR

Az 1992 óta folyó ásatások helyszínén, a 2012. évi feltárás során megerősítést nyert, hogy Brigetio *municipiumának* észak-déli, illetve kelet-nyugati irányú *insula*rendszere átgondolt városépítészeti koncepció szerint épült, és keleti irányban egy újabb *insula* formájában folytatódik. Az *insulán* belül három észak-déli tájolású, egymással párhuzamosan elnyúló épülettömb – északi részén egységesen lakórészekkel, déli részén gazdasági traktusokkal és udvarokkal, kertekkel – helyezkedik el, ezeket keskeny sikátor választja el egymástól. (2. kép)

Megállapíthattuk, hogy az úgynevezett III. *insulát*, amelynek alácsatornázott udvarát a kapubejáróval együtt ebben az évben feltártuk, az udvar észak-déli irányú keleti zárófalán túl újabb sikátor határolja, amelytől keletre nyilvánvalóan egy újabb, *insulán* belüli épület található. A városépítészeti koncepció részét képezi az is, hogy a gazdasági épületeket, udvarokat egységesen a lakóházak déli traktusában helyezték el.

Nem lehet véletlen az sem, hogy a 2012-ben megtalált, de egészében nem feltárt újabb pince a 2009-ben feltárttal egy mélységben helyezkedik el, amely ismét csak az egységes koncepció szerinti várostervezésre utalhat.

Az úgynevezett II. *insula* keleti traktusában 1998–1999-ben feltárt pékműhelyhez és a 2006-ban a Vásártér 13. számú lakóház építését megelőző feltáráson talált üvegműves műhelyhez 2012-ben csatlakozott egy újonnan előkerült fémműves műhely is. Az iparosságra az ebbe a zónába koncentrálódó félkész termékek, fémhulladékok, fémöntecsek, rontott darabok utaltak az elmúlt években. A fémműves műhely felhagyása után az udvart egymással párhuzamosan futó árkok szelték át, amelyek funkcióját egyelőre nem sikerült meghatározni.

2. kép: Komárom–Szőny, Vásártér. Az északi szektor a feltárás után
Abb.2: Komárom–Szőny, Marktplatz. Der freigelegte Nordsektor

A 2012. évi ásatásnak köszönhetően megállapítható volt, hogy az I. *insula* 1. épületének déli részén folyatódott az a kavicsos udvarszint, amely már az előző években előkerült. (3. kép) Ismét megfigyeltük, hogy a kavicsos udvarfelületet a legkésőbbi fázisban kőlapokkal burkolták. A kőburkolatot feltehetőleg a 19. század elején „*kibányászták*". Azonban az 1990-es években megfigyelt, egymással párhuzamosan futó falak, közöttük a két épületet elválasztó sikátorral, itt nem folytatódnak.

3. kép. Komárom–Szőny, Vásártér. Mercuriust ábrázoló ólomvotív öntőformája az 1. épületből
Abb. 3: Komárom–Szőny, Marktplatz. Gussform eines Votivs von Mercurius aus dem Gebäude 1

Ásatásvezető:
Bartus Dávid–Borhy László–Számadó Emese

OROSZLÁNY, GERENCSÉRVÁR

2008-ban kezdődött el a középkori építmény régészeti kutatása, azóta évente, anyagi lehetőségektől függő mértékben folytatódik a tervszerű kutatás.

2012 folyamán 3 szelvényt nyitottunk a vár központi részén emelkedő toronytól észak-északkeletre elhelyezkedő, előző években már részben feltárt épület területén. A megnyitott, összesen 60 m² alapterületű szelvényekkel kapcsolatban az volt a célunk, hogy a hiányzó területeken a falkötéseket megvizsgálhassuk, ezáltal az építéstörténet egyértelműsíthető legyen. Korábban ez azért nem volt lehetséges, mert ezeken a helyeken hatalmas fák álltak, s a terület vagyonkezelője csak ez év tavaszán vágta ki ezeket, lehetővé téve a további régészeti feltárást.

A 7. szelvényben (mérete: 6×3 m) helyenként majd 3 méter vastag betöltést kellett eltávolítanunk. Az északi sarokban egy korábban megfigyelt fal további szakaszát találtuk meg, a fal síkja igen erőteljesen dőlt északkeleti irányba. (4. kép) Ez vagy annak köszönhető, hogy a mellette levő hatalmas fa gyökérzete eltolta a falat, vagy pedig az épület használatának idején süllyedhetett meg. Ez a rész így lakhatatlanná válhatott, minden valószínűség szerint ennek következtében kellett visszabontani a falat az első építési periódus végén. Mellette fehér apró kavicsos, kemény falalapozás vonala látszódott, ez talán a későbbi építési periódus alapját jelenthette.

A 8. szelvényben (mérete: 3,5×7 m) a fatönkök akadályozták munkánkat. Ettől függetlenül itt is megállapíthattuk, hogy a feltárt épület két építési korszakra osztható. (5. kép) Az első, korai periódusban viszonylag jól rakott, 75 cm vastag falakat építettek, majd ezt visszabontották a második periódus kialakításakor, a felszínt elegyengették, és erre egy rosszabb minőségű falat húztak. Ennek alapozási szintje mindenütt elkülöníthető a korábbi, mélyebb falalapozásoktól.

A 9. szelvényben (mérete: 7×3 m) csak a felső mintegy 40-50 cm-nyi betöltés eltávolítására nyílt módunk, azonban jól kivehető volt az épület keleti sarka, amelybe a falazáskor téglákat helyeztek. (6. kép) Az előző években feltártakhoz hasonló további támpillérnek nem találtuk nyomát. A következő években szükséges még a szelvény területének teljes feltárása.

2012 folyamán anyagi lehetőségeink beszűkülésével csak kis felületet tudtunk megkutatni a vár területén. Ennek következtében a leletanyag is lényegesen kevesebb volt, jellegében, összetételében az előző évekével egyezett meg. Későbbi céljaink között szerepel az építmény központi részének falkonzerválása és feltárása, az így keletkező ismeretanyag kiegészítheti és pontosíthatja majd eddigi megfigyeléseinket és az ebből levont következtetéseinket.

4. kép: Oroszlány, Gerencsérvár. A 7. szelvény északról
Abb. 4: Oroszlány, Burg Gerencsér. Schnitt 7 vom Norden

5. kép: Oroszlány, Gerencsérvár. A 8. szelvény a két építési periódus falszakaszaival
Abb. 5: Oroszlány, Burg Gerencsér. Schnitt 8 mit den Mauerresten der zwei Bauperioden

6. kép: Oroszlány, Gerencsérvár. A 9. szelvény
Abb. 6: Oroszlány, Burg Gerencsér. Schnitt 9

Ásatásvezetők:
László János–Schmidtmayer Richárd

OROSZLÁNY, SZENTGYÖRGYVÁR, 0180/1 HRSZ

A Vértesi Erdő Zrt. egyik, Oroszlány külterületi részén álló erdészházának több, mint 100 éves épületrészét lebontatta, s az újonnan építendő gazdasági épület alapozási árkából nagy mennyiségű római kori kerámiatöredék, valamint vályogtégla került elő. A metszetfalban jól kivehető volt egy szélein szemmel láthatóan vörösesbarnásra égett objektum nyoma, illetve egy meghatározhatatlan korú falszakasz is napvilágra került az árok kiásása során. Ezek után szükséges volt az objektumok szakszerű régészeti feltárása.

A jelenségekre mindkét irányban rábontottunk. Annak ellenére, hogy talált falszakasz jóval mélyebb alapozású volt, mint a lebontott vályogfalú épület alapozása, falazóanyaga és habarcsa alapján hamarosan egyértelművé vált, hogy újkori készítésű volt. Funkcióját nem tudtuk meghatározni.

A másik jelenség fölötti mintegy 30 cm vastag, újkori építési törmelék eltávolítása után egy 40 cm vastag, sötétszürke-fekete színű, összetételében homogén jellegű talajt találtunk, benne rendkívül sok római kori edénytöredékkel, közöttük *terra sigillata*, valamint horpasztott oldalú poharak töredékeivel.

Ezen réteg alatt egy edényégető kemence maradványát bontottuk ki. (7. kép) Égetőterében nagymennyiségű, főleg széles, vízszintesen kihajló, bor-

dázott peremű, nagyméretű tárolóedények, széles, lapos, enyhén ívelt oldalú tálak, valamint több horpasztott oldalú edény töredékét találtuk. Az égetőtér helyenként több rétegű, megújított oldala mintegy 40-50 cm magasságban maradt meg, egyenetlen alja 20-25 cm vastagságban keményen átégett volt. Tüzelőterének patkó alakú bevezető nyílását a nyugati részen találtuk meg, ezen a részen az égetőtér alja ívelten felmagasodott. A nyílástól a légcsatornák sugárirányban vezettek az oldalfal melletti, felfelé vezető légnyílásokhoz. A légcsatornák tetejét kövekkel és vályogtéglákkal is megerősíthették, erre az alapozás általi bolygatás miatt csak a kidobált kövek és téglák, valamint az objektum alján feltárt, bolygatott helyzetű darabok alapján következtethettünk. Érdekesség az, hogy a légcsatornáknak csak a teteje és az oldalsó része égett át, az alsó szakaszokon semmilyen keményebb réteget nem találtunk, mindenütt az altalajt jelentő homokos réteg jelentkezett.

Sajnos csak korlátozott mértékben tudtunk rábontani az objektumra, így távolabbi környezetét, tüzelőnyílásának külső oldalát nem tudtuk vizsgálni.

A betöltésben levő leletanyag alapján az edényégető kemence használatát a Kr. u. 2. századra datálhatjuk.

7. kép: Oroszlány, Szentgyörgyvár. Római edényégető kemence maradványai
Abb. 7: Oroszlány, Szentgyörgyvár. Reste eines römischen Brennofens

Ásatásvezető: László János

VÉRTESSOMLÓ, VITÁNYVÁR

A Vértessomló külterületi részén álló Vitányvár régészeti kutatásáról e kötetben található részletes ismertető.

Ásatásvezető: László János

SÁRISÁP, QUADRIBURG III.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Tanszéke 2012 nyarán, Sárisápon egy komplex régészeti lelőhely feltárásába kezdett. A tudományos kutatási program keretében zajló feltárás a tanszék első tanásatása volt. A lelőhely egy Contact Broker Network Kft tulajdonában levő ingatlanon, Sárisáp külterületén, a településtől délkeletre, annak szomszédságában fekszik, a Diófa utca végében egy környezetétől élesen elkülönülő dombtetőn.

A tervezett régészeti kutatások elsődleges célja a Balog Albin által 1926-ban feltárt Kr. u. 4. századi *„ókeresztény temetőkápolna”* (továbbiakban: késő római mauzóleum) maradványainak azonosítása, állapotfelmérése és hitelesítő feltárása volt. Célul tűztük ki a mauzóleum közvetlen környezetében fellelhető további régészeti jelenségek felderítését és koruk, jellegük, valamint kiterjedésük meghatározását is. A terepmunka első szakasza 2012. június 19-től július 19-ig, a második 2012. szeptember 22-től 2012. szeptember 27-ig tartott. Ezt követték 2012. október 1. és 30 között a geodéziai és geológiai utómunkák. Az ásatást megelőzte a dombtető magnetométeres és földradaros felmérése, amelyet Bertók Gábor (PPKE, Piliscsaba és BMMI, Pécs) végzett el. A mintegy 0,8 ha nagyságú felmért terület délkeleti végében a radarfelvételek egyértelműen kirajzolták az 1926-ban feltárt mauzóleum helyét. A felmérés azonban értelmezhető alaprajzot nem eredményezett, amely – mint utólag kiderült – az épület jelentős pusztulásával magyarázható. Körülötte több gyenge elektromágneses anomália is mutatkozott. A mauzóleum épületétől ésaknyugati irányban megközelítőleg 20 m távolságra egy igen erős (maximuma több mint 200 nT/m) kör alakú anomáliát jeleztek a műszerek, amely nagyméretű és/vagy jelentős mennyiségű fémtárgy(ak) jelenlétére utalt. A lelőhely északnyugati végében az anomáliák ismét sűrűsödtek. Nagyobb részük jól körülhatárolható, foltszerű, viszonylag gyenge jelet adott, amely egy 40×30 m-es felületen belül mindössze néhány, égett anyagot tar-

talmazó gödröt valószínűsített. A geofizikai felmérések alapján nemcsak a mauzóleum hitelesítő feltárását, hanem az épület környékének és a dombtető északnyugati részének a kutatását is érdemesnek tartottuk.

A feltárási munkák előkészítése a geodéziai hálózat kitűzésével kezdődött, amely a dombtető teljes hosszában, a lelőhely minden megkutatni szándékozott területét érintette. A Total Station mérőállomással felmért rendszert a helyi geodéziai referenciaponthoz is hozzákötöttük. A lelőhely északnyugati végében kimutatott elektromágneses anomáliák tisztázására egy 30×40 m alapterületű felületet tűztünk ki. A mauzóleumnál és közvetlen környékén pedig egy északnyugatra tájolt, 20×15 m-es felületet nyitottunk, amelyet 5×5 m alapterületű szelvényekkel tovább osztottunk.

Bronzkori telep: A lelőhelytől északnyugatra, a dombvonulat magasabban fekvő gerincén fekszik a Quadriburg I. lelőhely nagy kiterjedésű, kora bronzkori (hatvani kultúra) földvára. Ehhez a földvárhoz tartozhatnak, azzal egyidősek lehetnek a Quadriburg III. lelőhely 2012 során megtalált őskori objektumai. A lelőhely északnyugati végében a magnetométeres és a radarfelmérés által kimutatott, nagy területen szóródó anomáliák tisztázására három párhuzamosan, egymástól 8 m távolságra futó, északnyugat-délkeleti irányú kutatóárkot jelöltünk ki (K1–3). A kutatóárkok egységesen 2 m szélesek és 30 m hosszúak voltak, hogy a teljes anomáliás területet átfogják. A kutatóárkokban a 15-20 cm vastag felső humuszréteg gépi eltávolítása után – bár a modern kori szőlőművelés helyenként ennél jóval mélyebb szinteket is megbolygatott – a feltárást kézi erővel folytattuk. A K1 és K2 kutatóárkokban egy-egy (4. és 1. objektum), a K3-ban hat (1–3, 5–8. objektumok) bronzkori gödör alját sikerült feltárnunk. A gödrök átmérője 95 és 214 cm közt változott, megmaradt mélységük pedig 10 és 35 cm közt volt. (A gödrök sekély volta és a humuszréteg vékonysága arra utal, hogy az ős- és a római kor között a dombtető felszíne erősen erodálódott.) A gödrök csak paticsdarabokat és díszítetlen kerámiák töredékeit tartalmazták. A három 30 m hosszú kutatóárok feltárását és dokumentálását követően a K3-as kutatóárkot meghosszabbítottuk a lelőhely délkeleti végéig, egészen a domb pereméig. Az így bővített kutatóárok metszette a mauzóleum közelében jelzett nagy kiterjedésű elektromágneses anomáliát is. Az árokban az északnyugati feltárási területtől keletre a löszben nem mutatkozott semmiféle régészeti jelenség elszíneződése, azonban egy további bronzkori gödör került elő közvetlenül a 3. századi szórt hamvas sír alatt (lásd alább).

A római temető: A feltárás leglátványosabb leleteit a dombtetőn elhelyezkedő, Kr. u. 2. századtól a 4. század közepéig/végéig használt császárkori temető eredményezte. A temetőben a 4. századi mauzóleum mellett egy előzetesen a 2. századra keltezhető kocsisír, egy 3. századi szórt hamvas temetkezés, valamint egy késő római sír feltárására nyílt lehetőségünk. Ezek rövid ismertetésében a kronológiai sorrendet követjük.

A császárkori kocsisír: Az ásatás tervezett utolsó napjaiban került sor a jelentős fémtárgyakat jelző, nagy átmérőjű elektromágneses anomália tisztázására. Figyelembe véve a településen és a körül zajló II. világháborús harci tevékenységet, a jelenség akár lőszer vagy harceszköz maradványa is lehetett. A tűzszerészeti vizsgálat során azonban ezek helyett egy szabályos körívben futó vassín került napvilágra. Erről gyorsan kiderült, hogy egy kerékabroncs, amely vagy kelta vagy császárkori kocsisírt feltételez. A Mráv Zsolt vezetésével megindult, július 6-tól 19-ig, majd szeptember 22-től 26-ig tartó régészeti kutatás az utóbbi lehetőséget igazolta. A feltárás során a legnagyobb problémát a homogén, löszös altalaj jelentette, mivel ebben sírgödör betöltésének elszíneződése nem látszott. A lovak kocsihoz viszonyított helyzetét nem ismerve első lépésben a kocsi feltárását végeztük el. E célból az előkerült kerékabroncsokra és ezáltal a kocsi hossztengelyére tájolva egy 2,5×3,5 m nagyságú szelvényt nyitottunk (VIII. szelvény). Az ismeretlen nagyságú gödörbe egy négykerekű, rögzített szekrényű római utazó kocsit helyeztek. (8. kép) A sír sajátossága az, hogy a kocsit útra készen, felszerelt kerekekkel temették el. Ennek az eltemetési módnak köszönhetően a kocsi vasalásai és alkatrészei eredeti pozíciójukban őrződtek meg. A sír fogatos járműve ezek alapján egy gyorsabb közlekedésre alkalmas, elegáns futókocsiként rekonstruálható, amelynek alvázhoz tartozó szerkezeti elemeit a kocsikovács barokkos indaspirálokkal díszítette. Egyéb keltező értékű lelet (például bronzedények) híján, a minden (bronz)díszítést nélkülöző kocsi típusa alapján a sír *post quem* a Kr. u. 2. század közepére, esetleg második felére keltezhető. A 8 m hosszúra bővített szelvényben a kocsitól északkeletre, közvetlenül az elé befogva kerültek elő az igás lovak vázai. (9. kép) (A bővítmény a X. szelvényszámot kapta.) A sokkal gyakoribb kettes fogatolás helyett négyeset találtunk, egymás mellé fogott kocsilovakkal. Néhány korabeli ábrázolásról ismert volt ezt a fogatolás, de régészetileg csak a sárisápi sír feltárásával sikerült alkalmazásukat igazolni. Megtaláltuk a négyes fogathoz tartozó, bronz szárvezető karikákkal ellátott fa jármot is, az elsőt ebből a típusból. Köszönhetően a bronz szárvezetők korróziójának, a fa járom egyes részei kivételesen ép állapotban őrződtek meg. A lovak mellett négy egymásra fektetett vadászkutya csontváza feküdt. További kutatást igényel a kocsihoz tartozó halott sírjának azonosítása, ha volt egyáltalán ilyen. A császárkori kocsis temetkezéseket elsősorban az Északkelet-Pannoniában lakó, kelta *Eravisci* elitjéhez köthetjük. Sárisáp azonban a szomszédos azalus törzs területén, a

két törzs közötti határzóna közelében fekszik, ezért elképzelhető, hogy a sír az *Azali* egy *eraviscus* példát követő arisztokrata családjának hagyatéka. Persze nem zárható ki a vegyes házasság vagy az átköltözés lehetősége sem. Ráadásul hasonló, eltemetett kocsik őslakos temetők területén egyfajta halotti áldozatok is lehettek, amelyhez nem feltétlenül tartozik közvetlenül halott. A kocsialkatrészek és a járom feltárása, konzerválása, kiemelése restaurátorok folyamatos jelenlétében és aktív közreműködésével történt.

8. kép: Sárisáp, Quadriburg III. A feltárt kocsisír
Abb. 8: Sárisáp, Quadriburg III. Das freigelegte Wagengrab

A 3. századi szórt hamvas temetkezés: A kocsisír VIII. szelvényének keleti peremén a felszíni humuszolás közben egy őskori gödör kiterjedt foltja mutatkozott, amelyet a kocsisír szelvényéhez csatlakozó XII. szelvénnyel tártunk fel. Az őskori gödör felszínén két későbbi, mellékleteik alapján a Kr. u. 3. századra keltezhető hamvasztásos sír maradványát sikerült azonosítanunk és feltárnunk. A kalcinálódott csontmaradványok mellett a sírok aranyozott, niellóberakásos ezüst lemez töredékeit és apró, félgömb alakú ezüst vereteket, valamint egyéb fémtöredékeket tartalmaztak.

A késő római mauzóleum: Az 1926-os feltárás során megtalált és akkor „ókeresztény sírkápolnaként" azonosított épület hitelesítő ásatása a geodéziai felmérés által kimutatott épületfolt Total Station mérőállomással történő terepi visszamérésével kezdődött, amelynek során a talajfelszínen kijelöltük az épület feltételezett körvonalait. Az épületet kereső első kutatóárkot (K4) a radarképen legmarkánsabban jelentkező északkeleti épületsarokra tájoltuk rá a K3 kutatóárok keleti végéből. Az északkelet-délnyugati tájolású K4 kutatóárokban a radarképnek megfelelően megtaláltuk az épület északkeleti sarkát és a déli fal alapozási árkát. A falsarok az egykori épület járószintje alatti falalapozás maradványa volt, és ebből, valamint a terepviszonyokból már ekkor egyértelműen látszott, hogy az 1926-ban feltárt épület Balogh Albin által említett jelentős felmenő falaiból mára semmi nem maradt: legfeljebb alapfalakkal és alapozási árkokkal számolhattunk.

9. kép. Sárisáp, Quadriburg III. Az igáslovak csontvázai feltárás közben
Abb. 9: Sárisáp, Quadriburg III. Die Pferdeskelette während der Freilegung

A kutatandó felületek helyét és nagyságát ez a körülmény határozta meg. Kis alapterületű, célzott kutatással igyekeztünk tehát megtalálni és felmérni az épület megmaradt falait és ezek alapján kiszerkeszteni az alaprajzát. A jól tájolható épületsaroknak megfelelően a korábban kitűzött 5×5 m-es rácsrendszeren belül a K4 kutatóárokból kiindulva ásatási szelvényekkel kezdtük a kutatást. *In situ* alapfalakat csak a IV. és IX. szelvény tartalmazott, a többiben a legjobb esetben is csak kiszedett falalapozások helyét sikerült rögzítenünk. (10. kép) A IV. szelvényben az épület keleti homlokzati ajtajától északra eső alapfal azonban teljes hosszában megmaradt, a IX. szelvényben az épület északi falából csak a keleti szakasz eleje és az 1926-os felmérési rajz alapján egy kis *narthex* belső válaszfalaként azonosítható belső osztófal alapozását sikerült megtalálni. (11. kép) A IX. szelvény nyugati felében a fal egykori nyomvonala követhető volt, de az ennek folytatásaként az I. szelvényben végzett feltárás a fal nyomvonalát is csak nagyjából tudta követni. Itt ugyanis még az alapfalat is teljesen kiszedték. Az V. szelvényben sikerült az 1926-os feltárási rajzon jelölt terrazzópadló töredékes, de *in situ* maradványait megtalálni, amely az épület belsejében megadta az eredeti járószintet. Emellett az V. szelvényen belül kínálkozott a legjobb lehetőség arra, hogy az egykori épület déli falsíkjának alapozási árkát és az 1926-os feltárást követő rombolás mértékét megfigyelhessük. A III. és VII. szelvénnyel az épület egykori apszisát szerettük volna megtalálni, amelyből gyakorlatilag semmi sem maradt. Az apszisnak még az alapozási árkát is elbontották. Az 1926-os ásatás folyamán még teljesen ép, bár kifosztott állapotban talált, részben

tegulák töredékeiből, részben terméskőből épített sír – a recens rongálások ellenére – viszonylag jó állapotban maradt fenn. A XIV. szelvényt a padlószintbe süllyesztett sír teljes kibontásának céljával nyitottuk meg. Az épített sír feltárásával lehetővé vált az objektum építési technikájának rekonstrukciója is. A sír építésekor először élére fektetett fadeszkákat helyeztek be, amelyek lenyomata a mai napig megfigyelhető a habarcsban. A deszkakeretek közé nagyméretű terméskőveket helyeztek, amelyeket habarccsal öntöttek le. Csak a szarkofág oldalainak felső része épült habarcsba rakott *tegula*töredékekből. Az épített sír szétvert maradványai közt, a helyükből kibontott téglák némelyikén római kori kurzív feliratot és háziállatok lábnyomait figyelhettük meg. A temetkezés még ép oldalfalain, a hidraulikus habarcsburkolaton az 1926-os jelentésben említett szürkés színű kifestés is látszódott, a betöltésben pedig két emberi ujjcsontot is találtunk. Ezek – elkerülve az 1926-os feltárók figyelmét – talán az eredeti temetkezés csontvázából maradhattak itt. A mauzóleum területéről az 1926-ban történt ásatás csekély mennyiségű leletet eredményezett. A 2012. év feltárását ugyancsak a leletek kis száma jellemezte, amely néhány edénytöredéken kívül a nagyszámú tetőtéglatöredékre korlátozódott. A mauzóleum feltárása során sok kisméretű freskótöredéket is gyűjtöttünk, amelyek kiegészítik az 1926-os feltáráson talált, majd az esztergomi múzeumba került nagyobb falfestmény részleteket. (12. kép) Az épülettel egykorú jelentősebb fém- vagy üvegleletet nem találtunk.

10. kép: Sárisáp, Quadriburg III. A mauzóleum területe a feltárás közben
Abb. 10: Sárisáp, Quadriburg III. Das Mausoleum während der Freilegung

A II., XIII. és VI. szelvényeket olyan helyeken nyitottuk, ahol a radarfelmérés alapján a mauzóleumhoz tartozó melléképületekre lehetett számítani. Ezeken a felületeken azonban már a humuszolás során kiderült, hogy épített maradványokat nem rejtenek. Egyedül a legerősebb anomáliát mutató XVI. szelvényben került sor lényeges mélyítésre. Itt egy erősebb elektromágneses anomáliát akartunk ellenőrizni, hogy – a feltárt késő római koporsós temetkezéshez hasonlóan (lásd alább) – egy mélyre ásott sírt jelez-e. A 3×3 m alapterületű szelvényt 3,2 m-es mélységig bontottuk, de sírt nem találtunk. A metszetfalak azonban kiváló lehetőséget nyújtottak a domb geológiai korszakainak, kialakulásának tanulmányozásához.

Sárisáp idősebb lakóinak emlékezete szerint az 1926-ban feltárt mauzóleum falait nem temették vissza, hanem az épület a kutatás befejeztével látogatható kegyhelyként funkcionált tovább. Ugyancsak a helyiek számoltak be arról, hogy a viszonylag jó állapotban fennmaradt, helyenként megközelítőleg 1 m magas felmenő falakkal rendelkező épület 1945 után az egyházi emlékeket eltüntetni akaró politika áldozatául esett. Bár erre utaló írott forrással még nem rendelkezünk, a fent említett pusztítás tényét és módját a feldúlt lelőhelyet fedő törmelékrétegben talált recens tárgyi emlékek és a környéken hasonló módon elpusztult egyházi emlékek sorsa erősen valószínűsíti.

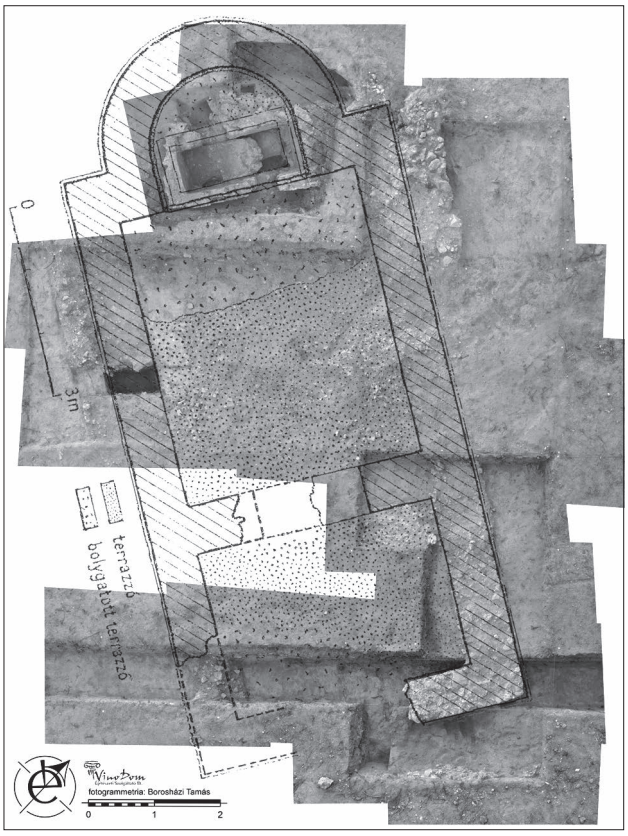

11. kép: Sárisáp, Quadriburg III. A mauzóleum hitelesítő feltárásának fotogrammetriai felmérése Balogh Albin felmérési rajzával
Abb. 11: Sárisáp, Quadriburg III. Fotogrammetrische Vermessung der Mausoleumsfreilegung mit der Aufnahme von Albin Balogh

Késő római sír: 2012. július 13-án a geofizikai felmérések eredményei alapján a dombtető déli oldalán, a „*sírkápolnától*” és a kocsisírtól egy-

aránt délre eső részen egy 4×4 m alapterületű szelvényt nyitottunk (XI. szelvény), amelyben két töredékes, késő római üvegedény (palack, pohár), illetve további, talán harmadik üvegedény jelenlétére utaló töredékek kerültek elő. Az árkot kiszélesítve egy nehezen kivehető téglalap alakú folt rajzolódott ki, amelynek betöltése a környezetétől csak annyiban különbözött, hogy itt a sárga lösz apróbb, fehér színű löszszemcsékkel keveredett. A bontást ugyanezen napon a folt keleti végében kezdtük meg, ahol kb. 160-170 cm mélységben egy kissé jobbra fordult emberi koponya bukkant elő. A nap folyamán a koponyán kívül a vállrégió került kibontásra. A halott jobb vállán, viselési helyzetben ép hagymafejes fibula került elő, amely felépítése és díszítésmódja alapján Keller–Pröttel Kr. u. 3–4. századi típusába sorolható, és így a Kr. u. 330–400 közötti időszakra keltezhető. A sír teljes kibontására július 16-án, rajzos dokumentálására és felszedésére július 17-én került sor. A sírgödör esetében keleti, északi, illetve részben a déli oldalfala biztosan követhető volt, keleti lezárása azonban bizonytalan. A téglalap alakú, nyugati végén kismértékben elkeskenyedő sírgödör hossza 230 cm, szélessége 65-70 cm, alját – a jelenkori felszíntől számítva – 173 cm mélységben értük el. A kelet-nyugati tájolású sírban a halottat nyújtott helyzetben, a hátára fektetve temették el. A sírgödör két hosszanti oldalán mutatkozó elszíneződés, amelyből mintát is vettünk, arra utal, hogy a halottat koporsóba temethették, ennek szélessége 55-60 cm közt lehetett.

12. kép: Sárisáp, Quadriburg III. A mauzóleum területén előkerült falfestménytöredékek
Abb. 12: Sárisáp, Quadriburg III. Freskenfragmente des Mausoleums

Az ásatás által érintett felszínekről és a feltárt régészeti jelenségekről az ásatás különböző fázisaiban rajzi felmérés és Total Stationos méréssel kombinált fotogrammetriai dokumentáció készült, amelynek a feldolgozása folyamatban van. A Sárisápon előkerült leletek szakszerű kiemelése, konzerválása a feltárason dolgozó régészek és restaurátorok szoros szakmai együttműködésével történt. A kocsisír leletei jelentőségüknél fogva a Magyar Nemzeti Múzeum császárkori kocsigyűjteményét gazdagítják, a többi lelet a területileg illetékes Balassa Bálint Múzeumba került.

Összefoglalóan elmondható, hogy a több korszak emlékanyagát tartalmazó lelőhelyen 2012-ben zajlott ásatások egy földvár közelében, azzal egy időben fennálló bronzkori település, valamint egy a Kr. u. 2–4. században folyamatosan használt császárkori temető jelenségeit és leleteit hozták napvilágra. A feltárás kiemelkedő jelentőségű leletének a kocsisírt tarthatjuk, amely régészeti ásatás során, bolygatatlanul került elő, így sok új megfigyeléssel gazdagította a császárkori kocsis temetkezésről rendelkezésünkre álló ismereteket. Ugyancsak jelentős eredményeket hozott a mauzóleum ismételt feltárása, különösen az épület történetére, alkalmazott építési technikáira vonatkozóan. Szembetűnő, hogy mindkét temetkezés a helyi, provinciális elithez kötődik. Természetesen ma még nem dönthető el, volt-e bármiféle kapcsolat a kocsit eltemető őslakos arisztokrata család és az évszázadokkal később a mauzóleumot építtetők és abba temetkezők között. Az időben egymástól távol álló temetkezések nem feltétlenül egy családhoz, hanem inkább egy közeli, Kr. u. 2. században már létező és a 4. században is lakott villagazdasághoz kötődtek, amelynek (cserélődő?) tulajdonosai több generáción keresztül ugyanabba a temetőbe temetkeztek. Ennek okát a dombtető természetföldrajzi adottságai, közülük is elsősorban a környezetétől elkülönülő, csodás körpanorámával rendelkező magaslata magyarázzák, amely kiválóan alkalmassá tette reprezentációs célú temetkezésekre.

A lelőhely jelentősége, a provinciális elithez tartozó, különböző korú temetkezések egymáshoz közeli jelenléte és az ezek által felvetett komplex problémák egyedülálló lehetőséget nyújtanak egy több intézményt összefogó, hosszú távú kutatási program számára. E program célja lehet az eltemetett kocsihoz tartozó halott sírjának azonosítása, a kocsisír és a mauzóleum által feltételezett gazdag és előkelő családok lakóhelyének felkutatása és feltárása. A dombtető keleti részének szondázása a mauzóleum körül újabb késő római sírokat eredményezhet. Különösen fontos eredmények várhatók a temetőt körülvevő mikrorégió terepbejárásokra épülő szisztematikus kutatásától, amelyek további adatokat szolgáltatnak a vidék császárkori településhálózatáról.

Ásatásvezető:
Major Balázs–Mráv Zsolt–Merczi Mónika

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE —

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS — LIST OF ABBREVIATIONS

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AK	Archaeologiai Közlemények (Budapest)
ANTAEUS	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
AR	Alba Regia. A székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve. (Győr)
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BPA	Bulletin de l'Association Pro Aventico (Avenches)
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies (London)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Netherland (Amersfoort)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
ColchArchRep	Colchester Archaeological Report (Colchester)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
Ethnographia	Ethnographia (Budapest)
ELTE BTK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
FiA	Forschungen in Augst (Augst)
FiRKáK	Fiatal Római Koros Kutatók Konferenciakötete
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FÖ	Fundberichte aus Österreich (Wien)
Germania	Germania. Anzeiger des Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár (Győr)
HGy	Helytörténeti Gyűjtemény
HK	Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
HM	Honvédelmi Minisztérium (Budapest)
KDM	Kuny Domokos Múzeum (Tata)
KGYM	Klapka György Múzeum (Komárom)
KMMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
LSZ	Levéltári Szemle (Budapest)
MDL	Magyar Dendrokronológiai Laboratórium (Budapest)
MEFRA	Mélanges de l'École Française de Rome Antiquité
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MRGK	Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik (Bonn)
NépK	Néprajzi Közlemények (Budapest)
NKE	Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Budapest)
ORL	Der obergermanisch-raetische Limes des Roemerreiches (Heidelberg)
Peuce	Peuce. Studii şi comunicări de istorie şi arheologie (Tulcea)
PWRE	Pauly-Wissowa: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
RAE	Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est (Dijon)
RGZM	Römisch-Germanisches Zentralmuzeum (Mainz)
RLÖ	Die Römische Limes in Österreich (Wien)
RCRF Acta	Rei Creatariae Romanae Fautorum Acta
SEB	Sylloge Epigraphica Barcinonensis
SEP	Studia Epigraphica Pannonica (Budapest)
TGy	Történeti Gyűjtemény
TrZ	Trierer Zeitschrift (Trier)
á	átmérő

fm	fülmetszet
h	hosszúság
j.b.l.	jelölve balra lent
j.j.l.	jelölve jobbra lent
m	magasság
sz	szélesség
v	vastagság